

פְּרָשִׁיֹת

כִּי תָבוֹא

נִצְבִּים

וַיֵּלֶךְ

הָאֲזִינוּ

וְזֹאת הַבְּרָכָה

פְּרָשִׁיּוֹת

כִּי תָבוֹא ִּנְעָבִים ִּוַיֵּלֶךְ
הָאֲזִינוּ ִּוְזֹאת הַבְּרָכָה

עם רש"י ותרגום אונקלוס
ופירוש

בעקבות רש"י
ביאור ועיון

מאת
שאול דוד בוצ'קו

עורכת
אודיה בראון

כוכב יעקב תשפ"ד

ניתן להשיג את הספר:

ישיבת היכל אליהו

כוכב יעקב 90622, טל' 02-6550500, פקס' 02-9972115
hesder@gmail.com • www.toraisrael.com

כל הזכויות שמורות למחבר - תשפ"ד - 2023
חל איסור גמור לצלם מן הספר למטרות מסחריות.
מותר לצלם חלקים מן הספר לצורך לימוד אישי בלבד.

עימוד ועיצוב: אדרת מורגנשטרן

ברכתו של הרב משה בוצ'קו שליט"א

ברכת אב

כבר מנעורי הייתי חסיד גדול לפירושי
רש"י על התורה, הנביאים ועל הש"ס,
והייתי מוקסם לראות איך שכל מילה
ומילה היא ספורה וכתובה בהגיון עמוק.

אמנם על פניו, אחרי קוראי את פירושי
בני הרב שאול דוד שליט"א, ראש ישיבת
היכל אליהו, אני מוכרח להכיר שרחוק
הייתי מלהבין כוונתו העמוקה של פירוש
רש"י, ואני מוכרח ללמוד מחדש פירוש
רש"י על התורה לאור פירושו של בני.

משה

הסכמה

הובא לפני קונטרס קצר מתוך מפעלו המיוחד של מכובדנו היקר הרב שאול דוד בוצ'קו שליט"א בשם יד רבקה והוא מעט ממפעלו המיוחד על פירוש רש"י על התורה.

הרב בוצ'קו הולך כאן בדרך פירושו של אביו הדגול הרה"ג משה בוצ'קו שליט"א אשר זכה להעמיד תלמידים הרבה בארץ ובחו"ל. הרב בוצ'קו מושיב על ליבנו את דברי חז"ל על מנת לקדש שם שמים ברבים. כפי שנראה הוא נותן את הרקע לדברי רש"י וכיצד ניתן להבין את הפסוקים בצורה שרש"י הבינם.

בעבר כבר כתבתי על גדלות פירושו של רש"י ומפני חשיבות הדברים הנני חוזר עליהם: מי אנו שנעריך את פירושי רש"י על הש"ס ובמיוחד על התורה, וכלשונו של ר"ת "פירושו למקרא לא אוכל עשוהו" הייתי ממליץ לכתוב בעמוד מעמודי הספר הנפלא את כל מה שכתב החיד"א זיע"א על רש"י דברים נפלאים. וכל מה שאני מביא במרכאות חלק מדבריו אא"כ אכתוב אחרת. ולפרש דברי ר"ת הם כך. פשט על פסוק כל אחד יכול להסביר, אולם מאחר והתורה היא דברי אלוקים חיים אין בה רק פשט אלא כל הפרד"ס נמצא בה. ומי יגלה עפר מעיניו להבין מה נסתר בה אם דבריו נכתבו "ברוח הקודש" אם "וראה שרש"י כתב פירושו על פי הסוד ויש בדבריו רזין עילאין" אם אין "מעלתו ניכרת רק ליחידים" אם "במילה אחת מתרץ כמה תירוצים" אם אנחנו רגילים לאמור וכך מקובל לנו מרבתינו שרש"י היה לו "דיו של זהב" וכ"ע כל אות שכתב היא יקרת ערך. מי יכול לקחת כל מדרשי חז"ל שנכתבו ברוח הקודש וכל אמורא או תנא שפירש פירוש או דרש על הפסוק לקחת ולברור מה לשלב בתוך פירושו שרש"י אפשר לאמור שהוא ביטא את עצמו בבראשית פרק ג' פסוק ח' וז"ל "יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה ובשאר מדרשים. ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישיבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו". זה רש"י אע"פ שבמקומות אחרים כותב ואני על פשוטו של מקרא באתי שם באותו מקום. אולם חיבורו זה מה שכתב כאן אינו מזלזל בשום מדרש לך ועיין בבראשית רבה וכן בשאר המדרשים. אבל כאן כשרש"י צריך לצמצם את המילים ולא להלאות את הקורא מגדיר ואומר ראשית באתי לפשט "ואזכיר את האגדה המישיבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו". זה כוחו של רש"י על התורה וזה מעיד נכדו ר"ת שאת הריכוז הזה את "ברירה" זו אינו יכול לעשוהו.

נכרת הטיחה והיגיעה והעמל שעשה הרב המחבר ואפשר לאמר עליו "כל מן דין כתובו לנא" עשה אחנים לתורת רש"י. וימשיך להגדיל תורה ולהאדירה ונזכה בזכות תורה שנקראת בריתי. ואני זאת בריתי וכו' ונא לציון גואל, אכ"ד.

מרדכי אליהו

הראשון לציון הרב הראשי לישראל לשעבר

בס"ד, ד' תמוז, תשס"ו
18-1/426-0

אגרת ברכה

ראיתי האי ספרא סביא דמריה ט"ב ששמו הטוב **"בעקבות רש"י"** אשר חיבר וערך כב' הרח"ג **שאוול דוד בוצ'קו** שליט"א ראש ישיבת החסיד 'היכל אליהו' בכוכב יעקב.

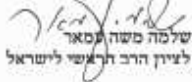
אשר כולו סובב והולך לכאיר כל חמירא בדברי רש"י הקדוש, וראיתי שמלאכה גדולה ורבה עשה, ותועלתו רבה מאוד, להאיר עיני הלומדים בדברי רש"י הקדוש.

עוד זאת עשה לטובה, שערך הכל בשפה ברורה ונעימה תורה יוצאת בהינומא, תורת ה' תמימה בדעת ובחכמה כיד ה' הטובה עליו.

ויה"ר שיזכה להשלים מלאכתו מתוך בריאות ורוב נוח, ויהיו כל מעשיו לשם ה' ברוך הוא, ויתקבלו דבריו בתן וחסד על רבנן ועל תלמידתו.

ובזכות עמלה של תורה נזכה לראות עין בעין בשובם שבת עמו ונחלתו בישועה וברחמים בב"א.

המנפה לישועת ה' ברחמים,

שלמה משה עמאר
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

הרב יהושע מאמאן שליט"א

חבר ביה"ד הגדול בירושלים (לשעבר)

מח"ס שו"ת עמק יזרעאל ג"ח ועוד

הסכמה מפוארה. וברכה יקרה

כחרא, שרייף.

תשס"ה. כו'. חסשה"א.

תאריך 4.5.2005

בט"ד

הוגש לפני הספר היקר, בעקבות רש"י (זצוק"ל וזיע"א), מסורת אגאפא יד לרבקה, שערך ופירש בטובו ידידנו היקר ונעלה, לשם טוב ולתהלה, הרה"ג, מעוז ומנדול, בנש"ק, הרב שאול דוד בוצקו שליט"א.

והספר הקדוש הלזה קצר וקולע מחוך מפעלו הכביר, של המחבר הנז' עלפירוש רש"י זצוק"ל על התורה, חיי רוחנו ונשמתנו, ודעתו דע"ל להפשיך להסביר בסוב טעם ודעת, דברי רבנו רש"י זצוק"ל, להבין אותם על בוריים, ובוה נבין יפה יפה מבטן מי יצאו דברי קדשו הנאור המעוטר אשר רוח אלהים חופפת עליו, ובאמת דבר גדול וחשוב בעיני אלהים ואדם, עשה הרב הנאור ^{נפלא} כשמו כן הוא, נפת צופים דב"ש וחלב תחת לשונך, (דב"ש ר"ח דוד שאול בוצקו שליט"א). ואני חוזר ומגדיר ידידנו הרב בוצקו המחבר היקר דנן, שימשיך ללמוד וללמד ולהרביץ תורה ברבים, בתורה שבכתב, ובתורה שבעל פה, כדרכו בקדש, וזכות תורתנו הקדושה והטהורה והנאמנה, תהיה מגן וצנה, בעדו ובעדנו, ובעד כל עם אש ישראל אחינו, אמן ואמן.

החז"פ ירושלים עיה"ק תובב"א היום כו' ניסן המלוב"ן, ש"ש חסשה"א, ליצירה, אגאפא בא סי' ובנו בחרת מכל עם ולשון, עם הכולל לפ"ק וצווי"ם וימ"ן,

ע"ה יהושע מאמאן נר"ו. ^{נפלא}
בנו ותלמידו של אותו צדיק יסוד עולם,
הרב המופלג כאחד הראשונים, בוצינא
קדישא, אבן הראשה, כקש"ח וכמוהר"ר
המלאך רפאל עמרם מאמאן זצוק"ל וזיע"א.

הרב שלמה חיים הכהן אבינר

ראש ישיבת עטרת כהנים, ירושלים בין החומות
ורב היישוב בית אל

מכתב ברכה

ישר כוחו של הרה"ג שאול דוד בוצ'קו, ראש ישיבת
'היכל אליהו', שליט"א אשר כתב ביאור בטוב טעם
ודעת לפירוש רש"י על התורה, ספר שהורגש חסרונו
לאורך הדורות, וזה עתה שמחה בשמים ובארץ על
הופעתו.

אכן רש"י הוא נסיך המפרשים, פירושו תמציתי,
ואומרים שיש יותר חכמה בטיפת הדיו שנשארה
בקולמוסו של רש"י מאשר בכל האוקיאנוס,
כלומר במה שרש"י ידע ולא כתב, כי כיוון לעיקר.
כך שבלימוד פירוש רש"י, נדע את תמצית תורה
שבעל-פה.

ובדרך צחות אמרו שהקדוש ברוך הוא הסתכל
בתורה וברא את העולם, וזה כולל תורה עם פירוש
רש"י, כמו שכתוב "בראשית ברא" - בראשית =
ברש"י.

ובא המחבר הגאון והוסיף אורה על פירושו המאיר
של רש"י, וגדלה זכותו, ובוודאי ספר זה יהיה לעזר
לאומה כולה.

בברכת התורה,
שלמה אבינר

פֶּרֶשֶׁת

כִּי תָבוֹא

עם רש"י ותרגום אונקלוס
ופירוש

בעקבות רש"י

ביאור ועיון

מאת

שאול דוד בוצ'קו

עורכת

אודיה בראון

כוכב יעקב תשפ"ד

אונקלוס

א ויהי ארי תיעול לארעא דיי
אלהך יתיב לך אחסנא,
ותירתה ותתיב בה.

כו א וְהָיָה כִּי-תָבֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וּרְשֻׁתָּהּ
וּיִשְׁבַּת בָּהּ:

רש"י

(א) וְהָיָה כִּי תָבֹא וגו' וּרְשֻׁתָּהּ וּיִשְׁבַּת בָּהּ. מגיד שלא נתחייבו בבכורים עד שכבשו את הארץ וחלקוה (קידושין לו, ב).

ביאור

וְהָיָה כִּי תָבֹא וגו' וּרְשֻׁתָּהּ וּיִשְׁבַּת בָּהּ. פרשת כי תבוא פותחת במצוות הבאת הביכורים, השונה משאר המצוות התלויות בארץ. ברוב המצוות התלויות בארץ עיקר הדגש הוא על המעשה: נתינת מתנות לכוהנים, ללוויים או לעניים או אכילת התוצרת החקלאית בקדושה בירושלים, ואילו במצוות הבאת הביכורים העיקר הוא ההגדה המלווה את המעשה - מקרא

הביכורים שכולו הודיה לה' על שהביא אותנו לארצנו. התורה מציבה שלושה תנאים שחייבים להתקיים כדי שיתחייבו ישראל במצווה זו: (א) כִּי תָבֹא; (ב) וּרְשֻׁתָּהּ; (ג) וּיִשְׁבַּת בָּהּ. מכאן שהחיוב חל רק אחרי הכניסה לארץ (כִּי תָבֹא), כיבושה מיד העמים היושבים בה (וּרְשֻׁתָּהּ) וחלוקתה בין השבטים (וּיִשְׁבַּת בָּהּ).

עיון

וְהָיָה כִּי תָבֹא וגו' וּרְשֻׁתָּהּ וּיִשְׁבַּת בָּהּ. מצוות הביכורים היא היחידה מבין המצוות התלויות בארץ, פרט למצוות היובל, שאיננה תלויה רק בהמצאות יהודים על אדמת הארץ אלא גם בהתנחלות שבטי יִשְׂרָאֵל בנחלתו. מדוע?

נראה כי שורש מהותה של מצוות הביכורים נטוע בהודיה על הארץ הטובה שהנחיל לנו ה' יתברך בחסדיו, ועל כן היא תלויה בהשלמת ההתיישבות היהודית בארץ.

אונקלוס

ב וְתִסַּב מִיֵּשׁ כָּל אָבָא
דְּאַרְעָא דְּתַעִיל מֵאַרְעָךְ דִּי
אֱלֹהֶךְ יִהְיֶה לְךָ וְתִשּׁוּי
בְּסֻלָּא, וְתִהְדֶּךְ לְאַתְרָא
דִּיתְרֵי יִי אֱלֹהֶךְ לְאַשְׁרָא
שְׂכִינִתָּהּ תִּמְן.

ב וְלִקְחָתָּ מִרְאשִׁית וְכָל־פְּרִי הָאֲדָמָה
אֲשֶׁר תִּבְיֵא מֵאַרְצְךָ אֲשֶׁר יִהְיֶה
אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ וְשָׂמַתָּ בְּטֶנֶא וְהִלַּכְתָּ
אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
לְשָׁכְנָן שְׁמוֹ שֵׁם:

רש"י

(ב) מִרְאשִׁית. ולא כל ראשית, שאין כל הפירות חייבין בבכורים אלא שבעת המינין בלבד. נאמר כאן ארץ, ונאמר להלן "ארץ חטה ושעורה" וגו' (לעיל ה, ח), מה להלן משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, אף כאן שבח ארץ ישראל שהן שבעה מינין (מנחות פד, ב). זית שמן זית אגורי ששמו אגור בתוכו, ודבש הוא דבש תמרים (ספרי כי תבוא רצז).

ביאור

מִרְאשִׁית. האות מ"ם בתחילת המילה "מִרְאשִׁית", המציינת את מילת היחס "מן", מעידה שיש לקחת חלק מן הראשית ולא את כולה. מה פשר הדבר? שמא יש להעלות לביכורים רק חלק מן הפירות שביכרו ראשונים ולא את כולם? רש"י אינו מפרש כך, שכן אין כל הנחיה איזה חלק של הראשית להעדיף ומאיזה חלק של השדה יש לקחתה. לדברי רש"י המבוססים על הגמרא החלוקה מתייחסת לסוג הפירות: אין

חובה להביא ביכורים מכל סוגי הפירות אלא רק מחלקם, ואילו הם? אלו שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, הארץ שעליה נאמר בפרשת עקב: "אַרְצָךְ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְגִפֶּן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדָבָשׁ". רש"י מוסיף ש"זית שֶׁמֶן" פירושו זיתים שמפיקים מהם שמן, ו"דָבָשׁ" איננו דבש דבורים, שאינו מיוחד דווקא לארץ ישראל, אלא דבש תמרים הנובע מתוך התמרים הבשלות.

עיון

מִרְאשִׁית. המילה ארץ בולטת מאוד בפרשיית הביכורים. היא מופיעה בכל אחד משלושת הפסוקים בתחילת הפרשייה - "וְהָיָה כִּי תִבּוֹא אֶל הָאָרֶץ" (פסוק א), <

אונקלוס

ג וְתִיתִי לָוֶה פֶּהֶנָּא דִּיהִי
בְיוֹמֵיָא הָאֲנֹן, וְתִימְד לִיה
חֲוִיתִי יוֹמָא דִּין קָדֶם יִי אֱלֹהֶךָ
אֲרִי עֲאֵלִית לְאַרְעָא דְקִיִּים יִי
לְאַבְהֶתְנָא לְמַתָּן לָנָא.

ג וּבֹאֲתָ אֶל־הַכֶּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים
הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הִגַּדְתִּי הַיּוֹם
לִיהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי־בֹאֲתִי אֶל־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לְאַבְתִּינִי לָתֵת לָנוּ:

רש"י

מִרְאשִׁית. אדם יורד לתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה כורך עליה גמי
לסימן ואומר הרי זו בכורים (ברכות לט, א).
(ג) אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם. אין לך אלא כהן שבימך, כמו שהוא (ראש
השנה כה, ב).

עיון (המשך)

"וְלִקְחֶתָּ מִרְאשִׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תִּבְאִי מֵאֶרֶץךָ" (פסוק ב), ו"הִגַּדְתִּי הַיּוֹם לַה'
אֱלֹהֶיךָ כִּי בֹאֲתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתִּינִי לָתֵת לָנוּ" (פסוק ג), וחוזרת שוב
לקראת סופה - "וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (פסוק ט). היות
שהביכורים מבטאים במהותם את ההודיה על ארץ ישראל, אך טבעי הוא שהמצווה
תתקיים בפירות של שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל.

ביאור

מִרְאשִׁית. איך ידע החקלאי הבא לקטוף את פירותיו איזהו הפרי שצמח ראשון? זיהוי הפירות כרוך בהכנה מראש: ברגע שרואה בעל השדה פרי שמתחיל לבצבץ מתוך הפרח - הוא כורך עליו חוט, וכך יוכל לזהות בעת הקטיפה, כשכל העץ כבר מלא בפירות, את אותו הפרי שהנץ ראשון.

אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם. למי יבוא מביא הביכורים אם לא "אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם"? לכוהן ששירת בדורות קודמים?! רש"י מבהיר את כוונת הפסוק: יש לקבל את מרותו של המנהיג הרוחני באותו הדור, אף אם אינו גדול כמנהיגי הדורות הקודמים.

אונקלוס

ד וַיִּסֶּב כְּהֵנָּא סְלָא מִן יָדְךָ, וַיַּחֲתִימָה קֶדֶם מִדְּפָחָא דִּי אֱלֹהֶיךָ.
 ד וְלִקְחַתְּ הַפֶּהֶן הַטָּנָא מִיָּדְךָ וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:

❧ רש"י ❧

וְאָמַרְתָּ אֵלָיו. שאינך כפוי טובה.
 הַגִּדְתִּי הַיּוֹם. פעם אחת בשנה ולא שתי פעמים.
 (ד) וְלִקְחַתְּ הַפֶּהֶן הַטָּנָא מִיָּדְךָ. להניף אותו. כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף (סוכה מז, ב).

❧ ביאור ❧

וְאָמַרְתָּ אֵלָיו. הדברים שאומר מביא הביכורים נובעים בראש ובראשונה מהכרת התודה על נתינת הארץ, שעליה מושתתת מצוות הביכורים.
 הַגִּדְתִּי הַיּוֹם. המילה "היום", המיותרת לכאורה, מלמדת שטקס מקרא הביכורים מתקיים רק פעם אחת בשנה, ואם הביא אדם ביכורים ממין אחד וחזר והביא ביכורים ממין אחר - לא יקרא שנית.
 הכתוב נראה שהכוהן לוקח את הביכורים מידו של מביא הביכורים ומניחו מייד. רש"י משלים לנו את אשר לא נכתב: לפני שהכוהן לוקח את הסל הוא מניח את ידו תחת ידו של מביא הביכורים. יחדיו הם מניפים את הסל, ולאחר התנופה המשותפת הכוהן לוקח את הסל מידי הבעלים ומניחו לפני המזבח. מהיכן למדו חכמינו כי זהו הטקס המתבקש?
 המילה "מִיָּדְךָ" מיותרת לכאורה, שכן היה אפשר לכתוב "וְלִקְחַתְּ הַפֶּהֶן הַטָּנָא" - ומכאן שמילה זו נועדה <

❧ עיון ❧

הַגִּדְתִּי הַיּוֹם. ההודיה על הארץ היא חובה בסיסית, אך אין כל דרישה מאת ה' שנהיה עסוקים בה השכם והערב. הקב"ה נתן לנו את הארץ כדי להיטיב לנו ולא כדי שנודה לו. אין הוא זקוק לתודתנו - אך התודה נצרכת כדי שלא נשכח שארץ ישראל ניתנה לנו בחסדו ובטובו ושעלינו לחיות בה על פי רצונו. אומנם בברכת המזון אנו מודים יום יום על הארץ הטובה, אך זוהי הודאה פרטית של האדם לאחר שאכל. מקרא הביכורים הוא טקס מוגדר ורב רושם, ודי בקיומו אחת לשנה.

אונקלוס

ה וְתַתִּיב וְתִימֹר קָדֶם יִי
 אֱלֹהֶךָ לְבֶן אֶרְמָאָה בְּעָא
 לְאַבְדָּא יֵת אַבָּא וְנַחַת
 לְמַצְרִים וְדָר תַּמָּן בְּעֵם זַעִיר,
 וְהָיָה תַּמָּן לְעַם רַב תִּקְרִיף
 וְסָגִי.

ה וְעֵנִית וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 אֶרְמִי אֲבָד אָבִי וְדָר מַצְרִימָה וְיָגֵר
 שָׁם בְּמַתִּי מֵעַט וַיְהִי־שָׁם לִגְוִי גָדוֹל
 עֵצוֹם וְרַב:

רש"י

(ה) וְעֵנִית. לשון הרמת קול (סוטה לב, א).

ביאור (המשך)

ללמדנו דבר מה מעבר לכתוב. חכמינו
 השווו את היד המופיעה כאן ליד
 המופיעה בציווי על קורבן השלמים:
 "יָדְיוֹ תְּבִיאֶנָּה אֶת אֲשֵׁי ה'... לְהַנִּיף אֹתוֹ
 תִּנּוּפָה לִפְנֵי ה'" (ויקרא ז, ל). אזכור היד

עיון (על עמוד קודם)

וְלִקַּח הַכֹּהֵן הַטָּהוֹר מִיָּד הַכֹּהֵן מִיָּד הַכֹּהֵן מִדְּגִישָׁה
 את החיבור העמוק בין החקלאי הישראלי העובד את עבודת האדמה לבין הכוהן
 העובד את עבודת הקודש. החיבור בין שני האישים הוא נקודה מרכזית בהבאת
 הביכורים.

ביאור

וְעֵנִית. כפל הביטוי "וְעֵנִית וְאָמַרְתָּ"
 מורה כי יש משמעות למילה "וְעֵנִית"
 מעבר להיותה מילה נרדפת ל"וְאָמַרְתָּ",
 שכן אין בתורה מילים מיותרות. חכמינו

עיון

וְעֵנִית. הביכורים אינם הודיה פרטית על ארץ ישראל כבברכת המזון אלא הודיה
 ציבורית, ועל כן החקלאי המגיע לבית המקדש מצהיר את הצהרת תודתו בקול רם.

רש"י

אַרְמִי אֶבֶד אָבִי. מזכיר חסדי המקום. ארמי אובד אבי, לבן בקש לעקור את הכל כשרדף אחר יעקב. ובשביל שחשב לעשות חשב לו המקום כאלו עשה, שאומות העולם [עובדי אלילים] חושב להם הקדוש ברוך הוא מחשבה [רעה] כמעשה (קידושין מ, א).

ביאור

אַרְמִי אֶבֶד אָבִי. פירוש רש"י על פסוק זה מורכב משלושה חלקים: א. הבהרת המהות של הבאת הביכורים - "מזכיר חסדי המקום": ההודיה לה' על חסדיו היא ליבת הנאום של מביא הביכורים. ב. הסבר הביטוי "אַרְמִי אֶבֶד אָבִי": "אַרְמִי" הוא לבן הארמי, "אָבִי" הוא יעקב אבינו. לבן הארמי ניסה לפגוע ביעקב ולאבדו מן העולם. ג. "ובשביל שחשב לעשות...": לבן לא הצליח להוציא אל הפועל את כוונותיו הזדוניות, ואף על פי כן נאמר

"אַרְמִי אֶבֶד אָבִי" - כאילו מומשה מזימתו. מדוע? רבותינו לימדונו שעובד עבודה זרה שמתכוון להרע ונבצר ממנו לממש את זממו בהתערבות כוח עליון - נידון כאילו ביצע את אשר זמם לעשות, מה שאין כן אצל יהודי, שאצלו "מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה" (קידושין מ, א). מאחר שלבן נמנע מלפגוע ביעקב רק משום שה' נגלה אליו והזהירו "השֹׁמֵר לָךְ פֶּן תִּדְבֹּר עִם יַעֲקֹב מְטוֹב עַד רָע" (בראשית לא, כד) - "חשב לו המקום כאלו עשה".

עיון

אַרְמִי אֶבֶד אָבִי. מה פשר ההבדל בהתייחסות המשפטית בין יהודי לגוי? לכאורה יש כאן משוא פנים, ואיה משפט הצדק? ההבדל טמון בשורש הרצון ובסיבה המונעת את ביצוע הפשע. כפי שביארנו מחשבה רעה של עובד כוכבים נחשבת כעשייה אם היא נמנעה מכוח עליון, שלא מרצונו החופשי. במקרה כזה נותר רצונו להרע כשהיה, ואילו היה יכול היה מוציאו אל הפועל. לפיכך נחשבת מחשבתו כאילו עשה. לעומת זאת נשמתו של היהודי קרובה לה', ושורש רצונו טהור. כל רצון להרע העולה בליבו של היהודי איננו נובע מפנימיותו אלא מהיגררות חיצונית אחר היצר, וכשכוח עליון מונע ממנו לממש את רצונו משמע שמן השמיים סייעו לו לחזור לשורשיותו - ומנעו ממנו לקיים את מזימתו.

כמובן שזו אמירה כוללנית, ובכל כלל יש יוצאים מן הכלל - ואלו ידועים למלך

אונקלוס

וַיִּרְעוּ אֶת־נֹוֹ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ
וַיַּבְאִישׁוּ לָנָא מִצְרָאִי
וַעֲנִינָא, וַיִּהְיוּ עֲלֵנָא פְּלִחָנָא
קְשִׁיא.
עֲלִינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה:

רש"י

וַיִּרְדּוּ מִצְרֵימָה. ועוד אחרים באו עלינו לבלותנו, שאחרי זאת ירד יעקב למצרים.

בְּמַתִּי מֵעֵט. בשבעים נפש (ספרי כי תבוא שא).

עיון (המשך)

מלכי המלכים, "החופש כל חדרי בטן ובוהן כליות ולב"¹.

ביאור

וַיִּרְדּוּ מִצְרֵימָה. סמיכות האירועים המצוינים במקרא הביכורים - "אֶרְמִי אֲבֹד אֲבִי וַיִּרְדּוּ מִצְרֵימָה" - אינו משקף תהליך היסטורי רציף אלא דוגמאות שונות-אך-דומות לחסדי המקום: לבן הארמי ביקש לאבד את אבינו יעקב והקב"ה לא אפשר לו לגעת בו משוב ועד רע, וכשירדנו למצרים ביקשו המצרים לאבדנו - והקב"ה הצילנו מידם.

בְּמַתִּי מֵעֵט. בפרשת ויגש מסופר

עיון

וַיִּרְדּוּ מִצְרֵימָה. הזכרת חסדי ה' הגדולים - שבכל דור ודור עומדים עלינו לבלותנו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם - היא עוד ביטוי להודאתנו לה', הטבעה בשורשה של מצוות הביכורים.

1. מתוך הווידוי בתפילות יום הכיפורים.

אונקלוס

ז וְעִלֵּנָה קְדָם יי אֱלֹהֵא
 דְּאַבְהֶתְנָא, וְקָבִיל יי
 עֲלֹתְנָא וְגַלִּי קְדָמוּהִי
 עֲמִלְנָא וְלִיאֻתְנָא וְדַחֲקָנָא.
 ח וְאַפְקָנָא יי מִמְצָרִים בְּיַד
 תְּקִיפָא וּבְדָרַע מְרָמָם
 וּבְחֻזָּנָא רַבָּא, וּבְאַתִּין
 וּבְמוֹפְתִין. ט וְאַיִתְיָנָא
 לְאַתְרָא הָדִין, וְיִהֵב לָנָא יֵת
 אֲרַעָא הָדָא אֲרַע עֲבָדָא
 חֶלֶב וְדִבְשׁ.

ז וְנִצַּעַק אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ
 וְיִשְׁמַע יְהוָה אֶת־קִלְנוּ וְיֵרָא אֶת־עֲנִינוּ
 וְאֶת־עֲמִלְנוּ וְאֶת־לַחֲצָנוּ: ח וְיִצְאָנוּ
 יְהוָה מִמִּצְרִים בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֶעַ
 נְטוּיָה וּבַמִּדְּא גָדֹל וּבַאֲתֹת וּבַמִּפְתִּים:
 ט וּבִאֲנוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן־לָנוּ
 אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרֶץ זֶבֶת חֶלֶב
 וְדִבְשׁ:

רש"י

(ט) אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה. זה בית המקדש (ספרי כי תבוא שא). וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ. כמשמעו.

ביאור

אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה. שני תיאורים
 בפסוק: (א) "וּבִאֲנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה";
 (ב) "וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת". מה
 ההבדל בין השניים?
 רש"י מבאר כי "הַמָּקוֹם הַזֶּה" הוא
 המקום המצומצם, המיוחד, הלוא הוא
 בית המקדש, ואילו "הָאָרֶץ" מתייחסת
 לכל חלקי ארץ ישראל שנתן לנו הקב"ה
 בחסדיו.

עיון

אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה. בפסקה שממנה שאב רש"י את פירושו במדרש הספרי ישנו משפט נוסף: "בשכר ביאתנו אל המקום הזה ניתן לנו את הארץ הזאת". בית המקדש הוא מרכזה של הארץ, ואף שנבנה מאות שנים אחרי כיבוש הארץ הוא הלב הפועם של ארץ ישראל. בזכות מרכזיותו של בית המקדש שייבנה ויכונן אנו זוכים בארץ כולה.

אונקלוס

וְעַתָּה הִנֵּה הִבֵּאתִי אֶת־דֹּאשִׁית פְּרִי
הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־נָתַתָּה לִּי יְהוָה
וְהִנַּחְתִּי לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
וְהִשְׁתַּחֲוִית לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:

י וְכַעֲנָן הָאֵל אֵיתִיתִי יְתִישׁ
אָבָא דְאַרְעָא דִּיהִבְתָּ לִּי יְיָ
וְתַחֲתִימָה קָדָם יְיָ אֱלֹהֶיךָ
וְתַסְגֹּוד קָדָם יְיָ אֱלֹהֶיךָ.

רש"י

(י) וְהִנַּחְתִּי. מגיד שנוטלו אחר הנחת הכהן ואוחזו בידו כשהוא קורא, וחוזר ומניף (סוכה מז, ב).

ביאור

וְהִנַּחְתִּי. בפסוק ד למדנו שהכוהן לוקח את הטנא מיד הבעלים ומניחו לפני מזבח ה', ואילו כאן מורה הפסוק לבעלים: "וְהִנַּחְתִּי לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ". כיצד יניח הבעלים את הטנא אם כבר איננו בידו?
רש"י ביאר לעיל כי הכוהן לוקח את

הטנא ומניף אותו עם הבעלים - ידיו תחת יד הבעלים. פסוקנו מבהיר כי לאחר ההנפה עם הכוהן חוזר הבעלים ולוקח את הטנא, קורא את מקרא הביכורים כשהטנא בידו, מניף אותו שנית ורק אז מניחנו.

עיון

וְהִנַּחְתִּי. רש"י מציין שתי הנפות². הראשונה מחברת בין מביא הביכורים לכוהן, כפי שביארנו בפסוק ד, ואילו השנייה מסמלת את הקשר הישיר של הבעלים לה', בלי מתווכים. מכאן אנו לומדים שתפקידו של הכוהן לעזור לכל איש מישראל להגיע לקשר אישי עם ה'. זהו תפקידם של הרבנים - לסייע לאדם להתקרב לה' בלי להזדקק לתיווכם.

2. בספרי, המקור לדברי רש"י, מובאות שתי גרסאות, האחת גורסת "מגיד שנוטלו אחר הנפת הכהן..." והשנייה גורסת "אחר הנחת הכהן". לפי הגרסה הראשונה היו שתי הנפות, לפי השנייה היו שתי הנחות אך רק הנפה אחת. רש"י בחר בגרסת ההנפה הכפולה, אך לפי הגמרא (סוכה מז, ב) נראה שהייתה הנפה אחת, וכך פסק גם הרמב"ם בהלכות ביכורים (ג, יב). ואנו את דברי רש"י באנו להסביר.

אונקלוס

יֵא וְתַחֲדֵי בְּכָל טַבְתָּא דִּיהֵב
לָךְ יֵי אֱלֹהֶךָ וְלֹאֲנֵשׁ בֵּיתְךָ
אֶת וְלִיּוֹאֶה וְגִיּוֹרָא דְּבִינְךָ.

יֵא וְשִׂמְחַת בְּכָל־הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן־לָךְ
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּלְבֵיתְךָ אֶתְּהָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר
אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ: ס שְׁנִי

רש"י

(יֵא) וְשִׂמְחַת בְּכָל הַטּוֹב. מכאן אמרו אין קורין מקרא בכורים אלא בזמן שמחה מעצרת ועד החג, שאדם מלקט תבואתו ופירותיו ויינו ושמנו, אבל מהחג ואילך מביא ואינו קורא (פסחים לו, ב).
אֶתְּהָ וְהַלְוִי. אף הלוי חייב בבכורים אם נטעו בתוך עריהם. וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ. מביא ואינו קורא, שאינו יכול לומר לאבותינו (משנה ביכורים א, ד).

ביאור

וְשִׂמְחַת בְּכָל הַטּוֹב. מהו "הטוב" המשמח את מביא הביכורים? אין מדובר בביכורים עצמם - שהרי הם ניתנים לכוהן - אלא בברכה הגדולה של ריבוי התבואה והפירות, הברכה שאפשרה לחקלאי להביא את הביכורים. השמחה "בְּכָל הַטּוֹב" מתקיימת במלוא עוזה משעת הקצירה ועד אסיפת היבולים, כשהחקלאי נהנה מיגיע כפיו ומפרי אדמתו, וזהו הזמן המתאים ביותר לקיים את מצוות הביכורים. ואכן המביא את ביכוריו בתקופה זו של שמחה קורא מקרא ביכורים ומודה לה' על כל אשר נתן לו. בחלוף תקופת השמחה הטבעית אפשר עדיין לקיים את המצווה ולהביא את הביכורים למקדש, אולם אין לקרוא מקרא ביכורים - שכן ההודאה על כל הטוב המתבטאת במקרא הביכורים שייכת לזמן שהשמחה בוקעת מאליה מליבו של בעל השדה.
אֶתְּהָ וְהַלְוִי. הואיל והביכורים ניתנים לכוהן ואסורים לזרים, ודאי ששמחת הלוי והגר אינה נובעת

עיון

וְשִׂמְחַת בְּכָל הַטּוֹב. לכאורה גם אחרי תקופת האיסוף צריך לומר תודה לה', ומדוע אפוא "מהחג ואילך מביא ואינו קורא"? מכאן שהאמירה צריכה לנבוע מתחושתו הפנימית של האדם, ולא מתוך כפייה. מקרא הביכורים אינו יכול להיקרא כמסמך שנכתב בידי אחרים אלא מתוך הזדהות מלאה.

אונקלוס

יב אֲרִי תִשְׁיִצִי לְעֶסְרָא יֵת כָּל
מְעֶסֶר עַל־תֶּךָ בְּשָׁתָא
תְּלִיתִיתָא שְׁנַת מְעֶסְרָא,
וְתִתִּין לְלִיּוֹאָה לְגִיּוֹרָא
לִיתְמָא וּלְאַדְמֻלְתָּא וְיִכְלוּן
בְּקֶרֶךְ וְיִסְבְּעוּן.

יב כִּי תִבְלֶה לְעֶשֶׂר אֶת־כָּל־מַעֲשֶׂךָ
תְּבוֹאתֶךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שְׁנַת
הַמַּעֲשֶׂר וְנָתַתָּה לְלוֹי לַגֵּר לִיתוֹם
וּלְאַלְמָנָה וְאָכְלוּ בַשְּׁעָרֶיךָ וְשָׂבְעוּ:

❧ ביאור (המשך) ❧

מקבלת הביכורים - בשונה ממעשרות וממתנות עניים. מכאן שגם הלוי והגר חייבים בהבאת הביכורים, ושמחתם שווה לשמחת הבעלים: "אֶתָּה וְהַלֹּוי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקֶרְבְּךָ". אומנם הלוויים לא זכו לנחלה משלהם כשאר השבטים, אך הם קיבלו 48 ערים בתוך נחלות השבטים³. בערים האלה יכלו הלוויים לעבד את שדותיהם, לזרוע ולנטוע - ולהתחייב בהבאת ביכורי נטיעותיהם.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

אֶתָּה וְהַלֹּוי. להלכה לא נפסק כדברי המשנה המובאים ברש"י אלא כגמרא בירושלמי (ביכורים א, ד) - הטוענת שגם הגר יכול להביא ולקרוא, שכן גם הוא בנו של אברהם אבינו שאמר לו ה' בברית המילה "וְהָיָה שְׁמֶךָ אֲבִרָהם כִּי אֲבִי הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְּתִיךָ" (בראשית יז, ה). וכך פסק הרמב"ם: "הגר מביא וקורא, שנאמר לאברהם אב המון גוים נתתיך, הרי הוא אב כל העולם כולו שנכנסין תחת כנפי שכינה" (הלכות ביכורים ד, ג). במילים אחרות, גרות איננה רק קבלת מצוות התורה אלא המרת הישות הלאומית, הצטרפות לעם ישראל. גר שנתגייר הופך בגרותו ליהודי לכל דבר, ומוציא מן הכוח אל הפועל את היותו בנו של אברהם אבינו.

3. ראו במדבר לה, א-ח.

רש"י

(יב) **כִּי תִכְלֶה לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מַעֲשֵׂי תְבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית**. כשתגמור להפריש מעשרות של שנה השלישית, קבע זמן הביעור והיודוי בערב הפסח של שנה הרביעית, שנאמר "מקצה שלש שנים תוציא" (דברים יד, כח). נאמר כאן מקץ, ונאמר להלן "מקץ שבע שנים" (שם לא, י) לענין הקהל, מה להלן רגל אף כאן רגל. אי מה להלן חג הסוכות אף כאן חג הסוכות, תלמוד לומר "כי תכלה לעשר", מעשרות של שנה השלישית רגל שהמעשרות כלין בו, וזהו פסח, שהרבה אילנות יש שנלקטין אחר הסוכות, נמצאו מעשרות של שלישית כלין בפסח של רביעית, וכל מי ששהה מעשרותיו הצריכו הכתוב לבערו מן הבית (ספרי כי תבוא שב).

ביאור

כִּי תִכְלֶה לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מַעֲשֵׂי תְבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית. פרשייה זו משלימה את פרשיית המעשרות המופיעה בפרשת ראה. בפרק יד למדנו שבשנה השלישית והשישית של שנות השמיטה יש להפריש מעשר עני במקום מעשר שני המופרש בשאר השנים ונאכל בירושלים. עוד למדנו כי בסוף כל מחזור של שלוש שנים יש לוודא שכל המתנות שהופרשו וטרם ניתנו יגיעו ליעדן. פרשייתנו מוסיפה שאחרי שסיים האדם לחלק את מתנותיו עליו לגשת אל הכוהן ולהצהיר שמילא את כל חובותיו: "בַּעֲרָתִי הִקְדָּשׁ מִן הַבֵּית וְגַם נָתַתִּי לְלֵוִי וְלַגֵּר לֵיתוֹם וְלָאֱלֻמָּנָה כְּכֹל מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר צִוִּיתֵנִי...". מצווה זו נקראת "יודוי מעשר".

וידוי מעשר מתקיים אחרי סיומה של השנה השלישית, אך התורה אינה נוקטת תאריך מדויק. חכמינו זיכרונם לברכה למדו את מועד קיומה של מצווה זו בדרך של גזרה שווה - אחת משלוש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, המשמשת ללימוד הלכה מעניין אחד על עניין אחר על סמך מילים שוות או מילים דומות המופיעות בהקשר לשני העניינים:

בפרשת ראה נאמר "**מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת כָּל מַעֲשֵׂי תְבוּאָתְךָ**" (דברים יד, כח). בפרשת וילך מופיע ביטוי דומה בציווי על מצוות הקהל: "**מִקְצֵה שִׁבְעַת שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסֻּכּוֹת... הִקְהַל אֶת הָעָם...**" (שם לא, י-יב). חכמינו למדו מהלשון הדומה בשני הפסוקים שכשם שמצוות הקהל, שמצוותה "**מִקְצֵה שִׁבְעַת שָׁנִים**", מתקיימת במועד (חג הסוכות), כך מצוות וידוי מעשר, שמצוותה "**מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים**", מתקיימת במועד ולא ביום חול. ואף שמועדה של מצוות

🌀 רש"י 🌀

שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר. שנה שאין נוהג בה אלא מעשר אחד משני מעשרות שנהגו בשתי שנים שלפניה, ששנה ראשונה של שמיטה נוהג בה מעשר ראשון, כמו שנאמר "כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר" (במדבר יח, כו), ומעשר שני, שנאמר "ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך" (דברים יד, כג), הרי שני מעשרות, ובא ולמדך כאן בשנה השלישית שאין נוהג מאותן שני מעשרות אלא האחד, ואיזה? זה מעשר ראשון. ותחת מעשר שני תן מעשר עני, שנאמר כאן "ונתת ללוי את אשר לו" הרי מעשר ראשון, "לגר ליתום ולאלמנה" זה מעשר עני (ראש השנה יב, ב).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

הקהל הוא חג הסוכות, במצוות וידוי הפרי לשיא בשלותו רק אחרי חג מעשר ממתינים למועד הבא - לחג הסוכות של השנה הרביעית, ורק אז הפסח - הואיל ובהרבה אילנות מגיע נקטף.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

כִּי תִכְלֶה לַעֲשׂוֹר אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית. במצוות הקהל נאמר במפורש "מִקֵּץ שָׁבַע שָׁנִים בְּמֵעַד שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה בְּחַג הַסֻּכּוֹת", אולם מועד וידוי המעשרות נלמד מגזרה שווה. הגזרה השווה, המושתתת על מסורת העוברת מדור לדור, מלמדת על זיקה בין מצוות הקהל למצוות וידוי מעשר. מצוות הקהל היא מחזה רב רושם, מעין הצגה המדמה את מתן תורה, ולכבודה מתאסף כל הקהל יחדיו לשמוע את ספר דברים. וידוי מעשר גם הוא מעין הצגה - אך היא מתקיימת בין האדם לעצמו. "הצגה" זו נועדה להותיר באדם רושם עז, רושם אשר יחקוק בליבו את גודל הטובה והברכה שקיבל בחסדי ה' ואת משמעות חובותיו.

התורה תובעת מן האדם תביעה קשה ביותר: להפריש כמות אדירה מתבואתו לטובת האחר - הלוי והגר, היתום והאלמנה. פעם בשלוש שנים עומד האדם לפני ה' ומצהיר שעל אף הקושי הוא קיים את כל המצוות, והוא מצפה שבתמורה ימשיך ה' לברכו: "הַשְּׁקִיפָה מִמַּעַן קִדְּשָׁךְ מִן הַשָּׁמַיִם וּבִרְךָ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כִּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאֲבוֹתֵינוּ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (להלן פסוק טו).

🌀 ביאור 🌀

שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר. הפסוק מלמד על החובה להפריש מעשר עני בשנה ◁

❧ ביאור (המשך) ❧

השלישית ובשנה השישית לשמיטה. מהיכן למדו זאת חכמים? בכל שנה חייבים להפריש עשירית מהתבואה ולתתה ללוי, ככתוב בפרשת קרח: "וּלְבְנֵי לְוִי הִנֵּה נִתְּתִי כָּל מַעֲשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לַנַּחֲלָה חֶלֶף עֲבַדְתֶּם אֲשֶׁר הֵם עֲבָדִים אֶת עֲבַדַּת אֱהֱל מוֹעֵד" (במדבר יח, כא). בפרשת ראה למדנו על החובה להפריש מעשר שני, להעלותו לירושלים ולאוכלו שם, כמבואר בפסוק "וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשָׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם מַעֲשֵׂר דְגָנְךָ תִּירְשֶׁךָ וְיִצְהָרְךָ וּבִכּוֹרֶת בָּקָרְךָ וְצֹאנְךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים" (דברים יד, כג). בפסוקנו נקראת השנה השלישית במחזור השמיטה "שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר" - בלשון יחיד. חז"ל פירשו שבשנה זו יש רק מעשר אחד ולא שני מעשרות, ומכאן שאין מפרישים בשנה זו מעשר שני אלא רק מעשר ראשון. ומאין שהמעשר היחיד הוא המעשר הראשון ולא המעשר השני? אולי הפרשת המעשר השני נמשכת כרגיל ורק הלוי אינו מקבל את מתנותיו בשנה זו? על כך עונה רש"י שהואיל ונאמר "בְּשָׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר וְנִתְּנָה לַלֵּוִי" - משמע שהמעשר הניתן בה הוא מעשר ראשון ללוי. בסיום הפסוק מבואר שיש לתת גם לעניים בשנה זו - "לִגְר לִיתוֹם וְלְאֶלְמָנָה" - ומכאן שבשנה זו מעשר עני מחליף את המעשר השני.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר. הפירוש שהשנה השלישית נקראת "שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר" כי מופרש בה רק מעשר ראשון תמוה למדי, שהרי המעשר השני אינו נעלם לגמרי אלא מוחלף במעשר עני - והרי לנו שני מעשרות. יתרה מזו, שנה זו מבורכת בנתינה מרובה מכל שאר השנים - כי במקום המעשר השני הנאכל על ידי הבעלים זוכים העניים למעשר משלהם.

לאור תמיהה זו ננסה לענות על שתי שאלות: (א) מדוע נקראת שנה זו בשם המצמצם "שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר"? (ב) מדוע ניתן מעשר עני רק פעם בשלוש שנים? וכי אין עניים בשנים האחרות?

נראה שהתשובה לשתי השאלות טמונה בהבנת הסוגים השונים של המעשרות, הנחלקים לשלושה:

מעשר ראשון הוא בבחינת תשלום ללוויים על עבודתם בבית המקדש, **מעשר שני** הנאכל במקום הקודש מרומם את רמתנו הרוחנית ומשפיע עלינו מקדושת ירושלים, ו**מעשר עני** מסייע לעניים בתקופות מצוקה. העניים ברובם הם אנשים המסוגלים לעבוד, ועל כן אין להתייחס לעניותם כאל עובדה קבועה וקיימת אלא

❧ רש"י ❧

וְאָכְלוּ בְּשִׁעְרֵיךָ וְשָׂבְעוּ. תֵּן לָהֶם כְּדֵי שְׂבֹעַן. מִכָּאן אָמְרוּ אֵין פּוֹחַתִּין לְעֵנִי בְּגוֹרֵן פָּחוֹת מִחֲצִי קֶב חֲטִים וְכו' (משנה פאה ח, ה).

❧ עיון (המשך) ❧

כאל מצב ארעי העתיד לחלוף - ובעת הקושי יש לסייע להם כדי שיוכלו להתייצב מחדש ולהמשיך הלאה.

הכיננו "שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר" מעיד שהמעשר העיקרי הוא המעשר הראשון - המתגמל את הלוויים העמלים בעבורנו - והוא קודם אף למעשר השני הנאכל בירושלים, כי המחויבות כלפי משרתי הציבור קודמת להתעלות האישית.

מעשר עני, המופרש רק פעם בשלוש שנים וניתן לעניים, איננו תחליף למצוות הצדקה אלא נוסף עליה, ועיקר הדאגה לעניים צריכה להיות מכספי צדקה - כפי שציוותה התורה לתת לעני "דֵּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יַחְסֵר לוֹ" (דברים טו, ח)⁴. את מעשר העני חייבים להפריש בלי תלות בנתינתו, ואסור לצרוך אותו גם אם אין שום עני בסביבה. מצווה זו מלמדת שהדאגה לעניים מרוממת את בעליה כעלייה לירושלים למקום המקדש. הנתינה הנוספת, מעבר למצוות הצדקה הנוהגת תמיד, כמוה כהקרבת קורבן לפני ה'.

❧ ביאור ❧

וְאָכְלוּ בְּשִׁעְרֵיךָ וְשָׂבְעוּ. רש"י מבאר את הממד ההלכתי הטמון במילה "וְשָׂבְעוּ": יש לתת לעניים את חלקם בנדיבות, כדי שביעה. מכאן שעדיף לחלק את המעשרות למספר מצומצם של עניים שכל אחד מהם יקבל מנה

מכובדת, מלתת דוגמית של מעשר להמוני עניים. חכמינו לימדונו שיש לתת לעני לפחות חצי קב חטים וקב שעורים - שזהו שיעור של מזון לשתי סעודות. קב הוא מידת נפח השווה ל-1.38 ליטר⁵.

4. וראו פירושנו על הפסוק בספר "בעקבות רש"י" על פרשת ראה.

5. זוהי הדעה הרווחת, על פי שיטת הגר"ח נאה. לדעת החזון איש שיעור הקב הוא 2.39 ליטר, ולדעת הרמב"ם - 1.2 ליטר (1200 סמ"ק).

אונקלוס

י וְתִמְרֵי קָדֶם יִי אֱלֹהֶךָ
פְּלִיטִי קֹדֶשׁ מִעֲסָרָא מִן
בֵּיתָא וְאִף יְהִיבִיתָהּ לְלִיּוֹאֶה
וּלְגִיּוֹדָא לִיתְמָא
וְלֹאֲרַמְלָתָא כְּכֹל תַּפְקִידָתְךָ
דְּפִקִּידָתִי, לֹא עֲבָרִית
מִפְקוּדֶךָ וְלֹא אֶתְנַשִּׁיתִי.

י וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּעֶרְתִּי
הַקֹּדֶשׁ מִן־הַבַּיִת וְגַם נִתְּתִיו לְלֹוֹ וְלִגְרִ
לִיתוֹם וְלֹאֲלִמְנָה כְּכֹל־מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר
צִוִּיתָנִי לֹא־עָבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא
שָׁכַחְתִּי:

רש"י

(יג) וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ. התוודה שנתת מעשרותיך.

בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת. זה מעשר שני ונטע רבעי, ולמדך שאם שהה
מעשרותיו של שני שנים ולא העלם לירושלים, שצריך להעלותם עכשיו
(ספרי כי תבוא שג).

ביאור

וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ. פסוק זה
פותח את פרשיית וידוי מעשרות.
לאחר שווידא החקלאי בתום שלוש
שנים שהפריש את כל מה שנצטווה
להפריש ונתן את כל אשר היה עליו
לתת, הוא מצהיר כי עשה את כל
המוטל עליו. לאחר ההצהרה הוא
מבקש מה': "הִשְׁקִיפָה מִמַּעַן קֹדֶשְׁךָ מִן
הַשָּׁמַיִם וּבִרְךָ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת
הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ
לְאֲבֹתֵינוּ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (פסוק טו)
- לאחר שמילאתי אני את חלקי
ועשיתי את כל אשר ציוויתנו, אנא מלא
אתה את חלקך וברכנו כפי שהבטחתנו.
בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת. פסוקי

הפרשייה מפרטים את רשימת החובות
שעמד בהם החקלאי. רש"י מבאר
לאיזו מצווה רומז כל אחד מן הביטויים.
"הַקֹּדֶשׁ" הוא כינוי למעשר שני
ולנטע רבעי, אשר אינם מחולקים
לאחרים אלא נאכלים בירושלים,
במקום המקדש. מעשר שני מופרש
בשנים א, ב, ד ו-ה לשמיטה מהתבואה
שנותרה ביד החקלאי לאחר שהפריש
ממנה מעשר ראשון ללוי. נטע רבעי הם
הפירות הגדלים על העץ בשנתו
הרביעית. בשלוש השנים הראשונות
מנטיעת העץ פירותיו נחשבים עורלה
ואסורים באכילה, ובשנה הרביעית יש
להעלותם לירושלים ולאוכלם שם

🕒 רש"י 🕒

וְגַם נִתְּתִיו לַלֵּוִי. זה מעשר ראשון. וגם לרבות תרומה ובכורים (ספרי כי תבוא שג).

לִגְר לִיתוֹם וְלֹאֲלֻמָּנָה. זה מעשר עני (ספרי כי תבוא שג).

🕒 ביאור (המשך) 🕒

בטהרה, כמעשר שני. קרוביו וחבריו) - ואם לא הספיק עליו עד זמן הביעור חייב האדם לסיים להעלות לירושלים את כל מה שנותר בביתו מיבול המעשר השני שהפריש ומפירות נטע רבעי (הם או דמי פדיונם), ולאוכלם שם בטהרה (הוא או

🕒 עיון (על עמוד קודם) 🕒

בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבֵּית. רש"י הסביר שמדובר במעשר שני ונטע רבעי, כי שניהם אינם ניתנים לאחרים אלא משמשים לרווחת הבעלים - ואף על פי כן אסור להשאירם בבית אחרי זמן הביעור.

🕒 ביאור 🕒

וְגַם נִתְּתִיו לַלֵּוִי. המעשר הניתן ללוי הוא מעשר ראשון. המילה היתרה "וְגַם" באה לרבות את המתנות הניתנות לכוהן. עני לעניים ולנזקקים - "לִגְר לִיתוֹם וְלֹאֲלֻמָּנָה" - במקום המעשר השני המופרש בשאר השנים. כפי שביארנו

🕒 עיון 🕒

וְגַם נִתְּתִיו לַלֵּוִי. נראה שהלוי המוזכר בפסוק מתייחס לשבט לוי, הכולל את הכוהנים ואת הלויים - וממילא הניתנה המדוברת כוללת גם את המעשר הראשון הניתן ללוי וגם את התרומה והביכורים הניתנים לכוהן. הכוהנים והלויים הם משרתי העם בקודש, ומתנותיהם הן בבחינת תשלום "חֶלֶף עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים אֶת עֲבֹדַת אֱהָל מוֹעֵד" (במדבר יח, כא).

❧ רש"י ❧

כָּל מִצְוָתְךָ. נתתים כסדרן ולא הקדמתי תרומה לבכורים, ולא מעשר לתרומה ולא שני לראשון, שהתרומה קרויה ראשית, שהיא ראשונה משנעשה דגן, וכתוב "מִלֵּאֲתֶךָ וּדְמִעֶךָ לֹא תֹאחֵר" (שמות כב, כח) – לֹא תִשְׁנֶה אֶת הַסֵּדֶר. **לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ.** לֹא הִפְרַשְׁתִּי מִמֵּן עַל שֵׁאִינוּ מִינוּ וּמִן הַחֹדֶשׁ עַל הִשָּׁן. **וְלֹא שִׁכַּחְתִּי.** מִלְּבָרֵךְ עַל הַפְּרִשָּׁה מַעֲשֵׂרוֹת (ספרי כי תבוא שג).

❧ ביאור ❧

כָּל מִצְוָתְךָ. הצהרת החקלאי כי קיים את כל חובותיו כוללת שלושה ביטויים המופיעים ברצף: "כָּל מִצְוָתְךָ", "לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ", "וְלֹא שִׁכַּחְתִּי". רש"י מפרש כל אחד מהביטויים:

"כָּל מִצְוָתְךָ" - הצהרה כי הכול נעשה בפועל כהלכה לפי הסדר הנדרש. החובה לתת כל דבר בזמנו על פי סדר מסוים נלמדת מן הפסוק "מִלֵּאֲתֶךָ וּדְמִעֶךָ לֹא תֹאחֵר". החיוב הראשון חל על הביכורים (= "מִלֵּאֲתֶךָ") - המסומנים בעודם מחוברים לקרקע. אחרי הביכורים מגיע תורה של התרומה הגדולה, הנקראת "רִאשִׁית" - ככתוב בפרשת שופטים "רִאשִׁית דִּגְנְךָ תִּירֶשֶׁף וְיִצְהָרְךָ וְרִאשִׁית גֶּזְ צֹאנְךָ תִּתֵּן לוֹ" (דברים יח, ד). לאחר הפרשת התרומה הגדולה מפרישים מעשר ראשון, ומהנותר לאחר הפרשת המעשר הראשון מפרישים מעשר שני - או מעשר עני בשנה השלישית והשישית.

"לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ" - שני דינים כלולים בהצהרה זו:

א. "לֹא הִפְרַשְׁתִּי מִמֵּן עַל שֵׁאִינוּ מִינוּ": בתיאור מתנות הכהונה בפרשת קרח נאמר "כָּל חֶלֶב יִצְהָר וְכָל חֶלֶב תִּירוֹשׁ וְדִגְן רִאשִׁיתָם אֲשֶׁר יִתְּנוּ לָהּ לָךְ נְתַתִּים" (במדבר יח, יב). הפסוק מתייחס בנפרד ל"חֶלֶב יִצְהָר" - תרומה משמן הזית, ול"חֶלֶב תִּירוֹשׁ" - תרומה מן היין. מכאן שיש להפריש תרומות ומעשרות מכל מין בנפרד ואין להפריש ממין אחד על מין אחר.

ב. "וּמִן הַחֹדֶשׁ עַל הִשָּׁן": בפרשת ראה נאמר "עֲשֹׂר תַעֲשֹׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת זֵרְעֶךָ הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שְׁנָה שְׁנָה" (לעיל יד, כב), ומכאן למדו שהחובה לעשר את התבואה חלה על כל שנה בנפרד, ואין לעשר מיבול של שנה אחת על מה שהופק בשנה הקודמת.

"וְלֹא שִׁכַּחְתִּי" - הפרשת תרומות ומעשרות טעונה ברכה: "אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַפְרִישׁ תְּרוּמוֹת וּמַעֲשָׂרוֹת". ואף שיש לברך אין הברכה מעכבת את המצווה, ומי שהפריש בלי ברכה יצא ידי חובת ההפרשה.

אונקלוס

יָד לֹא אֲכָלְתִּי בְּאֲנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בִעַרְתִּי
 מִמֶּנּוּ בְּטֶמְאָה וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לַמֵּת
 שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֵי עֲשִׂיתִי
 כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי

יָד לֹא אֲכָלְתִּי בְּאֲבָלִית בְּאֲבָלֵי מְנִיָּה
 וְלֹא חָלִיפִית מְנִיָּה בְּמִסָּאב
 וְלֹא יִהְיֶה מְנִיָּה לְמִית,
 קִבֵּילִית לְמִימְרָא דִּי אֱלֹהֵי
 עֲבָדִית כְּכֹל דְּפִקִּידְתָּנִי.

❧ רש"י ❧

(יד) לֹא אֲכָלְתִּי בְּאֲנִי מִמֶּנּוּ. מכאן שאסור לאונן (ביכורים ב, ב).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

כָּכֹל מִצְוָתְךָ. סדר ההפרשה טבעי והגיוני. הביכורים, כפי שמעיד שמם, הם ההתחלה, הפירות הראשונים שמגלים את הברכה הצומחת בשדה. הביכורים מובאים לאות הודיה לה' על הארץ הטובה, ועל כן הפרי מסומן בעודו מחובר לאדמה. אחרי הביכורים מופיעה התרומה - ראשית הדגן, התירוש והיצהר.

הביכורים והתרומה הגדולה ניתנים לכוהן, האיש החשוב ביותר בעבודת המקדש, הראוי יותר מכול ל"ראשית". לאחר הנתינה לכוהן יש לדאוג ללוי, המשרת גם הוא את העם בבית ה', ולתת לו מעשר ראשון, ואחרי הדאגה למשרתים בקודש יש להפריש מן הנותר את המעשר השני, המחבר את הבעלים לקדושת בית המקדש.

האיסור להפריש ממין על שאינו מינו או מן החדש על הישן מלמד כי התרומות והמעשרות אינם צורך כלכלי בלבד, וכל אחת מההפרשות הללו נושאת קדושה המיוחדת לה. כל מין צריך להתקדש בעצמו בהפרשת התרומות והמעשרות, ותוצרי כל שנה ושנה מתקדשים בקדושה המיוחדת להם מכוח ההפרשות שמפריש מהם עם ישראל.

החובה לברך מעידה גם היא שהפרשת תרומות ומעשרות איננה נספח של מצוות הצדקה אלא מצווה בפני עצמה, שכן על מצוות הצדקה אין מברכים ואילו על הפרשת תרומות ומעשרות מברכים.

❧ ביאור ❧

לֹא אֲכָלְתִּי בְּאֲנִי מִמֶּנּוּ. מעשר שני של אנינות. אונן הוא אדם שכן ונטע רבעי נאכלים על ידי הבעלים, משפחתו נפטר וטרם נקבר, והפסוק מלמד שאסור לאוכלם במצב

🕒 רש"י

וְלֹא בַעֲרֵתִי מִמֶּנּוּ בְטָמֵא. בין שאני טמא והוא טהור, בין שאני טהור והוא טמא. והיכן הוזהר על כך? "לא תוכל לאכול בשעריך" (לעיל יב, יז), זו אכילת טומאה, כמו שנאמר בפסולי המקודשים "בשעריך תאכלנו הטמא והטהור" וגו' (לעיל טו, כב), אבל זה לא תוכל לאכול דרך אכילת שעריך האמור במקום אחר (יבמות עג, ב).

🕒 עיון (על עמוד קודם)

לֹא אֶכְלֵתִי בְּאֵנִי מִמֶּנּוּ. האנינות בשעה שקרובו של אדם מוטל לפניו קשה מן האבלות בימי השבעה. בשעה קשה זו השמחה רחוקה מאוד מליבו של האונן - ועל כן אסור לו לאכול מעשר שני בירושלים, במעמד שכולו שמחה של התקרבות לה'.

🕒 ביאור

שנטמא? בפרשת ראה נאמר "לא תוכל לאכל בְּשַׁעְרֶיךָ מִעֵשֶׂר דָּגָןךָ וְתִירְשָׁךָ וְיִצְהָרְךָ...", כלומר שאסור לאכול מעשר שני מחוץ לירושלים ("בְּשַׁעְרֶיךָ"). בהמשך הפרשה נאמר על בהמות שהוקדשו לקורבן ונפל בהם מום: "בְּשַׁעְרֶיךָ תֹאכְלֵנּוּ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יִחְדּוּ כֶּצֶבִי וְכֶאֱלִיל", כלומר שהן מותרות באכילה כמו חולין - מחוץ לירושלים ובטומאה. מכאן שרק הדברים המותרים לאכול "בְּשַׁעְרֶיךָ" מותרים גם באכילה בטומאה, ואילו מה שנאסר לאכול מחוץ לירושלים - "לא תוכל לאכל בְּשַׁעְרֶיךָ" - נאסר גם באכילה בטומאה.	וְלֹא בַעֲרֵתִי מִמֶּנּוּ בְטָמֵא. קדושתו של המעשר השני מחייבת את בעליו לאוכלו בירושלים בקדושה ובטהרה. מעשר שני שנטמא אינו ראוי לאכילה, ואם נטמא בעליו אין הוא יכול לאוכלו. למי אפוא מתייחסת הטומאה בביטוי "וְלֹא בַעֲרֵתִי מִמֶּנּוּ בְטָמֵא"? האם לבעלים או למעשר? חכמינו לימדונו שלא בכדי נקטה התורה ביטוי דו משמעי. הטומאה מתייחסת הן לבעלים הן למעשר עצמו, והבעלים המתוודה לפני הכוהן מצהיר שלא אכל את המעשר השני בשעה שהיה הוא טמא או בשעה שהיה המעשר טמא. ומהיכן למדו שאסור לאכול את המעשר בטומאה או לאכול מעשר
--	---

🕒 עיון

וְלֹא בַעֲרֵתִי מִמֶּנּוּ בְטָמֵא. דרשה זו מעוגנת בפשט הכתוב, שכן במעשר שני ישנה קדושה, והוא דומה לקורבן הנאכל על ידי בעליו בירושלים. מעשר שני הוא הקורבן שאפשר להביא בלי לעבור דרך הכוהנים, אלא ישירות בין האדם לאלוקיו.

🕊️ רש"י

וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לָמֶת. לעשות לוֹ אֶרֶץ וְתַכְרִיכִין (ספרי כי תבוא שג).
שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי. הביאותיו לבית הבחירה. עָשִׂיתִי כָּל אֲשֶׁר
צִוִּיתָנִי. שמחתי ושימחתי בו (ספרי כי תבוא שג).

🕊️ ביאור

וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לָמֶת. וכי אפשר לתת מתנות למת?! רש"י מבאר שהבעלים מצהיר שלא השתמש בכספי הפדיון של המעשר השני לטיפול בנפטר.
שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי. אחרי שפירט הבעלים שביצע את כל המוטל עליו ולא חרג מחובותיו, הוא מסכם את דבריו בשני ביטויים זהים לכאורה.
רש"י מדייק שהביטוי "שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי" מתייחס להבאת הביכורים לבית המקדש ולהעלאת המעשר השני והנטע רבעי לירושלים, שהן עיקר עניינו של הוידוי, והביטוי "עָשִׂיתִי כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי" מדגיש את מה שמעבר לחובה המוגדרת - לשמוח במצווה ולשמח בה אחרים.

🕊️ עיון

שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי. יש הבדל גדול בין ההפרשות לטובת הכוהן, הלוי או העני ובין מעשר שני ונטע רבעי. ההפרשות הניתנות הן כעין מס, חובת האדם כלפי החברה. הכוהנים והלוויים פועלים בבית המקדש למען הציבור וצריך לשלם להם, וכל חברה צריכה לדאוג לנזקקיה. דאגה זו אינה דורשת הזדהות פנימית. היא חלק מהתנהלות המאפשרת חיים בחברה מתוקנת ומאוזנת שבה כל אזרח נותן את חלקו, בלי טלטלות מיותרות.

לעומת זאת מעשר שני ונטע רבעי הם תוצרים של האדם שגידל אותם, ואף שהוא שומר אותם לעצמו ואוכל אותם עם משפחתו הוא חייב לעשות זאת בירושלים. כוונת מצווה זו לחבר את בעל השדה למרכז הרוחני, לקדושה - וחיבור זה תובע הזדהות פנימית. וזו משמעות "שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי" - לא הסתפקתי בציות עיוור לה' אלא שמעתי ממש את קולו, את מה שהוא מבקש ממני, ומתוך כך עליתי לירושלים כדי לחוות את החוויה הרוחנית של קיום רצון ה'.

הציפייה מהבעלים לשמוח ולשתף אחרים בשמחה איננה ציווי מוגדר שאפשר לכמת. ועל כן נאמר "עָשִׂיתִי כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי", גם מה שאיננו מוגדר. נתתי הכול וקיימתי את המצוות בשמחה - ואף דאגתי לאחרים שישמחו גם הם. הכוח לשמוח והיכולת לשמח אחרים הם שתי פעולות הקשורות זו בזו, שכן מי שמשמח אחרים

אונקלוס

טו אִסְתָּכִי מִמֶּדוּר קִדְשָׁךְ מִן
שָׁמַיָא וּבְרִיךְ יְת עֲמֹךְ יְת
יִשְׂרָאֵל וְיְת אֲדָעָא דִּיהִבָּת
לְנָא, כְּמָא דִּקְיִימָתָא
לְאַבְהָתָנָא אֲרַע עֲבָדָא
חֵלֶב וּדְבִשׁ.

טו הִשְׁקִיפָה מִמַּעַן קִדְשְׁךָ מִן־הַשָּׁמַיִם
וּבִרְךָ אֶת־עַמְּךָ אֶת־יִשְׂרָאֵל וְאֵת
הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כֹּאֲשֶׁר
נִשְׁפַּעַתָּ לְאַבְתֵּינוּ אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב
וּדְבִשׁ: ס שלישו

רש"י

(טו) הִשְׁקִיפָה מִמַּעַן קִדְשָׁךְ. עשינו מה שגזרת עלינו, עשה אתה מה
שעליך לעשות, שאמרת "אם בחקתי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם" (ויקרא
כו, ג) (משנה מעשר שני ה, יג).

עיון (המשך)

זוכה בשמחה הגדולה ביותר. העזרה והנתינה לזולת מעניקה לחיים משמעות ואושר
ששום קבלה לא תשווה לה.

ביאור

הִשְׁקִיפָה מִמַּעַן קִדְשָׁךְ. לולא
מאורו של רש"י היינו יכולים להבין
שמביא הביכורים עושה שתי פעולות
שאין קשורות זו בזו: הוא מצהיר
שעשה את המוטל עליו, והוא מתחנן
לה' יתברך שיברכהו. רש"י מלמדנו כי
יש זיקה בין שני חלקי המשפט,
ולמעשה הם משפט אחד של סיבה
ותוצאה: אחרי שעשיתי אני את המוטל
עלי עשה אתה את המוטל עליך. והואיל
ואמירה כזו כלפי ריבוננו של עולם
נראית מעט חצופה, רש"י מזכיר שאכן
הבטיח ה' לנו שאם נשמור את מצוותיו
נתברך בברכותיו.

עיון

הִשְׁקִיפָה מִמַּעַן קִדְשָׁךְ. לכאורה יש לתמוה תמיהה גדולה. וכי השם מחויב
לאדם? ברצונו נותן וברצונו לוקח. זאת ועוד, בגמרא נאמר ש"כל התולה בזכות
עצמו תולין לו בזכות אחרים" (ברכות י, ב), כלומר המתפלל לה' שיושיענו בזכות
עצמו נענה בזכות אחרים. חזקיהו המלך התחנן בחוליו "זָכַר נָא אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי
לְפָנֶיךָ בְּאֵמֶת וּבְלֵבָב שָׁלֵם וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עֲשִׂיתִי" (מלכים ב כ, ג), אולם את הישועה

❧ רש"י ❧

אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתִּינֹו. לַתֵּת לָנוּ וּקִיַּמְתָּ אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

מסנחריב מלך אשור תלה הקדוש ברוך הוא בזכותו של דוד, באומרו לחזקיהו המלך "וְגִנֹּתִי אֶל הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָהּ לְמַעַן דָּוִד עַבְדִּי" (שם יט, לד). כיצד אפוא מרהיב מביא הביכורים עוז לתבוע מה' "עשינו מה שגזרת עלינו, עשה אתה מה שעליך לעשות"?

אלא שתפילת מביא הביכורים איננה תפילה אישית אלא תפילה על כלל ישראל - שיזכו לגשמים בעיתם. בהזכרת זכויותיו הבעלים משמש נציג הכלל, המצהיר כי עם ישראל מקיים באהבה את מצוות הביכורים, ומתוך כך ראוי הוא לבקש - "וּבִרְךָ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל".

❧ ביאור ❧

אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתִּינֹו. מה פשר "כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתִּינֹו אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ"? האם הכוונה שה' נשבע לאבותינו לתת להם ארץ זבת חלב ודבש? רש"י מבהיר כי הבטחת הארץ לאבות נועדה לבני בניהם שיבואו ויירשוה - ואנו מבקשים מה' שיברך את עמו ישראל ואת האדמה אשר נשבע לאבותינו לתת לנו, אותה האדמה שזכינו לקבל מכוח קיומה של הבטחת ה', "אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ".

❧ עיון ❧

אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתִּינֹו. אכן הביטוי "אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ" לא נאמר מעולם לאבות אלא רק לבנים. הביטוי נזכר לראשונה בהבטחת ה' למשה במעמד הסנה: "וְאָרֶד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאֶרֶץ הַהִוא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וּרְחֵבָה אֶל אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ..." (שמות ג, ח), ומכאן שנתינת "אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ" מאת ה' היא קיום ההבטחה לאבות לתת לבניהם בדורות הבאים את ארץ כנען - שתתגלה לבנים כארץ זבת חלב ודבש.

אונקלוס

טז יומא הדין יי אלהיך
מפקדך למעבד ית קימא
האלין וית דינא, ותטר
ותעביד יתהון בכל לבך
ובכל נפשך.

טז היום הזה יהיה אלהיך מצונך
לעשות את החקים האלה ואת
המשפטים ושמרת ועשית אותם
בכל לבבך ובכל נפשך:

רש"י

(טז) היום הזה ה' אלהיך מצונך. בכל יום יהיו בעיניך חדשים, כאלו בו
ביום נצטוו עליהם (תנחומא כי תבוא א).
ושמרת ועשית אותם. בת קול מברכתו הבאת בכורים היום, תשנה
לשנה הבאה (תנחומא כי תבוא א).

ביאור

היום הזה ה' אלהיך מצונך. פרק
כו מסתיים בפרשייה קצרה בת ארבעה
פסוקים, הפותחת בביטוי "היום הזה",
המילה "היום" חוזרת גם בשני
הפסוקים הבאים: "את ה' האמרת היום
להיות לך לאלהים", "וה' האמריך היום
להיות לו לעם סגלה". באיזה יום
מדובר?

מפשט הכתוב נראה שמדובר ביום
הבאת הביכורים, אחרי קיום מצוות
הביכורים ומצוות וידוי מעשר. מצוות
אלו הן למעשה המצוות האחרונות
בתורה⁶, והפרשייה כולה עוסקת
בסגולתו של עם ישראל אשר קיבל את
תורת ה'.

ואולם יש לשאול מדוע הדגישה

התורה את "היום הזה" ולא הסתפקה
באמירה 'היום ה' אלוך מצונך', כבשני
הפסוקים הבאים. רש"י מבאר שהפסוק
רומז כי עלינו לראות במצוות חידוש
יומיומי, לחוש בכל פעם מחדש את
אותה ההתחדשות וההתרגשות שחשנו
ביום נתינתן, כאילו ניתנו זה עתה, ביום
הזה ממש. סגולתו של עם ישראל,
הסגולה התמידית והנצחית, איננה דבר
מקובע וחסר חיים אלא עושר-חיים של
התחדשות והתרוממות יומיומית.

ושמרת ועשית אותם. בתחילת
הפסוק כבר הוזהרנו "לעשות את
החקים האלה ואת המשפטים", מה
מוסיף חלקו השני של הפסוק? הוא
מוסיף ששמירתם ועשייתם תהא "בכל"

6. ראו פירוש הרמב"ן על הפרשייה.

אונקלוס

יִי יְתָ יִי חֲטָבְתָּ יוֹמָא דִּין,
לְמַהּוּי לָךְ לְאֵלָה וּלְמַהּוּי
בְּאוֹרְחָן דְּתַקְנָן קְדָמוּהִי
וּלְמַטָּר קְדָמוּהִי וּפְקוּדוֹהִי
וְדִינוֹהִי וּלְקַבְּלָא לְמִימְדֵיהִי.

יִי אֶתְיָהוּהָהּ הָאֵמֶרֶת הַיּוֹם לְהִיּוֹת לָךְ
לְאֵלֵהִים וּלְלַכֵּת בְּדֶרֶךְוּ וּלְשִׁמּוֹ
חֲקִיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וּלְשִׁמְעַ
בְּקוֹלוֹ:

רש"י

(יז) הָאֵמֶרֶת. ו"האמירך" (פסוק יח) אין להם עד מוכיח במקרא, ולי נראה שהוא לשון הפרשה והבדלה – הבדלתי לך מאלהי הנכר להיות לך לאלהים, והוא הפרישך אליו מעמי הארץ להיות לו לעם סגולה. ומצאתי להם עד והוא לשון תפארת כמו "יתאמרו כל פועלי און" (תהלים צד, ד).⁷

ביאור (המשך)

לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ. לכאורה זהו ציווי, ושפע. מכאן שבחזרה על הציווי יש גם אך בציווי טמונה ברכה, שכן מצוות הביכורים וכל מצוות הנתינה אינן אפשריות אלא אם כן יש צמיחה, ברכה

ביאור

הָאֵמֶרֶת. הפועל 'להאמיר' הכזב, וקיבלת עליך את עול מלכותו בפסוקים אלו מופיע בתורה רק כאן, ומשמעותו אינה ברורה. רש"י מבטא את הקושי להבין את פשרו באומרו "שאין להם עד מוכיח", כלומר אין כל פסוק אחר (=עד) שאפשר ללמוד ממנו את משמעות המילה. מתוך ההקשר מציע רש"י שהָאֵמֶרֶת היא הבדלה: "את ה' הָאֵמֶרֶת הַיּוֹם לְהִיּוֹת לָךְ לְאֵלֵהִים" – הבדלת את אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מכל אלילי הבדלת את אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מכל אלילי

הכזב, וקיבלת עליך את עול מלכותו בהבנה שהוא אחד ויחיד ואין דומה לו. אומנם מלשונו של רש"י – "הבדלתי לך מאלהי הנכר להיות לך לאלהים" – משמע שהיוזמה באה מה', אולם עם ישראל קיבל באהבה את היוזמה והמליך עליו את ה', ועל כן הפסוק פונה אל האדם – "את ה' הָאֵמֶרֶת" – כלומר אתה, עם ישראל הבדלת את ה' ובחרת בו.

7. אפשר לראות בדברי רש"י בבואה של תרגום אונקלוס: "את ה' הָאֵמֶרֶת" – "ית ה' חֲטָבְתָּ", "וה' הָאֵמֶרֶת" – "וה' חֲטָבְתָּ", ושל דברי הגמרא: "את ה' האמרת היום וה' האמירך היום – אמר להם הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם" (חגיגה ג, א).

אונקלוס

יח וַיִּיחָזֶק הָאֱמִירָה הַיּוֹם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם
 סְגֻלָּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וּלְשֹׁמֵד כָּל-
 מִצְוֹתָיו: יט וּלְתַתְּךָ עֲלִיּוֹן עַל כָּל-הַגּוֹיִם
 אֲשֶׁר עָשָׂה לְתַהֲלָה וּלְשֵׁם וּלְתַפְאֶרֶת
 וּלְהִתְנַחֵם עִם-קִדְשׁ לִיהוָה אֱלֹהֶיךָ
 כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר: פ רַבִּיעִי

יח וַיִּיחָזֶק הָאֱמִירָה הַיּוֹם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם
 לְמַדְוֵי לִיהוָה לְעַם חֲפִיב כְּמֵא
 דְּמִלִּיל לָךְ, וּלְמִטְרָה כָּל
 פְּקוּדוֹתָי. יט וּלְמַתְנָךְ עֲלֵא
 עַל כָּל עַמְמֵי דְעֵבֶד
 לְתַשְׁבָּחָא וּלְשֹׁם וּלְרַבּוּ,
 וּלְמַתְנָךְ עִם קִדְשׁ קִדְשׁ יי
 אֱלֹהֶיךָ כְּמֵא דְמִלִּיל.

רש"י

(יח) כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ. והייתם לי סגולה (שמות יט, ה). (יט) וּלְהִתְנַחֵם עִם קִדְשׁ
 וגו' כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר. והייתם לי קדושים (ויקרא כ, כו) (מכילתא בא פרשה יב).

ביאור (המשך)

בפסוק השני ה' הוא הפועל - "וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה", כלומר ה' הבדיל אותך מן העמים. הפסוקים מבטאים את ההדדיות בקשר בין ישראל לה' - אנו בוחרים בה' וה' בוחר בנו. ואף שבתורה לא מצא רש"י עד למילה זו, העד נמצא במזמור צד

בתהלים: "אֵל נִקְמוֹת ה' אֵל נִקְמוֹת הוֹפִיעַ. הַנֶּשֶׂא שִׁפְט הָאָרֶץ הַשֶּׁב גָּמוּל עַל גָּאִים... עַד מִתֵּי רְשָׁעִים יַעֲלֶזוּ. יִבְעִעוּ יִדְּבֵרוּ עֵתָּק יִתְאַמְרוּ כָּל פְּעֻלֵי אֹן? עַל פִּי הַהִקְשֶׁר "יִתְאַמְרוּ" מִצִּיֵּן אֶת גִּאוּתָם שֶׁל הַרְשָׁעִים הַגָּאִים הַרְוֹאִים עֲצָמָם נִבְדָּלִים מִכֹּלָם וּמִרֹמְמִים אֶת עֲצָמָם מֵעַל כֹּלָם.⁸

ביאור

כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ. שני הפסוקים מציינים אמירה שנאמרה בעבר: "להיות לו לעם סגולה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ", "וּלְהִתְנַחֵם עִם קִדְשׁ לִיהוָה אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר". היכן דובר על סגולת ישראל ועל קדושתו? ההבטחה על סגולת ישראל ניתנה

8. "אמיר" הוא ראש העץ, הצמרת, כפי שמופיע בישעיהו: "וְנִשְׁאָר בּוֹ עוֹלָלָת כְּנָקָף זֵית שְׁנַיִם שְׁלֹשָׁה גִּרְגָּרִים בְּרֹאשׁ אֲמִיר" (יז, ו). ייתכן שבלשונו של רש"י - "לשון הפרשה והבדלה" - יש גם ביטוי לגובה ולרוממות: האדרת שם ה' בעולם מכוחו של עם ישראל והאדרת עם ישראל בידי ה', כפי שמפורש בפסוק הבא: "וּלְתַתְּךָ עֲלִיּוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם". בעברית של ימינו מציין הפועל "להאמיר" עלייה במחירים, התייקרות.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

למשה רבנו בהר סיני ימים ספורים לפני
מתן תורה: "וַעֲתָה אִם שְׁמוּעַ תִּשְׁמָעוּ
בְּקוֹלִי... וְהָיִיתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי
יִשְׂרָאֵל מוֹפִיעָה בְּסוֹף פְּרֻשָׁת קְדוּשִׁים:
"וְהָיִיתֶם לִי קְדוֹשִׁים כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה',
וְאַבְדֵּל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים לְהִיּוֹת לִי".
לִי כָל הָאָרֶץ". התביעה לקדושה של עם

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

כְּאִשּׁוֹר דְּבַר לָךְ. הדרישה מעם ישראל להיות עם קדוש מופיעה כבר בתחילת
פרשת קדושים: "דְּבַר אֶל כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם קְדוֹשִׁים תִּהְיוּ כִּי קְדוֹשׁ
אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". מדוע אפוא בחר רש"י דווקא בפסוק מסוף הפרשה?
הפסוק שהביא רש"י מדגיש, לצד דרישת הקדושה, גם את הבדלת ישראל מן
העמים. לכן הוא הפסוק המתאים ביותר לעניינה של פרשייתנו - המעלה על נס את
סגולת ישראל, ייחודיותו והיותו נבדל מכל העמים.

אונקלוס

א ופקיד משה וסבי ישראל
 ית עמא למימר, טרו ית כל
 תפקידתא דאנא מפקיד
 יתכון יומא דין. ב ויהי
 ביומא דתעברון ית ירדנא
 לארעא דיי אלהך יהיב לך,
 ותקים לך אבנין רבבין
 ותסוד יתהון בסיידא.

כז א ויצו משה וזקני ישראל את העם
 לאמר שמר את כל המצוה אשר
 אנכי מצוה אתכם היום: ב והיה ביום
 אשר תעברו את הירדן אל הארץ
 אשר יהיה אלהיך נתן לך והקמת
 לך אבנים גדולות ושדת אתם בשיר:

רש"י

(א) שמר את כל המצוה. לשון הוה גרדנ"ט בלע"ז (בעאבאכטענד).
 (ב) והקמת לך. בירדן, ואחר כך תוציא משם אחרות ותבנה מהן מזבח
 בהר עיבל. נמצאת אתה אומר ג' מיני אבנים היו: שנים עשר בירדן
 וכנגדן בגלגל וכנגדן בהר עיבל כדאיתא במסכת סוטה (לה, ב).

ביאור

שמר את כל המצוה. המילה
 "שמר" בפסוק היא לכאורה לשון ציווי
 על העם, כפי שמעיד תחילת הפסוק:
 "ויצו משה וזקני ישראל את העם
 לאמר", אולם היא אינה כתובה כציווי
 רגיל המנוקד בשווא - שמר - אלא
 כצורת מקור מוחלט, המנוקד בקמץ
 בתחילתו. המקור המוחלט הוא
 צורת היסוד של הפועל, ללא גוף וזמן,
 ומבטא לעיתים מצב מתמשך. הציווי
 בצורת המקור מדגיש כי אין מדובר
 בשמירה נקודתית אלא בשמירה
 מוחלטת, לתמיד.
 והקמת לך. המצווה להקים אבנים
 ולכתוב עליהן את התורה מופיעה

עיון

שמר את כל המצוה. הפסוק משמש מעין כותרת לפרשייה כולה, המבטאת את
 הדאגה הכנה של משה לבני ישראל שימשיכו לשמור את התורה גם אחרי מותו.
 משה משתף בציווי את הזקנים - אשר ימשיכו להנהיג את בני ישראל אחרי לכתו -
 ויחד הם מצווים את העם לכתוב את התורה בעוברם את הירדן, כדי שלא ישכחו
 אותה גם כשיתבססו בארץ מנוחתם ונחלתם.

❧ ביאור (המשך) ❧

פעמיים בפרשייתנו - ומתייחסת למקומות שונים. בפעם הראשונה הציווי מתייחס לירדן: "וְהָיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעֲבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן... וְהִקְמַתְּ לָךְ אֲבָנִים גְּדֹלוֹת... וְכָתַבְתָּ עָלֵיהֶן אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת" (פסוקים ב-ג), ובפעם השנייה הוא מתייחס להר עיבל: "וְהָיָה בְּעֶבְרְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן תִּקְיְמוּ אֶת הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצִוָּה אֶתְכֶם הַיּוֹם בְּהָר עֵיבֵל... וְכָתַבְתָּ עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת..." (פסוקים ד-ח). רש"י מגלה לנו שהיו אבנים נוספות שנלקחו

מן הירדן והובאו לגלגל, כפי שמובא בספר יהושע: "וְהָעַם עָלוּ מִן הַיַּרְדֵּן בַּעֲשׂוֹר לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן וַיַּחֲנוּ בְּגִלְגָּל בְּקֶצֶה מִזְרַח יְרִיחוֹ. וְאֵת שְׁתֵּי עֶשְׂרֵה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר לָקְחוּ מִן הַיַּרְדֵּן הִקִּים יְהוֹשֻׁעַ בְּגִלְגָּל" (ד, יט-כ). אבנים אלו אינן אותן האבנים שהשאיר יהושע בירדן, כפי שמפורש בפסוק: "וּשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה אֲבָנִים הִקִּים יְהוֹשֻׁעַ בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן תַּחַת מִצֵּב רִגְלֵי הַכֹּהֲנִים נִשְׁאִי אֲרוֹן הַבְּרִית וַיְהִי שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (שם פסוק ט).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וְהִקְמַתְּ לָךְ. האבנים בירדן נועדו להזכיר את הניסים הגדולים שנעשו לישראל בכניסתם לארץ - והן הוצבו במקום התרחשותו של הנס הגדול של עצירת מי הירדן. כתיבת התורה על האבנים הללו מדגישה שסיבת הניסים ותכליתם קשורות קשר הדוק לנאמנות ישראל לתורה. מערכת האבנים הובאה לגלגל, שהייתה מעין עיר הבירה של ישראל מתקופת יהושע עד תקופת שמואל הנביא, ובה המליכו לימים את שאול המלך - ולכן היא הייתה המקום הטבעי והראוי להנצחת נס מעבר הירדן.

9. רש"י מזכיר את הגמרא במסכת סוטה, המתארת שהיו שלוש מערכות של אבנים - אחת בערבות מואב, שנייה בירדן ושלישית בגלגל. מפרשי הגמרא, ובהם רש"י, פירשו שהאבנים שהוקמו בגלגל הובאו מהר עיבל לאחר שבנו מהן מזבח שם, אולם כאן כתב רש"י שהיו אבנים שהובאו מהירדן להר עיבל ואבנים אחרות שהובאו מהירדן לגלגל. אכן קשה להבין את הדעה שהאבנים של הר עיבל הובאו לגלגל, שכן בספר יהושע מסופר קודם על הבאת האבנים לגלגל - ומפורש שהן הובאו מהירדן. אם כן, דברי רש"י כאן מתיישבים לכאורה טוב יותר עם הכתוב בפסוקים, ויש להעמיק ולהבין מדוע שינה רש"י בגמרא ופירש שם כפי שפירש.

אונקלוס

ג וְתִכְתּוֹב עַל־יְהוָה יֵת כָּל
פִּתְגָמֵי אוֹדֵיתָא הָדָא
בְּמַעֲבָרְךָ בְּדִיל דִּתְיַעֲזֹל
לְאַדְעָא דִּי אֱלֹהֶיךָ יִהְיֶה לָּךְ
אֲדַע עֲבָדָא חֶלֶב וּדְבַשׁ
כְּמָא דְּמִלִּיל יְיָ אֱלֹהֵא
דְּאַבְהֶתֶךָ לָךְ. ד וַיְהִי
בְּמַעֲבָרְכוֹן יֵת יִרְדְנָא
תְּקִימוֹן יֵת אַבְנֵיָא הָאֵלִין
דְּאַנָּא מִפְּקִיד יִתְכוֹן יוֹמָא
דִּין בְּטוֹרָא דְעֵיבָל וְתַסּוּד
יִתְהוֹן בְּסִידָא. ה וְתִבְנִי תִמָּן
מִדְּבַחַּא קָדֶם יְיָ אֱלֹהֶיךָ.
מִדְּבַח אַבְנִין לֹא תֵרִים
עַל־יְהוָה בְּרֹזְלָא. ו אַבְנִין
שְׁלָמָן תִּבְנִי יֵת מִדְּבַחַּא דִּי
אֱלֹהֶיךָ וְתַסִּיק עֲלוּהִי עֲלוֹן
קָדֶם יְיָ אֱלֹהֶיךָ. ז וְתַפּוֹס
נִכְסֵת קִדְשִׁין וְתַיְכּוֹל תִּמָּן.
ח וְתַחֲדֵי קָדֶם יְיָ אֱלֹהֶיךָ.
וְתִכְתּוֹב עַל אַבְנֵיָא יֵת כָּל
פִּתְגָמֵי אוֹדֵיתָא הָדָא פְּרִישׁ
יָאוּת.

ג וְתִכְתּוֹב עַל־יְהוָה יֵת כָּל
הַזֹּאת בְּעֶבֶרְךָ לְמַעַן אֲשֶׁר תָּבֹא אֶל־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ
אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר
יְהוָה אֱלֹהֵי־אַבְתֶּיךָ לָךְ: ד וַיְהִי
בְּעֶבְרָכֶם אֶת־הַיַּרְדֵּן תִּקְיֹמוּ אֶת־
הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצִּוֶּה
אֲתֶכֶם הַיּוֹם בְּהַר עֵיבָל וּשְׂדֵת אוֹתָם
בְּשִׂיד: ה וּבְנִיתָ שֵׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה
אֱלֹהֶיךָ מִזְבֵּחַ אֲבָנִים לֹא תִנְיֹף עֲלֵיהֶם
בְּרֹזֶל: ו אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה אֶת־
מִזְבֵּחַ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהַעֲלִיתָ עָלָיו
עֹלֹת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ: ז וּזְבַחַת שְׁלָמִים
וְאָכַלְתָּ שֵׁם וְשִׁמְחָתָ לִפְנֵי יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ: ח וְכִתַּבְתָּ עַל־הָאֲבָנִים אֶת־
כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בָּאֵר הַיֵּטֵב:

אונקלוס

ט ומליל משה וכהניא ליואי
עם כל ישראל למימר, אצית
ושמע ישראל יומא הדין
הויתא לעם קדם יי אלהיך.

ט וידבר משה והכהנים הלויים אל-
כל ישראל לאמר הספת ו ושמע
ישראל היום הזה נהיית לעם ליהוה
אלהיך:

רש"י

(ח) באר היטב. בשבעים לשון (סוטה לב, א).

(ט) הספת ושמע ישראל. כתרגומו.

ביאור

באר היטב. מה פשר הדרישה לכתוב את התורה על האבנים "באר היטב" הלוא כל מילה בתורה מדויקת, ויש לדייק בכתיבת התורה בלי להוסיף מילה ובלי לגרוע מילה! ביאורו של רש"י - "בשבעים לשון" - רק מוסיף תהייה על תהייה, וכי בני ישראל במדבר שלטו בשבעים שפות? אלא שיש "שבעים פנים לתורה"¹⁰ וכל תרגום בכל שפה חושף נקודת

ראות מסוימת בהבנת התורה. "באר היטב" מבטא אפוא את החובה לגלות את כל הממדים של תורתנו הקדושה.

הספת ושמע ישראל. המילה "הספת" מופיעה כאן לראשונה בתורה. רש"י מבארה על פי תרגומו של אונקלוס: "אצית ושמע ישראל" - מלשון ציות.

עיון

באר היטב. כל שפה היא ביטוי של תרבות. המושג "שבעים לשון" מתאר את שבעים תרבויות העולם, שעל כולן מסוגלת אמת התורה להשפיע. ההשפעה איננה קורית מאליה, ועל כן נצטוונו לבאר היטב את התורה ולהתאימה לכל תרבות ולכל אדם. עבודת ההתאמה היא עבודה קשה מאוד, שכן היא תובעת להתחבר למהותו של השומע, להבנתו ולצרכיו - בלי לפגוע באמיתתה של התורה.

10. "שבעים שקל בשקל הקדש למה? כשם שיין חשבונו שבעים, כך יש שבעים פנים בתורה" (במדבר רבה יג, טז).

אונקלוס

י ותקביל למימרא דיי
אלהך, ותעביד ית פקודוהי
וית קימוהי דאנא מפקיד
לך יומא דין. יא ופקיד משה
ית עמא ביומא ההוא
למימר.

ושמעת בקול יהוה אלהיך ועשית
את מצותו ואת חקיו אשר אנכי
מצוך היום: ס חמישי יא ויצו משה את
העם ביום ההוא לאמר:

רש"י

היום הזה נהיית לעם. בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית
(ברכות סג, ב).

ביאור

היום הזה נהיית לעם. המילה אפשר לכתוב 'היום נהיית לעם'. נראה
"הזה" מיותרת לכאורה, שהרי היה ששורש הדרשה טמון במילה זו.

עיון

היום הזה נהיית לעם. על פי הפשט המילה "הזה" נועדה להדגיש את הרגע
המכונן, מעמד כריתת הברית בין עם ישראל לה' על סף הכניסה לארץ ישראל. זהו
יום הראוי לציון: ביום הזה, של כריתת הברית, נהיינו לעם הנכנס לארצו מתוך ברית
התורה.

על גבי בסיס זה מעמיק רש"י את משמעותו של היום בהקשרו הרחב, החובק
עם ועולם. רש"י יוצא מן המבט הנקודתי של פירוש המילים אל המבט הכללי
הרואה את מגמת הפרשיות. רצף העניינים הנדון כאן, כתיבת התורה במקומות
שונים והמעמד בהר גריזים ובהר עיבל, משקפים את העמל שמשקיע משה רבנו
בניסיון להטמיע את הברית בתוככי נפשם של ישראל, שיישארו נאמנים לה גם
אחרי הסתלקותו. הברית בין ה' לישראל איננה אירוע נקודתי חולף אלא דבר חי
ונושם המלווה את עם ישראל ומתחדש בקרבם בכל יום ויום.

דברים אלו של רש"י משלימים את דבריו בדיבור הקודם, הדוגלים בציות לדבר
ה'. על אף החשיבות של קיום המצוות כי כך ציווה ה' - אין להסתפק בציות חסר
התלהבות ובמעשים שאין הלב שותף להם. עלינו להיות פעילים בברית עם ה'
ולהפוך את קיום התורה והמצוות לנביעה פנימית המתחדשת תמיד.

אונקלוס

יב אֱלֹהִים יְעֲמִדוּ לְבָרְךָ אֶת־הָעָם עַל־
הַר גְּרִיזִים בְּעֶבְרָתְךָ אֶת־הַיַּדָּן
שְׁמֵעוֹן וְלֹוי וַיְהוּדָה וַיִּשָּׁשְׁכָר וַיֹּסֶף
וּבְנֵימִן.

יב אֱלֹהִים יְעֲמִדוּ לְבָרְךָ אֶת־הָעָם עַל־
הַר גְּרִיזִים בְּעֶבְרָתְךָ אֶת־הַיַּדָּן
שְׁמֵעוֹן וְלֹוי וַיְהוּדָה וַיִּשָּׁשְׁכָר וַיֹּסֶף
וּבְנֵימִן.

רש"י

(יב) לְבָרְךָ אֶת הָעָם. כדאיתא במסכת סוטה (לב, א). ששה שבטים עלו לראש הר גריזים וששה לראש הר עיבל, והכהנים והלויים והאaron למטה באמצע. הפכו לויים פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה וגו' ואלו ואלו עונין אמן. חזרו והפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה, ואומרים "ארור האיש אשר יעשה פסל" וגו' (פסוק טו), וכן כולם עד "ארור אשר לא יקים" (פסוק כו).

ביאור

רש"י מיישב את הקושיות על פי הנאמר במסכת סוטה. הכהנים והלויים המשרתים בקודש עמדו בין שני ההרים ובירכו את העם (שאר שבט לוי נמנה עם העומדים על הר גריזים). בשעת הברכה הפנו הלויים את מבטם לעבר הר גריזים - אל השבטים העומדים לברך את העם, ובשעת הקללה הפנו את מבטם להר עיבל - אל השבטים העומדים על הקללה. רש"י מדגיש שאף שהלויים פנו להר גריזים בברכות ולהר עיבל בקללות אין כל הבדל בין השבטים - וכולם ענו אמן הן על הברכות הן על הקללות.

לְבָרְךָ אֶת הָעָם. קריאה שטחית של הפסוקים מעלה כמה קושיות: הפסוקים מתארים ששישה שבטים עומדים על הר גריזים "לְבָרְךָ אֶת הָעָם", ושישה שבטים עומדים בהר עיבל "עַל הַקְּלָלָה". כיצד ייתכן שחצי מהעם נדרש לברך את עצמו לצד ברכת שאר העם? ומה פשר העמידה על הקללה? מצד שני, מפסוק יד משתמע ששבט לוי הוא המברך, שנאמר "וְעָנוּ הַלְוִיִּם וְאָמְרוּ" - ואכן רצף הקללות והברכות בוקע מפיהם של הלויים. מהו אפוא תפקידם של השבטים העומדים על הר גריזים ועל הר עיבל?

עיון (על עמוד קודם) ☞

לְבָרֶךְ אֶת הָעָם. מדוע לא נקטה התורה לשון אחידה למברכים ולמקללים? מדוע על העומדים בהר גריזים נאמר "אֱלֹהֵי יַעֲמָדוּ לְבָרֶךְ", כאילו הם המברכים בפועל, ואילו על שבטי הר עיבל נאמר "וְאֱלֹהֵי יַעֲמָדוּ עַל הַקָּלָה"? ייתכן ששינוי הלשון נובע ממהותו ומייחודו של כל שבט ושבט. ששת השבטים העומדים על הר גריזים הם האחראיים על הנחלת התורה בישראל:

- ❖ משבט שמעון יצאו מלמדי תינוקות.
 - ❖ הלוויים עבדו בבית המקדש ולימדו את ישראל תורה.
 - ❖ שבט יהודה כונן את מלכות דוד, שנועדה להשריש את התורה בעם ישראל.
 - ❖ יששכר שקד על לימוד התורה ולימד תורה את עם ישראל.
 - ❖ יוסף הצדיק לא עזב את תורת אביו גם כשגלה.
 - ❖ בנימין זכה שבית המקדש, משכן התורה, ישכון בחלקו.
- הביטוי "אֱלֹהֵי יַעֲמָדוּ לְבָרֶךְ אֶת הָעָם" מלמד ששבטים אלו הם מקור לברכה - לריבוי ולשפע, שכן הם מעניקים לעם את הממד הרוחני שממנו מתברכים כולם.
- הביטוי "וְאֱלֹהֵי יַעֲמָדוּ עַל הַקָּלָה" מבטא את כוחם של ששת השבטים האחרים לעמוד חוצץ כנגד הקללה ולמנוע את בואה. שבטים אלו מיוחדים בדאגה לקיומו הפיזי של עם ישראל - שבלעדיו אין מקום לתורה - בבחינת "דרך ארץ קדמה לתורה". פועלם המבורך הוא התשתית המאפשרת לברכה, הנובעת מכוח התורה, לחול על ישראל.
- ❖ בזכות ראובן ניצל יוסף ממוות.
 - ❖ בני גד מסרו את נפשם (עם בני ראובן) ויצאו חלוצים להילחם עם ישראל בכיבוש הארץ.
 - ❖ שבט אשר התברך בנחלה שופעת שמן טוב, וממנה התברכו כל ישראל בשפע חומרי.
 - ❖ משבט דן יצא שמשון הגיבור אשר הציל את ישראל מיד פלישתים. ואף שמשון הלך אחרי נשים פלישתיות הוא הצליח בשליחותו מכוח קדושת ישראל - שיש בה גרעין פנימי שאינו נפגע מהחטאים.
 - ❖ שבט זבולון עסק במסחר ופרנס לצד בני שבטו את שבט יששכר, כדי לאפשר להם להתמסר ללימוד התורה.
 - ❖ נפתלי נמנה עם השבטים שמסרו את נפשם להילחם בסיסרא עם דבורה <

אונקלוס

יג וְאֵלֶּיךָ יִקְוּמוּן עַל לְטִיָּא
בְּטוֹרָא דְּעֵיבֵל, רְאוּבֵן גִּד
וְאִשֶּׁר וְזִבְלוֹן דִּין וְנַפְתָּלִי יִד
וְיִתְיָבוֹן לְיוֹאֵי וְיִמְרוּן לְכָל
אִנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל קָל רָם. טו לִיט
גְּבָרָא דְּיַעֲבִיד צִילָם וּמִתְכָּא
מִדְּחַק קָדָם יי עוֹבֵד יְדִי
אֲמָנָא וְיִשְׁוִי בְּסִתְרָא, וְיִתְיָבוֹן
כָּל עַמָּא וְיִמְרוּן אֲמֵן. טז לִיט
דִּיקְלִי אֲבוּהִי וְאִמִּיהָ, וְיִימֵר
כָּל עַמָּא אֲמֵן.

יג וְאֵלֶּה יַעֲמִדוּ עַל־הַקִּלְלָה בְּהָר
עֵיבֵל רְאוּבֵן גִּד וְאִשֶּׁר וְזִבְלוֹן דִּין
וְנַפְתָּלִי: יד וְעָנּוּ הַלְוִיִּם וְאָמְרוּ אֶל־כָּל־
אִישׁ יִשְׂרָאֵל קוֹל רָם: טו אֲרוֹר
הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמִסֵּכָה
תּוֹעֵבַת יְהוָה מַעֲשֵׂה יְדֵי חָרֵשׁ וְשֵׁם
בְּסִתֵּר וְעָנּוּ כָל־הָעָם וְאָמְרוּ אֲמֵן: טז
טז אֲרוֹר מִקְלָה אֲבִיו וְאִמּוֹ וְאִמֵּר כָּל־
הָעָם אֲמֵן: טז

רש"י

(טז) מִקְלָה אֲבִיו. מזלזל לשון ונקלה אחיד (לעיל כה, ג).

עיון (המשך)

הנביאה¹¹.

ביאור

מִקְלָה אֲבִיו. הפועל "מִקְלָה" הוא
משורש המילה קל¹². המקלה את אביו
ואימו מתייחס אליהם בקלות ראש
ובזלזול - ומבזה אותם במקום לכבדם.
רש"י מביא ראיה מפסוק בפרשת כי
תצא, הקובע כי אם חטא אדם והתחייב
במלקות בבית דין אסור להכותו יותר
מ-39 מלקות, כדי שלא יתבזה:
"אֲרַבְּעִים יִכְּנוּ לֹא יִסִּיף פֶּן יִסִּיף לְהַכְתּוֹ
עַל אֵלֶּה מִכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אַחִיד לְעִינֶיךָ".

עיון

מִקְלָה אֲבִיו. הראיה שהביא רש"י מלשון "וְנִקְלָה אַחִיד לְעִינֶיךָ" ממחישה כי לא

11. "זִבְלוֹן עִם חָרֵף נִפְשׁוֹ לְמוֹת וְנַפְתָּלִי עַל מְרוֹמֵי שָׂדֶה" (שופטים ה, יח).

12. והיפוכו הוא הפועל "מכבד" - מלשון כבד.

אונקלוס

יז לִיט דִּישְׁנִי תְּחֻמָּא דְּחִבְרִיה, וַיִּמַּר כָּל עַמָּא אָמֵן. יח לִיט דִּישְׁנִי עֲוִדָא בְּאוֹרְחָא, וַיִּמַּר כָּל עַמָּא אָמֵן.

יז אָדוֹר מְסִיג גְּבוּל רְעָהוּ וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן: ס יח אָדוֹר מְשָׁגָה עוֹר בְּדֶרֶךְ וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן: ס

❧ רש"י ❧

(יז) **מְסִיג גְּבוּל**. מחזירו לאחוריו וגונב את הקרקע לשון "והוסג אחור" (ישעיה נט, יד).

(יח) **מְשָׁגָה עוֹר**. הסומא בדבר ומשיאו עצה רעה.

❧ עיון (המשך) ❧

נדרשת בהכרח התנהגות פעילה של הבן המשפילה את אביו - גם זלזול באב בתוככי ליבו של הבן אינה ראויה כלל. תהא רמתו של האב אשר תהא, חובה על הבן לכבד בליבו את האיש שבזכותו הגיע לעולם.

❧ ביאור ❧

מְסִיג גְּבוּל. הסגת גבול היא דרך לגנוב בלי להיתפס, בשינוי רישומי הגבול והגדלת השטח הפרטי על חשבון השטח של השכן. ייתכן מאוד שהנגזל לא יידע לעולם מהגנבה ולא יוכל לתבוע את הגזלן. לפיכך באה הקללה המתירה באדם שלא יעז להסיג את גבול חברו - גם אם לעולם לא ייוודע הדבר לבשר ודם.

מְשָׁגָה עוֹר. בקריאה פשוטה נראה שהתורה אוסרת להטעות אדם שאיננו רואה, אך רש"י אינו מסתפק במובן

הפיזי הפשוט, משני טעמים. ראשית, מדובר על הטעיה "בְּדֶרֶךְ", וידיעת הדרך אינה קשורה בהכרח לחוש הראייה אלא להתמצאות בשטח ולהכרת האזור. כל מי שאינו יודע את הדרך הוא בחזקת עיוור - ולא רק הסומא בעיניו. שנית, כל הקללות המובאות כאן מתייחסות למעשים הנעשים בסתר¹³, ויש לראות גם קללה זו בהקשרה הכללי. משום כך הרחיב רש"י את האיסור לעצה רעה, שבה כוונת המייעץ נסתרת ואינה גלויה לאיש.

13. כפי שפירשו רבים מהמפרשים, עיינו לדוגמה ברמב"ן.

אונקלוס

יט לִיט דִּי־צִלִי דִּין גִּיּוֹר יִיְתָם
 וְאַדְמָלָא, וְיִימָר כָּל עֲמָא
 אָמֵן. כ לִיט דִּישְׁכּוּב עִם אֶתְת
 אָבוּהִי אֲרִי גְלִי כְּנָפָא
 דְּאָבוּהִי, וְיִימָר כָּל עֲמָא אָמֵן.
 כא לִיט דִּישְׁכּוּב עִם כָּל
 בְּעִירָא, וְיִימָר כָּל עֲמָא אָמֵן.
 כב לִיט דִּישְׁכּוּב עִם אֶחְתִּיָּה
 בֵּת אָבוּהִי אוּ בֵּת אִמִּיהִ,
 וְיִימָר כָּל עֲמָא אָמֵן. כג לִיט
 דִּישְׁכּוּב עִם חֲמִיתִיהִ, וְיִימָר
 כָּל עֲמָא אָמֵן. כד לִיט דִּימְחִי
 חֲבֵרִיָּה בְּסִתְרָא, וְיִימָר כָּל
 עֲמָא אָמֵן.

יט אָרוֹר מַטָּה מְשַׁפֵּט גִּרְיָתוֹם
 וְאַלְמָנָה וְאִמֶּר כָּל־הָעָם אָמֵן: כ אָרוֹר
 שֹׁכֵב עִם־אִשָּׁת אָבִיו כִּי גִלָּה כְּנָף
 אָבִיו וְאִמֶּר כָּל־הָעָם אָמֵן: ס
 כא אָרוֹר שֹׁכֵב עִם־כָּל־בְּהֵמָה וְאִמֶּר
 כָּל־הָעָם אָמֵן: ס כב אָרוֹר שֹׁכֵב עִם־
 אֶחְתּוֹ בֵּת־אָבִיו אוּ בֵּת־אִמּוֹ וְאִמֶּר
 כָּל־הָעָם אָמֵן: ס כג אָרוֹר שֹׁכֵב עִם־
 חֲתָנָתּוֹ וְאִמֶּר כָּל־הָעָם אָמֵן: ס
 כד אָרוֹר מִכָּה רַעְהוּ בְּסִתֵּר וְאִמֶּר כָּל־
 הָעָם אָמֵן: ס

רש"י

(כד) מִכָּה רַעְהוּ בְּסִתֵּר. על לשון הרע הוא אומר. ראיתי ביסודו של רבי
 משה הדרשן י"א ארורים יש כאן כנגד י"א שבטים, וכנגד שמעון לא
 כתב ארור לפי שלא היה בלבו לברכו לפני מותו כשברך שאר השבטים,
 לכך לא רצה לקללו.

ביאור

מִכָּה רַעְהוּ בְּסִתֵּר. פירושו של רש"י על הפסוק כולל שני חלקים:
 חלק ראשון פירוש הביטוי "מִכָּה רַעְהוּ בְּסִתֵּר" -
 אין מדובר רק בהכאה במקום מחבוא, בלי עדים שיכולים לסייע לנפגע לתבוע
 את הפוגע, אלא גם בסתר מוחלט, כשהנפגע אינו יודע כלל שפגעו בו.
 כיצד? בדיבור לשון הרע. מילים רעות הנזרקות לחלל האוויר עלולות לפגוע
 אנושות בפרנסתו של אדם, בשידוך ובשלל תחומי החיים.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

חלק שני
כל קללה פותחת בלשון "אָרור". למעשה ישנם 12 "ארורים", אולם רש"י רש"י מונה אחת עשר "ארורים" ומייחס אותם לאחד עשר מתוך שנים עשר שבטי ישראל. ומדוע רק אחד עשר ולא שנים עשר? הואיל ושבט שמעון לא בורך ככל השבטים בפרשת "וזאת

הברכה" - ראוי גם שלא לקללו.
לא כלל בדרישה את הארור האחרון - "אָרור אֲשֶׁר לא יָקִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם" - הכולל את כל העבירות, ומשום כך מתייחס לכלל ישראל.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

מִכָּה רַעֲהוּ בַּסֶּתֶר. נראה מדברי רש"י שהוא ראה בכל "ארור" חיבור לשבט מסוים, אף שלא חשף איזה ארור מסונף לאיזה שבט. האברבנאל פירש גם הוא בדרך זו ופירט את מהות ההתאמה בין הקללות לשבטים. שלא כרש"י, האברבנאל התייחס לכל שנים עשר ה"ארורים" - וכלל בהם גם את שמעון. נביא את דבריו בתמצות רב, והמעוניינים להרחיב יעינו ישירות בפירושו:

1. "אָרור הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמִסֵּכָה תוֹעֵבַת ה' מַעֲשֵׂה יְדֵי חָרָשׁ וְשֵׁם בַּסֶּתֶר" - כנגד שבט שמעון, שחטא בעבודה זרה בעוון פעור (במדבר כה, ז-טו).
2. "אָרור מִקְלָה אָבִיו וְאָמוֹ" - כנגד לוי, שהרג עם שמעון אחיו את אנשי שכם בלי להתייעץ עם יעקב אביהם (בראשית לד, כה ורש"י שם).
3. "אָרור מְסִיג גְּבוּל רַעֲהוּ" - כנגד שבט גד אשר חמד את עבר הירדן (במדבר לב, א-ד), להתרות בו שלא יתפתה להסגת גבול מרוב תאוותו.
4. "אָרור מְשַׁגָּה עֵזֶר בַּדֶּרֶךְ" - כנגד שבט יששכר שהיה מלמד תורה, להזהירו שלא יגיע לכלל טעות ויביא את העם לידי שגגה.
5. "אָרור מְטָה מְשֻׁפֵּט גֵר יְתוֹם וְאַלְמָנָה" - כנגד יהודה, שצאצאיו היו אחראים על המשפט, שנאמר "לא יסור שִׁבְט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֶק מִבֵּין רַגְלָיו" (בראשית מט, י).
6. "אָרור שֹׁכֵב עִם אִשְׁתּוֹ אָבִיו כִּי גִלָּה כֶּנֶף אָבִיו" - כנגד ראובן, שנאמר עליו ששכב עם בלהה אשת אביו (בראשית לה, כב).
7. "אָרור שֹׁכֵב עִם כָּל בְּהֵמָה" - כנגד שמשון משבט דן אשר בא על נשים נוכריות (שופטים יד-טז).
8. "אָרור שֹׁכֵב עִם אֶחָתוֹ בֵּת אָבִיו אוֹ בֵּת אָמוֹ" - כנגד נפתלי, שבשל היותו "אֵילָה שְׁלָחָה" (בראשית מט, כא) עלול ליפול ברשתו של היצר בלי יכולת לרסן את עצמו.

אונקלוס

כה ליט דיקביל שחדא
למקטל נפש דם זכאי, וימר
כל עמא אמן. כו ליט דלא
יקיים ית פתגמי אורייתא
הדא למעבד יתהון, וימר
כל עמא אמן.

כה ארור לקח שחד להכות נפש דם
נקי ואמר כל העם אמן: ס כו ארור
אשר לא יקים את דברי התורה
הזאת לעשות אותם ואמר כל העם
אמן: פ

רש"י

(כו) אשר לא יקים. כאן כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה
ובשבועה.

עיון (המשך)

9. "ארור שכב עם חתנתו" - כנגד שבט בנימין בעוון פילגש בגבעה (שופטים יט-
14).¹⁴ (ב)

10. "ארור מכה רעהו בסתר" - כנגד הושע בן אלה משבט זבולון, אשר קשר
קשר נגד המלך פקח בן רמליהו והרגו בסתר ומלך תחתיו (מלכים ב טו, ל).

11. "ארור לקח שחד להכות נפש דם נקי" - כנגד פקח בן רמליהו משבט אשר,
שנתן שוחד לרצין מלך ארם כדי שיעלה עימו לירושלים להילחם עליה (מלכים ב טז,
15).¹⁵ (ה)

12. "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם" - כנגד ירבעם בן
נבט משבט יוסף, שהחטיא את כל ישראל בעבודת העגלים.

אם ננסה להתאים את הדברים לשיטת רש"י נאמר שהארור הראשון ("ארור
האיש אשר יעשה פסל ומסכה"), שהאברבנאל ייחס לשבט שמעון, הוא כנגד
ירבעם - ושבט שמעון נעדר מן הקללות.

ביאור

אשר לא יקים. כל אחת מאחת למצווה מסוימת - שמי שלא יקיימה
עשרה הקללות הראשונות התייחסה הוא בחזקת "ארור". שונה מכולן <

14. האברבנאל מפרש ש"חתנתו" משמע כלתו. עיינו שם, כי קיצרתי מאוד.

15. אומנם בכתובים לא הוזכר מתן שוחד, אולם האברבנאל הבין שלא ייתכן שרצין מלך ארם היה מסייע
לפקח בן רמליהו בלי טובת הנאה, שוחד ושלמונים.

❧ ביאור (המשך) ❧

הקללה האחרונה, שאינה מתייחסת לשום מצווה מוגדרת. פירושים רבים הוצעו להבנת קללה זו, רש"י מפרש שהיא מתייחסת לחובת קיומה של התורה כולה. העבירות שהודגשו בקללות הקודמות הן עבירות שטיבן להיעשות בהיחבא, אולם הפסוק המסכם מזכיר כי בני ישראל קיבלו עליהם לקיים את כל התורה כולה - בידיעה שאם לא יקיימוה ישיתו עליהם קללה חלילה, ורק בקיומה יזכו לברכות ה'.

אונקלוס

א ויהי אם קבלא תקביל
 למימרא דיי אלהך למטר
 למעבד ית כל פקודיה
 דאנא מפקיד לך יומא דין,
 ויתננך יי אלהך עלאי על כל
 עממי ארעא. ב וייתון עלך
 כל ברכתא האלין וידבקונך,
 ארי תקביל למימרא דיי
 אלהך. ג בריך את בקרתא,
 וברוך את בחקלא. ד בריך
 ולדא דמעך ואבא דארעך
 וולדא דבערך, בקרי תורך
 ועדרי ערך.

כח א ויהי אם שמוע תשמע בקול
 יהוה אלהיך לשמר לעשות את כל
 מצותיו אשר אנכי מצוך היום ונתנך
 יהוה אלהיך עליון על כל-גווי
 הארץ: ב ובאו עליך כל-הברכות
 האלה והשיגך כי תשמע בקול יהוה
 אלהיך: ג ברוך אתה בעיר וברוך
 אתה בשדה: ד ברוך פרי-בטנך ופרי
 אדמתך ופרי בהמתך שגר אלפין
 ועשתרות צאנך:

רש"י

(ד) שגר אלפין. ולדות בקרך שהבהמה משגרת ממעיה.

ביאור

שגר אלפין¹⁶. אלק בלשון התנ"ך
 הוא מילה נרדפת לפר בן בקר¹⁷. הפועל
 "לשגר" נוצר מן השורש הארמי שג"ר,
 ופירושו לשלוח. ולדות הבקר נקראים
 "שגר אלפין", משום שהוולד משוגר
 החוצה ממעי אימו¹⁸.

16. רש"י פירש ביטוי זה בתחילת פרשת עקב (דברים ז, יג), ועתה שב ופירשו. העתקנו את אשר ביארנו שם.
 17. וראו עוד: "...והיה דשן ושמן ירעה מקניך ביום ההוא כר נרחב. והאלפים והערים עבדי האדמה בליל
 חמיץ יאכלו" (ישעיהו ל כג-כד).
 18. המילה "שגר" בעברית היא שם כולל לוולדות של בעלי חיים.

אונקלוס

ה בְּרוּךְ סֶלֶךְ וְאַצוּתָךְ.

ה בְּרוּךְ טַנְאָךְ וּמִשְׁאַרְתָּךְ:

❧ רש"י ❧

וְעִשְׂתִּירוֹת צֶאֱנָךְ. כתר גומו. ורבותינו אמרו למה נקרא שמם עשתרות שמעשירות את בעליהן ומחזיקות אותם בעשתרות הללו שהן סלעים חזקים.

(ה) בְּרוּךְ טַנְאָךְ. פירותיך. דבר אחר טנאך דבר לח שאתה מסנן בסלים. וּמִשְׁאַרְתָּךְ. דבר יבש שנשאר בכלי ואינו זב.

❧ ביאור ❧

וְעִשְׂתִּירוֹת צֶאֱנָךְ. רש"י מציע שני הפירוש הראשון ברכת הטנא היא ברכת פירותים המונחים בו, ולפי הפירוש השני א. עדר, כפי שתרגם אונקלוס "וְעִדְרֵי עֶנְךָ". ב. מלשון עושר, כי בהמות אלה, שיש להן גם צמר וגם ולדות, מעשירות את בעליהן¹⁹.

הפירוש הראשון ברכת הטנא היא ברכת הפירות מסמל יין ושמן שבתהליך הפקתם מסננים אותם בסל. ברכת הטנא לפי פירוש זה מבטאת שפע מבורך של יין ושמן היוצאים מן הפירות.

וּמִשְׁאַרְתָּךְ. "וּמִשְׁאַרְתָּךְ" אלו

בְּרוּךְ טַנְאָךְ. טנא הוא סל. לפי השאירות - המוצקים הנשארים בסל

❧ עיון ❧

וְעִשְׂתִּירוֹת צֶאֱנָךְ. בתחילת הפסוק נאמר "בְּרוּךְ פְּרִי בִטְנְךָ וּפְרִי אֲדָמָתְךָ וּפְרִי בְּהֶמְתְּךָ". "פְּרִי בִטְנְךָ" אלו הילדים, "וּפְרִי אֲדָמָתְךָ" זהו היבול הצומח, "וּפְרִי בְּהֶמְתְּךָ" הם ולדות הצאן והבקר. מה אפוא מוסיפים הביטויים, המיותרים לכאורה, "שִׁגְרָא אֲלֶפֶיךָ וְעִשְׂתִּירוֹת צֶאֱנָךְ"?

אכן רש"י מבאר כי ביטויים אלו מבטאים תוספת ברכה. "שִׁגְרָא אֲלֶפֶיךָ" מלמד על ריבוי ולדות הבהמה - "ולדות בקרך שהבהמה משגרת ממעיה". לא זו בלבד שהולדות יבורכו, כברכת פרי הבטן ופרי האדמה, אלא שגם יגיעו בקלות, במהירות ובשפע רב. "וְעִשְׂתִּירוֹת צֶאֱנָךְ" מלמד על איכות המקנה: העדרים יהיו חזקים ואיכותיים - ויעשירו את בעליהם.

¹⁹. בפרשת עקב הציע רש"י פירוש נוסף, עיינו בפירושו ובביאורנו שם.

אונקלוס

וּ בְרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֲךָ וּבְרוּךְ אַתָּה
וּ בְרוּךְ אַתָּה בְּמִיּוֹלְדְּךָ, וּבְרוּךְ
אַתָּה בְּמִפְקְדְּךָ.
בְּצֵאתְךָ: שְׁשִׁי

🌀 רש"י 🌀

(1) בְּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֲךָ וּבְרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתְךָ. שתהא יציאתך מן העולם בלא
חטא כביאתך לעולם (בבא מציעא קז, א).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

ואינם נוזלים דרכו. לא רק הנוזלים הפסולת הנותרת במסנת תהיה
היוצאים מן הפירות יבורכו אלא גם מבורכת וראויה לאכילה.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

ומִשְׁאֲרֵתְךָ. הואיל וכבר בורך "פְּרִי אֲדָמָתְךָ" - הכולל את כל הצמחים והפירות -
מה מוסיפה ברכת הטנא?

נראה שהחלק החיוני ביותר בפרי האדמה הוא המאכל הבסיסי של האדם -
הלחם המופק מן התבואה, ואילו הפירות הם תוספת של ברכה - לבריאותו,
לשמחתו ולהנאתו של האדם. על כן השתמשה התורה בלשון טנא, סל, להדגיש
שאף שהפירות הם מותרות שאינם הכרחיים לקיום - נזכה בהם מלוא הסל אם
שמוע נשמע בקול ה'. הפירוש השני ברש"י מדגיש עוד את הברכה והשפע - ביין
ובשמן משובחים המופקים מן הפירות ובשלמות הברכה בכל חלקי הפרי.

🌀 ביאור 🌀

בְּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֲךָ וּבְרוּךְ אַתָּה
בְּצֵאתְךָ. פסוק זה זכה לפירושים רבים,
שכן יעד הביאה ומוצא היציאה נותרו
בו סתומים: "בְּבֹאֲךָ" לאן? "בְּצֵאתְךָ"
מהיכן? יש שפירשו "בְּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֲךָ"
לבית המדרש, שתתברך בלימוד
התורה, "וּבְרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתְךָ" לעסקיך.
יש שפירשו שתצליח בכל מעשיך, הן
בבואך לכל מקום ולכל מטרה הן
בצאתך מכל משימה. יש שפירשו
שמדובר בביאה וביציאה למלחמה,

ועוד. רש"י מפרש את הביטוי על לידתו
ופטירתו של אדם - כניסתו לעולם
ויציאתו ממנו.
בברכת "בְּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֲךָ" האדם
מתברך שייוולד למשפחה אוהבת
שתדאג לו ותגדלו כיאות, אולם איזו
ברכה יכולה לשרות בעת פטירתו?
ברכת "וּבְרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתְךָ" חולשת
למעשה על כל החיים - שיהיו שלמים
ונקיים מעוון לכל אורכם, והאדם יצא
מן העולם זך ונקי כשם שהיה בכניסתו

◁

אונקלוס

ז יתן יי ית בעלי דבבך
 דקומין עלך תבירין קדמך
 באורחא חדא יפקון לותך
 ובשבע אורחן יערקון מן
 קדמך. ח יפקיד יי לך ית
 ברקן באוצרך ובכל
 אושטות ידך, ויברכך
 בארעא דיי אלהך יהיב לך.
 ט יקימך יי קדמוהי לעם
 קדיש במא דקייס לך, ארי
 תטר ית פקודיא דיי אלהך
 ותהך באורחן דתקנו
 קדמוהי.

ז יתן יהוה את-איביך הקמים עליך
 נגפים לפניך בדרך אחד יצאו אליך
 ובשבעה דרכים ינוסו לפניך: ח יצו
 יהוה אתך את-הברכה באסמך
 ובכל משלח ידך וברכך בארץ אשר-
 יהוה אלהיך נתן לך: ט יקימך יהוה לו
 לעם קדוש כאשר נשבע-לך פי
 תשמור את-מצות יהוה אלהיך
 והלכת בדרכיו:

רש"י

(ז) ובשבעה דרכים ינוסו לפניך. כן דרך הנבהלים לברוח מתפזרין לכל צד.

ביאור (המשך)

לעולם.

עיון (על עמדו קודם)

ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך. המקבילה הכואבת לברכה זו מופיעה בקללות - "ארור אתה בבאך וארור אתה בצאתך" (פסוק יט). ארור אתה בבואך לעולם - שחייך יהיו מרים וקשים, וארור אתה בצאתך מן העולם, שכולם יבקשו לשכוח אותך בשל גודל הרעה שעשית בחיך.

ביאור

ובשבעה דרכים ינוסו לפניך. צבא חזק מתאפיין בציינתנות, בסדר מופתי ובארגון מדוקדק. האויבים לא יזכו

לדבר מכל זה אלא יברחו מפניך בבלגן ומהומה, בלי סדר ובלי כל הנהגה.

אונקלוס

וַיִּחְזֹן כָּל עַמִּי אֶרְעָא אֲרִי
 שְׂמָא דִּי אֲתִקְרִי עֲלֵךְ,
 וַיִּדְחִלֹן מִנֵּךְ. יֵא וַיִּזְדַּנֵּךְ יֵי
 לְטָבָא בּוֹלְדָא דְמַעַךְ וּבּוֹלְדָא
 דְּבַעֲיָךְ וּבְאִפָּא דְאַרְעָךְ, עַל
 אֶרְעָא דְקַיִים יֵי לְאַבְהֶתֶךְ
 לְמַתָּן לָךְ. יב יִפְתַּח יֵי לָךְ ית
 אוֹצְרֵיהּ טָבָא ית שְׂמִיָּא
 לְמַתָּן מִטְר אֶרְעָךְ בְּעִדְנִיהּ
 וּלְבִרְכָא ית כָּל עוֹבְדֵי יִדְךָ,
 וְתוֹזִיף לְעַמְּמִין סְגִיָּאִין וְאֵת
 לֹא תִזִּיף. יג וַיִּתְּנֵךְ יֵי תִקְוִיָּה
 וְלֹא חֲלָשׁ וְתִהִי בְרִם לְעִילָא
 וְלֹא תִהִי לְתַחֲתָא, אֲרִי
 תִקְבִּיל לְפָקוּדִיא דִּי אֱלֹהֶךְ
 דְּאַנָּא מְפָקִיד לָךְ יוֹמָא דִּין
 לְמִטְר וּלְמַעֲבַד. יד וְלֹא
 תִסְטֹן מִכָּל פְּתָגְמִיָּא דְאַנָּא
 מְפָקִיד יתְכוֹן יוֹמָא דִּין
 לְיִמִּינָא וּלְסַמְּאֵלָא, לְמַהֲךְ
 בְּתֵר טָעוֹת עַמְּמִיָּא
 לְמַפְלַחְהוֹן.

וַיִּרְאוּ כָּל-עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְהוָה
 נִקְרָא עֲלֶיךָ וַיִּרְאוּ מִמֶּךָ: יא וְהוֹתִרְךָ
 יְהוָה לְטוֹבָה בְּפָרִי בְטָנְךָ וּבְפָרִי
 בְּהִמְתֶּךָ וּבְפָרִי אֲדָמְתְךָ עַל הָאֲדָמָה
 אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לְאַבְתִּיךָ לֵתֶת לָךְ:
 יב יִפְתַּח יְהוָה לָךְ אֶת-אוֹצְרוֹ הַטּוֹב
 אֶת-הַשָּׁמַיִם לֵתֶת מִטְר-אֲרִצְךָ בְּעֵתוֹ
 וּלְבִרְךָ אֶת כָּל-מַעֲשֵׂה יָדְךָ וְהַלְוִית
 גֹּיִם רַבִּים וְאֶתָּה לֹא תִלּוּה: יג וְנִתְּנָךְ
 יְהוָה לְרֹאשׁ וְלֹא לְזִנְב וְהָיִיתָ רֶק
 לְמַעַלָּה וְלֹא תִהְיֶה לְמַטָּה כִּי-תִשְׁמַע
 אֶל-מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אֲנֹכִי
 מְצִוְךָ הַיּוֹם לִשְׁמֹר וּלַעֲשׂוֹת: יד וְלֹא
 תִסּוֹר מִכָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֲנֹכִי
 מְצִוֶּה אֶתְּכֶם הַיּוֹם יָמִין וּשְׂמֹאל
 לִלְכֹּת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים לַעֲבֹדָם:

אונקלוס

טו ויהי אם לא תקביל
למימרא דיי אלהך למטר
למעבד ית כל פקודיה
וקימוהי דאנא מפקיד לך
יומא דין, וייתון עלך כל
לוטיא האלין וידבקונך. טז
ליט את בקרתא, וליט את
בחקלא. יז ליט סלך
ואצותך. יח ליט ולדא
דמעך ואבא דארעך, בקרי
תורך ועדרי ענך. יט ליט
את במיעלך, וליט את
במפקך. כ ישלח יי בך ית
מאירתא ית שגשיא וית
מוזפיתא בכל אושטות ירך
דתעביד, עד דתשתיצי ועד
דתיבד בפריע מן קדם
בישות עובדך דשבקתא
דחלת.

טו והיה אם לא תשמע בקול יהוה
אלהיך לשמר לעשות את כל
מצותיו וחקתיו אשר אנכי מצוך היום
ובאו עליך כל הקללות האלה
והשיגוך: טז ארור אתה בעיר וארור
אתה בשדה: יז ארור טנאך
ומשארתך: יח ארור פרי בטןך ופרי
אדמתך שגר אלפיך ועשתרת צאנך:
יט ארור אתה בבאך וארור אתה
בצאתך: כ ישלח יהוה בך את
המארה את המהומה ואת המגערת
בכל משלח ירך אשר תעשה עד
השמדך ועד אבדך מהר מפני רע
מעלליך אשר עזבתני:

רש"י

(כ) המארה. חסרון כמו "צרעת ממארת" (ויקרא יג, נב).²⁰

ביאור

המארה. "צרעת ממארת" היא מאותה הלשון, והיא מחלה המכלה את מחלת הצרעת הפוגעת בגוף ומחסרת אותו, רש"י מלמד ש"המארה" נובעת

20. בלשון ימינו "מארה" היא קללה.

אונקלוס

כא יִדְבֹק יְהוָה בְּךָ יֵת מוֹתָא, עַד
 דִּישִׁיזִי יִתְךָ מֵעַל אֲרֻעָא
 דְּאַתָּה עָלִיל לְתַמָּן לְמִידְתָּה.
 כב יִמְחִינְךָ יְיָ בְּשַׁחֲפָתָא
 וּבְקִדְחָתָא וּבְדִלְיָקָתָא
 וּבְחִרְחֻרָא וּבְחִרְפָּא
 וּבִשְׂדֵפְנָא וּבִירְקָנָא,
 וְיִרְדְּפוּנְךָ עַד דְּתִיבֵד.

כא יִדְבֹק יְהוָה בְּךָ אֶת־הַדָּבָר עַד
 פִּלְתּוֹ אֶתְךָ מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־
 אַתָּה בְּאֶשְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ:
 כב יִפְכֶּה יְהוָה בְּשַׁחֲפֹת וּבְקִדְחֹת
 וּבְדִלְקֹת וּבְחִרְחֻר וּבְחִרְב וּבְשִׂדְפוֹן
 וּבִירְקוֹן וּרְדְּפוֹךָ עַד אֲבֹדְךָ:

רש"י

הַמְּהוּמָה. שגוש, קול בהלות.
 (כב) בְּשַׁחֲפֹת. שבשרו נשחף ונפוח.

ביאור

הַמְּהוּמָה. "שגוש" הוא תרגום המילה "מהומה" לארמית²¹, ורש"י מבאר שמשמעה "קול בהלות", כלומר המולה ורעש הנגרמים מבהלה גדולה.
 בְּשַׁחֲפֹת. "שחוף" פירושו רזה מאוד, כחוש ומצומק. רש"י מתאר את השחפת כמחלה של רזון קיצוני, שבה הבשר כחוש והעור נראה נפוח.
 השחפת מופיעה גם בקללות בפרשת בחוקותי: "וְהִפְקַדְתִּי עֲלֵיכֶם בְּהֵלָה אֶת הַשַּׁחֲפֹת וְאֶת הַקִּדְחֹת מְכֹלוֹת עֵינַיִם וּמְדִיבֹת נֶפֶשׁ" (ויקרא כו, טז), ושם פירש רש"י: "הַשַּׁחֲפֹת - חולי שמשחף את הבשר, אנפולי"ש בלע"ז [בועות], דומה לנפוח שהוקלה נפחתו ומראית פניו זעופה"²².

עיון

הַמְּהוּמָה. שקט נפשי הוא מצרך חיוני ביותר לאדם, וכשהנפש סוערת קשה להתקיים לאורך זמן. תחושה של בהלה וחוסר שקט בחיי היומיום היא קללה בפני עצמה, על אחת כמה וכמה כאשר היא מוצדקת.

21. אונקלוס תרגם "אֶת הַמְּהוּמָה" - "יֵת שְׂגִישָׁא".

22. "על פי תיאור זה, הכוונה למצב הגופני הידור ביותר לאחר רעב ממושך. אכן, אין עדות במקרא ובחז"ל שהכוונה למחלה הנקראת בשם זה בעברית המודרנית" (הרב א. שלזינגר, אנציקלופדיה הלכתית-רפואית, ערך "שחפת", קדחת", עמ' 99).

רש"י

וּבְקִדְחָתָהּ. לשון "כי אש קדחה באפי" (דברים לב, כב) והיא אש של חולים מלוי"ד בלע"ז (פיעבערהימצע), שהיא חמה מאד.
וּבִדְלָקָתָהּ. חמה יותר מקדחת, ומיני חלאים הם.
וּבַחֲרָהּ. חולי המחממו תוך הגוף וצמא תמיד למים, ובלע"ז אישרדימינ"ט (התייבשות), לשון "ועצמי חרה מני חרב" (איוב ל, ל), "נחר מפוח מאש" (ירמיהו ו, כט).

ביאור

וּבְקִדְחָתָהּ. מחלת הקדחת היא מחלה המאופיינת בעלייה משמעותית של חום הגוף. רש"י מוכיח כי "קִדְחָתָהּ" פירושה חום מפסוק בפרשת האזינו, המתאר את כעסו של ה' בביטויים של אש לזהות: "כִּי אֵשׁ קִדְחָהּ בְּאִפִּי וַתִּיקַד עַד שְׂאוֹל תַּחֲתֶיהָ וַתֹּאכַל אֶרֶץ וַיִּבְלָה וַתִּלְהֹט מוֹסְדֵי הָרִים".
וּבִדְלָקָתָהּ. המילה "דִּלְקָתָהּ" נגזרת משורש דל"ק, המשמש להדלקה ולדלקה. רש"י מבאר זאת כתוספת חום, מעבר לקדחת - מחלות חמורות שבהן הגוף מוסיף ומעלה את חומו עוד ועוד.
וּבַחֲרָהּ. לדברי רש"י גם ה"חֲרָהּ" היא מחלת חום, אך הפעם מדובר בחום פנימי שגורם להתייבשות. רש"י מביא שני פסוקים כדי להוכיח ש"חֲרָהּ" פירושו חום ויובש:
 א. איוב מתאר את רוע מצבו ואת גודל סבלו, ואומר: "עוֹרִי שָׁחַר מִעָלַי וְעֲצָמֵי חֲרָה מִנִּי חָרַב", כלומר צבע העור בגופי הפך לשחור בגלל החום הגדול, ועצמותיי יובש כעץ יובש כמו חרה מני

ועצמותיי נהיו חמות מהיובש.
 ב. בספר ירמיהו הנביא מתנבא על הצרות שיבואו על עם ישראל אשר מתעלם מתוכחות הנביאים, ואינו מתעורר לתשובה אפילו לנוכח הצרות הפוגעות בו: "נָחַר מִפֶּחַ מֵאֵשׁ תָּם עֲפָרָת לִשְׂוֹא צָרָךְ צָרוֹךְ וְרָעִים לֹא נִתְקָו".
 וכך פירש בעל המצודות את הפסוק:

"דרך צורך כסף להסיר הסיג, מניח הכסף בכור ועמו עופרת ומעמיד על האש ונופח במפוח עד יותך הכסף והעופרת, ונשרף העופרת, ונשאר הכסף נקי מבלי סיג. לזה אמר הנה המפוח נתייבש מן האש וגם העופרת כבר תם ונשלם כי נשרף הכל, אבל בחנם צרך את הכסף כי הסיגים הרעים לא נעתקו מן הכסף, והנה מעורב בו כשהיה. והוא למשל לומר הנה הנביאים מתייגעים להוכיח את העם ואינם מועילים, כי עדיין עומדים במרדם" (מצודת דוד).

◁ "נָחַר - ענין יובש כמו חרה מני

🌀 רש"י 🌀

וּבַחֶרֶב. יביא עליך גייסות.

וּבְשָׂדֶפֶן וּבִירְקוֹן. מכות תבואה שבשדות. **שָׂדֶפֶן.** רוח קדים אשלי"דה בלע"ז (זאננפערבראננט). **יֶרְקוֹן.** יובש, מפני התבואה מכסיפין ונהפכין לירקון קמ"א בלע"ז (געלב).

עַד אֲבֹדָה. תרגום עד דתיביד כלומר עד אבוד אותך שתכלה מאליו.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

חורב. מִפֶּחַ - שם הכלי שמפחים בו "חֶרֶר" "חֶרֶה" ו"נָחַר" כולם להבעיר האש" (מצודת ציון). משורש אחד שעניינו חום ויובש.

🌀 ביאור 🌀

וּבַחֶרֶב. קללת החרב תתבטא בגדודי צבא חמושים בחרבות שיביאו להרג ואובדן.

וּבְשָׂדֶפֶן וּבִירְקוֹן. "שָׂדֶפֶן" ו"יֶרְקוֹן" שתיהן קללות הפוגעות בתבואה:

מכת השידפון מתבטאת בהתייבשות התבואה בעקבות רוח חמה הבאה מהמזרח, כשם שתיאר יוסף בחלומו את השיבולים הקמלות - "וְהָיָה שְׂבַע שְׂבָלִים דָּקוֹת וְשְׂדוּפֹת קָדִים צִמְחוֹת אַחֲרֶיהָ" (בראשית מא, ו).
מכת הירקון היא הביטוי החיצוני של התייבשות התבואה - המאבדת את צבעה הירוק והופכת צהובה וחסרת חיות.
עַד אֲבֹדָה. הפסוק פותח במכות שייבאו מאת ה': "יִכָּה ה' בְּשַׁחֲפֹת וּבִקְדָחַת...", ומסיים - "עַד אֲבֹדָה". רש"י מדייק, בהתבסס על תרגום אונקלוס "עַד דְּתִיבֵד", כי לא נאמר 'עד שיאבדך' (ה') אלא "עַד אֲבֹדָה" - עד שתאבד מעצמך. צרות החיים הנובעות ממעשיך הן שיגרמו לאובדןך.

🌀 עיון 🌀

עַד אֲבֹדָה. דיוק זה משמעותי ביותר, שלא נבין חלילה שהקב"ה מעוניין בהשמדת עמו. ה' חפץ חיים הוא, ואינו חפץ באובדן בניו, אולם מאיסה בדרכי ה' עלולה להביא עלינו צרות קשות העשויות להוביל לאובדן.

אונקלוס

כג ויהוה שמיך דעלוי רישך
 חסינן כנחשא מלאחתא
 מטרא, וארעא דתחותך
 תקיפא כברזלא מלמעבד פירין.

כג והיו שמיך אשר על־ראשך נחשת
 והארץ אשר־תחתך ברזל:

רש"י

(כג) והיו שמיך אשר על ראשך נחשת. קללות הללו משה מפי עצמו אמרן (מגילה לא, ב), ושבהר סיני מפי הקדוש ברוך הוא אמרן כמשמען. ושם נאמר "ואם לא תשמעו לי" (ויקרא כו, יד), "ואם תלכו עמי קרי" (ויקרא כו, כא), וכאן הוא אומר "בקול ה' אלהיך" (פסוק טו), "ידבק ה' בך" (פסוק כא), "יכבה ה'" (פסוק כב). הקל משה בקללותיו לאמרן בלשון יחיד, וגם כן בקללה זו הקל: שבראשונות הוא אומר "את שמיכם כברזל את ארצכם כנחושה" (ויקרא כו, יט) – שלא יהיו השמים מזיעין כדרך שאין הברזל מזיע ומתוך כך יהא חורב בעולם, והארץ תהא מזיעה כדרך שהנחשת מזיע, והיא מרקבת פירותיה, וכאן הוא אומר "שמיך נחשת וארצך ברזל" – שיהיו שמים מזיעין אף על פי שלא יריקו מטר, מכל מקום לא יהיה חורב של אבדון בעולם, והארץ לא תהא מזיעה כדרך שאין הברזל מזיע, ואין הפירות מרקיבין. ומכל מקום קללה היא – בין שהיא כנחשת בין שהיא כברזל לא תוציא פירות, וכן השמים לא יריקו מטר.

ביאור

והיו שמיך אשר על ראשך
 נחשת. הברכות והקללות מופיעות
 בתורה פעמיים: בפעם הראשונה
 בחומש ויקרא בפרשת בחוקותי,
 ובפעם השנייה כאן, בפרשת כי תבוא.
 לברכות ולקללות בשני המקומות יש
 מאפיינים דומים, אך הן אינן זהות.
 במסכת מגילה נאמר שאת הקללות
 בפרשתנו אמר משה רבנו מפי עצמו,
 ולאור דברים אלו האיר רש"י שני
 הבדלים בין שני המקומות, שבהם ניסה
 משה להקל במעט את עוצמת הקללות:
 א. הקללות כאן נאמרו בלשון יחיד,
 ופירוש הדבר שהיחיד שעובר על דברי
 ה' נידון בפני עצמו ואינו מביא קללה על
 האומה כולה. ואף שהקללות פוגעות

🌀 ביאור (המשך) 🌀

בכולם, שהרי עצירת גשמים פוגעת ביבולים הן של הרשע הן של הצדיק, יש בניסוח זה הקלה מסוימת - שאין זו קללה כללית.

ב. בשתי פרשיות הקללות מופיעה עצירת גשמים, אך פרט להבדל בין לשון היחיד ללשון הרבים ישנו הבדל נוסף:

בפרשת בחוקותי נאמר: "וְנִתַּתִּי אֶת שְׁמֵיכֶם כְּבָרָזַל וְאֶת אֲרָצְכֶם כְּנַחֲשָׁה", ואילו כאן התחלפו ביניהם השמיים והארץ בדימוים לברזל ולנחשית: "וְהָיוּ שְׁמַיְךָ אֲשֶׁר עַל רֹאשְׁךָ נַחֲשֵׁת וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר תַּחְתֶּיךָ כְּבָרָזַל".

הברזל הוא מתכת קשוחה שאינה מזיעה, כלומר אינה פולטת לחות, ואילו הנחושת היא מתכת קלה יותר המזיעה בנקל. דימוי השמיים לברזל והארץ לנחושת פירושו שלא תרד ולו טיפת גשם אחת, והמעט של המעט שתצמיח הארץ יירקב ולא יצלח בשל הלחות העולה מן הארץ.

דימוי השמיים לנחושת והארץ לברזל מלמד שאף שלא ירד גשם יניבו השמים טל, כנחושת המזיעה, והארץ תיוותר כברזל בלי לחות המרקיבה את הפירות.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

וְהָיוּ שְׁמַיְךָ אֲשֶׁר עַל רֹאשְׁךָ נַחֲשֵׁת. האומנם הגה משה רבנו את כל הקללות מליבו? הלוא כל התורה כולה דבר ה' היא, ואין יוכל אדם - אפילו גדול כמשה - לשנות את גזירות ה'?

בהקדמתו לספר דברים כתב האברבנאל שתוכנו של ספר דברים הוא הנאום שנישא מפי משה רבנו אל בני ישראל, כמפורש בפסוק הראשון של הספר: "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל...". בשונה משאר הספרים שדבריהם נאמרו מפי ה', בספר דברים הדובר הוא משה, אך הואיל והקדוש ברוך הוא ציווה על משה לכתוב את נאומו בתורה - הרי שקדושתו שווה לקדושתם של שאר חומשי התורה.

נוסיף שמשה רבנו הוא גדול הנביאים, האיש שדיבר עם ה' פנים אל פנים, וכל דבריו נאמרים מתוך קדושה עצומה ובהשראת ה' יתברך.

רש"י מעיד כאן שלאישיותו של משה רבנו הייתה השפעה על גזירות ה'. כשם שאברהם אבינו התפלל וביקש על סדום שלא ימות צדיק עם רשע, כך ביקש משה רבנו מה' יתברך, באומרו את הקללות בלשון יחיד, להתחשב בצדיקים שלא יכלו באופן גורף בעוונות הדור. ה' קיבל את בקשתו של משה, ואכן נכתבו הקללות כאן בלשון יחיד - ואף על פי כן נותרו הקללות בספר ויקרא בלשון רבים, משום שבעם ישראל יש משמעות רבה לציבור, להיותו של כל יחיד חלק מן הכלל. בגמרא במסכת

אונקלוס

כד יתִּינִי יְהוָה אֶת־מִטְרַי אֶרְצְךָ אֲבָק
 וְעֹפֶר מִן־הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד
 הַשְׁמֹדֶךְ: כה יתִּנֶּנְךָ יְהוָה וְנִגְףָ לִפְנֵי
 אֹיְבֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד תַּעֲזֹא אֱלֹהֵי
 וּבִשְׁבַע דְּרָכִים תִּנּוּס לִפְנֵי וְהִיִּית
 לְזַעֲזָה לְכָל מַלְכוֹת הָאָרֶץ:

כד יתִּינִי יְהוָה אֶת־מִטְרַי אֶרְצְךָ אֲבָק
 וְעֹפֶר מִן־הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד
 הַשְׁמֹדֶךְ: כה יתִּנֶּנְךָ יְהוָה וְנִגְףָ לִפְנֵי
 אֹיְבֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד תַּעֲזֹא אֱלֹהֵי
 וּבִשְׁבַע דְּרָכִים תִּנּוּס לִפְנֵי וְהִיִּית
 לְזַעֲזָה לְכָל מַלְכוֹת הָאָרֶץ.

רש"י

(כד) מִטְרַי אֶרְצְךָ אֲבָק וְעֹפֶר. זיקא דבתר מטרא (תענית ג, ב). מטר יורד ולא כל צרכו ואין בו כדי להרביץ את העפר, והרוח באה ומעלה את האבק ומכסה את עשב הזרעים שהן לחים מן המים, ונדבק בהם ונעשה טיט, ומתיבש, ומרקיבין.

עיון (המשך)

שבת נאמר שבעים ישראל יש ערבות הדדית, ומכוחה נענשים לעיתים גם צדיקי הדור עם כל החוטאים²³. זוהי אמת שאין לטשטש, ועם זאת הצליחו זכותו ותפילתו של משה רבנו להפחית במעט את עוצמת הקללות ולהקל מעט את אחריות הכלל לשאת על גביו את חטאי היחיד. כוחה של תפילה לפעול במציאות היא יסוד מוסד באמונתנו, על אחת כמה וכמה תפילתם של צדיקים.

ביאור

מִטְרַי אֶרְצְךָ אֲבָק וְעֹפֶר. בלי מאורו של רש"י היינו יכולים להבין שהכוונה היא שבמקום גשם ירד אבק ועפר, אך הואיל וזהו שינוי מהותי מחוקי הטבע

ביאר רש"י שירד גשם מועט, ואחריו ינשבו רוחות שיעלו עפר ואבק, ואלו יתערבבו עם המים ויהפכו לבוץ שיזיק לגידולים.

23. בקללות בפרשת בחוקותי נאמר "וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו כְּמִפְנֵי חָרֵב וְרִדְף אֶין וְלֹא תִהְיֶה לָכֶם תְּקוּמָה לִפְנֵי אֲבִיבֵיכֶם" (ויקרא כו, לז). חז"ל דרשו את הפסוק ולמדו ממנו על הערבות ההדדית בעם ישראל: "איש באחיו - איש בעון אחיו, מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה" (שבועות לט, א, ובשינוי קל - סנהדרין כז, ב).

אונקלוס

כו וְתִהְיֶינָה נְבִלָתָךְ לְמֵאֲכָל לְכָל־עוֹף
 הַשָּׁמַיִם וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ וְאִין
 מִחֲרִיד: כז יִכְבֶּה יְהוָה בְּשָׁחִין מִצָּרִים
 וּבַעֲפָלִים [וּבִטְחָרִים קָרִי] וּבִגְרָב
 וּבַחֲרָס אֲשֶׁר לֹא־תֹכֵל לְהִרְפֹּא:
 לְאַתְפָּאָה.

כו וְתִהְיֶינָה נְבִלָתָךְ לְמֵאֲכָל לְכָל־עוֹף
 הַשָּׁמַיִם וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ וְאִין
 מִחֲרִיד: כז יִכְבֶּה יְהוָה בְּשָׁחִין מִצָּרִים
 וּבַעֲפָלִים [וּבִטְחָרִים קָרִי] וּבִגְרָב
 וּבַחֲרָס אֲשֶׁר לֹא־תֹכֵל לְהִרְפֹּא:

רש"י

(כה) לְזַעֲוָה. לאימה ולזיע, שיזועו כל שומעי מכותיך ממך ויאמרו אוי לנו
 שלא יבוא עלינו בדרך שבא על אלו.
 (כז) בְּשָׁחִין מִצָּרִים. רע היה מאד, לח מבחון ויבש מבפנים, כדאיתא
 בבכורות (מא, א). גְּרָב. שחין לח. חָרָס. שחין יבש כחרס.

ביאור

לְזַעֲוָה. רש"י מבאר את המילה
 "זַעֲוָה" מלשון "זיע", שפירושו תזוזה
 קלה, רעד או רטט, ובהשאלה - יראה
 המתבטאת ברעדה²⁴.
 תיאור הפסוק "וְהָיִיתָ לְזַעֲוָה לְכָל
 מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ" מורה כי אין כאן קללה
 נוספת אלא תיאור מצבנו כפי שהוא
 נראה כלפי חוץ, מצב המעורר זעזוע
 בקרב הגויים. ממלכות הארץ סביב
 יתמלאו חיל ורעדה, יזועו וינועו מפחד
 ואימה שמא יבואו גם עליהם הצרות
 שבאו על ישראל.
 בְּשָׁחִין מִצָּרִים. "שָׁחִין מִצָּרִים",
 "גְּרָב" ו"חָרָס" הם שלושה סוגים של
 שחין הנבדלים מעט זה מזה: האחד לח
 <

עיון

לְזַעֲוָה. ראיית הגויים את עם ישראל במצבו הירוד והמדוכא היא השפלה
 לאומית כואבת, ולכן גם היא חלק מהקללות.

24. במגילת אסתר מתואר המפגש בין המן למרדכי היהודי: "וַיֵּצֵא הָמָן בֵּינָם הָהוּא שֹׂמֵחַ וְטוֹב לֵב וְכִרְאוֹת הָמָן
 אֶת מְרֹדְכִי בִשְׁעַר הַמֶּלֶךְ וְלֹא קָם וְלֹא זָע מִמֶּנּוּ וַיִּמָּלֵא הָמָן עַל מְרֹדְכִי חֲמָה" (אסתר ה, ט). בתרגום הארמי
 למגילה ("תרגום ראשון") תורגם: "ומרדכי לא קם מן קדם אנדרטיה ולא רתת מניה" - מרדכי לא קם ואף לא
 נרעד מפני המן.

אונקלוס

כח יִמְחִינְךָ יְיָ בְּטִפְשׁוֹתָא וּבְסִמְיוֹתָא, וּבְשִׁעְמֻמוֹת לְבָא. כט וְתִהִי מְמִישׁ בְּטִיְהֵרָא כְּמָא דִּימְשִׁישׁ עוֹדָא בְּקִבְלָא וְלֹא תַעֲלַח יְת אֹרְחָתְךָ, וְתִהִי בְרֵם עֲשִׂיק וְאַנְיָם כָּל יוֹמָיָא וְלִית דְּפָרִיק.

כח יִפְכָּה יְהוָה בְּשִׁגְעוֹן וּבְעוֹרוֹן וּבְתִמְהוֹן לִבָּב: כט וְהִיִּית מְמִישׁ בְּעֵהָרִים כְּאִשֶּׁר יִמְשֵׁשׁ הָעוֹר בְּאַפְלָה וְלֹא תַעֲלִיח אֶת־דַּרְכֶיךָ וְהִיִּית אֶךְ עֲשׂוֹק וְגִזּוֹל כָּל־הַיָּמִים וְאִין מוֹשִׁיעַ:

רש"י

(כח) וּבְתִמְהוֹן לִבָּב. אוטם הלב, אשטורדישו"ן בלע"ז [תדהמה].
(כט) עֲשׂוֹק. בכל מעשיך יהיה ערעור.

ביאור (המשך)

מבחוץ ויבש מבפנים, השני לח בין מבפנים ובין מבחוץ.
מבפנים ובין מבחוץ והשלישי יבש בין

ביאור

וּבְתִמְהוֹן לִבָּב. "תִּמְהוֹן לִבָּב" איננו מחלה גופנית אלא תופעה נפשית. הצרות הרבות יגרמו לאדם לתמוה ולתהות על מה שקורה, והלב לא יוכל להכיל ולהבין. רש"י מחזק את פירושו תוך שימוש במילה ETOURDISSANT הקרובה לצרפתית של ימינו, שפירושה בלבול וסחרור הגורמים לעילפון²⁵.
עֲשׂוֹק. המילים "עֲשׂוֹק וְגִזּוֹל" מופיעות יחד בפסוק, רש"י מבהיר שהן אינן זהות. גזול הוא מי שלוקחים את ממונו, ואילו עשוק הוא אדם שמערערים על כל פעולה שלו ומטילים

עיון

וּבְתִמְהוֹן לִבָּב. תימהון הלבב מצטרף לשתי החוליות הקודמות בפסוק - "יִפְכָּה ה' בְּשִׁגְעוֹן וּבְעוֹרוֹן" - שאף הן מבטאות את הבלבול, את הסערה הפנימית ואת חוסר היכולת לראות את המציאות נכוחה ולפעול על פי ההיגיון.

25. רש"י השתמש במילה צרפתית זו גם לתיאור המהומה בקרב המצרים בפרשת בשלח, בפירושו לפסוק "וְיָהִי בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר וַיִּשְׁקֹף ה' אֶל מַחֲנֵה מִצְרַיִם... וַיִּהְיֶה אֶת מַחֲנֵה מִצְרַיִם" (שמות יד, כד).

אונקלוס

ל אֶתְנָא תִּירוֹס וְגִבְר אַחֲרָן
יִשְׁכַּבְנָה בֵּיתָא תְּבִנִי וְלֹא
תְּתִיב בֵּיהּ, כְּדָמָא תְּצוּב וְלֹא
תַּחֲלִינָה.

ל אִשָּׁה תֹאדָרִשׁ וְאִישׁ אַחֲרִי יִשְׁגַּלְנָה
[יִשְׁכַּבְנָה קְרִי] בֵּית תְּבִנָּה וְלֹא
תִּשָּׁב בּוֹ כְּדָם תִּטַּע וְלֹא תַחֲלִלְנָה:

רש"י

(ל) ישגלנה. לשון שגל, פלגש, והכתוב כנהו לשבח ישכבנה ותקון סופרים הוא זה (מגילה כה, ב).
תחללנו. בשנה הרביעית לאכול פרויו.

ביאור (המשך)

ספק בכל מעשיו.

ביאור

ישגלנה. במילה זו יש תופעה של "קרי וכתוב" - הבדל בין האופן שבו המילה כתובה לאופן קריאתה.²⁶ שורש שג"ל משמש לתיאור יחסי איש ואישה שהצנעה יפה להם, ורש"י מלמד כי שורש זה נגזר מהמילה "שגל", שהיא כינוי לפילגש החיה עם גבר ללא נישואים.²⁷ כדי לשמור על נקיות הלשון

אין קוראים את הפסוק כפי שנכתב - "אִשָּׁה תֹאדָרִשׁ וְאִישׁ אַחֲרִי יִשְׁגַּלְנָה", אלא משתמשים במילה כללית יותר שמשמעותה זהה - "יִשְׁכַּבְנָה".²⁸

תחללנו. הפסוק מתאר שלושה דברים יקרים שהאדם ממתיך ומצפה לממש את ייעודם - ורגע לפני שהוא זוכה להתאחד עימם הם נגזלים ממנו: <

עיון

ישגלנה. שינוי הקריאה מאיר את חשיבותו של הדיבור בלשון נקייה. התורה אינה מסתירה את עצם הקללה הקשה, אך יש משמעות למילים היוצאות מן הפה, ואף שהדברים כתובים בתורה שחור על גבי לבן עלינו להימנע מלהגות אותם בשפתינו.

26. ישנם כמה סוגים של קרי וכתוב, אחד מהם הוא לשם נקיות הלשון: "כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח, כגון ישגלנה - ישכבנה..." (מגילה כה, ב).

27. שורש שג"ל מופיע במילה פילגש בסיכול אותיות.

28. השגל מופיעה פעמיים בתנ"ך: (א) "נִצְבָּה שֹׁגֵל לִימִינְךָ בְּכֶתֶם אוֹפִיר" (תהלים מה, י), ופירש מצודת ציון: "שֹׁגֵל - כן תקרא האשה כי היא מיוחדת למשגל". (ב) "וְהַשֹּׁגֵל יוֹשֵׁבֶת אֶצְלוֹ" (נחמיה ב, ו); "וְהַשֹּׁגֵל - המלכה המיוחדת לו למשכב המשגל" (מצודת ציון שם).

אונקלוס

לא תִּזְדָּרְךָ יְהִי נָבִים לְעֵינֶיךָ
 וְלֹא תִיכּוֹל מִגִּיהַ חֲמֶדְךָ יְהִי
 אֲנִים מִן קֶדְמְךָ וְלֹא יִתּוֹב
 לְךָ עֲנֶה מְסִירָן לְבַעֲלִי
 דְּבַבְךָ וְלִית לְךָ פְּרִיקָה. לֹב
 בָּנֶךָ וּבִנְתְּךָ מְסִירִין לְעַם
 אַחֲרָן וְעֵינֶיךָ חֲזִין וְיִסּוּפֶן
 בְּגִלְלָהוֹן כָּל יוֹמָא, וְלִית
 חִילָא בִּידְךָ.

לא שִׁזְדָּרְךָ טְבוּחַ לְעֵינֶיךָ וְלֹא תִאכַל
 מִמֶּנּוּ חֲמֶדְךָ גִּזּוֹל מִלְּפָנֶיךָ וְלֹא יִשׁוּב
 לְךָ צֶאֱנֶךָ נְתָנוֹת לְאִיבֶיךָ וְאִין לְךָ
 מוֹשִׁיעַ: לֹב בָּנֶיךָ וּבִנְתֶיךָ נְתָנִים לְעַם
 אַחֲרָן וְעֵינֶיךָ רְאוֹת וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם כָּל־
 הַיּוֹם וְאִין לֹא־יִדְרֶךָ:

❧ ביאור (המשך) ❧

אִישָׁה בֵּין הָאִירוֹסִין לְנִישׁוּאִין, בֵּית בֵּין
 גַּמֵּר בְּנִייתוֹ לְכְנִיסָה אֵלָיו וְכֶרֶם לִפְנֵי
 שְׁהוּתָרוֹ פִּירוּתִיו²⁹. אֶת שְׁלִילַת הַהִנָּא
 מִפִּירוּת הַכֶּרֶם מִתְאַרֵּת הַתּוֹרָה בְּלִשׁוֹן
 "כֶּרֶם תִּטֵּעַ וְלֹא תִחַלְלֶנּוּ". מֵהוּ חִילוֹל
 הַכֶּרֶם?
 בְּשָׁלוֹשׁ הַשָּׁנִים הָרִאשׁוֹנוֹת לֵאחֲרָה
 נִטְעַת כֶּרֶם (וְשֹׂאֵר אֵילָנוֹת פְּרִי) הַפִּירוּת
 נִחְשָׁבִים "עוֹרְלָה" וְאִסּוּרִים בִּאכִילָה³⁰.
 בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית הַפִּירוּת קְדוּשִׁים³¹, וַיִּשׁ
 לְהַעֲלוֹת אוֹתָם לִירוּשָׁלַם וְלֹא־וְכָלֶם שֶׁם
 בְּטַהֲרָה, כַּדִּין מַעֲשֵׂר שְׁנִי. אִם הַפִּירוּת
 רַבִּים וְכַבְדִּים, וְקִשָּׁה לְהַעֲלוֹתָם
 לִירוּשָׁלַם, מוֹתֵר לִפְדּוֹת אוֹתָם בַּכֶּסֶף.
 אֶת הַכֶּסֶף מַעֲלִים לִירוּשָׁלַם, קוֹנִים בּוֹ
 דְּבָרֵי מֵאֲכָל וְאֹכְלִים אוֹתָם שֶׁם,
 וְהַפִּירוּת עֲצָמָם הוֹפְכִים לְחוֹלִין - וּמוֹתֵר
 לֹא־וְכָלֶם.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

תִּחַלְלֶנּוּ. בְּבִטּוֹי זֶה הַתּוֹרָה מִדְּגִישָׁה אֶת הַהִמָּתְנָה הָאֵרוּכָה עַד שִׁיְהִיו הַפִּירוּת
 מוֹתָרִים לֹאכִילָה, הַמָּתְנָה שֶׁל שְׁלוֹשׁ שָׁנִים שְׁבַסּוּפָם יִתְבַּרֵּר שֶׁכָּל הַסְּבָלָנוֹת הֵייתָה
 לְשׁוּאָא.

29. אֵלּוּ הֵם גַּם שְׁלוֹשֶׁת הַדְּבָרִים הַמַּחֲזִירִים אֶדָם לְבֵיתוֹ מִמַּלְחָמָת רִשׁוּת: "וְדִבְרוּ הַשְּׁטָרִים אֶל הָעָם לֵאמֹר מִי
 הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בֵּית חֶדֶשׁ וְלֹא חָנְכוֹ יֵלֶךְ וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמַּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִחַנְכֶנּוּ. וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע
 כֶּרֶם וְלֹא חָלְלוֹ יֵלֶךְ וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמַּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִחַלְלֶנּוּ. וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אֶרֶשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקַחָהּ יֵלֶךְ
 וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמַּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקְחֶנָּה" (דְּבָרִים כ, ה-ז).
 30. "וְכִי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ, וְנִטְעַתְם כָּל עֵץ מֵאֲכָל וְעָרְלַתְם עָרְלָתוֹ אֶת פְּרִיו, שְׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עָרְלִים, לֹא
 יֵאָכֵל" (ויקרא יט, כג).
 31. וּבְשָׁנָה הָרְבִיעִית יִהְיֶה כָּל פְּרִיו קֹדֶשׁ הַלּוּלִים לָהּ" (שם פסוק כד).

אונקלוס

לג אבא דארעך וכל ליאותך
 ייכול עם דלא ידעתא, ותהי
 ברם עשיק ורעיע כל יומיא.
 לד ותהי משתטי, מחיוז עינך
 דתהי חזי. לה ימחיןך יי
 בשחנא בישא על רכבין ועל
 שקן דלא תפול לאתפאה,
 מפרסת רגלך ועד מוחך. לו
 גלי יי יתך וית מלכך דתקים
 עלך לעם דלא ידעתא את
 ואבהתך, ותפלח תמן
 לעממא פלחי טעותא אעא
 ואבנא. לו ותהי לצדו למתל
 ולשועי, בכל עממא
 דידברך יי לתמן.

לג פרי אדמתך וכל-גיעך יאכל עם
 אשר לא-ידעת והיית רק עשוק
 ורצוץ כל-הימים: לד והיית משגע
 ממראה עיניך אשר תראה: לה יפלה
 יהוה בשחין רע על-הברבים ועל-
 השקנים אשר לא-תוכל להרפא מבך
 רגלך ועד קדקדך: לו יולך יהוה אתך
 ואת-מלכך אשר תקים עליך אל-גוי
 אשר לא-ידעת אתה ואבתך
 ועבדת שם אלהים אחרים ען ואבן:
 לו והיית לשמה למשל ולשנינה בכל
 העמים אשר-ינהגך יהוה שמה:

רש"י

(לב) וכלות אליהם. מצפות אליהם שישבו ואינם שבים. כל תוחלת
 שאינה באה קרויה כליון עינים.

ביאור

וכלות אליהם. כיליון עיניים הוא געגוע עז וציפייה עמוקה לדבר שאינו
 בר מימוש. הפסוק מתאר מצב נורא
 שבו "בניך ובנותיך נתנים לעם אחר" -
 הבנים והבנות נלקחו בשבי, וההורים
 מצפים ומייחלים לשחרורם עד כלות.
 כביכול עיניהם צופות למרחקים,
 מצפות לראות את ילדיהם שבים, אך
 אין כל תזוזה באופק. האכזבה מרה,
 וכבר אין כוח בעיניים לצפות ולצפות.

אונקלוס

לח בר זרע סג' תפיק לח זרע רב תוציא השדה ומעט תאסף
 לחקלא, וזעיר תכנוש ארי כי יחסלנו הארבה:
 יחסלניה גובא.

❧ רש"י ❧

(לז) לְשִׁמָּה. אשטורדישו"ן [תדהמה], כל הרואה אותך ישום עליך.
 לְמִשָּׁל. כשתבא מכה רעה על אדם יאמרו זו דומה למכת
 פלוני. וּלְשִׁנְיָה. לשון "ושננתם" (לעיל ו, ז), ידברו בך, וכן תרגומו ולשוני,
 לשון ספור, ואשתעי.

❧ ביאור ❧

לְשִׁמָּה. בפסוק הקודם הופיעה קללת הגלות: "יולך ה' אתך ואת מלכך... אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך...". עתה מתאר הכתוב את מצב הגולים כפי שייראה בעיני הגויים. התורה משתמשת בשלושה ביטויים, האחד קשה מחברו:
 "לְשִׁמָּה" - מלשון השתוממות. כל מי שיראה אותך בדלותך יתפלא וישתומם - כיצד הגיע עם ישראל לשפל שכזה?!

"לְמִשָּׁל" - לדוגמה. תהפוך לדוגמה חיה של האדם הסובל, למודל של בעל הצרות, עד שכל צרה שתבוא על מישהו תימדד בהשוואה לצרתך.

"וּלְשִׁנְיָה" - מלשון שינון, דיבור החוזר ונשנה, כפי שנצטוונו בקריאת שמע: "וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וּדְבַרְתָּ בָּם".

כולם ידברו עליך, ירכלו עליך ויספרו עליך סיפורים. רש"י מעגן את פירושו בתרגום אונקלוס אשר תרגם "וּלְשִׁנְיָה" - "ולשוני". בפרשת חיי שרה תרגם אונקלוס את הפסוק "וַיִּסְפָּר הָעֶבֶד לִיצְחָק אֵת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה" (בראשית כד, סו) - "וְאִשְׁתֵּי עֶבְדָּא לִיצְחָק יֵת כָּל פִּתְגָמֵי דְעֶבֶד". משמע ש"לשוני" הוא לשון סיפור.

עם ישראל הוא עם פלאי לכל אורך ההיסטוריה. הוא נבדל תמיד מכל הגויים: הצלחותיו הן אות ומופת לשאר העמים, וכולם מנסים לחקותו, אך בשפלותו הוא יורד מטה מטה יותר מכל עם אחר. אשרינו שאנו זוכים לחיות בדור שבו ההבדלה בין ישראל לעמים חזרה להיות הבדלה לטובה.

אונקלוס

לט כְּרָמִים תִּטַּע וְעַבְדָּתָּ וְיִין לֹא
תִשְׁתֶּה וְלֹא תֵאָגֵד כִּי תֹאכְלֶנּוּ
הַתְּלָעֶת: מִזִּיתִים יִהְיוּ לְךָ בְּכַל־גְּבוּלְךָ
וְשֹׁמֵן לֹא תִסּוֹךְ כִּי יִשָּׁל זִיתְךָ: מֵאֵין בָּנִים
וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא־יִהְיוּ לְךָ כִּי יִלְכוּ
בְּשִׁבִי:

לט כְּרָמִים תִּטַּע וְעַבְדָּתָּ וְיִין לֹא
תִשְׁתֶּה וְלֹא תֵאָגֵד כִּי תֹאכְלֶנּוּ
הַתְּלָעֶת: מִזִּיתִים יִהְיוּ לְךָ בְּכַל־גְּבוּלְךָ
וְשֹׁמֵן לֹא תִסּוֹךְ כִּי יִשָּׁל זִיתְךָ: מֵאֵין בָּנִים
וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא־יִהְיוּ לְךָ כִּי יִלְכוּ
בְּשִׁבִי:

רש"י

(לח) יִחְסְלֶנּוּ. יכלנו, ועל שם כך נקרא חסיל, שמכלה את הכל (ירושלמי תענית פרק ג הלכה ו).

(מ) כִּי יִשָּׁל. ישיר פירותיו, לשון "ונשל הברזל" (לעיל יט, ה).

ביאור

העצים בטרם יבשילו דיים כדי שיהיה אפשר להפיק מהם שמן. רש"י מוכיח את פירוש המילה מפרשיית ערי המקלט בפרשת שופטים, שבה נאמר כי רוצח בשגגה צריך לנוס אל עיר מקלט. אחת הדוגמאות לרוצח בשגגה היא אדם שבא לחטוב עצים, וכשהניף את הגרזן התנתק להב הגרזן מן הכת שאליה היה מחובר ופגע בעובר אורח והרגו: "וְאִשֶּׁר יָבֹא אֶת רֵעֵהוּ בִיעֵר לַחֲטֹב עֲצִים וְנִדְּחָה יָדוֹ בַּגֶּרֶזָן לְכַרֵּת הָעֵץ וְנָשַׁל הַבֶּרֶזֶל מִן הָעֵץ וּמָצָא אֶת רֵעֵהוּ וּמָת".

יִחְסְלֶנּוּ. שורש חס"ל משמש בעברית לכליז ולחשמדה. התורה מתארת כי רוב הזרעים שייזרעו לא יגיעו לידי בעליהם בהבשלתם, משום שהארבה יחסל אותם. משורש חס"ל נגזר שמו של אחד ממיני הארבה - החֶסֶל - המכלה את כל היבול עד תום³².

כִּי יִשָּׁל. נשילה היא נשירה³³. אף שיהיו מטעי זיתים רבים הם לא יניבו כל תנובה - כי כל הזיתים יפלו מן

32. ראו למשל: "וַיִּתֵּן לְחֶסֶל יְבוּלִים, וַיִּגְעֶם לְאַרְבֶּה" (תהלים עח, מז); "וַיִּתֵּר הַגִּזְם אֶכָּל הָאֲרֶבֶה וַיִּתֵּר הָאֲרֶבֶה אֶכָּל הַיֶּלֶק וַיִּתֵּר הַיֶּלֶק אֶכָּל הַחֶסֶל" (יואל א, ד).

33. בעברית של ימינו משמש שורש זה בעיקר לתיאור נשירת הנשֶׁל - עור הנחש המתנתק מגופו במהלך התפתחותו.

אונקלוס

מב כל אילנך ואבא
 דארעך, יחסנניה סקא. מג
 תותב ערל דבינך יהי סליק
 עיל מנך לעילא לעילא,
 ואת תהי נחית לתחתא
 לתחתא. מד הוא יוזפנך
 ואת לא תזפניה, הוא יהי
 תקיף ואת תהי חלש.

מב כל-עצך ופרי אדמתך יירש
 הצלצל: מג הגר אשר בקרבך יעלה
 עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה
 מטה: מד הוא ילוך ואתה לא תלונו
 הוא יהיה לראש ואתה תהיה לזנב:

רש"י

(מב) יירש הצלצל. יעשנו הארבה רש מן הפרי. יירש. יעני. צלצל. מין
 ארבה. ואי אפשר לפרש יירש לשון ירושה, שאם כן היה לו לכתוב ירש,
 ולא לשון הורשה וגירושין, שאם כן היה לכתוב יוריש (בבא קמא קטז, ב).

ביאור

יירש הצלצל. רש"י מפרש את
 הפועל "יירש" מלשון רש, שפירושו
 עני. "הצלצל", שהוא אחד ממיני
 הארבה, יאכל את הפרי ויגרום לבעל
 הפרי להיות עני ורש. רש"י בוחן שני
 פירושים נוספים ודוחה אותם:
 א. "יירש" מלשון ירושה. על פי
 פירוש זה הצלצל יהא היורש של פירות
 העץ והאדמה, והם יעברו כביכול
 לרשותו במקום לרשות הבעלים. פירוש

זה אינו נכון מבחינה דקדוקית כי
 הניקוד איננו תואם, ובמובן זה היה צריך
 לנקד יירש - בחיריק תחת ה"ו".
 ב. יירש מלשון הורשה, שפירושה
 גירוש, כמו "להוריש גוים גדלים
 ועצמים ממך מפניך" (לעיל ד, לח).
 פירוש זה, שלפיו הצלצל יגרום
 להעלמה של כל הפירות, אינו מסתבר
 גם הוא, שכן במשמעות זו היה צריך
 לכתוב 'יוריש הצלצל', ולא "יירש".

אונקלוס

מה וייתון עלך כל לוטיא
האלין וידפונך וידפונך
עד דתשמיצי, ארי לא
קבילתא למימרא דיי אלהך
למטר פקודיה וקמזיה
דפקדך. מו ויהון בך לאת
ולמופת, ובבנך עד עלמא. מו
חלף דלא פלחמא קדם יי
אלהך בחדוא ובשפירות
לבא, מסגי פולא.

מה ובאו עליך כל הקללות האלה
וידפונך והשיגונך עד השמדך בילא
שמעת בקול יהוה אלהיך לשמר
מצותיו וחקתיו אשר צוך: מו והיו בך
לאות ולמופת ובזרעך עד עולם:
מו תחת אשר לא עבדת את יהוה
אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרב
כל:

רש"י

(מז) מרב כל. בעוד שהיה לך כל טוב.

ביאור

מרב כל. בלי מאורו של רשי היינו יכולים להבין שריבוי הטוב - "מרב כל" - הוא הסיבה שבני ישראל לא עבדו את ה' בשמחה: השפע הרב הביא אותם לשכחת ה', כמתואר בפרשת האזינו³⁴. רש"י קורא אחרת את הפסוק: המ"ם בביטוי "מרב כל" אינה מ"ם הסיבה

אלא מ"ם המתארת מצב: בשעה שהיית משופע ברוב כול. זוהי תוכחה קשה: זכית לתנאים הטובים ביותר, ולא היה לך שום תירוץ להימנע מעבודת ה'. הברכה שהושפעה עליך הייתה צריכה להביא אותך לשמחה ולהודיה לה' שהיטיב לך.

עיון

מרב כל. הפסוק מדגיש את חשיבותה של עבודת ה' מתוך שמחה. בדרך הטבע כשאדם מצוי בסכנה, במצוקה או אף בתחושת חיסרון, הוא פונה לה' לעזרה. לעומתו אדם המשופע בטוב, שכביכול לא חסר לו דבר בעולמו, עשוי לחיות את חייו בנעימים בלי שיחוש צורך מיוחד לפנות לה'. כשהקרבה לה' מגיעה רק ברגעים של

34. "וישמעון ויגדעו שמנת עבית כשית ויטש אלוה עשהו ויגבל צור וישעתו" (להלן לב, טו).

אונקלוס

מח ותפלח ית בעלי דבבך
 דיגרנון יי בך בכפנא
 ובצהותא ובערטליותא
 ובחסירות כולא, ויתין ניר
 דבזל על צורך עד דישיצי
 יתך. מט ייתי יי עלך עם
 מרחיק מסיפי ארעא כמא
 דמשתדי נשרא, עמא דלא
 תשמע לישניה.

מח ועבדת את-איביך אשר ישלחנו
 יהוה בך ברעב ובצמא ובעירם
 ובחסר כל ונתן על ברזל על-צוארך
 עד השמידו אתך: מט ישא יהוה עליך
 גוי מרחק מקצה הארץ כאשר ידאה
 הנשר גוי אשר לא-תשמע לשנו:

רש"י

(מט) כֹּאשֶׁר יִדְאֶה הַנָּשֵׁר. פתאום ודרך מצלחת ויקלו סוסיו.

עיון (המשך)

חולשה וחוסר אונים היא נצרבת בנפש כחוויה לא נעימה של תלות, וודאי שאינה מעוררת את הנפש להתמיד בה ולהוסיף בה חיל. לעומת זאת עבודת ה' מתוך שפע ושמחה מוסיפה אור וטוב בנפש האדם. הוא מרגיש משופע בטוב ומבין מיהו המקור לכל ברכותיו. הוא מודה לו מאוד, וההודיה עצמה מוסיפה בו עוד שמחה. חוויית הקרבה והשמחה מעוררת בו חשק עז להמשיך ולהתקרב לה, עבודת ה' שלו הולכת ומתברכת, וכך נוצר מעגל קסמים של התמדה בעבודת ה'.

ביאור

כֹּאשֶׁר יִדְאֶה הַנָּשֵׁר. הפסוק ממשיל את הגעת האויבים מרחוק לדאיית הנשר. מה מלמד המשל? רש"י מאיר שלוש נקודות:
 א. פתאום. הנשר עף מהר מאוד ומגיע כהרף עין, וקשה לראותו לפני הגעתו ולהתכונן לבואו. כך יגיעו האויבים במהירות ובפתע פתאום.
 ב. ודרך מצלחת, הנשר הוא מלך העופות. הוא יכול לתקוף עופות אחרים, אך שום עוף אינו מנסה לתקוף אותו. כך יצליחו האויבים לפגוע בישראל באין מפריע.
 ג. ויקלו סוסיו. סוסי האויבים יהיו קלי רגליים וישעטו בקלות רבה אלי קרב, כנשר הדואה על גבי הרוח.

אונקלוס

נ גוי עז פנים אשר לא־ישא פנים
לזקן ונער לא יחן:
נ עם תקיף, אפין דלא נסיב
אפי סבא ועל ינקא לא
מרחים.

רש"י

אשר לא תשמע לשנו. לא תכיר לשנו, וכן "תשמע חלום לפתור אותו" (בראשית מא, טו), וכן "כי שומע יוסף" (שם מב, כג). אינטינדר"י בלע"ז [להבין].

ביאור

אשר לא תשמע לשנו. המילה לשמוע כאן פירושה להבין. אין מדובר בחרשות אלא בחוויה מאיימת של חוסר הבנת השפה, שכן עמים זרים ישלטו בארץ וידברו בה בשפתם-הם. רש"י מביא שני פסוקים המחזקים את פירושו:
א. פרעה חולם חלום, ואיש מחרטומיו אינו מצליח לפותרו, עד שנזכר שר האופים ביוסף אשר פתר את חלומו ואת חלום שר האופים. פרעה קורא מייד ליוסף ואומר לו: "ואני שִׁמְעָתִי עֲלֶיךָ לֵאמֹר תִּשְׁמַע חֲלוֹם לִפְתֹּר אֹתוֹ", כלומר מתוך שאתה מבין משמעותו של חלום אתה מסוגל לפתור אותו.³⁵
ב. אחי יוסף עומדים לפני השליט הגדול במצרים ומדברים ביניהם בעברית, והכתוב מעיד "וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי שִׁמְעַתִּי יוֹסֵף כִּי הִמְלִיץ בֵּינָתָם". האחים לא העלו בדעתם שהשליט, הלוא הוא יוסף, מבין את שפתם, משום שהשיחה ביניהם התנהלה בתיווך מתורגמן.

עיון

אשר לא תשמע לשנו. הפסוקים שהביא רש"י מחדדים עומק נוסף. נראה שאין מדובר רק בקושי בהבנת השפה של הזרים הכובשים את הארץ, אלא גם בחוסר הבנה מוחלט של דרך התנהלותם - והעדר יכולת לתקשר עימם עקב פערי תרבות.

35. שורש שמ"ע מופיע פעמיים בפסוק - בפעם הראשונה במשמעות של שמיעה, בפעם השנייה במשמעות של הבנה.

אונקלוס

נא ויכול ולדא דבעידך
 ואפא דארעך עד
 דתשתיצי דלא ישאר לך
 עבדא חמרא ומשחא
 בקרי תודך ועדרי עגך עד
 דיוביד יתך. נב ויעיק לך
 בכל קרוך עד דיכביש
 שורך רמא ופריכא דאת
 רחיץ לאשתיזבא בהון בכל
 ארעך, ויעיק לך בכל קרוך
 בכל ארעך דיהב יי אלהך
 לך.

נא ואכל פרי בהמתך ופרי-אדמתך
 עד השמדך אשר לא-ישאר לך דגן
 תירוש ויצהר שגר אלפין ועשתרת
 צאנך עד האבדו אתך: נב והצר לך
 בכל-שעריך עד רדת חמתך הגבהת
 והבצרות אשר אתה פטח בהן בכל-
 ארעך והצר לך בכל-שעריך בכל-
 ארעך אשר נתן יהוה אלהיך לך:

רש"י

(נב) עד רדת חמתך. לשון רדוי וכבוש.

ביאור

עד רדת חמתך. בלי מאורו של
 רש"י היינו עשויים להבין את המילה
 "רדת" משורש יר"ד, ואת הביטוי "עד
 רדת חמתך" - עד שיירדו החומות.
 רש"י אינו מפרש כך, שהרי לא נכתב
 'עד נפילת חומותיך', ולשון ירידה אינו
 משמש בדרך כלל לתיאור של פריצת
 חומה או הריסתה. לדברי רש"י "רדת"
 הוא משורש רד"ה, המציין שליטה
 וכיבוש³⁶. האויב יצור על כל השערים
 עד לשליטה מוחלטת בכל החומות
 וכיבוש מלא של העיר.

עיון

עד רדת חמתך. הפסוק אינו מתאר את חורבן העיר אלא גרוע מכך - את
 השתלטות האויבים עליה והפיכת תושביה לזרים ולנשלטים בערים ובבתם.

36. כמו בפסוק "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו בדגת הים ובעוף השמים..." (בראשית א, כח).

אונקלוס

נג וְתִכּוֹל וְלֹדָא דְּמַעַךְ בְּסַר
בְּנֶךְ וּבְנֶתְךָ דִּיהֵב לָךְ יִי
אַלְהֶךָ, בְּצִירָא וּבְעֻקְתָּא
דִּיעִיק לָךְ סְנַאךְ. נד גְּבֵרָא
דְּרַפִּיךָ בְּךָ וְדַמְפְּנֶךָ לְחֻדָּא,
תְּבַאֲשׁ עֵינֶיהָ בְּאַחוּהִי
וּבְאַתֶּת קִימִיהָ וּבְשֹׁאֵר בְּנוֹהִי
דִּישָׁאֵר.

נג וְאִכְלֹת פְּרִי־בִטְנֶךָ בִּשְׂר בְּנֶיךָ
וּבְנֹתֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן לָךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בְּמִצּוֹר וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר־יִצִּיק לָךְ אִיבְךָ:
נד הָאִישׁ הָרֹךְ בְּךָ וְהָעֶנְג מֵאֵד תִּרְעַע
עֵינָיו בְּאַחוּי וּבְאַשְׁת חִיקוֹ וּבִיתֵר בְּנוֹ
אֲשֶׁר יוֹתִיד:

רש"י

(נג) וְאִכְלֹת פְּרִי בִטְנֶךָ בִּשְׂר בְּנֶיךָ וגו' בְּמִצּוֹר. מחמת שיהיו צריין על העיר ויהיה שם מצוק עקת רעבון.

(נד) הָרֹךְ בְּךָ וְהָעֶנְג. הוא הרך הוא הענוג, לשון פינוק. ומהתענג ומרך מוכיח עליהם ששניהם אחד, אף על פי שהוא מפונק ודעתו קצה בדבר מאוס ימתק לו לרעבוננו בשר בניו ובנותיו עד כי תרע עינו בבניו הנותרים מתת לאחד מהם מבשר בניו אחיהם אשר יאכל. דבר אחר, הרך בך הרחמני ורך הלבב, מרוב רעבנותם יתאכזרו ולא יתנו מבשר בניהם השחוטים לבניהם הנותרים.

ביאור

וְאִכְלֹת פְּרִי בִטְנֶךָ בִּשְׂר בְּנֶיךָ וגו' בְּמִצּוֹר. לאות היחס בי"ת שימושים רבים. בפסוק זה היא בי"ת הסיבה - המתארת את הגורם לפעולה מסוימת. "בְּמִצּוֹר" - בגלל המצור³⁷.
אך משמעות הפסוקים דומה בשתייהן: מעומק המצוקה והרעב האיום יהרגו הורים את ילדיהם כדי לאכול את בשרם, ולא זו בלבד אלא שישמרו את כל הבשר לעצמם ולא יחלקו אותו עם ילדיהם שנותרו בחיים.

הָרֹךְ בְּךָ וְהָעֶנְג. רש"י מבאר את הביטוי "הָרֹךְ בְּךָ וְהָעֶנְג" בשתי דרכים, הן מילים נרדפות המתארות עדינות

37. כמו למשל "וַיַּעֲבֹד יַעֲקֹב בְּרָחֶל... וַיְהִי בְעֵינָיו כְּמִיּוֹם אֶחָדִים בְּאַהֲבָתוֹ אֶתָּה" (בראשית כט, כ); "אל נא נאבדה בנפש האיש הזה" (יונה א, יד) ועוד.

אונקלוס

נָה מְלִמְתָּן לְחַד מְנַהוֹן
מִבְּסַר בְּנוֹהֵי דִיכּוּל מְדָלָא
אֲשֶׁתְּאֵד לִיה בּוֹלָא, בְּצִידָא
וּבְעֻקְתָּא דִּיעִיק לָךְ סִנְאָד
בְּכָל קְרוֹךְ. וְדִרְכִּיא בְּךָ
וְדִמְפְנָקָא דְלֹא נְסִיאת
פְּרִסַת רְגְלָהּ לְאַחַתָּא עַל
אַרְעָא מִמְּפָנָקוּ וּמִרְכִּיכוּ,
תְּבַאֲשׁ עֵינָהּ בְּגִבְרָ קִימָה
וּבְכִרְיָהּ וּבְכִרְתָּהּ.

נָה מִתַּת ׀ לְאַחַד מֵהֶם מִבְּשָׂר פְּנִי
אֲשֶׁר יֹאכַל מִבְּלִי הַשְּׂאִירֶלּוּ כָּל
בְּמִצּוֹר וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר יֵצִיק לָךְ אִיבָךְ
בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ: וְהִרְפָּה בְּךָ וְהִעֲנֶנְהָ
אֲשֶׁר לֹא-נִסְתָּה כְּרִדְגָלָהּ הֵצֵג עַל-
הָאָרֶץ מִהִתְעַנֵּג וּמִדֶּךְ תִּרְעַע עֵינָהּ
בְּאִישׁ חִיקָהּ וּבְכִנָּהּ וּבְכַתָּהּ:

❧ ביאור (המשך) ❧

ופינוק, עונג ורוך, כפי שמופיע בהמשך
- "הִרְפָּה בְּךָ וְהִעֲנֶנְהָ אֲשֶׁר לֹא נִסְתָּה כְּרִדְגָלָהּ הֵצֵג עַל הָאָרֶץ מִהִתְעַנֵּג וּמִדֶּךְ" (פסוק נו). אנשים עדינים ומפונקים, שמעולם לא דרכו על הארץ ברגליים חשופות מרוב עדינותם, יגיעו לשפל כה נורא של אכילת בשר ילדיהם. לפי הפירוש השני שתי המילים מבטאות שתי תכונות שונות. "הֵעֲנֵג" הוא האיש המפונק והעדין, ו"הִרְפָּה" הוא האיש הרחמן, שאף הוא הגיע למצב של התאכזרות לילדיו.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

הִרְפָּה בְּךָ וְהִעֲנֵג. הפסוק מבטא את כוחן הנורא של הצרות לגרום לאדם לאבד צלם אנוש. מציאות זו מודגשת ביתר שאת בפירוש השני, המתייחס לאדם הרחמן. לא רק המעוננים והמפונקים, שעשויים לפעמים להיות אנוכיים, יפגעו בילדיהם בשל הרעב. גם הרחמנים, שבעינות שגרה אינם מסוגלים להרע לאיש, יגיעו לשיאי שיאים של אכזריות.

ואולי זהו המסר העמוק של התורה בפסוקים אלו, מעבר לתיאור המצב כפשוטו: במצב של קלקול, בדור שמתרחק מערכי התורה והמוסר, המפגש עם חוסר אונים כגון רעב עוצמתי עלול לעוות ערכים בסיסיים ולהביא את האדם למעשים קיצוניים, כגון לגנוב אוכל כדי לשרוד בלי שום יכולת לחשוב על ההשלכות כלפי הנגזל, או אפילו לרצוח בחייתיות אדם אחר כדי לחיות.

אונקלוס

נו ובזעיר בנהא דיפקון מנה
 ובבנהא דתליד ארי תיכלנז
 בחסירות פולא בסתרא,
 בעצרא ובעקתא דיעיק לך
 סנאך בקרוך. נח אם לא
 תטר למעבד ית כל פתגמי
 אוריתא הדא דכתבין
 בספרא הדין, למדחל ית
 שמא יקרא ודחילא הדין ית
 יי אלהך.

נו ובשליטה היוצת | מבין רגליה
 ובבניה אשר תלד בירתאכלם
 בחסר-כל פסתר במצור ובמצוק
 אשר יציק לך איבך בשעריך: נח אם-
 לא תשמר לעשות את-כל-דברי
 התורה הזאת הפתבים בספר
 הזה ליראה את-השם הנכבד
 והנורא הזה את יהוה אלהיך:

רש"י

(נו) תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה. הגדולים. (נו) ובשליטה. בניה
 הקטנים. בכולן תהא עינה צרה כשתאכל את האחד מליתן לאשר אצלה
 מן הבשר.

ביאור

הילדים. כדי לאכול ולשרוד עוד מעט
 קט לא תחמול האם על ילדיה, הן
 הגדולים - "ובבנה ובבתה", הן
 התינוקות שאך נולדו והפעוטות הרכים
 - "ובשליטה היוצת מבין רגליה ובבניה
 אשר תלד". כולם יהיו מועדים לאכילת
 בשרם, ואף אחד מהם לא יקבל מאומה
 מבשר אחיו ואחיותיו.

תרע עינה באיש חיקה ובבנה
 ובבתה. התורה מתארת כי האישה
 הרכה והענוגה, האם החסודה, "תרע
 עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה",
 וממשיכה - "ובשליטה היוצת מבין
 רגליה ובבניה אשר תלד". מה ההבדל
 בין הבנים המתוארים בפסוק נו לאלו
 המופיעים בפסוק נז? רש"י מבאר כי
 הזוועה תבוא לידי ביטוי בכל גיל של

אונקלוס

נט וַיִּפְרֹשׂ יְיָ יֵת מִחֶתֶךָ וְיֵת
מִחַת בְּנֶךָ, מִחֵן רִבְרֹבָן
וּמִהִימָנָן וּמִכֶּתֶשִׁין בִּישִׁין
וּמִהִימָנִין. ס וְיָתִיב בְּךָ יֵת כָּל
מִכֶּתֶשִׁי מִצְרַיִם דְּדִחִילָתָא
מִן קַדְמִיָּהוּן, וַיִּדְבְּקוּן בְּךָ.

נט וְהִפְלֹא יְהוָה אֶת־מִכְתָּךְ וְאֶת מִכּוֹת
זֶרַעךָ מִכּוֹת גְּדֹלָה וְנֹאֲמָנוֹת וְחֹלִים
רָעִים וְנֹאֲמָנִים: ס וְהִשִּׁיב בְּךָ אֶת כָּל־
מִדּוֹה מִצְרַיִם אֲשֶׁר יָגֵרְתָּ מִפְּנֵיהֶם
וַיִּדְבְּקוּן בְּךָ:

רש"י

(נט) וְהִפְלֹא ה' אֶת מִכְתָּךְ. מופלאות ומובדלות משאר מכות.

וְנֹאֲמָנוֹת. ליסרך לקיים שליחותך.

(ס) אֲשֶׁר יָגֵרְתָּ מִפְּנֵיהֶם. מפני המכות. כשהיו ישראל רואים מכות משונות הבאות על מצרים היו יראים מהם שלא יבואו גם עליהם, תדע שכן כתיב "אם שמוע וגו' כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך" (שמות טו כו), אין מיראין את האדם אלא בדבר שהוא יגור ממנו.

ביאור

וְהִפְלֹא ה' אֶת מִכְתָּךְ. הפועל "וְהִפְלֹא" איננו נגזר מלשון הפליה אלא מלשון פלא, תופעה מיוחדת ובלתי רגילה שקשה להבינה ולהכילה במוח האנושי. אף שעולמנו משופע בצרות ובאסונות, צרותיהם של ישראל תהיינה עוצמתיות פי כמה מאלו של כל עם אחר, שכל רואיהן יתפלא פליאה רבה. וְנֹאֲמָנוֹת. מהי מכה נאמנה? זו מכה המכוונת במדויק למטרתה ולשליחותה, ואין שום אפשרות להימלט ממנה.

מחלה ופגע רע. התורה מתריעה שה' יביא על ישראל את "מִדּוֹה מִצְרַיִם" - המכות שבאו על המצרים, ומוסיפה: "אֲשֶׁר יָגֵרְתָּ מִפְּנֵיהֶם". מה תרומתה של תוספת זו? רש"י מבהיר ש"אין מיראין את האדם אלא בדבר שהוא יגור ממנו": משה מזכיר לבני ישראל שהם מכירים את המכות המדוברות ויודעים כמה איומות הן, שכן האיום בדבר שהאדם חושש מפניו גדול לאין ערוך מאיום בדבר שמעולם לא חווה.

אֲשֶׁר יָגֵרְתָּ מִפְּנֵיהֶם. מדווה הוא

אונקלוס

סא אף כל מרע וכל מחא
דלא פתיבין בספר אודיתא
הדא, ייתניון יי עלך עד
דתשתיצי. סב ותשתארון
בעם זעיר חלף דהויתון
פכוכבי שמיא לסגי, אדי לא
קבילתא למימרא דיי אלהך.

סא גם כל-חלי וכל-מכה אשר לא
כתוב בספר התורה הזאת יעלם
יהיה עליך עד השמדך: סב ונשארתם
במתי מעט תחת אשר הייתם
פכוכבי השמים לרב כילא שמעת
בקול יהיה אלהיך:

רש"י

(סא) יעלם. לשון עלייה.

(סב) ונשארתם במתי מעט תחת וגו'. מועטין חלף מרובין.

ביאור

יעלם. הפועל "יעלם" איננו מלשון
העלמה (שורש על"ם) אלא מלשון
העלאה (שורש על"ה), ופירושו - יעלה
אותם.
ונשארתם במתי מעט תחת וגו'.
המילה "תחת" מתארת במקומות
רבים דבר הנמצא מתחת לדבר אחר,³⁸
במקומות אחרים פירושה במקום,
תמורת³⁹, ולעתים היא משמשת תיאור
סיבה⁴⁰. כאן פירושה כפירוש השני -
אם לא תשמעו בקול ה' תצטמצמו
ותהפכו למתי מעט, במקום היותכם
"פכוכבי השמים לרב".

38. כגון "קח נא מעט מים... והשענו תחת העץ" (בראשית יח, ד).

39. כגון "ויעלהו לעלה תחת בנו" (בראשית כב, יג).

40. בצירוף "תחת אשר", כגון "והיתה לו... ברית כהנת עולם תחת אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל" (במדבר כה, יג).

אונקלוס

סג ויהי כמא דחדי יי עליבון
לאיטבא לבון ולאסגא
יתבון בין יחדי יי עליבון
לאובדא יתבון ולשיצא
יתבון, ותטלטלון מעל
ארעא דאת עליל לתמן
למירתה.

סג ויהי כאשר-שש יהוה עליכם
להיטיב אתכם ולהרבות אתכם
כן ישיש יהוה עליכם להאבד אתכם
ולהשמיד אתכם ונסחתם מעל
האדמה אשר-אתה בא-שמה
לדשתה:

רש"י

(סג) כן ישיש ה'. את אויביכם עליכם להאבד וגו' (מגילה י, ב).
ונסחתם. לשון עקירה וכן "בית גאים יסח ה'" (משלי טו, כה).

ביאור

כן ישיש ה'. בקריאה ראשונית של הפסוק מצטיירת משוואה מפחידה: כביכול כשם שה' שמח להיטיב לנו ("והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם"), כך הוא ישמח חלילה במפלתנו ("כן ישיש ה' עליכם להאבד אתכם ולהשמיד אתכם..."). האומנם? חלילה וחס! לא נאמר כאן 'ישוב', שהוא העתיד של "שש" (בבנין קל), אלא "ישיש" בבנין הפעיל, שמשמעו להפעיל אחרים: הקב"ה יגרום לאויבים

לשמוח בנפילת ישראל. ונסחתם. להסיח פירושו להזיז דבר ממקומו⁴¹. פועל זה מופיע בפסוק בספר משלי, שבו נאמר שהקב"ה נלחם את מלחמתם של החלשים ויעקור ממקומו את ביתם של המתגאים: "בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה". צורת הפועל "ונסחתם" היא בבניין נפעל, שהוא בניין סביל, המלמד שעקירת העם ממקומו תקרה כאילו מאליה.

עיון

ונסחתם. צורת הסביל ממחישה שהחיים בארץ ישראל יהפכו לבלתי אפשריים לעם ישראל - ולא יותירו להם כל ברירה אלא לעזבה.

41. ומכאן הביטוי "הסחת דעת", שפירושו העתקת המחשבה מעניין אחד לעניין אחר.

אונקלוס

סד ויבִדְרֹנְךָ יי בְּכָל עֲמֻמִּיָּא
מִסִּיפִי אֲרָעָא וְעַד סִיפִי
אֲרָעָא, וְתַפְלַח תִּמְנָן
לְעֲמֻמִּיָּא פְּלַחִי טַעֲוִתָּא דְּלֹא
יִדְעָתָא אֵת וְאַבְהֶתֶךָ אֲעָא
וְאַבְנָא.

סד והפיצך יהוה בכל־העמים מקצה
הארץ ועד־קצה הארץ ועבדת שם
אלהים אחרים אשר לא־ידעת אתה
ואבתיך עץ ואבן:

❧ רש"י ❧

(סד) וְעַבְדַּת שֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים. כתרגומו, לא עבודת אלהות ממש,
אלא מעלים מס וגולגליות לכומרי עבודה זרה.

❧ ביאור ❧

וְעַבְדַּת שֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים. אלא שהגולים ייאלצו לעבוד בעבודות
לכאורה נראה שהקללה מעידה שבני
ישראל הגולים יעזבו לגמרי את היהדות
ויקבלו על עצמם את אלילי אדוניהם,
העשויים עץ ואבן: "וְעַבְדַּת שֵׁם אֱלֹהִים
אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתָּ אֶתָּה וְאַבְתֶּיךָ עֵץ
וְאָבֶן". רש"י מבהיר שזו אינה הכוונה,

❧ עיון ❧

וְעַבְדַּת שֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים. תרגומו של אונקלוס נראה רחוק מפשט הכתוב,
מה גם שלצערנו תופעת ההתבוללות של יהודים בארצות גלותם איננה נדירה כל כך
בהיסטוריה של עם ישראל. מדוע אפוא נמנע רש"י מלפרש את הפסוק כפשוטו?
נראה שפירוש הפשט אינו מסתבר משום שאין בו קללה מובהקת, שכן
ההתבוללות בקרב הגויים היא כביכול פרי בחירתו של המתבולל לחיות בשקט, באין
מפריע, ככל אזרחי הארץ. על כן פירש רש"י כי קללת הפסוק מכוונת לשעבוד הפיזי
לאדוני הארץ, שיהא שקול לשעבוד רוחני לעבודת אלילים. פירושו של רש"י מאיר
את דברי חכמינו ש"כל הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודת כוכבים" (כתובות קי, ב).
מה פשר השוואה זו? והלוא אנשים דתיים רבים חיים בחוץ לארץ, לומדים תורה
ומקיימים מצוות - כיצד אפשר לדמותם לעובדי עבודת זרה? אלא שהחי בחוץ

אונקלוס

סָה וּבְעִמְמִיָּא הָאֲנֹן לֹא תִנּוּחַ וְלֹא יְהִי מִנַּח לְפִרְסַת רְגֻלָךְ, וַיִּתֵּן יְיָ לְךָ תַּמָּן לֵב דָּחוּל וְחֲשֻכּוֹת עֵינַיִן וּמִפְּחָן נֶפֶשׁ.

סָה וּבִגְוִיִּם הָהֵם לֹא תִרְגִּיעַ וְלֹא־יִהְיֶה מִנּוּחַ לְכַדְדְּגֻלְךָ וְנִתֵּן יְהוָה לְךָ שֵׁם לֵב רָגֹז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדֹאבוֹן נֶפֶשׁ:

רש"י

(סה) לא תִרְגִּיעַ. לא תנוח, כמו "וזאת המרגעה" (ישעיה כח, יב).
 לֵב רָגֹז. לב חרד, כתרגומו דחל, כמו "שאל מתחת רגזה לך" (שם יד, ט),
 "שמעו עמים ירגזון" (שמות טו, יד), "מוסדות השמים ירגזו" (שמואל ב כב, ח).

עיון (המשך)

לארץ פועל בשגרת יומו למען החברה שבה הוא חי ותורם לה מכווחו ומכישורו.
 פירושו של רש"י מלמדנו שמציאות זו נושקת לחיים של עבודה זרה.

ביאור

לֹא תִרְגִּיעַ. הפועל להרגיע מופיע כאן לראשונה בתורה, ורש"י מבאר שהוא מציין מנוחה. ראיה לדבריו הוא מביא מההקבלה המילולית בין "הַמְנוּחָה" לבין "הַמְרִגָּעָה" המופיעה בפסוק בישעיהו: "אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים זֹאת הַמְנוּחָה הַנִּיחוּ לְעִיף זֹאת הַמְרִגָּעָה וְלֹא אָבוֹא שְׁמוֹעַ". הנביא הוכיח את העם אשר התעלם מדברי הנביאים וראה במצוות עול כבד ומיותר המפריע לחיים השלווים. אדרבה, אמר להם הנביא, התורה היא הדבר הטוב ביותר

לאדם, והיא-היא המנוחה המרגיעה את הנפש - ואף על פי כן נשאר העם במריו ולא רצה לשמוע.

לֵב רָגֹז. בדרך כלל המילה רוגז מבטאת כעס, כבקשת יוסף מאחיו "אַל תִּרְגְּזוּ בְּדֶרֶךְ" (בראשית מה, כד), כלומר אל תכעסו אלו על אלו. כאן משמעותה פחד: "לב רגז" הוא לב חסר שקט, לב המצוי בפחד תמידי שאינו מרפה (כפי שבא לידי ביטוי ביתר פירוט בשני הפסוקים הבאים). וכך תרגם אונקלוס "לב רגז" - "לב דחול", המציין

עיון

לֹא תִרְגִּיעַ. ייתכן שרש"י בחר בפסוק בישעיהו כדי ללמדנו, לצד פירוש המילה "תִּרְגִּיעַ", שהתורה היא התרופה למכאובי האדם, היא רפואת הנפש המאזנת את החיים כולם. האדם החי על פי התורה חש רוגע ושלמות - כי עולמו מלא משמעות.

רש"י

וְכָלִיּוֹן עֵינַיִם. מצפה לישועה ולא תבא.

ביאור (המשך)

מורא ופחד בארמית⁴². רש"י מביא פסוק יט).
שלוש ראיות לפירושו:
א. בפרק יד מתנבא ישעיהו הנביא על מפלת בבל ומתאר כביכול את תסריט מותו של מלך בבל ורדתו לגיהנום:
אחרי שהטיל מלך בבל מורא ופחד על כל העולם, גם יושבי הגיהנום נמלאים חרדה ופחד לקראת בואו: "שְׂאוֹל מִתַּחַת רִגְזָה לָךְ לְקִרְאָת בּוֹאֶךָ" - אולם עד מהרה הם מגלים כי לא נותר בו ולא כלום: "וְאַתָּה הַשְׁלַכְתָּ מִקְבְּרֶךָ כְּנֶצֶר נִתְעַב... כְּפָגֶר מוֹבָס" (שם)

ב. בשירת הים מתואר כי קריעת ים סוף עוררה חיל ורעדה בקרב כל יושבי תבל: "שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן חֵיל אֲחִיז יִשְׁבִּי פִלְשֶׁת".
ג. דוד המלך שר שירה לה' לאחר שניצל מחרב שאול. בשירתו הוא מתאר את הרעש שעוררה תפילתו בשמיים ובארץ ואת הפחד שמילא את כל צבא השמיים: "וַיִּתְגַּעַשׁ וַיִּתְרַעַשׁ הָאָרֶץ מוֹסְדוֹת הַשָּׁמַיִם יִרְגְּזוּ וַיִּתְגַּעְשׁוּ כִּי חָרָה לוֹ".

עיון (על עמוד קודם)

לִב רָגַז. שלושת הפסוקים שהביא רש"י משקפים שלוש סיבות לפחד ורעדה:
א. פחד מהגיהנום, שמשמעותו העמוקה היא ההבנה שלא הלכנו בדרך התורה.
ב. פחדם של הגויים מפני עם ישראל בשעה שישראל הולכים בדרך התורה.
ג. פחדם של השמיים והארץ הנובע מעוצמת תפילתם של ישראל. זוהי הזמנה להתפלל לה', מתוך הבנת כוחה העצום של התפילה.

ביאור

וְכָלִיּוֹן עֵינַיִם. בפסוק לב התייחס רש"י לתיאור "וְעֵינֶיךָ רְאוֹת וְכָלֹת אֲלֵיהֶם" - וביאר כי "כל תוחלת שאינה באה קרויה כליון עינים". פסוקנו זה הוא מקור הביטוי.

42. ומכאן הביטוי הארמי "בדחילו וברחימו" - ביראה ובאהבה.

אונקלוס

סו ויהיו חַיִּיךָ תִּלְאִים לְךָ מִקְבִּיל,
וְתִהְיֶה תָוָה פְּלִילִיָא וּבִימָמָא
וְלֹא תִהְיִימִין בְּחַיִּיךָ.

סו ויהיו חַיִּיךָ תִּלְאִים לְךָ מִנְּגִד וּפְחַדָּת
לִילָה וְיוֹמָם וְלֹא תִאֲמִין בְּחַיִּיךָ:

❧ רש"י ❧

(סו) חַיִּיךָ תִּלְאִים לְךָ. על הספק. כל ספק קרוי תלוי, שמא אמות היום
בחרב הבאה עלינו. ורבותינו דרשו זה הלוקח תבואה מן השוק (מנחות קג,
ב).

וְלֹא תִאֲמִין בְּחַיִּיךָ. זה הסומך על הפלטר.

❧ ביאור ❧

חַיִּיךָ תִּלְאִים לְךָ. חפץ תלוי הוא חפץ המונח בין שמיים לארץ בלי כל בסיס מתחתיו. כמוהו האדם התלוי בגורם חיצוני כאילו מתהלך באוויר, בלי קרקע יציבה תחת רגליו. הוא איננו אדון לעצמו וכל קיומו נתון בספק. הקללה "וְהָיוּ חַיִּיךָ תִּלְאִים לְךָ מִנְּגִד" משקפת על פי הפשט את התלות הנוראה באחרים אפילו בדבר הבסיסי ביותר - בעצם הקיום. זהו מצב של חוסר ביטחון תמידי, שהחיים עצמם אינם מובטחים אלא תלויים בגחמות הגויים או בחסדיהם, וכל יום עלול להיות יום החיים האחרון.

פירושם של רבותינו מבטא את אותו הרעיון מכיוון אחר: לאדם הגולה בארץ זרה אין קרקע משלו, וכל צורכי מחייתו תלויים במידת הצלחתם של אחרים - אם תהיה תבואה בשוק אם לאו.

וְלֹא תִאֲמִין בְּחַיִּיךָ. פלטר הוא אופה⁴³.

החי בנחלתו בארץ ישראל זוכה לעבד את שדותיו, לזרוע ולקצור ולהכין בעצמו את לחמו. בגלות תישלל זכות בסיסית זו מאליה, והתלות הנוראה באחרים לצורכי הקיום הבסיסיים תגרום לערעור הביטחון בעצם החיים.

43. ראו למשל בסוגיית פת עכו"ם במסכת עבודה זרה לה, ב.

אונקלוס

סז בַּבְּקֶר תֹּאמַר מִי־יִתֵּן עֶרֶב וּבַעֲרֵב
 רִמְשָׁא וּבְרִמְשָׁא תִימַר מֵאֵן
 יִתֵּן צִפְרָא, מִתְּוֹהַת לְבָךְ
 דִּתְהִי תְּוָה וּמִחִיזוּ עֵינְךָ
 דִּתְהִי חֲזִי. סח וְהִשִּׁיבְךָ יְיָ
 לְמִצְרַיִם בְּסָפִינוּן בְּאוֹדָחָא
 דְּאַמְרִית לְךָ לֹא תוֹסִיף עוֹד
 לְמַחֲזֶה, וְתִזְדַּבְּנוּן תִּמְן
 לְבַעֲלִי דְבִבְיָכוֹן לְעַבְדִּין
 וְלֹא־מִהֵן וְלִית דְּקִנִּי.

סז בַּבְּקֶר תֹּאמַר מִי־יִתֵּן עֶרֶב וּבַעֲרֵב
 תֹּאמַר מִי־יִתֵּן בְּקֶר מִפְּתֹד לְבָבְךָ
 אֲשֶׁר תִּפְתָּח וּמִמְרָאָה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר
 תִּרְאֶה: סח וְהִשִּׁיבְךָ יְהוָה | מִצְרַיִם
 בְּאַנְיוֹת בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ לֹא
 תוֹסִיף עוֹד לִרְאֹתָהּ וְהִתְמַכְרְתֶּם שָׁם
 לְאִיכָךְ לְעַבְדִּים וּלְשִׁפְחוֹת וְאִין
 קִנְיָה: ס

רש"י

(סז) בַּבְּקֶר תֹּאמַר מִי יִתֵּן עֶרֶב. ויהיה הערב של אמש. וּבַעֲרֵב תֹּאמַר מִי יִתֵּן
 בְּקֶר. של שחרית, שהצרות מתחזקות תמיד וכל שעה מרובה קללתה
 משלפניה (סוטה מט, א).
 (סח) בְּאַנְיוֹת. בספינות בשביה.

ביאור

בַּבְּקֶר תֹּאמַר מִי יִתֵּן עֶרֶב. בקריאה פשוטה נראה שה"עֶרֶב" מתייחס לערב העתיד לבוא, וה"בְּקֶר" - לבוקר הבא⁴⁴, אולי מתוך דאגה לעתיד הקרוב - מי ייתן שאחיה עד הערב ועד הבוקר. רש"י הופך את כיוון המחשבה. המצב כל כך נורא, וכל יום שעובר מביא עימו צרות קשות יותר, עד שהעבר נראה ורוד לעומת ההווה והעתיד,

ומשאלת הלב היא לחזור אל צרות האתמול המוכרות ולא לחוות את הצרות החדשות.

בְּאַנְיוֹת. הירידה למצריים לא תיעשה כאנשים חופשיים באוניות נוסעים אלא כשבויים תחת שוביהם, בספינות שבי על כל המשתמע מכך.

44. וכך פירש רשב"ם.

רש"י

וְהִתְמַכְרְתֶּם שֵׁם לְאִיבֵיךָ. אתם מבקשים להיות נמכרים להם לעבדים ולשפחות.

וְאֵין קָנָה. כי יגזרו עליך הרג וכליון.

וְהִתְמַכְרְתֶּם. בלע"ז איפודונדרי"ץ וו"ש [ותמכרו עצמכם]. ולא יתכן לפרש והתמכרתם לשון ונמכרתם על ידי מוכרים אחרים, מפני שנאמר אחריו ואין קונה.

ביאור

וְהִתְמַכְרְתֶּם שֵׁם לְאִיבֵיךָ. מעוצמת השבר והסכנה יחפשו הגולים בעצמם אדונים שיקנו אותם לעבדים ויתנו להם מחסה, כדי שיצליחו לשרוד. בהמשך יסביר רש"י איך הגיע להבנה זו.

וְאֵין קָנָה. אף שהגולים ינסו למכור את עצמם לאויביהם, איש לא יהא מעוניין בהם - לא משום שחירותם חשובה למישהו, אלא משום שמטרת האויבים תהא אחרת - להורגם ולהשמידם.

וְהִתְמַכְרְתֶּם. לאחר שפירש רש"י את ענייני הפסוק על פי הרצף הוא

עיון

וְהִתְמַכְרְתֶּם שֵׁם לְאִיבֵיךָ. הצרות מבטלות את רוח החירות הטמונה באדם מטבע ברייתו.

וְאֵין קָנָה. כך היה לצערנו בשואה האיומה, שעבודת פרך אצל הנאצים הארורים הגדילה את סיכויי ההישרדות, ומי שלא "זכה" לעבוד נשלח מייד להשמדה.

45. כמו התרחץ, התלבש, התגעגע, התפלא.

אונקלוס

סט אלן פֿתגמי קימא דפֿקיד
 יי ית משה למגור עם בני
 ישראל בארץ ארץ ארץ, בר
 מקימא דגור עמהון בחורב.

סט אלה דברי הברית אשר-עוה
 יהוה את-משה לכת את-בני
 ישראל בארץ מואב מלבד הברית
 אשר-כרת אתם בחרב: פ שביעי

❧ רש"י ❧

(סט) לכת את בני ישראל. שיקבלו עליהם את התורה באלה ובשבועה.

❧ ביאור ❧

לכת את בני ישראל. לכאורה אין
 כאן ברית הדדית בין ה' לישראל אלא
 איומים קשים ונוקבים על אשר יקרה
 אם לא נקבל את התורה. על כן ביאר
 רש"י שהברית היא עצם ההסכמה של
 בני ישראל לחיות במסגרת המיוחדת
 של התורה - שקיום מצוותיה מביא
 ברכה גדולה והימנעות מקיומן מונעת
 מהברכה להתקיים.

❧ עיון ❧

לכת את בני ישראל. לשם מה נדרשת הסכמתם של בני ישראל? הלא מלך
 מלכי המלכים פועל על פי רצונו, ואין מי שימנע ממנו לברך או לקלל?
 בגמרא נאמר ש"שכר מצווה בהאי עלמא ליכא" (קידושין לט, ב), כלומר שכרן של
 המצוות אינו מתקבל בעולם הזה אלא בעולם הבא. אכן השכר העיקרי הוא בעולם
 הבא, אך פרשתנו מלמדת שלמעשינו יש השפעה גם בעולם הזה. כמובן שיש
 מרכיבים נוספים המשפיעים על המציאות, והנהגת שכר ועונש היא רק אחד
 המרכיבים, אך מהותה של הברית היא ההכרה בקשר הקיים בין פעולותינו לבין
 הדברים שקורים לנו במהלך החיים.

הבנה בסיסית זו חשובה מאוד, שכן היא שומטת את הקרקע מתחת לרגליהן של
 דעות משובשות ומסוכנות הטוענות שהאל זנח כביכול את העולם לאחר בריאתו.
 אומנם תוצאות המעשים אינן מיידיות, הן משום ששכר מידי או עונש מידי
 מבטלים את הבחירה החופשית הן בשל חשבונות שמיים אחרים שאינם בשליטתנו,
 אך עלינו לזכור שיש צדק בעולם ושכל מעשינו בספר נכתבים ומשפיעים על
 ההיסטוריה האישית והכללית.

❧ רש"י ❧

מִלְבַּד הַבְּרִית. קַלְלוֹת שֶׁבְּתוֹרַת כְּהֲנִים שֶׁנֶּאֱמָרוּ בְּסִינִי.

❧ ביאור ❧

מִלְבַּד הַבְּרִית. "הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת וּלְקַלְלוֹת שֶׁפֹּרְטוּ בְּפֶרֶשֶׁת בְּחֻקוֹתֵי. אֲתֶם בְּחֶרֶב" מִתִּיַּחֲסֵת לְבִרְכוֹת

❧ עיון ❧

מִלְבַּד הַבְּרִית. התורה מפרטת בפירוט רב את הברכות שיחולו על עם ישראל אם ישמרו את מצוות התורה ואת הקללות שיבואו עליהם אם חלילה ימאסו בתורה. כל הברכות והקללות, הן בפרשת בחוקותי הן בפרשתנו, עוסקות בעניינים גשמיים. אם אכן השכר האמיתי ניתן בעולם הבא - מדוע לא פירטה התורה שכר זה, והרחיבה דווקא בעניינים הגשמיים?

האברבנאל נדרש לשאלה זו בהקדמתו לפרשת בחוקותי, והשיב עליה שבע תשובות. בתשובה השביעית, שהיא הנכונה ביותר בעיניו⁴⁶, חילק האברבנאל בין שכר היחיד לשכר הרבים. לדבריו אכן השכר האמיתי לכל יחיד ניתן בעולם הבא, אך לכלל האומה יש גם ייעודי שכר גשמיים בעולם הזה, והואיל והתורה פונה בעיקרה לעם ישראל בכללותו - השכר המפורט הוא שכר העולם הזה. האברבנאל ציין שאף שהקללות בפרשתנו נאמרו בלשון יחיד, בשונה מלשון הרבים בפרשת בחוקותי, גם הן מכוונות באופיין לכלל האומה - ועל כן אף הן עוסקות בשכר הגשמי⁴⁷.

לצד דבריו החשובים של האברבנאל נראה שלשון היחיד שנתייחדה בפרשתנו מורה כי רבדים מסוימים של הנהגת שכר ועונש בעולם הזה חלים גם על היחיד. אומנם השכר הגשמי איננו תכלית השכר, וריבוי הנאות חומריות עלול לעתים לפגוע בממד הרוחני של האדם, אך ישנם צרכים בסיסיים הנדרשים לכל אדם כדי שיוכל לעבוד את ה' בשמחה ובטוב לבב.

פרשיית הברכות והקללות בפרשת כי תבוא מחדדת אפוא שגם בעולם הזה יש שכר ביניים המאפשר לאדם לדאוג הן לקיומו הן לרוחניותו, כי קשה מאוד להתעלות ולקיים מצוות בהעדר צרכים בסיסיים הנדרשים לחיי העולם הזה. ואף שעיקר העונג שמור לצדיקים לעולם הבא (וכמוהו גם ההיפרעות מן הרשעים) - כדי לחיות נכון בעולם הזה, להצליח לשמור את המצוות ולהתעלות רוחנית, יש צורך

46. "ואתה המעיין תן חלק לשבע התשובות האלה, הט אוזנך ושמע דברי חכמים, ולבך תשית לדעתי - היא התשובה השביעית, כי היא ישרה בעיני" (הקדמת האברבנאל לפרשת בחוקותי, השאלה הראשונה).

47. "וגם בפרשה והיה כי תבוא, שנאמרו בלשון יחיד, כולם הם כנגד האומה: יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תשים עליך, ישא ה' עליך גוי מרחוק, שהם כולם ייעודים כנגד האומה. ולכך היו כולם גשמיים, לפי שניתנו אל האומה כפי רובם במצות ובעבירות" (שם).

עיון (המשך)

גם בצרכים גשמיים בסיסיים כצורכי פרנסה ובריאות.
ונסיים בתפילה שנתברך בטוב בעולם הזה - ומתוך הברכה נזכה לעשות את רצון
ה' ולהגיע לחיי העולם הבא.

אונקלוס

א וקרא משה לכל ישראל
 ואמר להוין, אתון חזיתון ית
 כל דעבד יי לעיניכון
 בארעא דמצרים לפרעה
 ולכל עבדוהי ולכל ארעיה.
 ב נסין רברבן דחזאה עינך,
 אתיא ומופתיא רברביא
 האנון. ג ולא יחב יי לבון
 לבא למדע ועינין למחזי
 ואדנין למשמע, עד יומא
 הדין.

כט א ויקרא משה אל-כל-ישראל
 ויאמר אלהם אתם ראיתם את כל-
 אשר עשה יהוה לעיניכם בארץ
 מצרים לפרעה ולכל-עבדיו ולכל-
 ארצו: ב המסות הגדלות אשר ראו
 עיניך האתות והמפתים הגדלים ההם:
 ג ולא-נתן יהוה לכם לב לדעת ועינים
 לדאות ואזנים לשמע עד היום הזה:

רש"י

(ג) ולא נתן ה' לכם לב לדעת. להכיר את חסדי הקדוש ברוך הוא ולידבק בו. עד היום הזה. שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי, כמו שכתוב "ויתנה אל הכהנים בני לוי" (לקמן לא, ט), באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו משה רבינו אף אנו עמדנו בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו, ומה אתה משליט את בני שבטך עליה, ויאמרו לנו יום מחר לא לכם נתנה, לנו נתנה. ושמח משה על הדבר, ועל זאת אמר להם "היום הזה נהיית לעם" וגו' (לעיל כז, ט), היום הזה הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום.

ביאור

ולא נתן ה' לכם לב לדעת. פרשייה
 זו תמוהה. בני ישראל עומדים על סף
 הכניסה לארץ ישראל, ארבעים שנה
 אחרי יציאת מצרים, ומשה רבנו אומר
 להם שאף שראו וחוו את כל הניסים
 והנפלאות שעשה להם ה', למעשה הם
 לא קלטו דבר - "ולא נתן ה' לכם לב
 לדעת ועינים לדאות ואזנים לשמע עד
 היום הזה". מה פשר הדברים הללו?
 רש"י מבאר שאומנם זכו ישראל
 לחיות בתוך מציאות של נס, אך הם
 קיבלו הכול בטבעיות, כמו ילדים <

🌀 ביאור (המשך) 🌀

שאינם יודעים להכיר טובה להוריהם על ההשקעה האינסופית שהם משקיעים בגידולם. לו השכילו להבין כמה חסד עליון טמון בניסים אלו, ודאי היו נדבקים בשכינה!

ואולם בתום ארבעים שנות המדבר קרה דבר ששינה לפתע את הסתכלותם. מהו הדבר שגרם לעם ישראל להתעורר? התשובה אינה מופיעה כאן אלא בפרשת וילך: "וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת וַיִּתֶּנָּה אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי הַנִּשְׁאָאִים אֶת אַרֹן בְּרִית ה' וְאֵל כָּל זֶקֶנִי יִשְׂרָאֵל". משה רבנו סיים לכתוב את ספר התורה והפקידו בידי הכוהנים, ולפתע התעורר בעם ישראל חפץ קדושה שאינו מפורש בפסוקים - והם דרשו שהתורה תינתן גם להם!

אף שבני ישראל כולם קיבלו את התורה במעמד הר סיני, הם קיבלו אותה מתוך כפייה, בקולות וברקים. כל קיומה בשנות המדבר - תחת הנהגתו הכובשת של משה - היה כורח המציאות. כעת, לראשונה מזה ארבעים שנה, הם ביקשו בעצמם את התורה, מתוך בחירה מודעת. משה רבנו הבין שבני ישראל הגיעו סוף סוף להכרה בחסדי המקום, לא בידיעה שכלית בלבד אלא בהבנה עמוקה שמביאה לדבקות בה', ושמה מאוד. שמחתו של משה מאירה באור חדש את הפסוק שנאמר בתחילת הפרשה - "הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתָ לְעַם לַה' אֶלֶּהֶיךָ" (לעיל כז, ט): "הַיּוֹם הַזֶּה" הוא היום הנשגב המוזכר כאן, היום שבו בחרו ישראל לקבל את התורה מחדש בתום ארבעים שנה.

מה משמעותה של דרישה זו?

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

וְלֹא נָתַן ה' לָכֶם לֵב לְדַעַת. פירושו של רש"י מעלה שתי תהיות:
א. בפסוק בפרשת וילך נאמר "וַיִּתֶּנָּה אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי... וְאֵל כָּל זֶקֶנִי יִשְׂרָאֵל", מדוע מיקד רש"י את פירושו בבני לוי בלבד, ולא הזכיר גם את הזקנים?
ב. בתחילת הפרשה, בפירושו לפסוק "הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתָ לְעַם", פירש רש"י "בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית". מדוע לא הוזכר שם האירוע המיוחד שאירע ביום זה?

מענה על התהיות מחדד את המסר העולה מדברי רש"י:

התורה איננה ספר חוקים שיש לקיים מתוך ציות עיוור. הקב"ה מבקש מאיתנו לחיות את התורה ואת מצוותיה מתוך הבנת מהותה ומכוחו של רצון פנימי. אומנם בתחילה לא היה עם ישראל בשל להפנים את מהותה של התורה, והוא קיים אותה מתוך ציות כפוי, אולם כשראו ישראל שהתורה נשמטת מידיהם וניתנת לגדולי העם התעוררה בהם נקודת החיבור הפנימית. מבחינת עם ישראל אין כל הבדל בין

אונקלוס

ד וְדִבַּרְתָּ יְתִכּוֹן אַרְבַּעִין
שָׁנִים בְּמִדְבָּרָא, לֹא בְּלִיאָת
בְּסוּתָכוֹן מִנְּכוֹן וּמִסָּנֶךְ לֹא
עָדוּ מֵעַל רִגְלֶךָ.
וְאוֹלֶךְ אֶתְכֶם אַרְבַּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר
לֹא־בָלוּ שְׁלֹמֹתֵיכֶם מֵעַלְיֶכֶם וְנִעְלָךְ
לֹא־בִלְתָּה מֵעַל רִגְלֶךָ:

עיון (המשך)

הכוהנים לזקנים, כולם כאחד מסמלים את שכבת ההנהגה הקרובה למשה ולאהרן. ספר התורה ניתן לאנשי הרוח, שרי התורה - אך בני ישראל יודעים שהתורה שייכת גם להם, והם דורשים להיות חלק ממנה.

אכן התורה שייכת לכל העם, וזה היה ייעודה מרגע נתינתה, אך רק בתום ארבעים שנות המדבר החלה השאיפה להתממש בפועל. מה רבתה אפוא שמחתו של משה, והוא פנה לעמו ישראל והכריז: "הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתָ לְעָם לַה' אֱלֹהֶיךָ!" "הַיּוֹם הַזֶּה" מסמל את תחילתה של תקופה חדשה, שבה מתרומם קיום התורה ממדרגה של ציות למדרגה של דבקות, של קיום בהתלהבות ובשמחה. זהו היום המתאים ביותר לחזק את ידי ישראל ולהורות להם להמשיך ולהתלהב מקיום התורה בכל יום מחדש: "בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית".

ומדוע לא נכתבו הדברים מפורשות?

משה רבנו פעל כל חייו לחבר את עם ישראל לתורה, אך על פני השטח לא ניכרו פירות פעולתו. רק עתה, רגע קט לפני הסתלקותו מן העולם, הוא זוכה לראות כי הצליח במשימתו. לצד שמחתו הרבה של משה קינן בו חשש שמא לאחר מותו ישובו ישראל לסורם - "הֲנִי בְּעוֹדְנִי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם מִמָּרִים הָיִתָּם עִם ה' וְאָף כִּי אַחֲרֵי מוֹתִי" (להלן לא, כז) - אך למעשה לא התממש חששו במשך שנים, ובני ישראל שמרו את התורה כל ימי יהושע והזקנים: "וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יְמֵי הַזִּקְנִים אֲשֶׁר הָאָרִיכוּ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ וְאֲשֶׁר יָדְעוּ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' אֲשֶׁר עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל" (יהושע כד, לא). מכאן שהסתלקותו של משה היא שאפשרה לישראל להתחבר לתורה, וזו תובנה שאי אפשר לאומרה בקול רם. הרי ודאי שהחיבור נוצר בזכות משה רבנו. הוא נתן את התורה לישראל, והוא לימד אותם את מצוותיה וחוקותיה, אך מרום גדולתו לא נותר מרחב לעם לחוש שותפים בה. כתיבת הדברים במפורש עלולה לפגוע חלילה וחס בכבודו של משה רבנו, ולכן נאמרו הדברים רק ברמז.

אונקלוס

ה לַחֲמָא לֹא אֲכַלְתִּין וְחִמְר
חֲדַת וְעַתִּיק לֹא שְׁתִּיתִין,
בְּדִיל דְּתַדְעוּן אֲדִי אֲנָא יִי
אֱלֹהִיכוֹן. ו וַתֵּבְאוּ אֶל-הַמָּקוֹם
הַדִּין, וְנִפְק סִיחֹן מִלֶּבָא
דְּחֻשְׁבּוֹן וְעוֹג מִלֶּבָא דְּמִתְנָן
לְקַדְמוּתָנָא לְאַגְחָא קֶרְבָּא
וּמְחִינָנָא.

ה לַחֲס לֹא אֲכַלְתִּים וְיִין וְשִׁכָר לֹא
שְׁתִּיתִים לְמַעַן תִּדְעוּ בִּי אֲנִי יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם: מַפְטִיר ו וַתֵּבְאוּ אֶל-הַמָּקוֹם
הַזֶּה וַיֵּצֵא סִיחֹן מֶלֶךְ-חֻשְׁבּוֹן וְעוֹג
מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן לְקִרְיָתָנוּ לְמִלְחָמָה
וְנַפְס:

רש"י

(ו) וַתֵּבְאוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה. עתה אתם רואים עצמכם בגדולה וכבוד, אל
תבעטו במקום ואל ירום לבבכם, ושמרתם את דברי הברית הזאת. דבר
אחר ולא נתן ה' לכם לב לדעת, שאין אדם עומד על סף דעתו של רבו
וחכמת משנתו עד ארבעים שנה (עבודה זרה ה, ב), ולפיכך לא הקפיד
עליכם המקום עד היום הזה אבל מכאן ואילך יקפיד, ולפיכך "ושמרתם
את דברי הברית הזאת" וגו' (פסוק ח).

ביאור

וַתֵּבְאוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה. פירושו

של רש"י מורכב משני חלקים: א. ביאור
רצף הפסוקים החותם את הפרשה,
מ"ו וַתֵּבְאוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה" עד סוף
הפרשה - "וְשָׁמַרְתֶּם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית
הַזֹּאת... לְמַעַן תִּשְׁכִּילוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר
תַּעֲשׂוּן". ב. פירוש נוסף על פסוק ג -
"וְלֹא נָתַן ה' לָכֶם לֵב לְדַעַת... עַד הַיּוֹם
הַזֶּה" - וקישורו לפסוק האחרון
בפרשה.

ביאור הפירוש הראשון

עם ישראל נמצא על סף הכניסה
לארץ, אך הכיבוש החל כבר קודם
בניצחונות מזהירים על סיחון מלך
האמורי ועוג מלך הבשן. תחושת
ההצלחה האופפת את העם טומנת
בחובה סכנה גדולה, כי היא עלולה
לסמא את העיניים ולהשכיח מיהו
האחראי האמיתי לניצחונות הללו.
משום כך מזהיר משה רבנו את העם

❧ ביאור (המשך) ❧

שנית על שמירת דברי הברית. להבין את דברי התורה עד תומם, ולכן
 ביאור הפירוש השני היה אפשר להתייחס אליהם כאל
 חכמינו זיכרונם לברכה טבעו בגמרא שוגגים. אולם עתה, כשהגיעו למדרגת
 את הכלל שהזמן הנדרש לתלמיד להבין תלמיד המבין את רבו, חלה עליהם
 את רבו באמת, בעומק דבריו, הוא אחריות מלאה לקיום דברי התורה, ועל
 ארבעים שנה⁴⁸. לכאורה במהלך כן שב משה ומזהירם: "וְשִׁמְרֶתֶם אֶת
 ארבעים שנות המדבר לא יכלו ישראל דְּבַרֵּי הַבְּרִית הַזֹּאת".

❧ עיון ❧

ותבאו אל המקום הזה. עיון בפירוש הראשון

דאגתו של משה רבנו לעתיד עמו מורגשת היטב מתוך הדברים. סוף סוף
 התחברו ישראל לתורה וביקשו לקבל אותה בעצמם - האם יתמידו באהבתם, או
 שמא היה זה רק הבזק אור מהיר וארעי? משה רבנו חושש מהאפשרות שתחושת
 הניצחון תעמעם את האור שהבזיק בעם ישראל - והוא מבקש לחזק בקרבם את
 חובת הנאמנות לברית בכל עת ובכל שעה.

עיון בפירוש השני

הרעיון ש"אין אדם עומד על סוף דעתו של רבו וחכמת משנתו עד ארבעים
 שנה" הוא במהותו לימוד זכות על עם ישראל - ומציאת "נסיבות מקלות" לחוסר
 נאמנותם לתורה במהלך ארבעים שנות המדבר. שנות המדבר נועדו ליצור תהליך
 של שינוי בעם, שינוי מהותי שאינו יכול לקרות ביום אחד. כדי שהעם יתבגר ויבשיל
 לקראת השינוי בחייו, על מנת שיפנים את יכולתו להיות עם חופשי בארצו, עם בוגר
 ואחראי שחי חיי תורה מתוך בחירה, נדרשו ארבעים שנה של הפנמה הדרגתית.
 שלב העמידה על סוף דעתו של הרב הוא השלב שבו הרב סמוך ובטוח שתלמידו
 כבר איננו תלוי בו ושהוא יכול להעביר לו את שרביט האחריות על מפעל חייו. אחרי
 ארבעים שנה הגיע זמנם של ישראל להתנתק מהתלות במשה, רבם ומנהיגם,
 ולצעוד קדימה עם כל הכוחות שרכשו ממנו בשנות המדבר.
 בשונה מהפירוש הראשון, פירוש זה אינו מביע דאגה - אלא הודיה גדולה על
 הצלחת המפעל ותקווה להמשך מימושו.

48. "לא קאי איניש אדעתיה דרביה עד ארבעין שנין" (עבודה זרה ה, ב).

אונקלוס

ז וְנִסִּיבְנָא יְת אֲדַעְהוֹן וַיִּהְבְּנָה
 לְאַחֲסָנָא לְשִׁיבֵט רְאוּבֵן
 וּלְשִׁיבֵט גָּד, וּלְפִלְגוֹת שְׁבֹטֵא
 דְּמִנְשֶׁה. ח וְתַטְרוֹן יְת פְּתַגְמִי
 קִימָא הִדִּין וְתַעֲבָדוֹן יְתֵהוֹן.
 בְּדִיל דְּתַצְלָחוֹן יְת כָּל
 דְּתַעֲבָדוֹן.

ז וְנִקַּח אֶת־אֲרֻצֹּם וְנִתְּנָה לְנַחֲלָה
 לְרְאוּבֵנִי וּלְגָדִי וּלְחֻצֵי שְׁבֹט הַמְּנַשִּׁי:
 ח וְשִׁמְרֹתֶם אֶת־דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת
 וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם לְמַעַן תִּשְׁכְּלוּ אֶת
 כָּל־אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן:

פֶּרֶשֶׁת

נִצְבִּים

עם רש"י ותרגום אונקלוס
ופירוש

בעקבות רש"י

ביאור ועיון

מאת

שאול דוד בוצ'קו

עורכת

אודיה בראון

כוכב יעקב תשפ"ד

אונקלוס

ט אַתּוֹן קִימִין יוֹמָא דִּין פִּלְכוֹן
קִדְם יי אֱלֹהֵכוֹן, רִישִׁיכוֹן
שְׁבִיטִיכוֹן סְבִיכוֹן וְסִדְרִיכוֹן כֹּל
אַנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל.

ט אַתֶּם נִצְבִּים הַיּוֹם כָּלְכֶם לִפְנֵי יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם רֹאשֵׁיכֶם שְׁבִיטֵיכֶם וְקִנְיֵיכֶם
וְשִׁטְרֵיכֶם כֹּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל:

רש"י

(ט) אַתֶּם נִצְבִּים. מלמד שכנסם משה לפני הקדוש ברוך הוא ביום מותו להכניסם בברית.

ביאור

הקדמה לפסוקים ט-יב
רש"י מעניק לפרשייה זו שלושה פירושים:
א. בתחילה הוא מפרש ברצף את פסוקים ט-יב.
ב. באמצע הדיבור המתחיל השני בפירושו על פסוק יב הוא חוזר לתחילת הפרשה ומציע הסתכלות נוספת על הפרשייה כולה.
ג. באמצע הדיבור המתחיל השלישי באותו הפסוק מציע רש"י פירוש שלישי.
כל פירוש מתייחס בדרך שונה למילה "היום" המתנוססת בראשית הפרשה - "אַתֶּם נִצְבִּים הַיּוֹם".

לפי הפירוש הראשון היום המדובר בפסוק הוא יום פטירת משה רבנו, לפי הפירוש השני זהו היום שאחרי הקללות שנאמרו בפרשה הקודמת, ולפי הפירוש השלישי נאמרה הפרשייה ביום העברת הסמכויות ממשה רבנו ליהושע.

אַתֶּם נִצְבִּים. על פי פירושו הראשון של רש"י בני ישראל ניצבים עם משה ביום פטירתו - לכריתת ברית בין ה' לבין ישראל. משה מכנס את כל העם כולו, כי הברית הנכרתת היא ברית ישירה של כל יהודי ויהודי עם הקב"ה.

עיון

אַתֶּם נִצְבִּים. התורה בחרה בקפידה את הפועל "נִצְבִּים" ולא כתבה בפשטות 'עומדים', כי פועל זה משדר יציבות: כריתת הברית בין ישראל לה' אינה נקודתית לדור זה בלבד - כוחה יפה גם לדורות העתיד, כפי שיבואר בהמשך.

אונקלוס

י טַפְּלֹוןְ נְשִׁיכֹון וְגִיזְרֹוןְ , טַפְּכֶם נְשִׁיכֶם וְגִזְרֶךְ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב
 דְּבָגוּ מִשְׁרִיתֶךְ, מִלְּקִיטַּי מַחֲנֶיךָ מַחֲטָב עֵצֶיךָ עַד שְׂאֵב מִימֶיךָ:
 אֶעֱךָ עַד מְלִי מֶיךָ.

רש"י

רָאשֵׁיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם. ראשיכם לשבטיכם.

זְקֵנֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם. החשוב חשוב קודם ואחר כך כל איש ישראל.

(י) **מַחֲטָב עֵצֶיךָ.** מלמד שבאו כנענים להתגייר בימי משה, כדרך שבאו גבעונים בימי יהושע. וזהו האמור בגבעונים "ויעשו גם המה בערמה" (יהושע ט, ד), ונתנם משה חוטבי עצים ושואבי מים (תנחומא נצבים ב).

ביאור

רָאשֵׁיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם. לא נאמר הזקנים; (ד) הגברים היהודים מלידה; 'ראשיכם ושבטיכם' אלא "ראשיכם" (ה) הילדים והנשים; (ו) הגרים שבטיכם", מכאן שמדובר בראשי השבטים, מנהיגי כל שבט ושבט. שהצטרפו לעם ישראל; (ז) כנענים שהתגירו - כפי שיבאר רש"י בפסוק הבא.

זְקֵנֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם. לאחר הפנייה אל עם ישראל בכללותו - "כְּלָכֶם" - מפורטים מרכיבי הכלל לפי סדר חשיבותם:

מַחֲטָב עֵצֶיךָ. הביטוי "מַחֲטָב עֵצֶיךָ" אינו יכול להיות מכוון לכולל ישראל, שכן כבר נאמר "כל איש יִשְׂרָאֵל". למי אפוא מתכוון משה בשטיו זה? מקומו של הביטוי, אחרי

עיון

זְקֵנֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם. מצד אחד כולם ניצבים, כולם חשובים, והברית נכרתת עם כל אחד ואחד, אך מצד שני ישנן מדרגות בעם, ויש להכיר במעמדם של מנהיגי הציבור. חברה שאינה מכבדת את מנהיגיה היא חברה בסיכון, וחברה המתעלמת מהפרט היא דיקטטורה המוחקת את צלם האלוקים הנמצא באדם. על כן כלל משה בפתח דבריו את שני הפנים המחויבים בחברה: התייחסות לכל אחד ואחד כאל בן יחיד מתוך הכרת תפקידו בחברה, ומתן כבוד לבעלי האחריות על כלל החברה.

אונקלוס

יֵאָ לְעֵבֶרְךָ בְּבֵרִית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
וּבְאֵלֹתוֹ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ פָּרַת
עִמָּךְ הַיּוֹם: שְׁנִי

יֵאָ לְאֵלֹתֶיךָ בְּקִימָא דִּי
אֱלֹהֶיךָ וּבְמוֹמְתֵיהּ דִּי אֱלֹהֶיךָ
גְּזִיד עִמָּךְ יוֹמָא דִּין.

רש"י

(יֵאָ) לְעֵבֶרְךָ. להיותך עובר בברית. ולא יתכן לפרשו כמו להעבירך, אלא כמו "לעשותכם אותם" (לעיל ד, יד).

ביאור (המשך)

"וְגִרָּךְ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מִחְנֶיךָ", מעיד כי רגילים, ומכאן שמדובר בכנענים מדובר במדרגה נמוכה מזו של גרים שהתגירו.

עיון (על עמוד קודם)

מחטב עציף. גר הוא אדם שבחר להצטרף לעם היהודי מתוך הכרה ואמונה בה' ובתורתו. לעומת זאת גיורם של הכנענים בימי משה לא נבע מרצון פנימי להתקשר לה' ולעמו, אלא מתוך פחד מפני הצפוי להם אם לא יהיו חלק מעם ישראל. לפיכך ניצבים גרי הכנענים בתחתית הרשימה.

ביאור

לְעֵבֶרְךָ. רש"י מדייק כי צורת הפועל "לְעֵבֶרְךָ" שונה מהותית מצורת 'להעבירך'. "לְעֵבֶרְךָ" מוסב על עם ישראל - שיהא הוא בעצמו עובר בברית ולא רק מועבר בה. **להעביר** פירושו להוביל או להזיז מישוהו ממקום אחד למקום אחר בלי שנדרשת כל פעולה מצידו, בשונה מ**לעבור** - הדורש פעולה אקטיבית מהאדם העובר. לו היה כתוב 'להעבירך' היינו מבינים כי הקב"ה הוא הפועל בברית ומחיל אותה על בני ישראל, אך הואיל ונכתב "לְעֵבֶרְךָ" משמע שכל אחד ואחד מישראל נתבע לעבור את הברית בעצמו ובכוחותיו-הוא.

עיון

לְעֵבֶרְךָ. דברי רש"י מחדדים את החשיבות הגדולה של קיום הברית מרצון. אכן זהו תפקידם של הורים ומורים - לגרום לילדיהם ולתלמידיהם לקבל את המצוות מרצונם, מתוך חיבור פנימי ולא מתוך כפייה חיצונית. חינוך איננו אילוף.

אונקלוס

יב בְּדִיל לְקַיֵּמָא יְתֵךְ יוֹמָא
 דִּין קְדָמוּהִי לְעַם וְהוּא יְהוֹי
 לְךָ לְאֵלֶּה פָּמָא דְּמִלִּיל לְךָ,
 וּכְמָא דְּקִיָּים לְאַבְהֶתֶךָ
 לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב.
 יב לְמַעַן הָקִים אֶתְךָ הַיּוֹם וְלֹא לְעַם
 וְהוּא יִהְיֶה לְךָ לְאֵלֶּהִים כְּאִשֶּׁר דְּבַר-
 לְךָ וְכְאִשֶּׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְאַבְרָהָם
 לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב:

רש"י

לְעַבְרָךְ בְּבְרִית. דרך העברה. כך היו כורתים ברית: עושין מחיצה מכאן
 ומחיצה מכאן ועוברים בינתים, כמו שנאמר "העגל אשר כרתו לשנים
 ויעברו בין בתריו" (ירמיה לד, יח).
 (יב) לְמַעַן הָקִים אֶתְךָ הַיּוֹם לֹא לְעַם. כל כך הוא נכנס לטרוח למען קיים
 אותך לפניו לעם.

ביאור

לְעַבְרָךְ בְּבְרִית. מה מקומו של
 שורש עב"ר בכריתת ברית? רש"י
 רש"י מדגיש את המילה "לזו" - מטרת
 מבאר שבמעמד של כריתת בריתות
 היה נהוג שבעלי הברית עוברים יחד בין
 שתי מחיצות - אות לחיבור ביניהם.

עיון

לְעַבְרָךְ בְּבְרִית. בברית יש חיבור בין שני בעלי הברית והפרדה מאחרים. לדוגמה,
 כששתי מדינות כורתות ברית הן מתחייבות לעזור זו לזו ולהילחם יחדיו אם תותקף
 אחת מהן על ידי מדינה אחרת. גם הברית בין ישראל לקב"ה נושאת התחייבות
 הדדית המקיימת את שני הפנים הללו: אנו מתחייבים ללכת אחרי ה' ולהתרחק
 מעבודת אלילים, והקב"ה מתחייב להיות לנו לאלוקים ולא להחליפנו באומה אחרת.

לְמַעַן הָקִים אֶתְךָ הַיּוֹם לֹא לְעַם. בחירת עם ישראל להיות עם ה' מטילה עליו
 שליחות מהותית: להביא לכלל האנושות את ערכי האמת.

רש"י

וְהוּא יְהוָה לָךְ לֹא־לָהִים. לפי שדבר לך ונשבע לאבותיך שלא להחליף את זרעם באומה אחרת, לכך הוא אוסר אתכם בשבועות הללו, שלא תקניטוהו אחר שהוא אינו יכול להבדל מכם. עד כאן פירשתי לפי פשוטו של פרשה. ומדרש אגדה למה נסמכה פרשת אתם נצבים לקללות, לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים, חוץ ממ"ט שבתורת כהנים, הוריקן פניהם ואמרו מי יוכל לעמוד באלו, התחיל משה לפייסם אתם נצבים היום, הרבה הכעסתם למקום ולא עשה אתכם כליה והרי אתם קיימים לפניו.

היום. כיום הזה שהוא קיים והוא מאפיל ומאיר, כך האיר לכם וכך עתיד להאיר לכם, והקללות והיסורין מקיימין אתכם ומציבין אתכם לפניו. ואף הפרשה שלמעלה מזו פיוסין הם – אתם ראיתם את כל אשר עשה (סנהדרין קי, ב). דבר אחר אתם נצבים, לפי שהיו ישראל יוצאין מפרנס לפרנס ממשלה ליהושע, לפיכך עשה אותם מצבה כדי לזרזם. וכן עשה יהושע, וכן שמואל "התיצבו ואשפטה אתכם" (שמואל א יב, ז), כשיצאו מידו ונכנסו לידו של שאול (תנחומא נצבים א).

ביאור

חלק ב

חלק זה חוזר לתחילת הפרשה ומעניק פירוש נוסף לביטוי "אַתֶּם נִצְבִּים": בני ישראל נבהלו מאוד לשמע הקללות הרבות שאך זה שמעו, וחששו שמא יקיץ עליהם הקץ. משה ניסה להרגיע אותם ואמר: ראו נא ישראל, אף שחטאתם לא אחת ולא שתיים, "אַתֶּם נִצְבִּים הַיּוֹם כְּלָכֶם לִפְנֵי ה'". אם כולכם כאן משמע שמטרת הקללות איננה לכלות אתכם אלא לסייע לכם לגדול ולהתפתח בדרך הנכונה - כפי שימשיך רש"י לפרט בדיבור המתחיל הבא.

◀ היום. רש"י מסיים תחילה לבאר

וְהוּא יְהוָה לָךְ לֹא־לָהִים. פירוש זה

כולל שני חלקים: (א) סיום הפירוש הראשון על הפרשייה; (ב) תחילת הפירוש השני.

חלק א

חלק זה הוא המשך ישיר לנאמר בתחילת הפסוק: הואיל ובכריתת הברית התמננו לשגרירי ה' עלי אדמות עלינו למלא את תפקידנו, לקבל עלינו את מלכות ה' ולהישמע לכל הוראותיו הגלומות במצוות התורה. אין לנו כל אפשרות לחיות ככל הגויים, כי הקב"ה הבטיח לאבותינו שמבני בניהם יקום עם ישראל.

ביאור (המשך)

את הפרשייה לפי הפירוש השני, ולאחר מכן עובר לפירוש השלישי.

ביאור סוף הפירוש השני

כפי שהקדמנו בפתח הפרק, על פי הפירוש השני הפרשייה נאמרת למחרת מעמד הקללות בפרשת כי תבוא. רש"י מסביר בעזרת המילה "היום", לצד הבהרת התאריך, מהי מטרותן של הקללות והצרות.

"היום" מציין פרק זמן של יממה - עשרים וארבע שעות שבמהלכן מתחלפת חשכת הלילה באור השחר. ההיסטוריה של עם ישראל משולה ליממה, וכשם שהלילה מבשר את בואו של היום כך הצרות מבשרות את בוא הגאולה. לאור הבנה זו פרשת ניצבים איננה פותחת נאום חדש אלא ממשיכה את הנאמר בסוף הפרשה הקודמת: פרשת כי תבוא מסתיימת בתחילתו של פיוס המופיע לאחר פרשיית הקללות ומזכיר את כל הטוב שעשה ה' לישראל - "אַתֶּם רֵאִיתֶם אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְעֵינֵיכֶם..." (לעיל כט, א) - והמשך הפיוס מחدد את ההבנה שגם הצרות שיגיעו הן חלק מתהליך ארוך שנועד להיטיב לעם ישראל.

ביאור הפירוש השלישי

לפי הפירוש השלישי "היום" המדובר הוא יום העברת ההנהגה מידי משה לידי יהושע. משה רבנו פונה

לעם ואומר לו: "אַתֶּם נִצְבִּים הַיּוֹם כְּלָכֶם", כולכם עדים לתהליך חשוב זה שכל-כולו לטובתכם, וכשם שקיבלתם עליכם את מרותי כך עליכם לקבל את מרותו של מחליפי בתפקיד - יהושע בן נון.

יום העברת שרביט ההנהגה הוא היום המתאים ביותר לכנס את העם, להציב את כולם יחדיו במקום אחד ולצייד אותם בהדרכות להמשך הדרך: "לפי שהיו ישראל יוצאין מפרנס לפרנס ממשה ליהושע, לפיכך עשה אותם מצבה כדי לזרזם". וכשם שעשה משה עשו גם יהושע ושמואל, וגם אצלם מופיע שורש יצ"ב הפותח את נאומו של משה - "אַתֶּם נִצְבִּים":

בפרק הסיום של ספר יהושע מסופר שיהושע כינס את כל ישראל לפני מותו⁴⁹. "וַיֹּאסֶף יְהוֹשֻׁעַ אֶת כָּל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁכֶמָה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּלְרָאשָׁיו וּלְשֹׁפְטָיו וּלְשֹׁטְרָיו וַיִּתְּנֻצְבוּ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים" (יהושע כד, א). הוא סקר לפנייהם בקצרה את ההיסטוריה של העם וחיזק אותם להמשיך ולהיות נאמנים לה': "וְעַתָּה יִרְאוּ אֶת ה' וְעִבְדוּ אוֹתוֹ בְּתַמִּים וּבְאֵמֶת וְהִסִּירוּ אֶת אֱלֹהִים אֲשֶׁר עִבְדוּ אֲבוֹתֵיכֶם בְּעֶבֶר הַנָּהָר וּבְמִצְרַיִם וְעִבְדוּ אֶת ה'" (שם פסוק יד). גם שמואל אסף את כל ישראל בעת זקנתו והעביר את כל תפקידיו

49. אומנם לא הוזכר שם במפורש למי העביר יהושע את השרביט, אך נראה שהכוונה לזקני הדור.

אונקלוס

יג וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם אֲנִי פֹרֵת אֶת־
הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת־הָאֱלֹהִים הַזֹּאת:
יד כִּי אֶת־אֲשֶׁר יִשְׁנֹו פֶה עֲמָנוּ עֹמֵד
הַיּוֹם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר
אֵינָנוּ פֶה עֲמָנוּ הַיּוֹם: שְׁלִישִׁי

יג וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם אֲנִי פֹרֵת אֶת־
הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת־הָאֱלֹהִים הַזֹּאת:
יד כִּי אֶת־אֲשֶׁר יִשְׁנֹו פֶה עֲמָנוּ עֹמֵד
הַיּוֹם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר
אֵינָנוּ פֶה עֲמָנוּ הַיּוֹם: שְׁלִישִׁי

❧ ביאור (המשך) ❧

לשאול שנבחר למלך, וגם הוא הוכיח את העם וקרא לו לשמוע בקול המלך ולעבוד את ה' בכל לבבם: "ועתה התיצבו ואשפטה אתכם לפני ה'..."

(שמואל א יב, ז), "אך יראו את ה' ועבדתם אותו באמת בכל לבבכם כי ראו את אֲשֶׁר הגדל עֲמָכֶם. ואם הרע תרעו גם אתם גם מלְכֶכֶם תִּסְפּוּ" (שם פס' כד-כה).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

הַיּוֹם. שלושת הפירושים שזורים זה בזה ויוצרים יחדיו תמונה שלמה. איכן נאמרו הדברים ביום חייו האחרון של משה רבנו - יום העברת השלטון לידי יהושע, וכלולים בהם דברי ריצוי ופיוס לעם ישראל. יומו האחרון של המנהיג הוא הרגע המדויק ביותר להעברת השלטון, וראוי ביום זה לפייס את העם - שלא יחששו מפני העתיד ושלא יעלו מחשבות מרי על ליבם.

מעמד הברית וההבטחה על נצחיותה הם אירוע לא פשוט לעם ישראל, שכן לצד דברי הפיוס נכללים בברית איומים קשים נגד מי שיפר אותה. עם ישראל נתמנה לשגריר בעל כורחו, ואין לו כל דרך לברוח מהאחריות הכבדה שהוטלה על כתפיו.

התמודדות זו של העם היא מעין מראָה להתמודדות של כל בן אנוש בעולם. האדם איננו בוחר להיוולד - חייו ניתנים לו בעל כורחו, ועליו למלא את חובותיו בכל עת היותו עלי אדמות. גם עם ישראל נוצר בלי שניתנה לו כל בחירה - ועליו למלא את שליחותו בעולם בין ברצונו ובין שלא ברצונו.

הדרמה של ההיסטוריה היהודית על שלל תלאותיה ואתגריה נעוצה בברית הכפויה בפרשתנו. תפקידו של היהודי לבחור בשותפות עם ה', שותפות של חיים מלאי משמעות - שהיא זכות עצומה. הפסוקים הבאים יבהירו לבני ישראל מדוע חיי הברית עדיפים מחיים ככל האומות.

אונקלוס

טו אַרִי אֶתֶּן יִדְעֶתֶן יֵת
 דִּיתִיבְנָא פֶּאדְעָא דְּמִצְרִים,
 וְיֵת דְּעִבְרָנָא בִּינִי עִמָּמִיא
 דְּעִבְרֶתֶן.
 טו כִּי־אַתֶּם יִדְעֶתֶם אֶת אֲשֶׁר־יִשְׁבְּנוּ
 בָּאָרֶץ מִצְרַיִם וְאֶת אֲשֶׁר עָבְדוּ
 בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עִבְדֶּתֶם:

רש"י

(יד) וְאֵת אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה. ואף עם דורות העתידים להיות (שבועות לט, א).
 (טו) כִּי אַתֶּם יִדְעֶתֶם וגו' וְתֵרָאוּ אֶת שְׁקֻצֵיהֶם. לפי שראיתם האומות
 עובדי עבודה זרה, ושמא השיא לב אחד מכם אותו ללכת אחריהם פן יש
 בכם וגו' (פסוק יז), לפיכך אני צריך להשביעכם.

ביאור

וְאֵת אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה. בקריאה פשוטה נראה שמשה רבנו מדגיש שהברית איננה נכרתת רק עם בני ישראל הנוכחים במקום אלא גם עם אלו שלא הגיעו למעמד. ואולם פירוש זה איננו מסתבר, שכן כל בני ישראל בלי יוצא מן הכלל התכנסו סביב משה רבנו - "אַתֶּם נֹצְבִים הַיּוֹם כָּלְכֶם". אם כן, מי הוא זה "אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם"? אלו הדורות הבאים.
 כִּי אַתֶּם יִדְעֶתֶם וגו' וְתֵרָאוּ אֶת שְׁקֻצֵיהֶם. קשה להבין את רצף העניינים בפסוקים טו-יז. תחילה מזכיר משה לישראל שהם מכירים את אמונותיהם של העמים אשר סביבם (פסוק טו) ויודעים היטב שהן כולן תועבות והבלים (פסוק טז), ולאחר קביעה זו הוא שואל שמא יש בתוך העם מישהו שחפץ לדבוק באחת מהדתות הללו (פסוק יז). האומנם ייתכן שמישהו יימשך אחרי אלילי הכזב אחרי שהוברר לו טבעם האווילי והמאוס? על כן מסביר רש"י שיש להבין

עיון

וְאֵת אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה. זו אחת משתי הנקודות המיוחדות בברית זו. אף שהדורות הבאים ודאי מחויבים במה שהתחייבו אבותיהם, בברית שנכרתה במתן תורה אין עדות מפורשת להתחייבות ישירה בין "בעלי הברית" - ואילו כאן נאמר מפורשות שהקב"ה כורת את הברית עם כל יהודי ויהודי עד עולם. הנקודה השנייה היא הערבות ההדדית שיוצרת הברית, שאותה נפגוש בפסוק האחרון בפרק: "הַנִּסְתָּרֹת לֵה' אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם".

אונקלוס

טז וַתֵּרְאוּ אֶת־שְׁקֻצֵיהֶם וְאֵת
גַּלְלֵיהֶם עַץ וְאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר
עָמְהָם:

טז וַתֵּרְאוּ אֶת־שְׁקֻצֵיהֶם וְאֵת
גַּלְלֵיהֶם עַץ וְאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר
עָמְהָם:

רש"י

(טז) וַתֵּרְאוּ אֶת־שְׁקֻצֵיהֶם. על שם שהם מאוסים כשקצים. גַּלְלֵיהֶם. שמוסרחים ומאוסין בגלל.

ביאור (המשך)

אחרת את רצף הפסוקים: פסוק יז הוא המשכו התוכני של פסוק טז, וביניהם מופיע פסוק טז במעין סוגריים. הסוגריים אינם משקפים את העובר במחשבתם של ישראל אלא משמשים להסבת תשומת ליבם לעובדות כפי שהן: הלוא אתם, בני ישראל, יודעים מה קורה במדינות הזרות, ואולי משהו מכם נמשך למעשיהם. דעו לכם שאף שאלילי העמים נראים לעתים מפתים - למעשה הם אך ורק תועבות ושקוצים.

ביאור

וַתֵּרְאוּ אֶת־שְׁקֻצֵיהֶם. הכתוב מכנה את אלילי העמים "שְׁקֻצֵיהֶם" ו"גַּלְלֵיהֶם". "שְׁקֻצֵיהֶם" מלשון שקץ, דבר טמא ומאוס המעורר סלידה, "גַּלְלֵיהֶם" מלשון גללים, שהם צואת בעלי החיים. ואף שעובדי האלילים אינם סולדים מאליליהם ואינם רואים בהם שיקוץ ותועבה, התורה מדגישה כי יש להתייחס אליהם בתיעוב כדברים טמאים המעוררים גועל ולהתרחק מהם כשם שמתרחקים מצחנה וסירחון.

עיון

וַתֵּרְאוּ אֶת־שְׁקֻצֵיהֶם. התורה משתמשת בשתי מילים לתאר את הגנאי שבאלילים ואת חובתנו להתרחק מהם גם אם כלפי חוץ הם נראים מפתים. עבודת אלילים אינה רק "טעות בכתובת" המתבטאת בעבודה לאל זר במקום דבקות בא-ל חי, לא ולא! עבודת האלילים מביאה לידי ביטוי עולם שלם של טומאה וריקבון. התורה מדגישה שעבודת אלילים מביאה את האדם לשפל מוסרי ולרוע פנימי, ולכן הדתות האליליות הן בבחינת שקץ מתועב ומאוס, ובבחינת גללים שסירחונם דבק במי שמתקרב אליהם. מי שמתחבר לעבודת האלילים אינו יכול להישאר צופה מן

רש"י

עץ ואֶבֶן. אותן של עצים ושל אבנים ראיתם בגלוי, לפי שאין הגוים יראים שמא יגנבו, אבל של כסף וזהב עמהם בחדרי משכיתם הם, לפי שהם יראים שמא יגנבו (תנחומא נצבים ג).

עיון (המשך)

הצד, וסופו שיישאב לריקבון ויגיע למעשים נוראים. להמחשת דברי רש"י נתבונן לדוגמה בקומוניזם, שהיה נראה בתחילה רעיון מפתה מאוד, בשורת שוויון שתביא מזור למצוקות החברה. ואולם ברבות הימים התברר שהשיטה הקומוניסטית הולידה דיקטטורה שחנקה את האדם - והביאה למעשים איומים ולרצח המוני של חפים מפשע.

ביאור

עץ ואֶבֶן. הפסוק מונה ארבעה סוגים של חומרים שמהם עשויים האלילים המשוקצים: "עץ ואֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב". רש"י מאיר את עינינו לטעם המפסיק המופיע על המילה "ואֶבֶן" - המסמן מעין פסיק המחלק את הרשימה לשניים: (א) "וְזָהָב וְכֶסֶף" (ב) "כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עֲמָהֶם". את האלילים העשויים עץ ואבן אפשר לראות בקלות, אך אלילי הזהב והכסף אינם גלויים לעין כול. אותם מטמינים עובדי האלילים במקום שיוכלו לפקח עליהם לבל יגנבו - הם שמורים "עֲמָהֶם". הפחד מגניבת אלוהיהם מציג את עובדי האלילים באור נלעג ומראה מה טיבה של אמונתם.

עיון

עץ ואֶבֶן. ייתכן שגם עובדי האלילים מבינים שהאליל שבנו במו ידיהם אינו אלוהות ממש, ואף על פי כן הם פוחדים שמא יגנבוהו בשל הערכים שהוא מייצג בעבורם ובשל שוויו הכספי הרב. הרי גם ביהדות ישנם שני כרובים שאפשר לכאורה לגנוב. מה אפוא מבקש רש"י לחדד בפירושו?

נראה שדברי רש"י אינם ממוקדים בגיחוך שבעצם החבאת ה"אלוהים" אלא בהצגת פני החברה האלילית בשפלותה: הדתות האליליות לא תרמו כהוא זה לבניית חברה מתוקנת, ואדרבה, אדם צריך לחשוד בחברו שמא יגנוב ממנו את אליליו. האומנם יש מישהו מבני ישראל המיחל להצטרף לחברה שכזו?!

אונקלוס

יז דלמא אית בכון גבר או
אתא או זרעי או שבטא
דלביה פני יומא דין
מדחלתא דיי אלהנא למחך
למפלח ית טעות עממיא
האנון, דלמא אית בכון גבר
מהרהיר חטין או זדון.

יז פן־יש בכם איש או־אשה או
משפחה או־שבט אשר לבבו פנה
היום מעם יהוה אלהינו ללכת
לעבד את־אלהי הגוים ההם פן־יש
בכם שרש פרה ראש ולענה:

❧ רש"י ❧

(יז) פן יש בכם. שמא יש בכם.

אשר לבבו פנה היום. מלקבל עליו הברית.

❧ ביאור ❧

פן יש בכם. רש"י מדייק שמילת ועוד.

המילה "שמא" משמשת להבעת חשש גם מפני דבר שאולי קיים כבר בהווה, ולא רק מפני הבאות. ואכן הספק המובע בפסוק "פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט אשר לבבו פנה היום מעם ה'... פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה" משקף דאגה מפני מצב בלתי רצוי שאולי קיים בקרב מישהו מבני ישראל.

אשר לבבו פנה היום. לכאורה מדובר בפסוק על הפניית הלב מעבודת ה' לעבודה זרה - "ללכת לעבד את אלהי הגוים ההם". רש"י מבאר, מתוך הקשר הפסוקים, שמשמעות פניית הלב הזו היא סירוב להיות שותפים

הקישור "פן" בפסוק זה משמשת כמילה שמא, כפי שתרגם אונקלוס: "פן יש בכם" - "דלמא אית בכון". פן ושמא קרובות מאוד זו לזו⁵⁰, אך יש ביניהן הבדל דק.

"פן" מבטאת דאגה מפני דבר בלתי רצוי שעלול לקרות, ואחריה יבוא בדרך כלל לשון עתיד. לדוגמה, לאחר חטא אדם הראשון הקב"ה משלח את האדם מגן העדן "פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים", כשלוט נמלט מסדום הוא מבקש רשות לנוס אל העיר הקרובה מתוך פחד שהפורענות תדבק גם בו: "ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן תדבקני הרעה ומתי" (בראשית יט, יט),

50. מקורה של המילה פן בלשון המקרא, ואילו שמא התחדשה בלשון חכמים.

אונקלוס

יְהוָה בְּשִׁמְעוֹ אֶת־דְּבָרֵי הָאֱלֹהִים
 הָזֹאת וְהַתְּבַרֵּךְ בְּלִבְּבוֹ לֵאמֹר שְׁלוֹם
 יִהְיֶה־לִּי כִּי בִשְׁדֵרוֹת לִבִּי אֵלֶךְ לִמְעַן
 סְפוֹת הַרוּחַ אֶת־הַצִּמְאָה:
 יְהוָה בְּשִׁמְעִיהָ יֵת
 פִּתְגָמִי מוֹמָתָא הָדָא
 וַיַּחֲשִׁיב בְּלִבֶּיהָ לְמִימַר
 שְׁלָמָא יְהִי לִי אֲרִי בְּהִרְהוּר
 לִבִּי אֲנָא אֲזִיל, בְּדִיל
 לְאוֹסְפָא לִיהָ חֲטָאִי
 שְׁלוֹתָא עַל זִידְנוּתָא.

רש"י

שָׁרֵשׁ פָּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה. שָׁרֵשׁ מַגְדֵּל עֹשֶׂב מֵר כְּגִידִין, שֶׁהֵם מְרִים, כְּלוּמֵר
 מִפְּרָה וּמִרְבֵּה רִשָּׁע בִּקְרִבְכֶּם.

ביאור (המשך)

בְּרִית. אֵין מְדוּבָר בַּמַּעֲדָה זְמַנִּית, אֲלֵא בַּהֲתַנְעוּת מִן הַבְּרִית כּוֹלָה, שֶׁהִיא
 וְאִפִּילוֹ לֹא בְּרִצּוֹן מוֹדַע לַעֲבוּר עֲבִירָה, מֵהוּת פְּרִשְׁיִיתָנוּ.

עיון (על עמוד קודם)

אֲשֶׁר לִבְבוֹ פָּנָה הַיּוֹם. רִש"י מִלְּמַדְנוּ לַהֲבַחֵין בֵּין חֲטָא הַנוּבַע מִחוֹלְשׁוֹת אֲנוּשִׁיּוֹת
 לְבֵין סִדּוּב עֵיקֶשׁ לִקְבֹּל אֶת דְּבַר ה'.

ביאור

שָׁרֵשׁ פָּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה. ה"לַּעֲנָה" לְמַקּוֹר שֶׁמִּמֶּנּוּ צוֹמְחִים הָעֵשְׂבִים
 הִיא צִמַּח בַּר שַׁעֲלִיו מְרִים מְאֹד, הַמְרִים. אָדָם זֶה מִשְׁמַשׁ סִכְנָה לְצִיבוּר,
 וְה"רֹאשׁ" הוּא צִמַּח מֵר וְרַעִיל⁵¹. הָאָדָם
 אֲשֶׁר אֵינוֹ מִקְבֵּל עָלָיו אֶת הַבְּרִית מִשּׁוּל
 לְשׁוֹרֵשׁ שֶׁל הָרֹאשׁ וְהַלְעָנָה, כְּלוּמֵר

51. הָרֹאשׁ וְהַלְעָנָה מוֹפִיעִים יַחְדָּיו בַּמְקוֹמוֹת נוספים בתנ"ך. מַעֲנִינָת בְּמִיּוּחַד בַּהֲקֶשֶׁר זֶה הִיא נְבוֹאָת יִרְמְיָהוּ
 הַמְזַכֵּירָה אֶת הַכְּתוּב כֹּאן, וַיִּתֵּן שֶׁמֶכָאן שֶׁאֵבָה אֶת הַשְּׂרָאָתָה: "וַיֵּלְכוּ אַחֲרֵי שְׁרֹת לֶבֶם וְאַחֲרֵי הַבְּעָלִים אֲשֶׁר
 לְמַדּוּס אֲבוֹתָם. הִנְנִי מֹאכִילִם אֶת הָעֵם הַזֶּה לַעֲנָה וְהַשְׁקִיתִם מִי רֹאשׁ" (יִרְמְיָהוּ ט, יג-יד).

רש"י

(יח) וְהִתְבָּרַךְ בְּלִבָּבוֹ. לשון ברכה, יחשוב בלבו ברכת שלום לעצמו לאמר לא יבואוני קללות הללו, אך שלום יהיה לי.
וְהִתְבָּרַךְ. בינריר"א ש"י בלע"ז [יברך את עצמו], כמו והתגלח והתפלל.
בְּשָׂרֹת לְבִי אֶלֶף. במראית לבי, כמו "אשורנו ולא קרוב" (במדבר כד, יז), כלומר מה שלבי רואה לעשות.

ביאור

וְהִתְבָּרַךְ בְּלִבָּבוֹ. מי שלבבו פונה מעם ה' ואינו מוכן להיות שותף בברית כופר למעשה בהשגחת ה'. הוא מרגיש מבורך ואינו רואה כל קשר בין מעשיו לבין הקללות הכלולות בברית.
וְהִתְבָּרַךְ. "וְהִתְבָּרַךְ" הוא פועל בבניין התפעל, המורה על פעולה שהאדם עושה על עצמו. רש"י מחזק משמעות זו בתרגום הפועל לצרפתית - SE BENIR SOI - שפירושו שהאדם מברך את עצמו.
בְּשָׂרֹת לְבִי אֶלֶף. רש"י מנתח כי המילה "שָׂרֹת" נובעת משורש שו"ר המורה על ראייה, כמו בתקבולת המופיעה בדברי בלעם המנבא על העתיד: "אֶרְאֶנּוּ וְלֹא עָתָה אֲשׁוּרֵנּוּ וְלֹא קְרֹב". מכאן שהביטוי שרירות לב מבטא פעולה על פי מה שהלב רואה וחושק, בלי התחשבות בשום שיקולים הגיוניים או מוסריים.

עיון

וְהִתְבָּרַךְ. רש"י מוסיף חיזוק לפירושו בהשוואת צורת הפועל "וְהִתְבָּרַךְ" לשני פעלים בבניין התפעל - התגלח והתפלל. אכן הפועל 'התגלח' משקף בבהירות פעולה שהאדם עושה על עצמו, אולם היכן ניכרת משמעות זו באדם המתפלל? הרי התפילה היא פנייה של האדם לה', לא אל עצמו!
התפילה וההתפללות הם משורש פל"ל. שורש זה מבטא תקווה וציפייה, כבדברי יעקב בראותו את יוסף: "רָאָה פָּנַיִךְ לֹא פָלַתִּי וְהִנֵּה הָרָאָה אֹתִי אֱ-הִים גַּם אֶת זֶרְעֶךָ" (בראשית מח, יא). הפנייה לה' מעניקה למתפלל עצמו כוחות של תקווה, כי הוא יודע שה' לא יעזבנו.

בְּשָׂרֹת לְבִי אֶלֶף. כאן מתגלה הסיבה העיקרית לנטישת התורה: האדם רוצה להיות חופשי וחסר עכבות, אך התורה מציבה לפניו כללים וגדרות ואינה מאפשרת לו לעשות ככל העולה על רוחו. קדושת ישראל תובעת לחיות בדרך התורה - אשר מצוותיה וחוקיה מגבילים את חופש התנועה ומנתבים את האדם לדרך הישר, ובה בעת מרוממים אותו לגובהי מרומים.

❧ רש"י ❧

לְמַעַן סְפוֹת הָרָוּה. לפי שאוסיף לו פורענות על מה שעשה עד הנה בשוגג והייתי מעביר עליהם, וגורם עתה שאצרפם עם המזיד ואפרע ממנו הכל. וכן תרגם אונקלוס בדיל לאוספא ליה חטאי שלותא על זדנותא, שאוסיף לו אני השגגות על הזדונות. הָרָוּה. שוגג שהוא עושה כאדם שכור שלא מדעת. הַצְמָאָה. שהוא עושה מדעת ובתאוה.

❧ ביאור ❧

לְמַעַן סְפוֹת הָרָוּה. הפסוק ממשיך את אופי חטאי האדם לרוויה ולצימאון. "הָרָוּה", מלשון רוויה, מתארת חטאים בשגגה - כשיכור הרווי ביין יתר על המידה עד שאינו מודע למעשיו. "הַצְמָאָה" מתייחסת לחטאים במזיד, שאדם חוטא במודעות מלאה מתוך	צימאון ותאוה לחטא. מי שמתנער מן הברית ומתעקש ללכת בשרירות ליבו מביא על עצמו פורענות כפולה: "לְמַעַן סְפוֹת [מלשון הוספה] הָרָוּה אֶת הַצְמָאָה". הקב"ה מוסיף את מניין שגגותיו למניין זדונותיו ונפרע ממנו גם על אלו וגם על אלו.
---	---

❧ עיון ❧

לְמַעַן סְפוֹת הָרָוּה. כיצד ייתכן שהקב"ה חוזר ומעניש אדם על שגגותיו לאחר שלכאורה כבר סלח לו עליהם? אין זאת אלא שסופו של החוטא מעיד על תחילתו, ומתברר בדיעבד שהחטאים שחטא בשוגג היו ביטוי לרצון כמוס לעזוב את דרך התורה.

החיים מלאים בתהליכים, ותמיד יש מקום לשינוי דרך ולחזרה בתשובה. לו היה החוטא עוצר את תהליך ההידרדרות וחוזר להידבק בה' היו שגגותיו נמחלות ונמחקות, אולם משהפנה את עורפו כליל לתורה הוכיח ששגגותיו לא היו מעידות נקודתיות אלא ניצנים ראשונים של תהליך העזיבה.

אונקלוס

יט לא ייבי יי למשפק ליה
 ארי פבין יתקף רגזא דיי
 וחמתיה בגברא ההוא
 וידבקון ביה כל לוטיא
 דכתיבין בספרא הדין, וימחי
 יי ית שמייה מתחות שמיא.

יט לא-יאבה יהוה סלח לו כי אז יעשן
 אף-יהוה וקנאתו באיש ההוא
 ורבעה בו כל-האלה הפתובה בספר
 הזה ומחה יהוה את-שמו מתחת
 השמים:

רש"י

(יט) יעשן אף ה'. על ידי כעס הגוף מתחמם והעשן יוצא מן האף, וכן
 "עלה עשן באפו" (שמואל ב כב, ט). ואף על פי שאין זו לפני המקום, הכתוב
 משמיע את האוזן בדרך שהיא רגילה ויכולה לשמוע, כפי דרך הארץ.
 וקנאתו. לשון חמה אנפרטמינ"ט [חמה], אחיזת לבישת נקמה, ואינו
 מעביר על המדה.

ביאור

יעשן אף ה'. אדם הכועס כעס רב מאבד לעיתים שליטה על תגובותיו, ופניו מתאדמות ומתלהטות עד שנראה שעשן יוצא מנחיריו. תיאור כה קיצוני של תגובה לכעס וודאי איננו מתאים לה', אשר אין לו דמות הגוף ואינו גוף, ואף על פי כן נקט הכתוב לשון זו - כדי שאנו, בני אנוש, נבין את עוצמת החטאים המביאים כביכול את ה' לכעס חסר גבולות.

וקנאתו. הפירוש הרווח של המילה קנאה הוא צרות עין כלפי מישוהו אחר, רצון להיות כמוהו או לזכות בדברים שהוא זכה בהם. כמובן שפירוש זה אינו מתאים לקנאת ה' האמורה בפסוק, ורש"י מאיר את עינינו כי קנאה היא גם ביטוי לכעס עז ולחמת זעם⁵². את עוצמתה של קנאת ה' באיש הכופר בברית ממחיש רש"י בעזרת המילה הצרפתית EMPOREMENT - שמשמעה

עיון

יעשן אף ה'. ביטוי חריף זה מחדד ומדגיש את הקשר ההדוק בין חטא לעונשו. בל נשגה באשליות - החטאים מובילים ישירות לתגובה קשה מאת האלוקים.

52. כמו בפסוק "פינחס בן אלעזר בן אהרן הפהן השיב את חמתי מעל בני ישראל בקנאו את קנאתי בתוכם ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי" (במדבר כה, יא).

אונקלוס

ד וַיִּפְרֹשֶׁנִּיָּה יְיָ לְבִישָׁא מְכַל
 שְׁבִטָיָא דְיִשְׂרָאֵל, כְּכַל
 לְוִיטִי קִימָא דְכְּתִיבִין בְּסִפֵּר
 אֲדִינָא דְדִין.
 וְהַבְדִּילֹה יְהוָה לְרַעְיָה מְכַל שְׁבִטֵי
 יִשְׂרָאֵל כְּכַל אֱלֹת הַבְּרִית הַכְּתוּבָה
 בְּסִפֵּר הַתּוֹרָה הַזֹּאת:

❧ רש"י ❧

(כ) הַכְּתוּבָה בְּסִפֵּר הַתּוֹרָה הַזֹּאת. ולמעלה הוא אומר "בספר התורה הזאת" – "גם כל חלי וכל מכה" וגו' (לעיל כח, סא). הזאת לשון נקבה מוסב על התורה, הוזה לשון זכר מוסב על הספר, ועל ידי פסוק הטעמים הן נחלקין לשתי לשונות: בפרשת הקללות הטפחא נתונה תחת בספר, והתורה הזאת דבוקים זה לזה, לכך אמר הזאת, וכאן הטפחא נתונה תחת התורה, נמצא ספר התורה דבוקים זה לזה, לפיכך לשון זכר נופל אחריו, שהלשון נופל על הספר.

❧ ביאור (המשך) ❧

התפרצות בלתי מבוקרת של כעס. אינו מעביר על מידותיו ואינו נוהג הכעס המיוחס כביכול לה' מבטא תגובה בלתי מתפשרת, בנסיבות שבהן אין סליחה ואין כפרה. בנסיבות אלו הקב"ה

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וְקִנְאָתוֹ. התיאור הקשה של כעס ה' נועד להבהיר באופן שאינו משתמע לשני פנים שלא יהיה משוא פנים בתגובת ה' לנטישת הברית, והעונש יהיה רע ומר. הדברים כתובים מפורשות כדי למנוע מעם ישראל כל פתחון פה בעתיד: בני ישראל ייצאו לגלות ויעברו מאורעות קשים, אך לא יהיה להם כל טעם לבוא בטרוניה אל ה', שכן הכול היה גלוי וידוע מראש. אכן גם הצרות הגדולות בהיסטוריה של עם ישראל מעידות כי ה' שולט בעולם – אומר ועושה, גוזר ומקיים.

❧ ביאור ❧

הַכְּתוּבָה בְּסִפֵּר הַתּוֹרָה הַזֹּאת. נאמר ה' לְרַעְיָה מְכַל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל כְּכַל אֱלֹת הַבְּרִית הַכְּתוּבָה בְּסִפֵּר הַתּוֹרָה הַזֹּאת, <

אונקלוס

כא וַיִּימָר דָּרָא בְּתַרְאָה בְּיָכוֹן
 דִּיקוּמוֹן מִבְּתְּרִיכוֹן וְכִר
 עֲמָמִין דִּיֵּיתִי מֵאַרְעֵ רַחִיקָא,
 וַיַּחְזִין יָת מַחְתָּה דְאַרְעָא
 הֵהִיא וַיֵּת מְדַעָא דְאַמְרַע יי
 בַּהּ.

כא וְאִמְרַ הַדּוֹר הָאֲחֵרוֹן בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר
 יָקוּמוּ מֵאַחֲרֵיכֶם וְהִנֵּכְרִי אֲשֶׁר יָבֹא
 מֵאַרְץ רְחוֹקָה וְרָאוּ אֶת־מִכּוֹת
 הָאָרֶץ הַזֹּאת וְאֶת־תַּחֲלָאִיהָ אֲשֶׁר־
 חָלָה יְהוָה בָּהּ:

❧ ביאור. (המשך) ❧

ואחריהן מופיע טעם מפסיק. הכינוי
 "הָזָה" מתייחס לצירוף השלם, ולכן הוא
 נוטה בלשון זכר - "בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת".
 לעומת זאת בפסוק בפרשת כי
 תבוא ישנו טעם מפסיק תחת "בְּסֵפֶר",
 והמילים "הַתּוֹרָה הַזֹּאת" מחוברות
 בטעם מחבר. המילה "הַזֹּאת" מתייחסת
 לתורה עצמה, ולכן מופיעה בלשון
 נקבה.

ואילו בפרשת כי תבוא נאמר "גַּם כָּל
 חָלִי וְכָל מִכָּה אֲשֶׁר לֹא כָּתוּב בְּסֵפֶר
 הַתּוֹרָה הַזֹּאת יַעֲלֶם ה' עֲלֶיךָ עַד
 הַשְּׁמֶדךָ". מדוע מתייחס הכתוב לביטוי
 הזהה, "בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה", פעם בלשון זכר
 ופעם בלשון נקבה?

טעמי המקרא מספקים את
 התשובה. בפסוקנו המילים "בְּסֵפֶר
 הַתּוֹרָה" מחוברות ביניהן בטעם מחבר,
 היוצר צירוף בלשון זכר - ספר התורה,

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת. רש"י העניק הסבר מדויק להבדל הדקדוקי בין
 שני המקומות, אך מדוע בחרה התורה לכתחילה להדגיש פעם את **הספר** ופעם את
התורה?

נראה בפשטות שהתורה היא המרכיב החשוב ביותר, היא התכלית, והספר הוא
 הכלי הנושא אותה. לכן בפרשת כי תבוא נכתב "בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת", כלומר הספר
 של התורה הזאת. ואולם בפרשתנו ראתה התורה צורך מיוחד להדגיש דווקא את
ספר התורה, כפי שנאמר כבר בפסוק הקודם: "וְרִבְצָה בּוֹ כָּל הָאֱלֹהִים הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר
 הַזֶּה". ההתראה על מה שיקרה אם חלילה לא נשמע לדברי הברית איננה נאמרת
 בעל פה - היא כתובה בספר, שחור על גבי לבן, שלא יהיה ספק לדורות הבאים. כאן
 הודגש אפוא המסמך הכתוב, המעיד על ההתראה - "בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת".

אונקלוס

כב גִּפְרִיתָא וּמִלְחָא תְּהִי
 יִקְדָּא כָּל אֲרֻעָה לֹא תִזְדָּרַע
 וְלֹא תַעֲצֻמַח וְלֹא יִסַּק בָּהּ כָּל
 עֵיסֵב, כְּהַפִּיכְתָּא דְסָדוּם
 וְעַמּוּדָה אֲדָמָה וְצִבּוּיִים
 דְּהַפֵּךְ יִי בְּרָגִיזָה וּבַחֲמִיתָה.
 כג וַיִּמְרוּן כָּל עַמְמֵיָא עַל
 מָא עֲבָד יִי כְדִין לְאֲרֻעָא
 הָדָא, מָא תְּקוּף רָגִזָא רַבָּא
 הָדִין. כד וַיִּמְרוּן עַל דְּשִׁבְקוּ
 יֵת קִימָא דִּי אֱלֹהָא
 דְּאַבְהָתָהוֹן, דְּגִזּוּר עֲמָהוֹן
 בְּאַפְקוּתִיָּה יִתְהוֹן מֵאֲרֻעָא
 דְּמִצְרַיִם. כה וַאֲזָלוּ וּפְלַחוּ
 לְטַעוֹת עַמְמֵיָא וּסְגִידוּ
 לָהֶון, דְּחִלְזִין דְּלֹא יִדְעוּנִין
 וְלֹא אוֹטִיבָא לָהֶון.

כב גִּפְרִית וּמִלְחָ שִׁרְפָה כָּל־אֲרֻעָה לֹא
 תִזְדָּרַע וְלֹא תַעֲצֻמַח וְלֹא־יַעֲלֶה בָּהּ כָּל־
 עֵשֶׂב כַּמְהַפֵּכֶת סָדוּם וְעַמּוּדָה אֲדָמָה
 וְצִבּוּיִים אֲשֶׁר הִפֵּךְ יְהוָה בְּאִפּוֹ
 וּבַחֲמָתוֹ: כג וַאֲמָרוּ כָּל־הַגּוֹיִם עַל־מָה
 עָשָׂה יְהוָה כִּכָּה לְאֶרֶץ הַזֹּאת מִהַ חֲרִי
 הָאֵף הַגָּדוֹל הַזֶּה: כד וַאֲמָרוּ עַל אֲשֶׁר
 עֲזָבוּ אֶת־עֲבֹדֵת יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם
 אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאֹו אֹתָם מֵאֶרֶץ
 מִצְרַיִם: כה וַיִּלְכּוּ וַיַּעֲבֹדוּ אֱלֹהִים
 אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲווּ לָהֶם אֱלֹהִים אֲשֶׁר
 לֹא־יִדְעוּם וְלֹא חָלַק לָהֶם:

רש"י

(כה) לֹא יִדְעוּם. לֹא יָדְעוּ בָהֶם גְּבוּרַת אֱלֹהֹת.

ביאור

לֹא יִדְעוּם. הַתִּיאֹר "וַיִּלְכּוּ וַיַּעֲבֹדוּ
 אֱלֹהִים אֲחֵרִים... אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא
 יִדְעוּם" נִשְׁמַע עַל פְּנֵי חֶסֶד הַיִּגִּיּוֹן -
 כִּיצַד יִכְלוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לַעֲבֹד אֱלֹהִים
 שֶׁלֹּא יָדְעוּ עַל קִיּוּמָם? לִכֵּן פִּירֵשׁ רִש"י
 שְׁחוּסֵר הַיִּדְעָה מִתִּיחַס לְכוּחַם הַנֶּעֱדָר
 שֶׁל הָאֱלֹהִים - שְׁעוֹבְדֵיהֶם לֹא הָיוּ עֲדִים
 לְשׁוֹם הַשְׁפָּעָה שֶׁלָּהֶם בְּעוֹלָם.

אונקלוס

וַיַּחֲרֹאף יְהוָה בָּאָרֶץ הַהוּא
 לְהַבִּיאַ עֲלֶיהָ אֶת־כָּל־הַקָּלָהּ
 הַפְּתוּכָה בַּסֶּפֶר הַזֶּה:
 כו וַתִּקֵּף רִגְזָא דִּי בָּאֲרַעָא
 הַהִיא, לְאַיְתָאָה עֲלֶיהָ יַת כָּל
 לְוִטְיָא דִּכְתִּיבִין בַּסֶּפֶרָא
 הַדִּין.

רש"י

ולא חלק להם. לא נתנם לחלקם. ואונקלוס תרגם ולא אוטיבא להון, לא הטיבו להם שום טובה, ולשון לא חלק – אותו אלוה שבחרו להם לא חלק להם שום נחלה ושום חלק.

ביאור

ולא חלק להם. לחלוק פירושו לתת, להעניק⁵³. מה כוונת הפסוק בביטוי "ולא חלק להם"? מי לא חלק למי, ומה לא נחלק? על פי פירושו הראשון של רש"י הקב"ה לא חלק את האלילים לבני ישראל. לאומות העולם נתן ה' לטעות אחרי האלילים, אך את עמו ישראל זיכה באֵל אמת – ואין להם כל חלק ונחלה בהבלים הללו. אומנם אם האלילים אינם ולא כלום אין משמעות לנתינתם אפילו לגויים, ולכן הביא רש"י גם את תרגום אונקלוס. על פי אונקלוס האלילים הם אשר לא נתנו דבר וחצי דבר למאמיניהם ולא היטיבו להם בכלום.

בשני הפירושים הפסוק נותר קטוע, וכדי להבין את התשובה לשאלה "על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת מה חרי האף הגדול הזה" יש להשלים את המילים החסרות:

לפי הפירוש הראשון התשובה היא "על אשר עזבו... וילכו ויעבדו אלהים אחרים... אלהים אשר לא ידעום ולא חלק [אותם – את האלילים] להם", ולפי הפירוש השני התשובה היא "על אשר עזבו... וילכו ויעבדו אלהים אחרים... אלהים אשר [עובדיהם] לא ידעום ו[הם] לא חלק[ו] להם [כלום]".

עיון

ולא חלק להם. אולי המשפט הקטוע והלא מובן ממחיש עד כמה האלילים חלולים וריקים, כעלה הנידף ברוח...

53. למשל: לחלוק כבוד, לחלוק מחמאות.

אונקלוס

כז וְטַלְטִילִינוּן יי מַעַל
אַרְעֵהוּן בְּרָגוּ וּבְחָמָא
וּבְתַקּוּף רַב, וְאַגְלִינוּן לְאַרְעַ
אַחֲרֵי בְיוֹמָא הָדִין. כח
דְּמַטְמָרִין קָדָם יי אֱלֹהֵנָא,
וְדַגְלִין לְנָא וְלִבְנָנָא עַד
עֲלָמָא לְמַעַבְדַּיִת כָּל
פְּתָגְמֵי אוֹרֵיתָא הָדָא.

כז וַיִּתְּשֵׁם יְהוָה מַעַל אֲדָמָתָם בְּאֶרֶץ
וּבְחֶמָה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיִּשְׁלַכְם אֶל-אֶרֶץ
אַחֲרַת בְּיוֹם הַזֶּה: כח הַנִּסְתָּרֹת לַיהוָה
אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד-עוֹלָם
לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:
ס רביעי שני כשהן מחוברין

❧ רש"י ❧

(כז) וַיִּתְּשֵׁם ה'. כתר גומו וטלטלינון, וכן "הנני נותשם מעל אדמתם" (ירמיה יב, יד).

❧ ביאור ❧

וַיִּתְּשֵׁם ה'. האמירה "וַיִּתְּשֵׁם ה'"
מַעַל אֲדָמָתָם" איננה מבטאת חלילה
נְתִישָׁה של עם ישראל, שפירושה
עזיבה. מובטחים אנו שה' לא יעזוב את
עם ישראל, כפי שהיטיב להביע משורר
התהלים: "כִּי לֹא יִטֹּשׁ ה' עַמּוֹ וְנִחַלְתּוּ
לֹא יַעֲזֹב" (תהלים צד, יד). נְתִישָׁה היא
עקירה ותלישה ממקום מסוים, והפסוק
מלמד שה' עקר את בניו מארצם והגלה
אותם, אך לא עזבם מעולם. רש"י
מחזק את פירושו משני מקורות:
א. תרגום אונקלוס למילים "וַיִּתְּשֵׁם
ה' מַעַל אֲדָמָתָם" - "וְטַלְטִילִינוּן ה' מַעַל
אַרְעֵהוּן": ה' טלטל את עם ישראל

ממקום למקום והעבירו מארצו
לארצות נכר.
ב. ירמיהו הנביא מנבא על העמים
השוכנים סביב ישראל שגם הם ייעקרו
ממקומם ויגלו, ורק אחרי שהקב"ה
יעקור את בניו מן הגלות וישיבם
לארצם - רק אז יוכלו גם הגויים לשוב:
"כֹּה אָמַר ה' עַל כָּל שְׂכֵנֵי הָרָעִים הַנִּגְעִים
בְּנִחְלָה אֲשֶׁר הִנַּחְתִּי אֶת עַמִּי אֶת
יִשְׂרָאֵל הַנְּתִישׁ מַעַל אֲדָמָתָם וְאֶת
בֵּית יְהוּדָה אֲתוֹשׁ מִתּוֹכָם. וְהָיָה אַחֲרֵי
נְתִישֵׁי אוֹתָם אֲשׁוּב וְרַחֲמָתִים וְהִשְׁבֵּיתִים
אִישׁ לְנִחְלָתוֹ וְאִישׁ לְאַרְצוֹ" (ירמיהו יב-
טו).

רש"י

(כח) הַנְּסִתְּתָּ לָהּ אֶל־הֵינֹנִי. ואם תאמרו מה בידינו לעשות, אתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד, שנאמר "פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ" וגו' (פסוק יז), ואחר כך "וּרְאוּ אֶת מְכֹת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (פסוק כא), והלא אין אדם יודע טמונותיו של חברו. אין אני מעניש אתכם על הנסתרות, שהן לה' אלהינו והוא יפרע מאותו יחיד, אבל הנגלות, לנו ולבנינו לבער הרע מקרבנו, ואם לא נעשה דין בהם יענשו את הרבים (פסחים נד, ב). נקוד על לנו ולבנינו, לדרוש שאף על הנגלות לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה (סנהדרין מג, ב).

ביאור

הַנְּסִתְּתָּ לָהּ אֶל־הֵינֹנִי. הַנְּסִתְּתָּ לָהּ אֶל־הֵינֹנִי. השתלשלות הפסוקים מעלה קושי עצום: בפסוק יז נאמר "פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה אוֹ מְשִׁפָּחָה אוֹ שִׁבְט אֲשֶׁר לָבָבוּ פָנָה הַיּוֹם מֵעַם ה'..." ייתכן שמדובר באדם יחיד או אפילו בקהילה שלמה, אך ודאי שלא מדובר בעם כולו, אך הפרשייה מסתיימת בתיאור קשה של הארץ שנעשית שוממה ועזובה מבניה, עד כדי כך שהגויים שואלים "עַל מָה עָשָׂה ה' כֹּכָה לָאָרֶץ הַזֹּאת מֶה חָרִי הָאֵף הַגָּדוֹל הַזֶּה". לכאורה נראה שהקב"ה מעניש את כלל הציבור על חטאי היחידים, הייתכן?! על כך עונה הפסוק האחרון בפרשייה, המבהיר את הקשר בין היחיד

לציבור ומיישב את התמיהות: "הַנְּסִתְּתָּ לָהּ אֶל־הֵינֹנִי" - כשאדם חוטא בסתר, הרחק מעיני הציבור, אין לציבור אחריות על מעשיו. הנסתרות ידועות רק לקב"ה, וכמובן שאין הוא מעניש את הציבור על דבר שנעלם מעיניו. ואולם יש לזכור ולהפנים: "וְהַנְּגַלְתָּ לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם!" על חטאים ועוולות שנעשים בגלוי יש לנו אחריות ציבורית, ואיננו יכולים לעצום את עינינו ולומר "שלום עליך נפשי"⁵⁴. עם ישראל איננו אוסף של יחידים אלא אומה מיוחדת במינה, שכל בניה ערבים זה לזה.⁵⁵ הערבות ההדדית מחייבת כל אחד ואחד לדאוג לשמירת התורה באומה הישראלית כולה.

54. "אם משיים אדם עצמו כתרומה הזו שמשלכת בזוית הבית ואומר מה לי בטרך הצבור, מה לי בדיניהם, מה לי לשמע קולם, שלום עליך נפשי, הרי זה מחריב את העולם. הוי ואיש תרומות יהרסנה" (משלי כט, ד) (תנחומא משפטים ב, א).

55. "וכשלו איש באחיו (ויקרא כו, לז) - איש בעון אחיו. מלמד שכולן ערבים זה בזה" (סנהדרין כז, ב).

❧ ביאור (המשך) ❧

עם זאת, כל עוד היו ישראל במדבר לא נענשו הרבים על חטאי היחיד. רש"י על המילים "לנו ולבְּנֵינוּ" ועל המילה "עד", ומהן למדו חכמינו זיכרונם לברכה שהערבות ההדדית נכנסה לתוקפה המחייב רק עם כניסתם של בני ישראל לארץ, לאחר קבלת הברית בהר גריזים והר עיבל.

מפנה את תשומת ליבנו לתופעה מעניינת של נקודות המופיעות מעל האותיות בכמה מקומות בתורה - ומשמשות בסיס לדרשות על הפסוקים⁵⁶. בפסוקנו מופיעות נקודות

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

הַנִּסְתָּרִת לַה' אֱלֹהֵינוּ. הפסוקים ממחישים את ההבדל העמוק בין החיים בארץ ישראל לחיים בחוץ לארץ. בחוץ לארץ היהודים חיים כפרטים, ואילו בארץ הם מחוברים לאומה אחת. בחירת ישראל איננה בחירה של יחידים העוסקים בתורה אלא של אומה ההולכת בדרך ה', שכל בניה בכל הדורות כולם מחויבים לברית שנכרתה בפרשתנו וערבים זה לזה.

56. ראו רד"ק על בראשית יח, ט: "ויאמרו אליו - נקוד על איו, ואין לנו טעם בנקודות אלא מה שנמצא מהם בדרשות".

אונקלוס

א ויהי ארי ייתון עלך כל
 פתגמא האלין ברכן ולוטין
 דיהבית קדמך, ותתיב ללבך
 בכל עממא דאגליך יי
 אלהך לתמן. ב ותתוב
 לדחלתא דיי אלהך ותקביל
 למימריה ככל דאנא מפקיד
 לך יומא דין, את ובנך בכל
 לבך ובכל נפשך. ג ויתייב יי
 אלהך ית שבי גלותך וירחיס
 עלך, ויתוב ויכנשנך מפל
 עממא דבדרך יי אלהך
 לתמן.

ל א והיה כי יבאו עליך כל הדברים
 האלה הברכה והקללה אשר נתתי
 לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים
 אשר הדיחך יהוה אלהיך שמה:
 ב ושבתי עדיהוה אלהיך ושמעת
 בקלו כל אשר אנכי מצוך היום
 אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך:
 ג ושב יהוה אלהיך את שבותך
 ורחמך ושב וקבעך מפל העמים
 אשר הפיצך יהוה אלהיך שמה:

רש"י

(ג) ושב ה' אלהיך את שבותך. היה לו לכתוב והשיב את שבותך.
 רבותינו למדו מכאן שהשכינה כביכול שרויה עם ישראל בצרת גלותם,
 וכשנגאלין הכתיב גאולה לעצמו, שהוא ישוב עמהם. ועוד יש לומר
 שגדול יום קבוץ גלויות ובקושי, כאלו הוא עצמו צריך להיות אוזן בידיו
 ממש איש איש ממקומו, כענין שנאמר "ואתם תלקטו לאחד אחד בני
 ישראל" (ישעיה כו, יב), ואף בגלויות שאר האומות מצינו כן, "ושבתי שבות
 מואב" (ירמיהו מח, מז) (מגילה כט, א).

ביאור

וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ. הגולים ויקבץ את עמו מכל הגלויות, אך
 "שְׁבוּתְךָ" היא כינוי לגולים העתידים לשון הפסוק מעוררת שאלה: מדוע לא
 לשוב. הפסוק מבשר שה' ישיב את נאמר 'והשיב ה' אלוקיך את שבותך' <

❧ ביאור (המשך) ❧

אלא "וְשָׁב ה' אֶל־לִהְיוֹת אֶת שְׁבוּתָךְ", שני מקורות:

א. ישעיהו הנביא מנבא על גאולת ישראל במשל מעולם השדה: "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יַחְבֹּט ה' מִשְׁבַּלֶּת הַנֶּהָר עַד נַחַל מִצְרַיִם וְאַתֶּם תִּלְקְטוּ לְאֶחָד אֶחָד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". כדי להוציא את גרעיני התבואה מן השיבולים יש לחבוט בחוזקה בשיבולים עד שיפרדו כל הגרגרים, ואז אפשר ללקטם. כך בבוא הגאולה יכה ה' את האומות כחובט בשיבולים וילקט מתוכן את ישראל, אחד אחד. ומהיכן ילקטו ישראל? "מִשְׁבַּלֶּת הַנֶּהָר" - כינוי לאשור היושבת על נהר פרת⁵⁷, "עַד נַחַל מִצְרַיִם".

❧ אכן הקב"ה בכבודו ובעצמו שב מן הגלות עם כל הגולים. כשבני ישראל מצויים בגלות הקב"ה שוכן עימם בגלותם, וכשהם שבים לארץ השכינה שבה איתם למקומה.

❧ הגאולה לא תתרחש ביום אחד, במבצע המוני שבו יעלו כולם יחד לארץ, אלא בתהליך אישי ופרטני שבו ידאג הקב"ה לכל אחד ואחד מבניו וילווה אותו עד שיגיע לחוף מבטחים, לארץ ישראל. הביטוי "וְשָׁב ה'" ממחיש ששום אדם ושום משפחה לא יגיעו ארצה לבד - ה' ייגש לכל אחד ואחד, יאסוף אותו מגלותו וישוב עימו לארץ ישראל.

לפי הפירוש הראשון ה' נמצא עם ישראל בגלות בכל עת שהותו שם, ולפי הפירוש השני הוא נמצא על הציר שבין הגלות לארץ ישראל, ומגיע לגלות כדי להתלוות לכל אדם שהגיע זמנו לשוב.

לחיזוק הפירוש השני מביא רש"י

לכל פרט ופרט.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

❧ וְשָׁב ה' אֶל־לִהְיוֹת אֶת שְׁבוּתָךְ. שני הפירושים מופלאים, נרחב מעט על כל אחד

57. למילה "שְׁבַלֶּת" בתנ"ך שני מובנים: (1) השיבולת המוכרת, תפוחת המכילה את גרגרי התבואה; (2) זרם מים חזק, נחשול אדיר או מערבולת, כדברי דוד המלך: "בָּאתִי בְּמַעְמָקֵי מִיִּם וְשְׁבַלֶּת שִׁטְפָתִי" (תהלים סט, ג), וכן "אֵל תִּשְׁטַפְנִי שְׁבַלֶּת מִיִּם וְאֵל תְּבַלְעֵנִי מְצוּלָה" (שם פסוק טז).

אונקלוס

ד אַם יְהוֹן גְּלוּתְךָ בְּסִיפֵי
שְׂמִיָּא, מִתְּמֵן יִכְנָשְׁנֶךָ יי
אַלְהֶךָ וּמִתְּמֵן יִקְרַבְנֶךָ. ה
וַיַּעֲלֶנֶךָ יי אֱלֹהֶךָ לְאַרְעָא
דִּירִיתוּ אֲבָהֶתְךָ וְתִירְתָּהּ,
וַיִּזְטִיב לָךְ וַיִּסְגֵּינֶךָ מֵאֲבָהֶתְךָ.
ו וַיַּעֲדֵי יי אֱלֹהֶךָ ית טַפְּשׁוֹת
לְבָבְךָ וְיִת טַפְּשׁוֹת לְבָא דְבִנְךָ,
לְמַדְחָם ית יי אֱלֹהֶךָ בְּכָל
לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ בְּדִיל חֵידָךְ.

ד אַס־יְהִיָּה נִדְחָךְ בְּקֶצֶה הַשָּׁמַיִם
מִשָּׁם יִקְבָּצְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם
יִקְחֶךָ: ה וְהִבִּיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יִרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָּהּ
וְהִיטְבֵּךָ וְהִרְבֵּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ: ו וּמַל יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ אֶת־לִבְּךָ וְאֶת־לִבְּב זֶרְעֶךָ
לֵאמֹר אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־
לִבְּךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ: חמישי
שְׁלִישִׁי כְּשֶׁהָן מְחוּבְּרִין

עיון (המשך) ♪

מהם.

פירוש א

תקופת הגלות הייתה תקופה קשה של הסתר פנים. כלפי חוץ הייתה השכינה חבויה ומסותרת, והיה נראה כאילו עם ישראל הושלך מארצו ולא ישוב אליה חלילה. ואולם למעשה לא פסקה השגחת ה' על ישראל ולו לרגע גם בגלות. ה' שמר על עמו לבל יאבד בין האומות, ובקיום ההבטחה האלוקית ושיבת עם ישראל לארצו התגלתה השכינה מחדש - והובהר לכול כי לא נטש ה' את עמו ולא עזב את נחלתו.

פירוש ב

תהליך הגאולה שאנו חווים בימינו משתקף היטב בפירוש השני. השיבה אל הארץ נפרשת על פני עשרות שנים, בתהליך אישי ובטוח, כנבואת ישעיהו המדגישה את חשיבותו של כל יהודי באשר הוא. בשונה מגאולת מצרים, שבה נשא אותנו הקב"ה על כנפי נשרים והביאנו אל הארץ כולנו יחד, האחריות לגאולה האחרונה מוטלת עלינו, בהתעוררות מלמטה. הגאולה איננה נכפית על איש, ואין בדורנו מנהיג-על שינהיג את העם כולו כמשה רבנו. כל עלייה של יהודי לארץ ישראל היא חלק משמעותי מההיסטוריה הכללית - אך היא נובעת מהתעוררות אישית המלווה בהשגחה פרטית המיוחדת לו.

אונקלוס

ז ויתן יי אלהך ית כל
 לוטיא האליון על בעלי
 דבבך ועל סנאך דרדפוך. ח
 ואת תתוב ותקביל
 למימרא דיי ותעביד ית כל
 פקודוהי דאנא מפקיד לך
 יומא דין. ט ויתרנגך יי
 אלהך בכל עובדי ידך
 בולדא דמעך ובולדא
 דבעירך ובאבא דארעך
 לטבא, ארי יתוב יי למחדי
 עלך לטב כמא דחדי על
 אבהתך. י ארי תקביל
 למימרא דיי אלהך למטר
 פקודוהי וקמוהי דכתיבין
 בספר אורייתא הדין, ארי
 תתוב לדחלתא דיי אלהך
 בכל לבך ובכל נפשך. יא
 ארי תפקידתא דא דאנא
 מפקיד לך יומא דין, לא
 מפרשא היא מנג ולא
 דחיקא היא.

ז ונתן יהוה אלהיך את כל-האלות
 האלה על-איביך ועל-שנאיך אשר
 רדפוך: ח ואתה תשוב ושמעת בקול
 יהוה ועשית את-כל-מצותיו אשר
 אנכי מצוך היום: ט והויתרך יהוה
 אלהיך בכל מעשה ידך בפרי בטנך
 ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטבה
 כי ישוב יהוה לשוש עליך לטוב
 כאשר-שש על-אבותיך: י כי תשמע
 בקול יהוה אלהיך לשמר מצותיו
 וחקותיו הפתובה בספר התורה הזה
 כי תשוב אל-יהוה אלהיך בכל-לבבך
 ובכל-נפשך: יא כי המצוה הזאת
 אשר אנכי מצוך היום לא-נפלאה
 הוא ממך ולא-דחקה הוא:

רש"י

(יא) לא נפלאות הוא ממך. לא מכוסה היא ממך, כמו שנאמר "כי יפלא" (דברים י, ח) – ארי יתכסי, "ותרד פלאים" (איכה א, ט) – ותרד במטמוניות, מכוסה, חבוש בטמון.⁵⁸

ביאור

לא נפלאות הוא ממך. בדרך כלל המילה 'פלא' מתייחסת לתופעה מיוחדת היוצאת מגדר הרגיל, שקשה להכילה ולהסבירה. צירופים רבים נקשרו בפלאיה: ניסים ונפלאות, ילד פלא, פלאי עולם, ועוד. אחת היצירות המופלאות ביותר היא תורתנו הקדושה, ואם כן – כיצד אפשר לומר עליה "לא נפלאות הוא ממך"?!

רש"י מבאר כי שורש פל"א משמש גם לתיאור דבר מכוסה ומוסתר, דבר טמון היטב שאי אפשר לראותו. התורה הקדושה "לא נפלאות הוא ממך", כלומר היא אינה מוסתרת ממך, ואתה יכול ללמוד אותה ולהבינה. ראיה להבנה זו מביא רש"י מפסוק בפרשת שופטים: "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר

יבחר ה' אלהיך בו". כאשר יש מחלוקת חכמים בדין מסוים, ודייני העיר אינם מצליחים להכריע בו, עליהם לעלות אל הסנהדרין בירושלים ולקבל את הכרעתם. את חוסר הבהירות בדין תיארה התורה במילים "כי יפלא", ואונקלוס תרגם "ארי יתכסי" – כלומר מדובר בדין מופלא ומכוסה מהדיינים.⁵⁹ ראיה נוספת לפירושו מביא רש"י מתיאור ירושלים בחורבנה במגילת איכה. הנביא ירמיהו אומר על ירושלים "ותרד פלאים", ורש"י מפרש: "ותרד במטמוניות". ירושלים שהייתה עיר כלילת יופי שהכול נהנים להביט בה ירדה כביכול למחשכים, ל"מטמוניות" – מקום טמון ומכוסה.⁶⁰ רש"י מחדד את פירוש המילה "מטמוניות" מן הפסוק באיוב "טמנם בעפר יחד פניהם חבש בטמון".⁶¹

עיון

◀ לא נפלאות הוא ממך. הראיה הראשונה, מן הפסוק בפרשת שופטים, מבהירה

58. מקור הביטוי "חבש בטמון" באיוב מ, יג, ואיני יודע מדוע בחר רש"י להשתמש דווקא במילים אלו. בדפוס רומא תוספת זו אינה מובאת ברש"י.

59. "כי יפלא – כל הפלאה לשון הבדלה ופרישה שהדבר נבדל ומכוסה ממך" (רש"י דברים יז, ח).

60. בפירושו על הפסוק באיכה רש"י אינו מפרש את המילה "פלאים" מלשון הסתרה כפירושו כאן אלא כהבנה המקובלת – דבר היוצא מגדר הרגיל. וזה לשונו: "ותרד פלאים – ירדתם נפלאות פלאים הרבה שהכל פלאים שאירע לה מה שלא אירע לכל עיר".

61. וכך פירש מצודת ציון את הפסוק באיוב: "טמנם – ענין ההסתרה במקום נסתר, כמו 'והנם טמונים בארץ' (יהושע ז).

אונקלוס

יב לא בשמים הוא, למימר
מאן יפק לנא לשמיה
ויסבה לנא וישמענא יתה
ונעבדנה.

יב לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו
השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה
ונעשנה:

רש"י

(יב) לא בשמים הוא. שאלו היתה בשמים היית צריך לעלות אחריה וללומדה (עירובין נה, א).

עיון (המשך)

היטב את פשר ההפלאה. מדוע אפוא נזקק רש"י גם לפסוק ממגילת איכה? נראה שרש"י מבקש ללמדנו שני רעיונות חשובים בקשר לתורה. האחד - שהתורה הגיונית ומובנת, והשני - שקיומה אפשרי לאדם:

❖ "כי יפלא ממך דבר למשפט" מתייחס לדבר מופלא מן הדיינים - בלתי מובן להם. לפיכך המשמעות של "לא נפלאה" הוא מִמֶּךָּ היא שהמצווה ברורה ומובנת.

❖ ירידתה של ירושלים אל הפלא המוטמן, "ותרד פלאים", מתאר את מצבה הנורא של ירושלים שלא אפשר עוד לאיש להתקיים בה, ומכאן ש"לא נפלאה" מורה כי קיום התורה אפשרי לכל בניה.

ביאור

לא בשמים הוא. בפסוק הקודם אינה רחוקה, אך התוספת "לא בשמים" כבר נאמר על התורה "ולא רחוקה הוא", ואם כך ודאי שהיא אינה נמצאת הרחק בשמיים. מדוע אפוא נאמר שוב "לא בשמים הוא"? וללכת אחריה.

לדברי רש"י אין כפילות. אכן התורה

עיון

לא בשמים הוא. דברי רש"י חשובים מאוד. אף שהובהר בפסוק הקודם שהתורה מתאימה לאדם, וכל שכן שהיא אינה רחוקה, קורה לפעמים שהאדם נתקל בקושי מיוחד בקיום מצווה מסוימת. שמא במקרה כזה הוא יהיה פטור מלקיימה? חלילה. גם אם נראה לאדם שהמצווה הנדרשת ממנו נמצאת אי שם בשמיים ואין לו

אונקלוס

יג וְלֹא מַעְבְּרָא לִימָא הִיא,
 לְמִימַר מֵאֵן יַעְבְּרָא לְנָא
 לְעִיבָר יִמָּא וְיִסְבָּה לְנָא
 וְיִשְׁמַעְנָא יְתָה וְנַעֲבַדְנָה. יד
 אֲדִי קָרִיב לָךְ פְּתַגְמָא לְחֻדָּא,
 בְּפֻמְךָ וּבְלִפְךָ לְמַעַבְדִּיהָ. טו
 חֲזִי דִיהֲבִית קְדָמְךָ יוֹמָא דִּין
 יְת חַיִּי וְיְת טַבְתָּא, וְיְת מוֹתָא
 וְיְת בְּשָׁתָא.

יג וְלֹא־מַעְבֵּר לִים הוּא לֵאמֹר מִי
 יַעְבְּר־לָנוּ אֶל־עֵבֶר הַיָּם וְיִקַּח־ה' לָנוּ
 וְיִשְׁמַעְנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה: יד כִּי־קָרֹב
 אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבְלִבְבְּךָ
 לַעֲשֹׂתָ: טו שְׁבִיעִי וּמִפְטִיר רְבִיעִי כְּשֶׁהֵן מַחוּבְרִין
 טו רָאָה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת־הַחַיִּים
 וְאֶת־הַטּוֹב וְאֶת־הַמּוֹת וְאֶת־הָרָע:

רש"י

(יד) כִּי קָרֹב אֵלֶיךָ. התורה נתנה לכם בכתב ובעל פה.

עיון (המשך)

כל אפשרות להגיע אליה - עליו להשקיע את מיטב מאמציו ללמוד את פרטי המצווה, להבין את מהותה - ולקיימה.

ביאור

כִּי קָרֹב אֵלֶיךָ. מה משמעות אינה קשה להשגה ולהבנה - משום קרבתה של התורה אלינו? באיזה מובן שיש תורה שבעל פה המסבירה את היא "קרובה"? רש"י מבאר שהתורה התורה שבכתב.

עיון

כִּי קָרֹב אֵלֶיךָ. ישנו הבדל גדול בין דבר כתוב לדבר שנאמר בעל פה. יצירה כתובה היא דבר קבוע ויציב שאיננו בר שינוי, ואילו המילים המדוברות מלאות חיוניות וגמישות - בכוחן להסביר דברים בדרך אחת ובדרך אחרת, לצמצם או להרחיבם, להדגיש נקודות מסוימות וכן הלאה. נתינתה של התורה בכתב ובעל פה מעניקה לה יציבות וגמישות גם יחד: מצד אחד היא קבועה וקיימת ואינה משתנה, ומצד שני יש בה כוח התאמה למצבים משתנים ולתקופות שונות. בזכות השילוב המיוחד של היציבות והגמישות נשארת התורה קרובה אלינו בכל דור ודור.

אונקלוס

טו דאָנא מַפְקִיד לְךָ יוֹמָא
 דִּין לְמִדָּחַס יָת יי אֱלֹהֶךָ
 לְמַדְךָ בְּאוֹרְחָן דִּתְקַנָּן
 קְדָמוּהִי וּלְמִטְר פְּקוּדוּהִי
 וּקְיָמוּהִי וְדִינוּהִי, וְתִיחִי
 וְתִסְגִּי וּיְבָרְכְךָ יי אֱלֹהֶךָ
 בְּאַרְעָא דְאַתָּה עָלִיל לְתַמָּן
 לְמִידָּתָהּ יי וְאַם יִתְפַּנֵּי לְפָךָ
 וְלֹא תִקְבִּיל, וְתִטְעִי וְתִסְגִּוד
 לְטַעֲוֹת עַמְּמִיָּא וְתַפְלַחְנִין.
 יח חֲוִיתִי לְכוֹן יוֹמָא דִּין אֲרִי
 מִיבֵד תִּיבְדוֹן, לֹא תִיבְדוֹן
 יוֹמִין עַל אֲרַעָא דְאַתָּה עֲבַד
 יָת יְרֵדְנָא לְמִיעַל לְתַמָּן
 לְמִידָּתָהּ.

טו אֲשֶׁר אֲנִי מִצֹּנֶה הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת־
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִלְכֹת בְּדַרְכָּיו וּלְשַׁמֹּר
 מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחַיִּית וּרְבִית
 וּבְרַכָּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר־
 אָתָּה בָּא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: יי וְאַם־יִפְנֶה
 לְבַבְךָ וְלֹא תִשְׁמַע וְנִדְחַתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ
 לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעִבַדְתָּם: יח הִגַּדְתִּי
 לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֶבֶד תֵּאבְדוּן לֹא־
 תֵּאדְרִיכֶן יָמַיִם עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר אָתָּה
 עֲבַדְתָּ אֶת־הַיָּרְדֵּן לְבֹא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:

רש"י

(טו) אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב. זה תלוי בזה: אם תעשה טוב הרי לך חיים, ואם
 תעשה רע הרי לך המות. והכתוב מפרש והולך היאך. (טו) אֲשֶׁר אֲנִי
 מִצֹּנֶה הַיּוֹם לְאַהֲבָה. הרי הטוב, ובו תלוי: וְחַיִּית וּרְבִית. הרי החיים. (יז) וְאַם
 יִפְנֶה לְבַבְךָ. הרי הרע. (יח) כִּי אֶבֶד תֵּאבְדוּן. הרי המות.

ביאור

אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב. ארבעת
 הפסוקים שרש"י פירש במכלול אחד
 מאירים את אפשרות הבחירה בין טוב
 לרע.
 פסוק טו משמש מעין כותרת
 או ברע, אך דעו שבחירה בטוב פירושה <

❧ ביאור (המשך) ❧

בחירה בחיים, ובחירה ברע פירושה המלווה אותו, פסוק יז מתאר את הרע, מוות. הפסוקים הבאים מפרטים ופסוק יח מתייחס למוות המלווה את ומבארים את הנאמר בכותרת: פסוק טז הבחירה ברע. מסביר מה הוא הטוב ומהי ברכת החיים

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

את החיים ואת הטוב. פסוקים אלו מאירים עיקרון בסיסי ביהדות - עקרון הבחירה החופשית. וכך כתב הרמב"ם: "רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו" (הלכות תשובה ה, א). אומנם יש לשאול: אם מובטח שכר להולך בדרך ה' ועונש למי שפונה לה עורף, איה הבחירה החופשית? אלא שהואיל והשכר והעונש אינם מיידים - הבחירה נשארת בידי האדם.

לאור זאת ננסה להבין מדוע הציבה התורה בראש "את החיים" ורק לאחר מכן הוסיפה "וְאֵת הַטֹּב", ובהקבלה - קודם "וְאֵת הַמָּוֶת" ואחריו "וְאֵת הָרָע". לכאורה אם הטוב מוליד חיים והרע סופו מוות היה הגיוני יותר לכתוב 'את הטוב ואת החיים, את הרע ואת המוות'. ואכן כך הוצגו הדברים בפסוקי הפירוט: עשיית הטוב ("אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ...") קודמת לשכר ("וְחַיִּיתָ וְרַבִּיתָ וַיִּבְרַךְ ה' אֱלֹהֶיךָ..."), ועשיית הרע ("וְאִם יִפְנֶה לְבָבְךָ וְלֹא תִשְׁמָע...") קודמת לעונש ("כִּי אֲבֹד תֵּאבְדוֹן לֹא תִאָּרֶיךָ יָמִים עַל הָאָדָמָה..."). מדוע אפוא בפסוק הראשון, פסוק הכותרת, חרגה התורה מהסדר ההגיוני?

התשובה נעוצה בהבנת מהות החיים, בהכרה כי אין משמעות לעצם החיים עלי אדמות אם הם ריקים מהטוב, הלא הוא התורה הקדושה. "החיים" ו"הטוב" אינם מושגים נפרדים של פעולה ושכר אלא שלמות אחת של חיי תורה, חיים של אמת הממלאים את קיום האדם במשמעות. הבנה זו מבהירה מאליה כי גם המוות איננו העונש על העבירות אלא העדר של חיים ערכיים, שכן אין מוות גדול יותר מחיים חלולים, נעדרי כל עשיית טוב. אדם שסר מן הדרך והולך על פי תהום נדרש לפעמים לצרות שיבואו עליו ויעוררו אותו, כדי שיזכה להיזכר מי הוא וישוב לדרך החיים.

אונקלוס

יֵט אִסְהִידִית בְּכֹן יוֹמָא דִּין
 יֵת שְׁמַיָּא וְיֵת אֶרְעָא חַיִּי
 וּמִוֹתָא יְהִבִּית קִדְמָךְ בְּרָכֹן
 וְלוֹטִין, וְתִתְרַעֵי בְּחַיִּי בְּדִיל
 דְּתִיחִי אֶת וּבְנֶךְ.

יֵט הָעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת־הַשָּׁמַיִם
 וְאֶת־הָאָרֶץ הַחַיִּים וְהַמּוֹת נִתְּנִי
 לִפְנֶיךָ הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וּבַחֲדָת
 בְּחַיִּים לְמַעַן תַּחֲיֶה אֶת־הַזֶּרַע:

רש"י

(יט) הָעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. שהם קיימים לעולם, וכאשר תקרה אתכם הרעה יהיו עדים שאני התריתי בכם בכל זאת. דבר אחר, העידתי בכם היום את השמים וגו' אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: הסתכלו בשמים שבראתי לשמש אתכם, שמא שנו את מדתם, שמא לא עלה גלגל חמה מן המזרח והאיר לכל העולם כענין שנאמר "וזרח השמש ובא השמש" (קהלת א, ה)? הסתכלו בארץ שבראתי לשמש אתכם, שמא שנתה מדתה, שמא זרעתם אותה ולא צמחה, או שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים? ומה אלו שנעשו לא לשכר ולא להפסד אם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאין אין מקבלין פורענות לא שנו את מדתם, אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם חטאתם תקבלו פורענות על אחת כמה וכמה (עיינו בספרי האזינו שו).

ביאור

הָעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם
 וְאֶת הָאָרֶץ. על פי פשט הפסוק הקב"ה
 ממנה את השמיים והארץ לעדים. מה
 פשר הדבר? כלום עיניים יש להם
 לראות ופה להעיד? רש"י מציע שני
 פירושים:

אך בחינת האירועים בפרספקטיבה
 היסטורית תעיד על קיום דבר ה' כולו.
 השמיים והארץ הם סמל לנצחיות
 ולהימשכותם של תהליכים היסטוריים
 לאורך זמן.

ב. העדת השמיים והארץ היא
 קריאה לעם ישראל להתבונן בהנהגת
 הטבע - כבעל דין הממקד את מלוא
 תשומת ליבו בעדותם של העדים

א. עדות השמיים והארץ רומזת
 שתוכן ההתראות לא ימומש מייד - כדי
 לאפשר בחירה חופשית מלאה לאדם -

🌀 רש"י 🌀

וּבַחֲרֶתְךָ בְּחַיִּים. אני מורה לכם שתבחרו בחלק החיים, כאדם האומר לחבירו בחר לך חלק יפה בנחלתי ומעמידו על חלק היפה ואומר לו את זה ברור לך, ועל זה נאמר "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי" (תהלים טז, ה), הנחת ידי על גורל הטוב לומר את זה קח לך.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

העומדים על הדוכן. כשם שהשמיים האדם החפץ חיים נתבע לציית לחוקי והארץ כפופים לריבונו של עולם התורה, אך בניגוד לשמיים ולארץ ציות ומצייתים לחוקים שחקק בטבע, כך זה כפוף לרצונו ולהחלטתו.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

הַעֲדֵתִי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ.

עיון בפירוש א

הפסוק חושף את גילוי הפנים הטמון בתוככי הסתר הפנים. הצרות הבאות על עם ישראל מעלות לא אחת חשש כבד שמא עזב ה' את עמו ואין בידו - או ברצונו - להושיע. ואולם כשנזכרים שהכול כבר נכתב בספר התורה, וכי הצרות אינן אלא קיום דבר ה' - מבינים שהסתר הפנים הוא למעשה גילוי פני ה'. צרותיהם של ישראל מעידות על ההשגחה העליונה.

עיון בפירוש ב

מילותיו של רש"י בפירושו ממחישות את האחריות הכבדה המוטלת על כתפי האדם בכלל ועל כתפיהם של ישראל בפרט: "הסתכלו בשמיים ובארץ שבראתי לשמש אתכם" - כל אשר בראתי נועד לכם, כי אתם מטרת הבריאה. כיצד יראה העולם שבראתי למענכם? הכול תלוי בכם. בידכם הדבר.

🌀 ביאור 🌀

וּבַחֲרֶתְךָ בְּחַיִּים. כיצד מתיישב הציווי "וּבַחֲרֶתְךָ בְּחַיִּים" עם אפשרות הבחירה שניתנה לנו בפסוקים הקודמים? האומנם הבחירה בין החיים והטוב לבין המוות והרע נתונה בידינו, או שמא כבר הוחלט בעבורנו במה עלינו "לבחור"?
 אכן רש"י מבאר שההכוונה "וּבַחֲרֶתְךָ בְּחַיִּים" איננה ציווי אלא עצה טובה מאת ה', המלצה על הדבר הטוב ביותר וסיוע בבחירתו. להמחשה נעזר רש"י בפסוק מתהלים, נבאר את חלקי הפסוק:
 "ה' מָנָת חֲלָקִי" - מצוותיך ה' הן <

אונקלוס

ד לְמַרְחֵם יֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ
 לְקַבֵּלָא לְמִימְרֵיהּ
 וּלְאַתְקַרְבָּא לְדַחֲלִיתִיהּ, אֲרִי
 הוּא חֵיךְ וְאוֹרְכוֹת יוֹמֶיךָ
 לְמַתֵּב עַל אֲרֻעָא דְקִיָּים יְיָ
 לְאַבְהָתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק
 וּלְיַעֲקֹב לְמַתָּן לְהוֹן.

ג לְאַהֲבָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשִׁמְעַ
 בְּקוֹלוֹ וּלְדַבְּקָה־בּוֹ כִּי הוּא חֵיךְ וְאוֹרְךָ
 יְמֶיךָ לְשִׁבְתָּ עַל־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
 יְהוָה לְאַבְתֶּיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק
 וּלְיַעֲקֹב לְתֵת לָהֶם: פ

❧ ביאור (המשך) ❧

חלק ממהותי ומיישותי, אליהן נשואות כך מצוותיך הן שלי, חלק חיוני מחיי.
 עיניי תמיד. "אתה תומיך גורלי" - אתה, ה',
 "וכוסי" - כשם שכוסי שייכת לי תומך בי ומסייע לי בבחירתי בכ להיות
 וקרובה אליי תמיד להרוויית צימאוני, "גורלי" - חלקי ונחלתי.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וּבְחִרְתָּ בְּחַיִּים. לכאורה אם גלוי וידוע שעשיית הטוב מביאה חיים ועשיית הרע
 מביאה מוות, מדוע נדרש סיוע מאת ה' לבחור בטוב? הרי כולם חפצי חיים הם!
 התשובה היא שידיעת הדרך הנכונה אינה מספיקה במציאות, ולא אחת גוברים
 טבע האדם ותשוקותיו על השכל הישר. הלוא עם ישראל כולו קיבל את התורה
 בסיני, ואף על פי כן לא כולם מקיימים את מצוותיה, ואפילו כלפי העם שצעד עם
 משה רבנו בכל שנות המדבר התריע משה "פֶּן יֵשׁ בְּכֶם שׂוֹרֵשׁ פָּרָה רָאשׁ וְלַעֲנָה!" על
 כן נדרש לאדם סיוע ממעל לבסס את בחירתו בטוב ולהתמיד בה - ויתרה מזו,
 לעתים נדרשת טלטלה הגונה כדי להחזירו לדרך ה', בדמות אירועים הקורים בחייו
 וגורמים לו להתבונן במעשיו ובדרכו. אם כן, ההדרכה "וּבְחִרְתָּ בְּחַיִּים" כמוה כדברי
 המורה המסייע באהבה לתלמידיו להתפתח ולהתקדם.

פרשת
ויקרא

עם רש"י ותרגום אונקלוס
ופירוש

בעקבות רש"י
ביאור ועיון

מאת
שאול דוד בוצ'קו

עורכת
אודיה בראון

כוכב יעקב תשפ"ד

אונקלוס

א וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה, וּמִלִּיל יֵת
פִּתְגָמִיָּא הָאֵלִין עִם כָּל
יִשְׂרָאֵל. ב וַאֲמַר לְהֹזֶן בַּר
מֵאָה וְעֶסְרִין שָׁנִין אֲנִי יוֹמָא
דִּין לֵית אֲנִי יָכִיל עוֹד לְמַפֵּק
וּלְמִיעֵל, וַיֵּי אֲמַר לִי לֹא
תַעֲבֹד יֵת יִדְדָנָא הֲדִין.

לא א וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת־הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל: ב וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים בֶּן־מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אֲנִכִּי
הַיּוֹם לֹא־אוּכַל עוֹד לְצֵאת וּלְבוֹא
וַיְהִי־הָאָמֶר אֵלַי לֹא תַעֲבֹד אֶת־
הַיִּדְדָּן הַזֶּה:

רש"י

(א) וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה. וגו'. (ב) לֹא אוּכַל עוֹד לְצֵאת וּלְבוֹא. יכול שתשש כחו, תלמוד לומר "לא כהתה עינו ולא נס לחה" (דברים לד, ז). אלא מהו לא אוכל? איני רשאי, שנטלה ממני הרשות ונתנה ליהושע. דבר אחר, לצאת ולבא בדברי תורה, מלמד שנסתמו ממנו מסורות ומעיונות החכמה. אֲנִכִּי הַיּוֹם. היום מלאו ימי ושנותי, ביום זה נולדתי וביום זה אמות. וְהָאָמֶר אֵלַי. זהו פירוש לא אוכל עוד לצאת ולבא, לפי שה' אמר אלי (סוטה יג, ב).

ביאור

וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה. פסוק א ופסוק ב מקשים לכאורה זה על זה. בפסוק א נאמר "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה", אך בפסוק ב משה רבנו מעיד על עצמו: "לֹא אוּכַל עוֹד לְצֵאת וּלְבוֹא". אם כן, כיצד הלך? היה אפשר לתרץ שהליכתו הייתה בכבודות ובלאות, וכי בדבריו העיד כי הואיל ותש כוחו תהא זו כנראה הליכתו האחרונה. ואולם תירוץ זה אינו יכול להתקבל שכן פסוקי התורה האחרונים מתארים כי עד למותו נותר משה רבנו בשיא כוחו ובשיא כשירותו: "וּמֹשֶׁה בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בְּמֹתוֹ לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא נָס לַחֶה". מכאן שחוסר יכולתו של משה לצאת ולבוא ("לֹא אוּכַל עוֹד") לא נבע מקושי גופני אלא מהחלטת ריבונו של עולם. משה רבנו מבהיר לעם כי אף שכוחו במוותו והליכתו כהליכת אדם צעיר אין

❧ ביאור (המשך) ❧

הוא רשאי עוד לצאת ולבוא עימם משום שה' יתברך גזר עליו שלא יעבור את הירדן - ומכאן ואילך יהושע בן נון הוא המנהיג. משה מדגיש כי תם תפקידו בעולם וכי הגיע היום המדויק שבו עליו למות - מאה ועשרים שנה בדיוק מהיום שבו נולד.

רש"י מביא פירוש נוסף, ולפיו אין כל סתירה בין הפסוקים. "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה" מתייחס להליכה ברגליים, לכוח הפיזי שנותן איתן אצל משה רבנו, ואילו "לא אוכל עוד לצאת ולבוא" מתייחס לאור הרוחני - שנלקח ממשה בהגיע זמנו של יהושע להנהיג את העם.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה. שני הפירושים משלימים זה את זה, ויחד הם מבטאים את סופו של משה רבנו למראית עין - בהנהגה הארצית על פי הפירוש הראשון ובהנהגה הרוחנית על פי הפירוש השני.

הפירוש השני קשה להכלה. מדוע נלקח ממשה רבנו האור הגדול ו"נסתמו ממנו מסורות ומעיינות החכמה"? מדוע לא זכה משה רבנו לצאת מן העולם כשגדולתו הרוחנית מלווה אותו?

יום מותו של משה רבנו משקף את חייו מתחילתם ועד סופם. משה רבנו, שהיה "עֲנִיּוֹ מְאֹד מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (במדבר יב, ג), היה מסור בכל ישותו לשירות העם ולא ביקש דבר וחצי דבר לעצמו. האורות הגדולים שלהם זכה בנבואותיו כווננו כולם לעם ישראל, בלי שום יומרה לנכס אותם לעצמו, ועל כן ברגע שנלקחה ממנו ההנהגה ניטלה ממנו הקרבה המיוחדת לה' שמתוכה זרם השפע הרוחני שיועד לעם ישראל.

נטילת מעיינות האור ממחישה את עוצמת החיבור של משה לה'. כשם שהקב"ה ברא את עולמו כדי להיטיב מטובו יתברך לזולתו⁶² כך משה רבנו קיים במשך כל שנותיו את אומדן-חייו - הארת התורה לזולת.

ואף שמשה רבנו איננו מתהלך עוד בקרבנו, רוחו חופפת עלינו וממשיכה להנהיג אותנו בתורתו, ומשחר קטנותנו אנו לומדים לשון "תֹּרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרְשָׁה קִהְלֹת יַעֲקֹב" (דברים לג, ד)⁶³.

62. ראו רמח"ל דרך ה' ב, א.

63. "מאימתי מתחיל ללמד לבנו? משיתחיל לדבר מתחיל ללמדו 'תורה צוה לנו משה' (דברים לג, ד) ופסוק ראשון מפרשת שמע (דברים ו, ד), ואחר כך מלמדו מעט מעט עד שיהא כבן ששה או כבן שבעה, ואז מוליכו אצל מלמדי תינוקות" (שולחן ערוך יורה דעה רמה, ה).

אונקלוס

ג יי אלהך הוא עבר קדמך
 הוא ישיצי ית עממיא האלין
 מן קדמך ותידתנן, יהושע
 הוא עבר קדמך כמא דמליל
 יי. ד ויעבד יי להון כמא
 דעבד לסיחון ולעוג מלכי
 אמורא ולארעהון, דשיצי
 יתהון. ה וימסרנן יי
 קדמיכון, ותעבדון להון ככל
 תפקידתא דפקידית יתכון.
 ו תקפו ועילמו לא תדחלון
 ולא תתברון מן קדמיהון.
 ארי יי אלהך מימריה מדבר
 קדמך לא ישפקנך ולא
 ירחקנך.

ג יהוה אלהיך הוא | עבר לפניך
 הוא ישימיד את הגוים האלה
 מלפניך וירשתם יהושע הוא עבר
 לפניך כאשר דבר יהוה: שני ד ועשה
 יהוה להם כאשר עשה לסיחון ולעוג
 מלכי האמרי ולאדעם אשר השמיד
 אתם: ה ונתנם יהוה לפניכם ועשיתם
 להם ככל המצוה אשר צויתי
 אתכם: ו חזקו ואמצו אל-תיראו
 ואל-תערצו מפניהם כי | יהוה
 אלהיך הוא ההלך עמך לא ירפך
 ולא יעזבך: ס שלישי חמישי כשהן מחוברין

רש"י

(ו) לא ירפך. לא יתן לך רפיון להיות נעזב ממנו.

ביאור

לא ירפך. "ירפך" הוא פועל בבניין הפעיל (הרפה, להרפות), המציין הרפיה ושחרור אחיזה - ולא פועל בבניין פיעל (רפה, לרפות), המציין החלשה. מכאן שהביטוי "לא ירפך ולא יעזבך" כולל

הבטחה אחת המורכבת מסיבה ותוצאה: הקב"ה לא ירפה את אחיזתו מעם ישראל וכך יישארו תחת השגחתו ולא יעזבו⁶⁴.

64. וראו את דברי רש"י לעיל ד, לא (ד"ה "לא ירפך") ואת ביאורנו שם.

אונקלוס

ז וקרא משה ליהושע
ואמר ליה לעיני כל ישראל
תקף ועילם ארי את תיעול
עם עמא הדין לארעא
דקיים יי לאבדהוון למתן
להון, ואת תחסננה להון.

ז ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו
לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה
תבוא את העם הזה אל הארץ אשר
נשבע יהוה לאבתם לתת להם ואתה
תנחילנה אותם:

רש"י

(ז) כי אתה תבוא את העם הזה. ארי את תיעול עם עמא הדין. משה אמר
לו ליהושע, זקנים שבדור יהיו עמך הכל לפי דעתך ועצתך, אבל הקדוש
ברוך הוא אמר ליהושע "כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר
נשבעתי להם" (דברים לא, כג), תביא על כרחם. הכל תלוי בך, טול מקל
והך על קדקדן. דבר אחד לדור, ולא שני דברים לדור (סנהדרין ח, א).

עיון (על עמוד קודם)

לא ירפך. המלחמה על כיבוש הארץ עלולה להטיל פחד ואימה בליבם של
ישראל. הקב"ה מחזק ומעודד אותם שלא ייראו ולא ייחתו מפני הגויים, כי הוא יהיה
איתם. אומנם הוא לא יילחם במקומם - המשימה מוטלת עליהם - אך הוא יחזיק
חזק בידם שלא ייחלשו ולא ירפו ידיהם, וכך יצליחו להילחם במלוא עוזם ולא ייעזבו
בידי הגויים.

ביאור

כי אתה תבוא את העם הזה. פעמיים בפרק זוכה יהושע לברכת
"חזק ואמץ" ולציווי והבטחה שיביא את עם ישראל לארץ ישראל. לשון
הפסוק דומה מאוד בשתי הפעמים, אך יש הבדל דק ביניהן. בפסוקנו אומר
משה ליהושע "חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ אשר
נשבעתי להם", ובהמשך הפרק ה' יתברך הוא המצווה את
יהושע⁶⁵ ואומר לו "חזק ואמץ כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר
נשבעתי להם". רש"י מבחין בין שני הפעלים "תבוא" ו"תביא" ומבאר כי

65. כפי שיבהיר רש"י בפסוק כג.

אונקלוס

ח וַיֵּי הוּא מְדַבֵּר קִדְמָךְ
מִימְרֵיהּ יְהִי בְּסַעֲדָךְ לֹא
יִשְׁבָּקְנָךְ וְלֹא יִרְחַקְנָךְ, לֹא
תִדְחַל וְלֹא תִתְבָּר. ט וַיִּכְתֹּב
מֹשֶׁה יְת אֲזִיָּתָא הָדָא
וַיְהִיבָה לְכַהֲנָא בְּנֵי לְוִי
דְּנִטְלִין יְת אֲרוֹן קִימָא דִּי,
וְלִכְל סְבִי יִשְׂרָאֵל.

ח וַיֵּי הוּא | הִהִלְךְ לְפָנֶיךָ הוּא יְהִי
עִמָּךְ לֹא יִרְפָּךְ וְלֹא יִעֲזֹבְךָ לֹא תִירָא
וְלֹא תַחַת: ט וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־
הַתּוֹרָה הַזֹּאת וַיִּתֶּנָּה אֶל־הַכֹּהֲנִים
בְּנֵי לְוִי הַנְּשָׂאִים אֶת־אֲרוֹן בְּרִית
יְהוָה וְאֶל־כָּל־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל: רביעי

רש"י

(ט) וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה וְגו' וַיִּתֶּנָּה. כשנגמרה כלה, נתנה לבני שבטו.

ביאור (המשך)

'לבוא את העם' פירושו לבוא עימם ביחד, כאחד מהם, בהנהגה משולבת עם זקני ישראל, ו'להביא את העם' היא פעולה חד צדדית המוטלת על יהושע - הוא הפועל, והעם נפעל בעל כורחו. משה מבקש מיהושע לעיני העם לבוא עם ישראל בהסכמה ובנעימה. לעומת זאת הקב"ה דורש מיהושע להשתמש בסמכויותיו כמנהיג יחידי ולהוביל את עם ישראל אל הארץ, כדברי הגמרא במסכת סנהדרין: "דָּבָר [=מנהיג] אֶחָד לְדֹר וְאֵין שְׁנַי דְּבָרִין לְדֹר".

עיון (על עמוד קודם)

כִּי אַתָּה תָּבֹא אֶת הָעָם הַזֶּה. שתי ההוראות משלימות זו את זו ובונות את דרך ההנהגה השלמה. משה רבנו מבין שתמה תקופת המדבר שבה היה הכול מרוכז בידיו - וכי הכניסה לארץ מחייבת מעבר לאופי הנהגה שונה, הדורש האצלת סמכויות. ה' מסכים עם משה שזוהי דרך הנהגה נכונה וראויה, אולם מדגיש שהמנהיג העליון חייב לדעת לאן הוא רוצה להוליך את העם. זה תפקידו וזו אחריותו הבלעדית.

ביאור

וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה וְגו' וַיִּתֶּנָּה. רש"י בפסוק:

מבאר שני דברים שאינם מפורשים א. הביטוי "הַתּוֹרָה הַזֹּאת" מתייחס <

❧ ביאור (המשך) ❧

לכל התורה כולה - ולא רק לספר דברים הנושא את נאומו של משה רבנו. כיצד הגיע רש"י למסקנה זו? והלוא במצוות הקהל המופיעה בפסוקים הבאים נאמר "תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נָגִיד כָּל יִשְׂרָאֵל" (להלן פסוק יא) - ושם מדובר רק על ספר דברים, כפי שמבאר שם רש"י עצמו?! התשובה מופיעה בהמשך הפרק, בפסוקים המשמשים השלמה והרחבה לכתוב בפסוקנו: "וַיְהִי כַּכֹּלֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר עֵד תָּמִים. וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אֶת הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית ה' לֵאמֹר. לָקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׁמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם..." (פסוקים כד-כו). "עֵד תָּמִים" - משמע כל התורה כולה.⁶⁶

ב. משה רבנו לא נתן את התורה רק לנושאי ארון ברית ה' אלא לכל שבטו.⁶⁷ שבט לוי היה אחראי על ההנהגה הרוחנית של עם ישראל, ולכל בית אב היה תפקיד מוגדר בהקמת המשכן ופירוקו ובנשיאתו במסעות המדבר. נשיאת הארון הייתה באחריותה של משפחת קהת, האמונה על כלי המשכן. והינה, אף שהכוהנים לא היו נושאי הארון, וגם לא כל הלוויים, מנתה התורה את כולם בפסוקנו: "וַיִּתֶּנָּה אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לְוִי הַנֹּשְׂאִים אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה'". מכאן שהתורה ניתנה לכל שבט לוי, ההנהגה הרוחנית שדגלה הוא נשיאת ארון ה'.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה וְגו' וַיִּתֶּנָּה. לא רק בני לוי קיבלו את ספר התורה אלא גם זקני ישראל, אך יש הבדל בין שתי הקבוצות. הבדל זה בא לידי ביטוי באתנחתא המופיעה בפסוק תחת "אֲרוֹן בְּרִית ה'" - מעין פסיק המפריד בין "הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לְוִי הַנֹּשְׂאִים אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה'" לבין "כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל". הלוויים שייכים לשבט הנבחר הממונה על ההנהגה הרוחנית של העם, ומתוך כך קיבלו את התורה למשמרת. לעומת זאת הזקנים הם אנשים רמי מעלה המשתייכים להנהגה מתוך בחירה אישית ורצון לתרום תרומה רוחנית לעם ישראל. הלוויים קיבלו את התורה מכוח היותם בני שבט לוי, והזקנים קיבלוה בשל רצונם להיות שותפים.⁶⁸

רש"י הדגיש כי משה נתן את התורה "לבני שבטו" כי הלוויים היו מקור ההנהגה הרוחנית בעם כבר מראשית התהוותו. עמרם אבי משה היה גדול הדור במצרים, יוכבד ומרים הגנו על תינוקות ישראל ומנעו את השלכתם ליאור, משה ואהרן גאלו

66. מבואר על פי הרמב"ן.

67. על פי ספר הזיכרון, ביאור מאת ר' אברהם הלוי בקראט, מראשוני פרשני רש"י.

68. עיינו עוד בסוף פרשת כי תבוא בדברי רש"י על הפסוק "וְלֹא נָתַן ה' לָכֶם לֵב לְדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנִים לִשְׁמֹעַ עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (כט, ג) ובפירושו על דבריו.

אונקלוס

י וּפְקִיד מֹשֶׁה יִתְּהוּן לְמִימַר,
מִסּוּף שְׁבַע שָׁנִין בְּזִמְנָן שְׁתָּא
דְּשִׁמְטָתָא בְּחָגָא דְּמִטְלָיא.

י וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ שְׁבַע
שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג
הַפִּסְחָה:

רש"י

(י) מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים. בשנה ראשונה של שמטה, שהיא השנה השמינית.
ולמה קורא אותה שנת השמטה, שעדיין שביעית נוהגת בה בקציר של
שביעית היוצא למוצאי שביעית (סוטה מא, א).

עיון (המשך)

את העם מהשעבוד והנהיגוהו במדבר, ושבט לוי כולו, שהיה השבט היחיד שלא
חטא בחטא העגל, נבחר לשרת בקודש - במשכן ובמקדש - במקום הבכורות.

ביאור

מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים. מקריאת הפסוק לא ברור מתי מתקיימת מצוות הקהל:
האם היא מתקיימת בחג הסוכות "מִקֵּץ
שְׁבַע שָׁנִים", כלומר בשנה השמינית
הבאה אחרי השנה השביעית, או שהיא
מתקיימת "בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה" -
כלומר בחג הסוכות של השנה
השביעית?
רש"י מבאר שאין סתירה בין שני
התאריכים. תחילת השנה השמינית

עודנה, במובנים מסוימים, "בְּמַעַד שְׁנַת
הַשְּׁמִטָּה", הואיל והפירות שהתחילו
לצמוח בשנה השביעית מבשילים
במלואם רק בשנה השמינית, וקדושת
שביעית חלה עליהם. אם כן, מועדה של
מצוות הקהל הוא בחג הסוכות של
השנה השמינית - "מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים",
שאף שהסתיימה השנה השביעית הוא
עדיין "בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה".

עיון

מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים. מצוות הקהל היא מעין טקס סיום מפואר לשנת השמיטה.
הביטוי "בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה" מאיר את הקשר המיוחד בין שתי המצוות.

לאחר שש שנים של עבודה חקלאית, שהייתה בעבר העיסוק העיקרי ומקור
הפרנסה של רוב העם, מגיעה שנת מנוחה המוקדשת כולה לה' - כיום השבת המגיע
לאחר ששת ימי המעשה. החזרה לשגרת העבודה בסיומה של שנת הקודש דורשת
חיזוק ועידוד, ואלו ניתנים לעם במנות גדולות במצוות הקהל, עת מתאסף העם כולו

אונקלוס

יא בְּמִיתִי כָּל יִשְׂרָאֵל
לְאַתְחַזָּא קֳדָם יי אֱלֹהֶךָ
בְּאַתְרָא דִּיתְרֵעִי, תִּקְרִי ית
אוּרִיתָא הָדָא קֳדָם כָּל
יִשְׂרָאֵל וְתִשְׁמַעְנֻן. יב כְּנֹשׁ
ית עֲמָא גְבַרְיָא וְנִשְׂיָא
וְטַפְלָא וְגִיּוֹרְךָ דְּבִקְרוּךְ.
בְּדִיל דִּישְׁמַעֻן וּבְדִיל
דִּילְפֹּן וְיִדְחִלוּן קֳדָם יי
אֱלֹהֵכֹן וְיִטְרוּן לְמַעַבְדֵּי ית
כָּל פְּתֻגְמֵי אוּרִיתָא הָדָא.

יא בָּבוֹא כָּל־יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אֶת־פָּנַי
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר
תִּקְרָא אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל־
יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם: יב הִקְהֵל אֶת־הָעָם
הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר
בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמָעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ
וִירְאוּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ
לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:

רש"י

(יא) תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת. המלך היה קורא מתחלת אלה הדברים,
כדאיתא במסכת סוטה (מא, א), על בימה של עץ שהיו עושין בעזרה.

עיון (המשך)

סביב התורה הקדושה ומוטען בכוחות מחודשים לקראת השיבה לעבודת האדמה
המבורכת.

ביאור

תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת. בפסוק ט
קראנו שמשה נתן את התורה ללוויים
ולזקנים, ופסוק י פותח בציווי על
מצוות הקהל המופנה לכאורה אליהם -
"וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר". ואולם בפסוק
יא הציווי ממשיך בלשון יחיד: "בָּבוֹא כָּל
יִשְׂרָאֵל... תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת...".
למי מופנה הציווי? רש"י מבאר

שהציווי חל על המלך, ומצוותו לקרוא
בתורה לכל קהל ישראל - "נֶגֶד כָּל
יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם".
ומהו פשר הציווי בפסוק י? זהו
הציווי המוטל על המנהיגים לקבץ את
כל העם יחדיו ולדאוג שכולם יזכו
להשתתף במעמד החשוב.

רש"י

(יב) **הָאֲנָשִׁים**. ללמוד. **וְהַנָּשִׁים**. לשמוע. **וְהָטָף**. למה בא, לתת שכר למביאייהם (חגיגה ג, א).

ביאור

הָאֲנָשִׁים. בקריאה פשוטה נראה שמעמד הקהל הוא מצווה חשובה שכולם חייבים להשתתף בה - אנשים, נשים וטף - כדי שיזכו כולם לשמוע את דברי התורה, ללמוד מהם ולהגיע מכוחם ליראת ה' ולשמירת מצוותיו. ואולם רש"י מבאר שמטרת המצווה אינה אחידה לכולם וכי יש הבדל במהות החיוב בין הגברים, הנשים והטף: בעבור הגברים, שמצוות תלמוד תורה היא

מצווה מרכזית בחייהם, מעמד הקהל הוא אירוע של לימוד תורה ושל העצמת הרצון לקבוע עיתים לתורה. הנשים, שאינן מחויבות בלימוד אינטנסיבי, נדרשות לבוא כדי להפנים את ערכן הגדול של המצוות, והילדים הקטנים שאינם מבינים את גודל המעמד מובאים כדי לזכות את הוריהם בשכר.

עיון

הָאֲנָשִׁים. מדוע ציוותה התורה להביא את הילדים הקטנים, שסביר להניח שנוכחותם תפריע לקהל ותכביד על הוריהם? ומה פשר "לתת שכר למביאייהם"? האומנם מבקשים מן ההורים דבר שאין לו ערך בפני עצמו רק כדי להקשות עליהם ולזכותם בשכר, בבחינת "לפום צערא אגרא"⁶⁹? אין זו דרכה של תורה! נראה שנוסף על לימוד התורה ושמיעת מצוותיה מעלה מצוות הקהל על נס את **כבוד התורה**. המאמץ של ציבור כה עצום ורב להגיע לאירוע שכולו תורה ממחיש כי התורה היא מרכז החיים של העם, וההורים המביאים את ילדיהם, מעבר לרושם העז שאירוע כזה משאיר בנפש הילד⁷⁰, זוכים לשכר היותם שותפים פעילים בהאדרת כבוד התורה.

69. אבות ה, כג.

70. כפי שניכר מפסוק יג - "וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלָמְדוּ לִירְאָה אֶת ה' אֱ-לֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים..."

אונקלוס

יג ובניהון דלא ידעו ישמעון
 ויילפון למדחל קדם יי
 אלהכון, כל יומיא דאתון
 קנימין על ארעא דאתון
 עבדין ית ירדנא לתמן
 למירתה. יד ואמר יי למשה
 הא קריבו יומך לממת קרי
 ית יהושע ואתעתדו
 במשכן זמנא ואפקדיניה,
 ואזל משה ויהושע
 ואתעתדו במשכן זמנא. טו
 ואתגלי יי במשכנא
 בעמודא דעננא, וקם
 עמודא דעננא על תרע
 משכנא.

יג ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו
 ליראה את יהוה אלהיכם כל הימים
 אשר אתם חיים על האדמה אשר
 אתם עברים את הירדן שמה
 לדשתה: פ חמישי ששי כשהן מחוברין
 יד ואמר יהוה אל משה הן קרבו ימיך
 למות קרא את יהושע והתיצבו
 באהל מועד ואצונו וילך משה
 ויהושע ויתיצבו באהל מועד: טו וירא
 יהוה באהל בעמוד ענן ויעמד עמוד
 הענן על פתח האהל:

רש"י

(יד) ואצונו. ואזרזנו.

ביאור

ואצונו. ה' מבקש ממשה רבנו
 "קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד
 ואצונו...". בלי מאורו של רש"י היינו
 מבינים שה' מבקש במעמד זה למנות
 את יהושע ליורשו של משה ולצוות
 אותו להנהיג את האומה. ואולם, הואיל

והעברת הסמכויות ממשה ליהושע כבר
 התקיימה⁷¹, משמע שמטרת הציווי
 כעת היא לחזק את ידיו של יהושע,
 לעודדו ולהמריצו, כפי שיבואר בפסוק
 כג - "ויצו את יהושע בן נון ויאמר חזק
 ואמץ..."⁷².

71. כמתואר בפרשת פינחס, במדבר כז, טו-כג.

72. והשוו לפירושו של רש"י על הפסוק "צו את אהרן ואת בניו לאמר" (ויקרא ו, ב): "אין צו אלא לשון זרז, מיד ולדורות".

אונקלוס

טז וַיֹּאמֶר יי לְמֹשֶׁה הֲאֵל אֶת־
שְׂכִיב עִם אֲבֹהֶיךָ, וַיְקוּם
עֲמָא הָדִין וַיִּטְעֵי בְּתֵר טְעוֹת
עֲמָמִי אֲרַעָא דְהוּא עֲלִיל
לְתַמָּן בִּימִידוֹן וַיִּשְׁפְּקוֹן
דְּחִלְתִּי וַיִּשְׁנֹן יָת קִימִי
דְּגִזְרִית עֲמֹהוֹן.

טז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה הִנֵּה שָׁכַב
עִם־אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעַם הַזֶּה וְזָנָה
אֲחֵרִי וְאֱלֹהֵי נֹכַר־הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא
בְּאִשְׁמָהּ בִּקְרָבוֹ וְעִזְבֹּנִי וְהִפֵּר אֶת־
בְּרִיתִי אֲשֶׁר פָּרַתִּי אִתּוֹ:

❧ רש"י ❧

(טז) נֹכַר הָאָרֶץ. גויי הארץ.

❧ ביאור ❧

אֱלֹהֵי נֹכַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בְּאִשְׁמָהּ
בִּקְרָבוֹ". מהו גרעין הצירוף "אֱלֹהֵי נֹכַר
הָאָרֶץ"? האם הוא מתאר את אלוהי-
הנכר של הארץ, או את האלוהים של
נכר-הארץ? רש"י מבאר לאור טעמי
המקרא כי מדובר באלוהים של הגויים
שוכני הארץ - המכונים "נֹכַר הָאָרֶץ".

נֹכַר הָאָרֶץ. המילה "נֹכַר" מופיעה
במקומות רבים בתנ"ך ומבטאת זרות.
לדוגמה, "אֲדָמַת נֹכַר" היא אדמה זרה,
אדמת הגלות⁷³, "בֶּן נֹכַר" הוא גוי, נטע
זר לעם ישראל⁷⁴, ואלילי העבודה הזרה
מכונים "אֱלֹהֵי הַנֹּכַר"⁷⁵. בפסוקנו מתואר
שברבות הימים יקום העם "וְזָנָה אֲחֵרִי

❧ עיון ❧

נֹכַר הָאָרֶץ. לכאורה ארץ מגוריהם של הכנענים אינה זרה להם, ומדוע הם
נקראים "נֹכַר הָאָרֶץ"? זאת משום שארץ ישראל נועדה לעם ישראל משחר
ההיסטוריה, וכל עם אחר שיושב בה אינו אלא זר במקומו. ואכן בפרשת לך לך
לימדנו רש"י שהכנענים גירשו את בני שם בן נח, שהיו אדוני הארץ⁷⁶.

73. "אֵיךְ נִשְׁיֵר אֶת שִׁיר ה' עַל אֲדָמַת נֹכַר" (תהלים קלז, ד).

74. "זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כֹּל בֶּן נֹכַר לֹא יֹאכַל בּוֹ" (שמות יב, מג).

75. "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ הִסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַר אֲשֶׁר בְּתֻכָּכֶם" (בראשית לה, ב); "לֹא יִהְיֶה
בָּךְ אֵל זָר וְלֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָאֵל נֹכַר" (תהלים פא, י).

76. ראו רש"י על בראשית יב, ו, ד"ה "והכנעני אז בארץ".

אונקלוס

י' וַיִּתְקַף רָגְזִי בְּהוֹן בְּעֵדְנָא
הָהוּא וַאֲרַחֲקִינוּן וַאֲסִלִּיק
שְׂכִינְתִי מִנְהוֹן וִיהוֹן לְמַפּוֹ
וַיַּעֲרֵץ יִתְהוֹן בִּישָׁן סִגְיָאן
וְעָקָן, וַיִּמַּר בְּעֵדְנָא הָהוּא
הָלֹא מִדְּלִית שְׂכִינְתִי אֱלֹהִי
בִּינִי עָרַעְנִי בִישָׁתָא הָאֵלִין.
יח וַאֲנֵא סִלְקָא אֲסִלִּיק
שְׂכִינְתִי מִנְהוֹן בְּעֵדְנָא
הָהוּא עַל כָּל בִּישָׁתָא
דְּעַבְדוּ, אֲרִי אֲתַפְּנִאוּ בְּתַר
טָעוֹת עַמְּמִיא.

י' וַחֲרָה אֶפֶי בּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא וְעִזְבֹּתִים
וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מֵהֶם וְהָיָה לֹאֲכָל
וּמִצֵּאָהוּ רַעוֹת רַבּוֹת וְעֲרוֹת וַאֲמַר
בַּיּוֹם הַהוּא הָלֹא עַל פִּי־אֵין אֱלֹהִי
בְּקִרְבִּי מִצֵּאוֹנִי הַרְעוֹת הָאֵלֶּה:
יח וְאֲנֹכִי הִסְתַּר אֶסְתִּיר פָּנַי בַּיּוֹם הַהוּא
עַל כָּל־הַרְעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי פָנָה אֵל־
אֱלֹהִים אַחֲרָיִם:

❧ רש"י ❧

(יז) וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי. כמו שאיני רואה בצרתם.

❧ ביאור ❧

וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי. וכי פני ה' גלויות הן
ואפשר להסתיר? הלוא הקב"ה הוא
"אֵל מִסְתַּתֵּר בְּשֹׁפְרִיר חֲבִיּוֹן"⁷⁷ מטבע
מהותו. לדברי רש"י הסתרת פני ה'

❧ עיון ❧

וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי. אין מדובר בהתעלמות אמיתית מצרתם של ישראל, אלא רק
"כְּמוֹ" שאיני רואה בצרתם. למעשה ה' משגיח על עולמו בכל עת, ואין ולו רגע אחד
שבו העולם אינו מצוי תחת השגחתו. ואולם לעיתים הקב"ה מחליט, כחלק מן
ההשגחה העליונה, שלא להתערב בנעשה על פני השטח ולאפשר לישראל
להתמודד לבד עם מעשיהם כדי לעוררם לתשובה.

77. כלשון הפיוט "אֵל מִסְתַּתֵּר", המיוחס לרב אברהם מִיִּמִּין תלמיד הרמ"ק (צפת, המאה ה-16).

אונקלוס

יט וְכַעַן כְּתוּבוֹ לְכוּן יֵת
תְּשַׁבַּחְתָּא הָדָא וְאַלְפָה לְבָנִי
יִשְׂרָאֵל שׁוּיָה בְּפִמְהוֹן, בְּדִיל
דְּתַהֵי קֳדָמִי תְּשַׁבַּחְתָּא הָדָא
לְסָהִיד בְּבָנִי יִשְׂרָאֵל. כ אֲדִי
אֵעִילָנוּן לְאַדְעָא דְקִימִית
לְאַבְהָתְהוֹן עֲבָדָא חֲלָב
וּדְבֶשׂ וַיִּכְלוּן וַיִּסְבְּעוּן
וַיִּתְּפִנְקוּן, וַיִּתְּפִנְזוּן בְּתֵר
טַעוֹת עֲמֻמִּיָּא וַיִּפְלְחוּן לְהוֹן
וַיִּדְגְּזוּן קֳדָמִי וַיִּשְׁנֹז יֵת קִימִי.

יט וְעַתָּה כְּתוּבוֹ לָכֶם אֶת־הַשִּׁירָה
הַזֹּאת וּלְמַדָּה אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
שִׁימָה בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה־לִּי
הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבָנִי יִשְׂרָאֵל:
שְׁשִׁי שְׁבִיעִי כִשְׁהֵן מְחוּבְרִין כּ כִּי־אֲבִיאָנוּ אֶל־
הָאֲדָמָה ׀ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְתָּיו
זֶבֶת חֶלֶב וּדְבֶשׂ וְאָכַל וְשָׁבַע וּדְשָׁן
וּפָנָה אֶל־אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעַבְדּוֹם
וְנֶאֱצוּנִי וְהִפָּר אֶת־בְּרִיתִי:

שֵׁ רַשׁ"י

(יט) אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת. "האזינו השמים" (לקמן לב, א) עד "וכפר אדמתו
עמו" (לב, מג).

(כ) וְנֶאֱצוּנִי. והכעיסוני וכן כל נאוץ לשון כעס.

שֵׁ בִּיאור

ללמוד ולהכיר היטב, כי היא מזהירה את ישראל מפני הפורענות שתבוא עליהם אם יעברו חלילה על דבר ה'. וְנֶאֱצוּנִי. בעברית של ימינו נאצה מבטאת השמצה, חירוף וגידוף. לדברי	אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת. באיזו שירה מדובר? רש"י מבאר כי זו פרשת האזינו, הכתובה בספר התורה בצורה של שירה: שורות קצרות המחולקות לשתי צלעות כל אחת - ובין צלע לצלע ישנו רווח⁷⁸. את השירה הזו חייבים
--	---

78. "צורת שירת האזינו כל שיטה ושיטה יש באמצע ריוח אחד כצורת הפרשה הסתומה ונמצא כל שיטה חלוקה לשתיים וכותבין אותה בשבעים שיטות..." (רמב"ם הלכות ספר תורה ח, ד).

אונקלוס

כא ויהי ארי יערען יתהון
 בישן סגיאן ועקן ותתיב
 תשבחתא הדא קדמוהי
 לסהיד ארי לא תתנשי
 מפס בניהון, ארי גלי קדמי
 יצדהון דאנון עבדין יומא
 דין עד לא אעילנון לארעא
 דקיימית.

כא והיה כיתמצאן אתו רעות רבות
 וצרות וענתה השירה הזאת לפניו
 לעד כי לא תשכח מפיו זרעו כי ידעתי
 את-יצרו אשר הוא עשה היום בטרם
 אביאנו אל-הארץ אשר נשבעתי:

רש"י

(כא) וענתה השירה הזאת לפניו לעד. שהתירתי בו בתוכה על כל
 המוצאות אותן.

ביאור (המשך)

רש"י שורש נא"ץ בתורה מורה תמיד בפנותם אל אלוהים אחרים.
 על כעס⁷⁹. בני ישראל יכעסו את ה'

ביאור

וענתה השירה הזאת לפניו לעד. יאמרו ישראל כי "עזב ה' את הארץ"⁸⁰.
 מה פשר מינויה של השירה לעד? מהי תעיד השירה כי הכול נעשה במאמר ה'
 העדות שעליה להעיד? ובהשגחתו וכי כל הקורות את ישראל
 אין זאת אלא שכשיבואו חלילה אינן פרי המקרה אלא תוצאה של
 צרות רבות ורעות, ומתוך המצוקה עזיבת התורה.

עיון

וענתה השירה הזאת לפניו לעד. ואם כן, גם מבעד להסתור הפנים ניבטת
 נוכחות ה' - המקיים את דברו כפי שהודיע לישראל מראש.

79. למשל בפסוק "ויאמר ה' אל משה עד אנה ינאצני העם הזה ועד אנה לא יאמינו בי..." (במדבר יד, יא)
 פירש רש"י: "ינאצני - ירגיזוני".

80. יחזקאל ח, יב.

אונקלוס

כב וכתב משה ית תשבחתא
הדא ביומא ההוא, ואלפה
לבני ישראל. כג ופקיד ית
יהושע בר נון ואמר תקף
ועילס ארי את תעיל ית בני
ישראל לארעא דקיימית
להון, ומימרי יהי בסעדך.

כב וכתב משה את השירה הזאת
ביום ההוא וילמדה את בני ישראל:
כג ויצו את יהושע בן נון ואמר חזק
ואמץ כי אתה תביא את בני ישראל
אל הארץ אשר נשבעתי להם
ואנכי אהיה עמך:

רש"י

כי לא תשכח מפי זרעו. הרי זו הבטחה לישראל שאין תורה משתכחת
מזרעם לגמרי.

(כג) ויצו את יהושע בן נון. מוסב למעלה כלפי שכינה (פסוק יד), כמו
שמפורש "אל הארץ אשר נשבעתי להם".

ביאור

וַיִּצֹו אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון. בפסוק יד
הורה ה' למשה רבנו "קרא את יהושע
והתייצבו באהל מועד ונאצנו", ומשה
ויהושע התייצבו יחדיו באוהל מועד.
הציווי עצמו מופיע בפסוקנו - "וַיִּצֹו אֶת
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון וַיֹּאמֶר חֲזֹק וַאֲמָץ כִּי אַתָּה
תָּבִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם..."

הפועל "וַיִּצֹו" מתייחס אפוא לקב"ה

◁ - המצווה את יהושע - ולא למשה

כי לא תשכח מפי זרעו. בלי פניני
רש"י היינו מבינים שהשירה תהיה לעד
משום שהיא לא תישכח מעם ישראל.
רש"י קורא אחרת את הפסוק, ולדבריו
הפסוקית "כי לא תשכח מפי זרעו"
איננה תיאור סיבה אלא הבטחה לעתיד:
התורה כולה, ולא רק השירה, לא
תישכח מעם ישראל לדורותיו - ואף
אם יחטאו ישראל הם יישארו תמיד
מחוברים לה' ולתורתו.

עיון

כי לא תשכח מפי זרעו. פירושו של רש"י מעוגן בפשט, שכן אם תישכח חלילה
התורה גם פרשת האזינו תישכח ועם ישראל יאבד חס ושלום בין האומות.

אונקלוס

כד ויהי כד ויהוה כד שיעי משה
למכתב ית פתגמי אודיתא
הדא על ספרא, עד
דשלימו. כה ופקיד משה ית
ליואי נטלי ארון קימא דיי
למימר. כו סבו ית ספרא
דאודיתא הדין ותשון
יתיה מסטר ארון קימא דיי
אלהכון, ויהי תמן כד
לסהיד.

כד ויהי | פכלות משה לכתב את-דברי
התורה הזאת על-ספר עד תמים:
שביעי כה ויצו משה את-הלויים נשאי
ארון ברית-יהוה לאמר: כו לקח את
ספר התורה הזו ושמתם אתו מצד
ארון ברית-יהוה אלהיכם והיה-שם
בך לעד:

רש"י

(כו) לקח. כמו "זכור" (שמות כ, ח), "שמור" (דברים ה, יב), "הלוך" (שמואל ב
כד, יב).

ביאור (המשך)

רבנו. רש"י מחזק הבנה זו מהזכרת בניהם: "כי אתה תביא את בני ישראל
שבועת ה' לאבות לתת את הארץ לבני אל הארץ אשר נשבעתי להם".

ביאור

לקח. רש"י מבאר שצורת המקור לקדשו" - שאף הם מופיעים בצורת
"לקח" את ספר התורה הזו היא ציווי, מקור, וכן לציווי המופיע בדברי ה' לגד
ומשווה אותה לציוויים "זכור" את יום הנביא חוזה דוד: "הלוך ודברת אל דוד".
השבת לקדשו" ו"שמור" את יום השבת

עיון

לקח. ויש לשאול, האם לא די בראיה משני פסוקים מן התורה? מדוע הוסיף
רש"י עוד פסוק מספר שמואל? נראה שב"זכור" ו"שמור" אפשר להסביר שצורת
המקור מצביעה על ציווי שחוזר מדי שבת בשבתו, ואילו "לקח" הוא ציווי המורה
על פעולה חד פעמית. לכן הוסיף רש"י את המקור מהנביא - שגם בו הציווי חד
פעמי.

אם כן, מדוע נקטה התורה כאן צורת מקור? משום שהציווי אינו מופנה לאדם

🌀 רש"י 🌀

מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה'. נחלקו בו חכמי ישראל בבבא בתרא (יד, ב). יש מהם אומרים דף היה בולט מן הארון מבחוץ ושם היה מונח, ויש אומרים מצד הלוחות היה מונח בתוך הארון.

🌀 עיון (המשך) 🌀

מסוים אלא לכלל הלוויים, הנתבעים לדאוג שהארון יגיע למקומו.

🌀 ביאור 🌀

מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה'. בתקופת נדודי ישראל במדבר נדד עימם המשכן. כשחנו בני ישראל הורכב המשכן וכל כלי הוצב במקומו, ובנסוע ישראל פירקו הלוויים את המשכן ונשאו אותו ואת כל כליו במסע. ארון ה', כשאר כלי המשכן, נישא והיטלטל במהלך המסעות, ומכאן שספר התורה לא היה מונח סתם לצידו אלא במקום קבוע שאפשר את נשיאתו. היכן היה מקום זה? רש"י מביא שתי דעות מהגמרא: א. מן הארון בלטה מעין קורת עץ, ועליה הונח ספר התורה דרך קבע. ב. "מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה'" פירושו בצד לוחות הברית המונחים בתוך הארון. הקושי בפירוש הראשון הוא שבתיאור בניית כלי המשכן לא נאמר שהייתה בליטה בצד הארון. הקושי בפירוש השני הוא שלא כתוב 'מצד הלוחות' אלא "מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה'".

🌀 עיון 🌀

מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה'. הדין שהתורה מונחת לצד הלוחות, בין אם בתוך הארון ובין אם על גבי בליטה מחוצה לו, מבטא את מרחב החיים הכלול בתורה: היהדות אינה מתמצה בעשרת הדיברות הכתובים בלוחות הברית, אלא כל התורה כולה חשובה כמו עשרת הדיברות עצמם. ועם זאת יש הבדל בין שתי הדעות: הדעה שהתורה נמצאת בתוך הארון אינה מפרידה כלל בין המצוות שבלוחות לשאר המצוות. ייחודן של הלוחות נובע מנתינתן לעם ישראל במעמד הר סיני, אך בעבורנו, בני בניהם, עשרת הדיברות הם חלק בלתי נפרד מספר התורה השלם. לעומת זאת הדעה המחלקת בין מקום הלוחות למקומו של ספר התורה - מבית ומחוץ - מדגישה את ייחודו של כל מרכיב בפני עצמו, מתוך הבנה שלוחות הברית השוכנים בתוככי הארון הם אבני היסוד לקיומה של כל חברה מתוקנת.

שתי הדעות משלימות זו את זו. מצד אחד אסור לזלזל בשום מצווה מן התורה, ולכן חשוב לומר שספר התורה מונח בארון. מצד שני יש לדעת שישנן מדרגות וכי התורה היא הקומה הנבנית על גבי המסד.

אונקלוס

כוּ פִי אֲנִי יִדְעָתִי אֶת־מִרְיָךְ וְאֶת־
 עֲרֹפְךָ הִקְשָׁה הֵן בְּעוֹדֵנִי חִי עִמָּכֶם
 הַיּוֹם מִמֵּרִים הֵיטֵם עִם־יְהוָה וְאִף־כִּי־
 אַחֲרֵי מוֹתִי: ^{מפסיד} כח הִקְהִילוּ אֵלַי אֶת־
 כָּל־זִקְנֵי שְׁבִטֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם וְאִדְבָּרָה
 בְּאָזְנֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֶעֱיִדָה
 בָּם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ:
 כז אֲרִי אֲנִי יִדְעָנָא יֵת
 סְרַבְנוּתְךָ וְיֵת קְדֻלָּךְ קִשְׁיָא,
 הָא עַד דְּאֲנָא קָיָם עִמָּכוֹן
 יוֹמָא דִּין מְסַרְבִּין הָוִיתוֹן
 קָדָם יי וְאִף בְּתֵר דְּאֻמוֹת.
 כח כְּנוֹשׁוּ לְוָתִי יֵת כָּל סְבִי
 שְׁבִטֵיכוֹן וְסַרְבִּיכוֹן, וְאִמְלִיל
 קְדָמֵיהוֹן יֵת פְּתַגְמִיָּא
 הָאֵלִין וְאִסְהִיד בְּהוֹן יֵת
 שְׁמִיָּא וְיֵת אֶרְעָא.

רש"י

(כח) הִקְהִילוּ אֵלַי. ולא תקעו אותו היום בחצוצרות להקהיל את הקהל,
 לפי שנאמר "עשה לך" (במדבר י, ב), ולא השליט יהושע עליהם בחייו של
 משה. ואף בחייו נגנזו קודם יום מותו, לקיים מה שנאמר "ואין שלטון ביום
 המות" (קהלת ח, ח) (בראשית רבה צו, ג).

עיון (המשך)

אכן בעשרת הדיברות מונחים יסודות המשותפים לכלל האנושות - כגון האמונה
 בקיומו של כוח עליון, האיסור לשקר והחובה לכבד הורים. גם השבת, זכר ליציאת
 מצרים, נושאת מסר כלל עולמי התובע את חירותו של כל אדם באשר הוא, לבל
 ישלוט אדם אחד על אדם אחר.

ביאור

הִקְהִילוּ אֵלַי. בפרשת בהעלותך מובא החיוב לתקוע בחצוצרות כדי
 לאסוף את העם: "וידבר ה' אל משה
 לאמר. עשה לך שתי חצוצרות כסף
 מקשה תעשה אתם והיו לך למקרא
 העדה ולמסע את המחנות. ותקעו בהן
 ונועדו אליך כל העדה אל פתח אהל
 מועד".
 מהציווי "עשה לך" למדו רבותינו
 שמצווה זו הופנתה למשה רבנו בלבד
 וכי החצוצרות שעשה שימשו רק
 בימיו. בתום ימי משה נגנזו החצוצרות

❧ רש"י ❧

וְאֶעֱיֶדָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. ואם תאמר הרי כבר העיד למעלה "העידותי בכם היום" וגו' (לעיל ל, יט), התם לישראל אמר, אבל לשמים ולארץ לא אמר, ועכשיו בא לומר האזינו השמים וגו'.

❧ ביאור (המשך) ❧

כדי ששום מנהיג - כולל יהושע בן נון - לא ישתמש בהן. ולא רק לאחר מותו של משה נגנזו החצוצרות. כבר ביום חייו האחרון לא השתמש משה רבנו בחצוצרות כדי להקהיל את העם אלא הורה ללוויים "הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם וְשִׁטְרֵיכֶם", כי כוח מנהיגותו של אדם איננו ניכר ביום מותו, כדברי שלמה המלך החכם באדם: "וְאִין שְׁלֹטוֹן בְּיוֹם הַמָּוֶת".

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

הַקְהִילוּ אֵלַי. גניזת החצוצרות ממקדת את ההבדל המהותי בין הנהגת משה לשאר כל ההנהגות. משה רבנו היה מנהיג-על שחלש על כלל הסמכויות: הוא היה המלך, השופט והנביא, ובשבעת ימי המילואים שימש גם בתפקיד הכוהן הגדול. הנהגה כזו המרכזת את כל הכוח בידי אדם אחד הותרה אך ורק למשה רבנו מגודל צדקותו, והחצוצרות היו אחד מסמלי הכוח המוחלט של מנהיגותו, שבתקיעה בהן התאסף כל הקהל כאיש אחד.

לאחר ימי משה התחלקה ההנהגה: יהושע היה מעין מלך, אלעזר שימש בכהונה והזקנים היו הסנהדרין - ולא היה עוד מקום לסמל המנהיגות המרוכזת של משה. והואיל וביום חייו האחרון מינה משה את יהושע ליורשו והעביר לו כראוי את סמכויות ההנהגה, אבדו ממנו סממני השלטון ולא היה יכול להשתמש עוד בחצוצרות.

❧ ביאור ❧

וְאֶעֱיֶדָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. פסוק זה הוא מעין הקדמה לפרשת האזינו, הפותחת בדברי משה "הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמַרְי פִּי" (להלן לב, א). ויש לשאול: לכאורה כבר נכנסו השמיים והארץ לתפקידם בסוף פרשת ניצבים, ככתוב "הַעֲיִדְתִּי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ". מדוע אפוא חוזר משה וממנה אותם כאן? רש"י מבאר שבפרשת ניצבים פנה משה לעם ישראל והודיע להם כי מינה את השמיים והארץ לעדים, ואילו כעת הוא פונה ישירות לעדים עצמם, לשמיים ולארץ.

אונקלוס

כט ארי ידענא פתר דאמות
ארי חבלא תחבולון ותסטון
מן אורחא דפקידית יתכון,
ותערע יתכון בשתא בסוף
יומא ארי תעבדון ית
דביש קדם יי לארגוא
קדמוהי בעובדי ידיכון.

כט כי ידעתי אחרי מותי כי השחת
תשחתון וסרתם מן הדרך אשר
צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה
באחרית הימים פיתעשו את הרע
בעיני יהוה להכעיסו במעשה ידיכם:

רש"י

(כט) אחרי מותי כי השחת תשחתון. והרי כל ימי יהושע לא השחיתו,
שנאמר "ויעבדו בני ישראל את ה' כל ימי יהושע" (יהושע כד, לא), מכאן
שתלמידו של אדם חביב עליו כגופו, שכל זמן שיהושע חי נראה למשה
כאלו הוא חי (אבות ד, יב).

עיון (על עמוד קודם)

ואעידה בם את השמים ואת הארץ. במה שונה הפנייה לישראל מהפנייה
לשמיים ולארץ? הלוא השמיים והארץ אינם באמת עדים במשמעות הפשוטה של
הדברים.

בפרשת ניצבים הסביר רש"י שמינוי השמיים והארץ לעדים מבטא את אורך
הרוח הנדרש על פני ההיסטוריה⁸¹: אף אם יעבור זמן רב עד לקיומן של הבשורות
השונות, הטובות והרעות, מי שיתבונן בקורות העולם בעינם הנצחית של השמיים
והארץ יוכל להבחין ביד ה' המושכת בחוטים.

על גבי מינוי זה, הפנייה הישירה לשמיים ולארץ מעניקה להם כביכול תפקיד
מורחב שאינו מתמצה בעדות בלבד. גם ביצוע גזר הדין, מתן השכר או העונש, מוטל
עליהם - בהמטרת הגשם או חלילה כליאתו ובהצמחת היבול או חלילה איבודו.

ביאור

אחרי מותי כי השחת תשחתון. לפניו שהם יחטאו אחרי לכתו: "כי
ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחתון" <

81. ראו ביאורנו שם.

אונקלוס
 ל וַיִּדְבֹּר מֹשֶׁה בְּאָזְנוֹ כָּל־קְהֵל יִשְׂרָאֵל
 קְהֵלָא דְיִשְׂרָאֵל יְת פְּתַגְמִי
 תְּשַׁבְּחָתָא הָדָא, עַד
 דְּשָׁלִימוּ.

❧ ביאור (המשך) ❧

וְסִרְתֶּם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם... כִּי
 תַעֲשׂוּ אֶת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיסוֹ
 בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם". ואולם הכתוב בספר
 יהושע מעיד שנבואת הזעם לא
 התקיימה - ובני ישראל נשארו נאמנים
 למשה ולתורתו במשך כל ימי יהושע

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

אַחֲרֵי מוֹתֵי כִּי הִשְׁחַת תִּשְׁחַתּוּן. הצהרתו של משה רבנו מעלה תהיות. מחד
 גיסא, האם העובדה שישראל יחטאו היא גזירת גורל? ומאידך גיסא, הלוא כבר
 בתקופתו של משה הרבו ישראל לחטוא, כפי שנאמר במפורש "כִּי אֲנֹכִי יֹדַעְתִּי אֶת
 מִרְיָךְ וְאֶת עֲרֻפְךָ הַקָּשָׁה הֵן בְּעוֹדְנִי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם מִמָּרִים הֵיטֵם עִם ה' וְאָף כִּי אַחֲרֵי
 מוֹתִי" (פסוק כז), ואם זהו המצב בימי משה מה החידוש? מדוע שישתנה לטובה
 בימי יהושע?

לכאורה דברי משה הם היגיון צרוף, ואם מרדו ישראל בה' בחייו הם ימרדו בו
 כנראה גם אחרי מותו. והינה, באורח פלא, אחרי הסתלקותו של משה הוכיחו ישראל
 נאמנות לה' - מעבר לנאמנותם בימי חייו!

עובדה זו מבטאת את גודל השפעתו של משה רבנו לצד החיסרון הטמון בעצם
 כוחו הרב. משה רבנו היה מנהיג כול יכול, ותחת הנהגתו היו עם ישראל מבחינת
 מקבלים, סבילים, בלי כל דרישה לפעילות יזומה מצידם. קבלת מתנות על מגש של
 כסף עשויה להיות נחמדה לעיתים, אך לאורך זמן היא מביאה לתסכולים ולמרדיות,
 כי על פי הטבע האנושי שטבע הקדוש ברוך בעולם נברא האדם כדי לפעול - "אֲשֶׁר
 בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת" (בראשית ב, ג).

תקופת הנהגתו הגורפת של משה הייתה חיונית כדי לחקוק בלב ישראל את
 האמונה בה' ובמשה עבדו, אך רק בהסתלקות משה, ותחת הנהגתו הטבעית יותר
 של יהושע, התגלתה והאירה התורה הטבועה בהם. ואף שיהיו עליות וירידות

עיון (המשך)

במהלך ההיסטוריה, עבודת ה' של ישראל כל ימי יהושע מעוררת תקווה גדולה שפועלו של משה רבנו ימשיך להשפיע לדורי דורות. נהיה כולנו תלמידים של משה רבנו, וכך תישאר התורה בקרבנו לנצח.

פֶּרֶשֶׁת

הַאֲזִינוּ

עם רש"י ותרגום אונקלוס
ופירוש

בעקבות רש"י
ביאור ועיון

מאת
שאול דוד בוצ'קו

עורכת
אודיה בראון

כוכב יעקב תשפ"ד

אונקלוס
לב א **הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֶדְבָּרָה** א **אֲצִיתוּ שְׁמִיָּא וְאַמְלִיל;**
וְתִשְׁמַע אֶרְעָא מִימְרֵי פְּמִי.
וְתִשְׁמַע אֶרְעָא מִימְרֵי פְּמִי:

רש"י

(א) **הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**. שאני מתרה בהם בישראל, ותהיו אתם עדים בדבר, שכך אמרתי להם שאתם תהיו עדים, וכן ותשמע הארץ. ולמה העיד בהם שמים וארץ? אמר משה אני בשר ודם, למחר אני מת, אם יאמרו ישראל לא קבלנו עלינו הברית מי בא ומכחישם? לפיכך העיד בהם שמים וארץ, עדים שהן קיימים לעולם. ועוד, שאם יזכו יבואו העדים ויתנו שכרם: הגפן תתן פריה, והארץ תתן יבולה, והשמים יתנו טלם. ואם יתחייבו תהיה בהם יד העדים תחלה, "ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה" (לעיל יא, יז), ואחר כך "ואבדתם מהרה" על ידי האומות (מדרש תנחומא אות א).

ביאור

הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם. בפירוש רש"י על הפסוק שני חלקים. החלק הראשון (מההתחלה עד "מי בא ומכחישם") מתייחס לעצם מינויים של השמיים והארץ לעדים, והחלק השני ("מ"לפיכך" עד הסוף) מתייחס לאופי העדות הנדרשת.

ביאור החלק הראשון

בסוף פרשת וילך עמד רש"י⁸² על ההבדל בין פתיחת פרשתנו, "**הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֶדְבָּרָה וְתִשְׁמַע אֶרְעָא אֲמִרִי**" פי', לבין מה שנאמר כבר בפרשת ניצבים - "**הָעִידְתִּי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת**

ביאור החלק השני

מדוע נבחרו דווקא השמיים והארץ לתפקיד העדות? הלוא אין להם עיניים לראות ופה להעיד, ובמה אפוא תתבטא עדותם? רש"י מבאר את תפקידם בשני

82. בדיבור המתחיל "וְאֶעֱיֶדְהָ בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת אֶרֶץ" (לעיל לא, כח). וראו ביאורנו ועיונונו על הפסוק בספר "בעקבות רש"י" על פרשת וילך.

אונקלוס

ב יבסם כמטרא אלפני
 יתקבל כטלא מימדי,
 ברוחי מטרא דנשבין על
 דתאה וברסי מלקושא
 דעל עספא

ב יערף כמטר לקחי תגל כטל אמרתי
 בשעירים עלי דשא וברביבים עלי-
 עשב:

🌀 רש"י 🌀

(ב) יערף כמטר לקחי. זו היא העדות שתעידו שאני אומר בפניכם תורה נתתי לישראל שהיא חיים לעולם כמטר זה שהוא חיים לעולם (ספרי האזינו שו), כאשר יערפו השמים טל ומטר.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

אופנים: ההתראות של משה רבנו.
 א. השמיים והארץ מייצגים את ב. השמיים והארץ הם הכלים הנצח. כל הבטה בשמיים ובארץ, עדי שדרכם ייתן ה' שכר להולכים בדרכו או הנצח, תזכיר לעם ישראל את יעניש חלילה את הסוררים.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

האזינו השמים. במינוי השמיים והארץ מלמד משה רבנו את עם ישראל שיעור חשוב בהיסטוריה: כדי לראות את קיומן של ההתראות והנבואות, הבשורות הקשות והבשורות הטובות, נדרש אורך רוח. דבר לא יתקיים מהיום למחר - אלא בהדרגה לאורך הדורות.

יתרה מזו, קיום הנבואות לא יתבטא בהתפרצות על טבעית של כוח עליון שיעניק שפע רגעי או פורענות נקודתית, אלא במציאות טבעית שתפעל בהתאם למעשיהם של ישראל. הטבע כולו יתייצב לשירותו של הא-ל ולשירותם של ישראל. אם ילכו בדרך ה' יראו ישראל שפע וברכה, ואם חלילה ייסוגו ממנה תימנע מהם הברכה הטבעית.

🌀 ביאור 🌀

יערף כמטר לקחי. משה רבנו טל, סערה ורביבים. משל המטר מסמל ממשיל את דבריו - ולמעשה את את התורה המעניקה חיים לעולם, שכן התורה כולה - לארבעה דברים: מטר, בלי מים אין חיות כלל.

רש"י

יַעֲרֹף. לשון נטיפה וכן "יערפו טל" (לקמן לג, כח), "ירעפון דשן" (תהלים סה, יב) (ספרי האזינו שו).

תִּזְלַ כְּטֹל. שהכל שמחים בו, לפי שהמטר יש שהן עצבים, כגון הולכי דרכים ומי שהיה בורו מלא יין (ספרי האזינו שו).

כְּשִׁעִירִים. לשון "רוח סערה" (תהלים קמח, ח), כתרגומו כרוחי מטרא. מה הרוחות הללו מחזיקים את העשבים ומגדלין אותם, אף דברי תורה מחזיקין את לומדיהן ומגדלין אותם (ספרי האזינו שו).

וְכִרְבִּיבִים. טיפי מטר. ונראה לי על שם שירה כחץ נקרא רביב, כמה דאמר "רובה קשת" (בראשית כא, כ).

ביאור

יַעֲרֹף. הפועל "יערף" מופיע כאן לראשונה בתורה. רש"י מבאר שהוא מורה על זליגה של מים, כמו בפסוק בפרשת וזאת הברכה "אף שמי יערפו טל", שפירושו שירד טל מן השמיים. אומנם במשל המטר אין מדובר רק על טפטוף קל כטל, ולכן הביא רש"י פסוק נוסף, מפרק סה בתהלים שבו מתאר המשורר את השפע הרב שמשפיע ה' בברכת הגשמים. אחד התיאורים המופיע בפרק הוא "וּמַעְגְלֶיךָ יַרְעִפּוֹן דָּשֶׁן"⁸³ - המתאר בצורה מליצית שהעננים ("מעגליך") ימטירו שומן על האדמה ("ירעפון דשן"), כלומר המים המרובים שירדו מן השמיים יצמיחו פירות שמנים ועסיסיים.

תִּזְלַ כְּטֹל. המשלת התורה לטל

מעבר למשל המטר מוסיפה שהתורה כולה היא מתנה טובה, ואין בה שום היבט שלילי.

כְּשִׁעִירִים. המילה "שעירים" פירושה סערה⁸⁴. סערה היא רוח חזקה וגשם עז המלווים בסופות רעמים וברקים, וכך תרגם אונקלוס: "כְּשִׁעִירִים עָלֵי דָשָׁא" - "כְּרוּחֵי מְטָרָא דְנִשְׁבִּין עַל דְתָאָה". בשונה מהטל היורד ברכות מלטפת, רוח הסערה הנושבת על הצמחים תובעת מהם לעמוד איתן ולהתחזק כנגדה, וכמו בסערה כך בתורה יש צד המאתגר את האדם ומביא אותו לצמיחה והתקדמות.

וְכִרְבִּיבִים. המשל הרביעי הוא לגשם היורד בטיפות ממוקדות-מטרה.

רש"י משווה את המילה "רביבים" <

83. שורש ער"ף ושורש רע"ף הם שורשים מקבילים, בסיכול עיצורים.

84. שי"ן שמאלית וסמ"ך מתחלפות ביניהן פעמים רבות.

❧ רש"י ❧

דָּשָׁא. אדברי"ן [צמחיה] עטיפת הארץ מכוסה בירק. עֵשֶׂב. קלח אחד קרוי עֵשֶׂב, וכל מין ומין לעצמו קרוי עֵשֶׂב.

❧ ביאור (המשך) ❧

לאומנותו של ישמעאל, שהיה "רֶבֶה" מטרה ממוקדת. קֶשֶׁת" - יורה חיצים בקשת לעבר

❧ ביאור ❧

דָּשָׁא. "דָּשָׁא" הוא שם כולל מכסה שטח נרחב ("כְּשִׁיעִירָם עָלֵי מִשְׁטַח יְרוֹק המכסה את הארץ, דָּשָׁא"), ואילו הרביבים מגיעים לכל המורכב מעשבים רבים ממינים שונים עֵשֶׂב ועֵשֶׂב בפני עצמו ("וְכָרְבִּיבִים עָלֵי הצומחים בצפיפות זה לצד זה. הסערה עֵשֶׂב").

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

יַעֲרֹף כַּמָּטֵר לְקַחֵי. התורה נמשלה למים. כשם שהמים מחיים את העולם כך התורה מרווה ומחיה את העולם ומעניקה חיים ללומדיה. פרשת האזינו פותחת בתיאור ארבע מידות בלומדי תורה, שכולן קשורות במים: מטר, טל, שעירים ורביבים.

א. מָטֶר. המטר הוא צורך חיוני לקיום העולם, אך אין הוא יורד בכל עונות השנה. זו היא המידה של לומדי התורה המתמסרים ללימודה בזמנים מסוימים. ישנן תקופות שבהן התורה ממלאת כמעט כל רגע בחיי האדם, כמו בראשית דרכו של תלמיד ישיבה, ותקופות אחרות שבהן הלומד משלב חיים מעשיים עם לימוד התורה. בתקופות אלו הוא משתדל ללמוד בשעותיו הפנויות, ומתמסר לתורה באופן מיוחד בחופשותיו, בשבתות ובחגים.

ב. טֵל. הטל יורד בכל לילה. בלעדיו העולם עלול להתייבש, אך אין בו די לגידול התבואה והפירות. זו המידה של לומדי התורה שאין באפשרותם להקדיש זמן רב ללימוד, אך הם קובעים עיתים לתורה וזוכים להיות מעורים בה תמיד. ואף שיש לטל חיסרון לעומת הגשם הנדרש לחיים עלי אדמות, יתרונו הגדול של הטל הוא בהיותו תמידי.

ג. שְׁעִירִים. השעירים הם רוח הסערה. כשם שהגשם החזק והעוצמתי הנובע מהסערה משפיע על העולם ויוצר מהפכות - כך הלומד המכיר בעוצמתה של התורה אינו מסתפק בלימוד אישי אלא מגייס את כל כוחותיו כדי שהתורה תשנה את המציאות בעולם. כאותה סערה שבזכותה העולם מתכסה בדשא, כך הלומד דואג להקים מרכזי תורה בכל מקום ונמצא כל כולו בעין הסערה המבורכת.

אונקלוס

ג פִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבוּ גִדְלָא
ג אֲרִי בְּשֵׁמָא דִּי אֲנָא מְצִילִי
הָבוּ רְבוּתָא קֳדָם אֱלֹהֵנָא.
לֹאֲלֵהִינוּ:

רש"י

(ג) פִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא. הרי כי משמש בלשון כאשר, כמו "כי תבאו אל הארץ" (ויקרא כג, י). כשאקרא ואזכיר שם ה' אתם הבו גודל לאלהינו וברכו שמו (יומא לו, א). מכאן אמרו שעונין ברוך שם כבוד מלכותו אחר ברכה שבמקדש (תענית טז, ב).

עיון (המשך)

ד. רְבִיבִים. הרביבים הם חיצו המטר ה"יורה כחץ" ומגיע היישר אל המטרה, כתורה המגיעה לנקודה המדויקת בלב האדם. יש תורה שניתנת לכלל הציבור, וישנה תורה המכוונת לכל יחיד ויחיד. התורה המופיעה כסערה משפיעה על הכלל, ואילו התורה המופיעה כרביב חודרת אל היחיד כקן לייזר, נכנסת ישירות לליבו ומגלה לו את עוצמתו האישית ואת חלקו המיוחד בתורה. ארבע מידות בלומדי תורה: המקדישים לה את מיטב זמנם בעיתות מסוימות, הקשורים בה באופן תמידי, העוסקים בה לטובת כלל הציבור והנהנים ממנה ומוצאים בה את האור המיוחד הטמון בהם. ואשרי מי שזוכה לכל ארבע המידות גם יחד!

ביאור

פִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא. המילה "פִּי" האפשרות המתאימה כאן היא 'אם', אך מופיעה בתנ"ך בארבעה מובנים: אם, הואיל ואין כאן התניה (שכן משה יקרא שמא, אלא (בניגוד לנאמר לפני כן) בשם ה' בוודאות) רש"י מדייק ומשום (מתן טעם לנאמר לפני כן)⁸⁵. שפירושה 'כאשר', הקרובה ל'אם'⁸⁶. לאיזו מארבע האפשרויות שייכת המילה "פִּי" בפסוקנו? לכאורה

האפשרות המתאימה כאן היא 'אם', אך הואיל ואין כאן התניה (שכן משה יקרא בשם ה' בוודאות) רש"י מדייק שפירושה 'כאשר', הקרובה ל'אם'⁸⁶. כאשר ישמעו ישראל את משה קורא בשם ה' - עליהם להללו ולשבחו. <

85. "כי משמש בד' לשונות אי דלמא אלא דהא" (ראש השנה ג, א, ועוד): "שלשון כי בד' לשונות משמש במקרא: פעמים בא במקום אם, פעמים בא במקום דילמא - שמא, פעמים בא במקום דהא - שנותן טעם לדבר, פעמים בא במקום אלא וסותר את דבור שלפניו..." (רש"י שם).

86. "וכל המשמשין במקום כאשר ובמקום אשר כולן לשון אם הם, שמצינו בכמה מקומות אם משמש לשון כאשר ולשון אשר..." (שם).

אונקלוס

ד תְּקִיפָא דְשְׁלָמִין עוֹבְדוּהִי
 אֲרִי כָּל אוֹדְחָתִיהָ דִּינָא,
 אֱלֹהָא מְהִימְנָא דְמִן
 קְדָמוּהִי עוֹלָא לֹא נָפִיק מִן
 קֶדֶם דְּזַכָּאִי וְקִשִּׁיט הוּא.

ד הַצּוֹר תְּמִים פִּעְלוֹ פִּי כָּל־דְּרָכָיו
 מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עוֹל צַדִּיק
 וַיֵּשֶׁר הוּא:

רש"י

(ד) הַצּוֹר תְּמִים פִּעְלוֹ. אף על פי שהוא חזק, כשמביא פורענות על עוברי רצונו לא בשטף הוא מביא כי אם בדין, כי תמים פעלו. אֵל אֱמוּנָה. לשלם לצדיקים צדקתם לעולם הבא. ואף על פי שמאחר את תגמולם, סופו לאמן את דבריו (ספרי האזינו שז). וַיֵּשֶׁר הוּא. אף לרשעים משלם שבר צדקתם בעולם הזה (שם). צַדִּיק וַיֵּשֶׁר הוּא. הכל מצדיקים עליהם את דינו, וכך ראוי וישר להם. צדיק מפי הבריות, וישר הוא וראוי להצדיקו.

ביאור (המשך)

מהנחיה זו של משה רבנו לישראל למדו חכמינו את הכלל שיש לברך את ה' השומעים עונה "ברוך שם כבוד מלכותו בשמיעת שמו, וכך נהגו בבית המקדש: לעולם ועד".

עיון (על עמוד קודם)

פִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא. מכאן למדו חכמים שיש לענות "ברוך הוא ברוך שמו" בשמיעת שם ה' כשאדם מברך. אמירת שם ה' היא הנכחה של כבוד מלכותו, ואי אפשר להישאר אדישים כשה' יתברך נמצא בינינו. כשם שברור לכול שאם יעבור לידם מלך בשד ודם הם יקומו לכבודו - על אחת כמה וכמה שיש לכבד את נוכחותו של מלך מלכי המלכים.

ביאור

הַצּוֹר תְּמִים פִּעְלוֹ. הפסוק מונה נראה שהצדיקים סובלים חרפה חמישה ביטויים המהללים את הצדק וייסורים בעוד הרשעים זוכים להצלחה האלוקי, אף שבמציאות החיים בעולמנו הוא נסתר לעיתים מן העין, ולא אחת

◁ הביטויים ומנסה לענות על התהייה

🌀 ביאור (המשך) 🌀

הרוחנית נוכח חוסר הצדק הנראה בעולם. שהצדק יופיע - אם לא מייד אז לאחר זמן, ואם לא בעולם הזה אז בעולם הבא.

הַצֹּר תָּמִים פֶּעֱלֹ. הקב"ה נמשל לצור, המסמל חוזק ועוצמה - שעל אף עוצמתו פועל במתינות. תמימות פועלו משקפת שלמות, פעולה מדויקת במידה הנכונה, בניגוד לתגובה היסטורית וחסרת ריסון של מלך בשר ודם המבער ומכלה כל מי שפועל נגדו.

וְאֵין עֹל. גם רשעים שיש בהם מעט מעשים טובים זכאים לשכר, אך הם לא יקבלו אותו בעולם הבא כי אם בעולם הזה.

צָדִיק. לאחר שהצדק האלוקי הוברר בשלוש דרכים שונות, הביטוי "צָדִיק" מוסיף שבני האדם מצדיקים את הדין שנעשה על ידי הקדוש ברוך הוא.

וְיֵשֶׁר הוּא. הצדקה זו של הדין היא אמת לאמיתה, כי אכן הקב"ה צדיק וישר, וכל דיניו אמת ויושר.

אֵל־אֱמוּנָה. האדם המאמין משוכנע בצדקת אמונתו גם במציאות משתנה, וגם כשנראה שהאמת טופחת על פניו. היותו של הקב"ה "אֵל־אֱמוּנָה" מלמדת שאפשר לסמוך עליו בלב שלם

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

הַצֹּר תָּמִים פֶּעֱלֹ. פירושו של רש"י מעלה תהיות רבות. האומנם הכול כה ברור בעולם? כדי להבין את הדברים יש לזכור שלאחר בריאת העולם העביר הקב"ה את השרביט לידי האדם והעניק לו בחירה חופשית איך להתנהל במציאות. בעולם אלוקי חסר בחירה היה הטוב לבדו שולט, אך בעולם של בחירה יש מקום גם לקיומו של הרע.

הבחירה החופשית מחייבת הפוגה בין מעשה לתגמול. אילו היה הקב"ה מעניש את האדם מייד על כל דבר פשע או עוון לא הייתה כל משמעות לבחירה - כשם שאין בחירה אמיתית לאדם אם לקפוץ לאש אם לאו, בידעו את התוצאה המיידית שמעשה כזה יניב. כך גם שכרם של צדיקים אינו ניכר תמיד במציאות, כדי שכל מעשיהם ינבעו מתוך בחירה מלאה. ברגע שמבינים שדרך ההנהגה הזו, המאפשרת לאדם להיות שותף פעיל בבריאה, היא ההנהגה הרצויה מלכתחילה בעולם - מבינים את גודל השבח שעלינו לשבח לאדון הכול גם ברגעים הקשים.

כמובן שאין פירוש הדבר שאין שכר ועונש כלל בעולם הזה, אלא שהדברים אינם מידיים ולא תמיד אפשר להצביע על הגורם לשכר או לעונש. אכן גם צדיקים המוצאים את אושרם בעצם עשיית רצון ה' הם בני אדם בעלי גוף ונפש, ואף הם מקבלים שכר של הנאה בעולם הזה וזוכים להגנה מאת ה' - ולא רק נהנים מזיו השכינה, וגם הרשעים נענשים לא אחת בעולם הזה ואינם חוגגים כל ימיהם.

אונקלוס

ה חֲבִילוֹ לְהוֹן לֹא לִיָּה בְּנִיָּא
ה שִׁחַת לוֹ לֹא בְּנִי מוֹמָם דְּזֹר עֲקָשׁ
דְּפִלְחוֹ לְטַעֲוִתָּא, דְּדָא
דְּאִשְׁנֵי עוֹבְדוֹהִי וְאִשְׁתַּנּוּ.
וּפְתִלְתַּל:

רש"י

(ה) שִׁחַת לוֹ וגו'. כתר גומו חבילו להון ולא ליה.
בְּנִי מוֹמָם. בניו היו והשחתה שהשחיתו היא מוֹמָם. בְּנִי מוֹמָם. מוֹמָם של
בניו היה ולא מוֹמוֹ.
דְּזֹר עֲקָשׁ. עקום ומעוקל, כמו "ואת כל הישרה יעקשו" (מיכה ג, ט),
ובלשון משנה חולדה ששיניה עקומות ועקושות.

עיון (המשך)

רוב הזמן העולם מתנהל כיאות גם על פי ההיגיון האנושי, אולם כשיש חריגות אין
לבוא בטענות, כי זו דרכו של ה' לשמר את אחריותו של האדם בעולם.

ביאור

שִׁחַת לוֹ וגו'. אחרי האידיליה שהוצגה בפסוקים הראשונים חוזרת התורה למציאות הקשה של הצרות הרבות הבאות על ישראל. הפסוק מבהיר שהאחריות לבואן של הצרות מוטלת על ישראל ולא על ה', כפי שתרגם אונקלוס "שִׁחַת לוֹ לֹא" - "חֲבִילוֹ לְהוֹן לֹא לִיָּה". ההשחתה שפוגשת את ישראל היא תוצאה של	מעשיהם ("חֲבִילוֹ לְהוֹן"), ואין לייחס אותה לה' ("לֹא לִיָּה"). בְּנִי מוֹמָם. הביטוי "בְּנִי מוֹמָם" הוא מעין הקבלה המחזקת את הנאמר בביטוי הקודם. ההשחתה ששיחתו ישראל, בניו יקיריו של ה', פגעה רק בהם, היא גרמה למום רק בהם ולא בקב"ה. דְּזֹר עֲקָשׁ. רש"י מפרש שהתואר
---	---

עיון

בְּנִי מוֹמָם. בפסוק הקודם למדנו שהתגמול על המעשים איננו מייד, ושלפעמים הקב"ה נותן לצדיקים את שכרם רק בעולם הבא ואף מאפשר לרשעים להצליח בעולם הזה. היינו עלולים לטעות ולחשוב שהצרות של עם ישראל בעולם הזה נובעות גם הן ממדיניות אלוקית זו, אך הפסוק בא וזועק: מה פתאום?! מה שנאמר בפסוק הקודם קשור ליחידים, אך ביחס לאומה הישראלית בכללה הצרות הן תוצאה ישירה של התנהגותם, בהיותם "דְּזֹר עֲקָשׁ וּפְתִלְתַּל".

רש"י

וּפְתִלְתֵּל. אנטורטיליי"ש [פתלתל], כפתיל הזה שגודלין אותו ומקיפין אותו סביבות הגדיל. פתלתל מן התיבות הכפולות, כמו "ירקרק", "אדמדם" (ויקרא יג, מט), "סחרחר" (תהלים לח, יא), "סגלגל" (מלכים א ז, כג).⁸⁷

ביאור (המשך)

"עֲקֹשׁ" כאן אינו מבטא עקשנות אלא עקמומיות, מגזרת מִעֲקֹשׁ - שהוא מקום שאינו מישורי, מקום מפותל.⁸⁸ משמעות זו נסמכת על נבואת תוכחה של הנביא מיכה לראשי העם המעקמים ומסלפים את המשפט: "שִׁמְעוּ נָא זֹאת רְאֵשֵׁי בֵּית יַעֲקֹב וְקִצְיָנֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל הַמֵּתַעֲבִים מִשֶּׁפֶט וְאֵת כָּל הַיִּשְׁרָה יַעֲקֹשׁוּ". רש"י אינו מסתפק בראיה זו ומביא ראיה נוספת מגמרא הגורסת ששיניה של חולדה "עקומות ועקושות". המשנה במסכת חולין (נו, א) קובעת

שעוף שננשך בראשו מחולדה נעשה טרף, מחשש שמא הנשיכה גרמה לנקב במוח - המטריף את העוף. חכמי הגמרא דנים בקביעה זו וטוענים שאף שבדרך כלל אפשר לבדוק אם ניקב קרום המוח,⁸⁹ במקרה של נשיכת חולדה אי אפשר לבדוק זאת. מדוע? "מפני ששיניה עקומות ועקושות"⁹⁰. בשונה מבעלי חיים בעלי שיניים ישרות, כשחולדה נושכת שיניה העקומות חודרות באלכסון, וייתכן שנשיכתה ניקבה את קרום המוח בזווית שמוסתרת על ידי הגולגולת.⁹¹

ביאור

וּפְתִלְתֵּל. רש"י מתרגם את הביטוי "פתלתל" למילה הצרפתית ENTORTILLE, שפירושה דבר מפותל

ומעוקל - כמו הפתיל, שהוא החוט הכרוך סביב שאר חוטי הציצית, הנקראים גדילים.⁹² הכפלת ההברה

87. המילה סגלגל אינה מופיעה בפסוק אלא בתרגום יונתן: "וַיַּעַשׂ אֶת הַיָּם... עָגַל סָבִיב" - "ועבד ית ימא... סגלגל סחור סחור".

88. כמו בפסוק "אֲשִׁים מִחֶשֶׁךְ לַפְּנִיָּהם לְאֹר וּמִעֲקֹשִׁים לְמִישׁוֹר" (ישעיהו מב טז).

89. "כיצד בודקים אם ניקב הקרום? לאחר ששחט את העוף מכניס ידו לפנים לפי העוף ודוחק את המוח באצבעו ובודק, אם מבצבץ ועולה המוח דרך הנקב שבגולגולת - טרפה, שסימן הוא שניקב קרום המוח, וכך יצא המוח לעבר הנקב שבגולגולת" (חולין נו, א עם פירוש שטיינזלץ).

90. בגמרות שלנו הגרסה היא "מפני ששיניה דקות ועקומות". כנראה שהגרסה בגמרא של רש"י הייתה "עקומות ועקושות".

91. "ועקומות - ונוקב באלכסון, וכשהמוח נדחף למעלה העצם סותמו ועומד כנגדו, שנקב העצם אינו כנגד נקב הקרום" (רש"י שם).

92. "גְּדִילִים תַּעֲשֶׂה לָךְ עַל אַרְבַּע כְּנָפֹת כְּסוּתְךָ" (דברים כב יב); "וְנָתַנוּ עַל צִיצַת הַכֶּנֶף פְּתִיל תְּכֵלֶת" (במדבר טו, לח).

אונקלוס

וְהָא קָדָם יִי אֲתוֹן גְּמִלִין דָּא
 עֲמָא דְקָבִילוּ אוֹרִיתָא וְלֹא
 חֲכִימוּ, הָלֹא הוּא אֲבוּךְ אֲתָ
 דִּילִיָּה הוּא עֲבָדךָ וְאֲתִקְנָךְ.
 וְהָלִיָּהוּהָ תִגְמְלוּ-זֹאת עִם נָבֶל וְלֹא
 חֲכָם הֲלֹא-הוּא אֲבִיךָ קִנְךָ הוּא עֲשֶׂךָ
 וְיִכְנַנְךָ: שְׁנִי

רש"י

(ו) הֵלֵה' תִּגְמְלוּ זֹאת. לשון תימה, וכי לפניו אתם מעציבין, שיש בידו ליפרע מכם ושהטיב לכם בכל הטובות? עִם נָבֶל. ששכחו את העשוי להם. וְלֹא חֲכָם. להבין את הנולדות שיש בידו להטיב ולהרע (ספרי האזינו שט).

ביאור (המשך)

האחרונה "פֶּתֶל-תֵּל" מדגישה ומחזקת "יִרְקָק - ירוק שבירוקין, אֲדָמָדָם - את תכונת הנפתלות שהמילה מבטאת, אדום שבאדומים". כפי שמבאר רש"י בנגעי הצרעת:

עיון (על עמוד קודם)

וּפֶתֶלְתֵּל. מדוע בחרה התורה לתאר את עבירות בני ישראל בתכונות המבטאות עקמימות ונפתלות? תכונות אלו מבהירות שבשורש נשמתם בני ישראל צדיקים וישרים ואינם מעוניינים לעשות כל רע. אי לכך כאשר הם נמשכים אל החטא הם הולכים סחור סחור, "אֲמָרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב רָע שְׁמִים חֲשֹׁךְ לְאוֹר וְאוֹר לְחֹשֶׁךְ שְׁמִים מֵר לְמַתּוֹק וּמַתּוֹק לְמֵר" (ישעיהו ה, כ), ובפלפולים למדניים מעוותים את האמת ומתירים את האסור - בלי לפגוע ברצונם המוצהר ללכת בדרך הישר והטוב.

ביאור

הֵלֵה' תִּגְמְלוּ זֹאת. פסוק זה סובב בעיקר סביב עוון כפיות הטובה של עם ישראל. חלקו הראשון מבטא את חוסר הכרת הטוב של עם ישראל כלפי ה' יתברך, וחלקו השני מתאר את הטובות שקיבל העם מה'. האות ה"א המופיעה בראש הפסוק היא ה"א הַיְתָמָה - המבטאת תמיהה⁹³. כיצד ייתכן שעם ישראל מורד בה' יתברך?! הרי זה חסר היגיון - הן בשל כפיות הטובה ("עם

93. כבדברי ה' בפי אליהו לאחאב מלך ישראל לאחר סיפור כרם נבות: "הֲרִצְחָתָּ וְגַם יִרְשָׁתָּ"?! (מלכים א כא, יט).

אונקלוס

זִכְרֵי יְמֹת עוֹלָם בֵּינוּ שְׁנוֹת דָּר וָדָר
 שָׁאֵל אָבִיךָ וַיִּגְדֶּךָ וַיִּקְנֶיךָ וַיֹּאמְרוּ לָךְ:
 זֶה אֲדִכָּר יוֹמִין דְּמִן עֲלָמָא
 אֲסִתְּכָל בְּשָׁנֵי דָר וָדָר, שָׁאֵל
 אָבִיךָ וַיִּחַי לָךְ סָבָךְ וַיִּמְרוּן
 לָךְ.

רש"י

הַלּוֹא הוּא אָבִיךָ קָנָךְ. שְׁקֵנָאךְ שְׁקֵנְךָ בְּקֵן הַסְלָעִים וּבְאֶרֶץ חֻזְקָה, שֶׁתִּקְנֶךָ
 בְּכָל מִינֵי תִקְנָה. הוּא עֲשָׂךְ. אֹמֶה בְּאֹמֹת. וַיִּכְנֶנְךָ. אַחֲרֵי כֵן בְּכָל מִינֵי
 בְּסִיס וְכֵן. מִכֶּם כְּהֵנִים מִכֶּם נְבִיאִים וּמִכֶּם מַלְכִּים כִּרְךָ שֶׁהִכָּל תְּלוּי בּוֹ (חֻלִּין
 נו, ב).

ביאור (המשך)

נָבֵל" הֵן בִּשְׁל הָאוֹוִילוֹת שְׁבַדְבַר ("וְלֹא מֵהֶתְנַגְּדוֹת לֵה' שְׁכּוּחוֹ כֵּה רַב לִהְרַע
 חֲכָם"), שְׁכֵן שׁוֹם תּוֹעֵלֶת לֹא תִצְמַח וְלִהְיֵטִיב.

ביאור

הַלּוֹא הוּא אָבִיךָ קָנָךְ. חֲלָקוֹ הַשְׁנִי
 שֶׁל הַפְּסוֹק מֵתֹאֵר אֶת דֹּאגַת הַקֶּב"ה
 לְיִשְׂרָאֵל וְאֶת פְּעוּלוֹתָיו לְמַעַנֵם,
 בְּשִׁלּוּשֵׁה בִיטוּיִים: "קָנָךְ", "עֲשָׂךְ",
 "וַיִּכְנֶנְךָ".
 "קָנָךְ" - רִש"י מִפְרֵשׁ אֶת הַבִּיטוּי
 בְּשִׁלּוּשׁ דְּרָכִים:
 א. מִלְשׁוֹן קִנְיִין - הַמִּבְטָא אֶת
 הַשִּׁיכּוֹת שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל לֵה', בְּבַחֲיִנַת
 "ה' קָנֵנִי רִאשִׁית דְּרִכּוֹ" (מִשְׁלִי ח, כב).
 ב. מִלְשׁוֹן קֵן - שֶׁהוּא מְקוֹם מִשְׁכָּנָן
 שֶׁל הַצִּיפּוֹרִים, וּבִהְרַחְבָּה כִּינוּי לְבֵית חָם,
 עוֹטָף וּמִגֵּן - כְּאֶרֶץ הַטּוֹבָה שֶׁהִנְחִיל ה'
 לַעֲמֹו.
 ג. מִלְשׁוֹן תִּקְנָה - הַמּוֹרָה שֶׁהִקְב"ה
 נָתַן לָנוּ אֶרֶץ טוֹבָה וּמִתּוֹקֶנָה.
 "עֲשָׂךְ" - זֶה יִצִּירַת עַם יִשְׂרָאֵל. עַם
 יִשְׂרָאֵל אֵינָנוּ אֹמֶה כָּל הָאֹמֹת - זֶהוּ
 אֹמֶה מִיּוֹחַדָּת בְּזֻכּוֹת הַשְׁכִּינָה הַשְּׁרוּיָה
 בָּהּ וְהַהֲשַׁגְחָה הָעֲלִיוֹנָה הַמְלוּוָה אוֹתָהּ
 בְּכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה.
 "וַיִּכְנֶנְךָ" - מִלְשׁוֹן כָּן, בְּסִיס. ה' כּוֹנֵן
 אֶת עַם יִשְׂרָאֵל וְנִטְעָ בּוֹ בְּסִיס אֵיתָן
 לְהִתְנַהֲלוֹת הָאֹמֶה - בְּדַמּוֹת הַכּוֹהֲנִים
 הַדּוֹאגִים לְרִמָּה הָרוּחֲנִית שֶׁל הָעַם,
 הַנְּבִיאִים הַמוֹכִיחִים בְּשַׁעַר וְהַמְלָכִים
 הַמְּנַהֲיגִים אֶת הָאֹמֶה, שׁוֹמְרִים עַל
 בִּיטְחוֹנָהּ וְדוֹאגִים לְצִרְכֵּיהָ הַחֹמְרִיִּים.

רש"י

(ז) זְכוֹר יְמוֹת עוֹלָם. מה עשה בראשונים שהכעיסו לפניו. בִּינו שְׁנוֹת דוֹר וְדוֹר. דור אנוש שהציף עליהם מי אוקינוס ודור המבול ששטפם. דבר אחר לא נתתם לבבכם על שעבר, בינו שנות דור ודור להכיר להבא שיש בידו להיטיב לכם ולהנחיל לכם ימות המשיח והעולם הבא (ספרי האזינו שי).

שָׂאֵל אָבִיךָ. אלו הנביאים שנקראים אבות, כמו שנאמר באליהו "אבי אבי רכב ישראל" (מלכים ב ב, יב). זְקֵנֶיךָ. אלו החכמים (קידושין לב, ב).

ביאור

זְכוֹר יְמוֹת עוֹלָם. לאחר התיאור המר של עם ישראל כעם כפוי טובה שאינו מקיים את מצוות ה' מופיעה התביעה המתבקשת - ללמוד את לקחי העבר ולהפיק מהם תובנות לעתיד. רש"י מציע שתי דרכי התבוננות בימי העולם, אחת מפחידה ואחת מלטפת. הדרך המפחידה דורשת להתבונן בעונשים שניתנו לעובדי רצונו של ה', והדרך המלטפת ממקדת את המבט בכל הטוב הצפון לעושי רצונו של ה'. רש"י מזכיר אסון שקרה בימי אנוש בן שת, נכדו של אדם הראשון -

"שהציף עליהם מי אוקינוס". אירוע זה אינו מפורש בתורה, ומקורו במדרש תנחומא (נח, יח) על הפסוק "וּלְשֵׁת גַם הוּא יָלַד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֲנוֹשׁ אֹז הוֹחֵל לִקְרֹא בְּשֵׁם ה'" (בראשית ד, כו). המדרש מתאר שבימי אנוש קראו האנשים לאליהם בשם ה', וכעונש הציף הקב"ה שליש מן העולם.

שָׂאֵל אָבִיךָ. בלי מאורו של רש"י היינו יכולים להבין ש"אָבִיךָ" מתייחס כפשוטו לאב הביולוגי, ו"זְקֵנֶיךָ" פירושו הסבים שלך. רש"י מבאר ש"אָבִיךָ" ו"זְקֵנֶיךָ" הם הנביאים והחכמים.

עיון

זְכוֹר יְמוֹת עוֹלָם. שני הפירושים שהביא רש"י רומזים על שתי דרכים בחינוך. הדרך הראשונה מאיימת - ראו מה קורה למי שאינו שומע בקולי, והשנייה מעודדת - הביטו וראו כמה כדאי ללכת בדרך הישרה והטובה.

שָׂאֵל אָבִיךָ. רש"י מדגיש שני פנים בהנהגה: הנביא והחכם. הנביא זוכה להארות ישירות מפי הקב"ה - המתגלה אליו ומנחה אותו כיצד יש לנהוג. החכם מגיע לתובנותיו מכוח התורה הממלאת אותו, שמתוכה הוא יכול להורות על הדרך הנכונה. בתקופת הנביאים היה הנביא מקור הסמכות המרכזי להורות לעם ישראל

אונקלוס

ח בַּהֲנַחַל עֲלִיּוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי
בְּפִרְשׁוּתִיהָ בְּנֵי אִנְשָׁא; קִיִּים
הַתְּחוּמִי עֲמֻמָּא לְמִנְּנֵי בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל.

ח בַּהֲנַחַל עֲלִיּוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי
אָדָם יַעֲבֹ גְבוּלֹת עַמִּים לְמִסְפָּר בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל:

❧ רש"י ❧

וַיֹּאמְרוּ לָךְ. הַרְאֵנוּנוּ.

(ח) בַּהֲנַחַל עֲלִיּוֹן גּוֹיִם. כִּשְׁהַנְחִיל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמַכְעִיסוֹ אֶת חֶלֶק
נַחֲלָתָן הַצִּיפֵּן וְשִׁטְפָם. בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם. כִּשְׁהַפִּיץ דּוֹר הַפְּלָגָה הִיָּה בִידוֹ
לְהַעֲבִירָם מִן הָעוֹלָם וְלֹא עָשָׂה כֵן, אֲלֹא יַעֲבֹ גְבוּלוֹת עַמִּים קִיִּיִּם וְלֹא
אָבָדָם. לְמִסְפָּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. בְּשִׁבִּיל מִסְפָּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שְׁעֵתִידִים לְצֵאת
מִבְּנֵי שָׁם, וְלְמִסְפָּר שְׁבַעִים נֶפֶשׁ שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁירְדוּ לְמַצְרַיִם, הַצִּיב
גְּבוּלוֹת עַמִּים שְׁבַעִים לְשׁוֹן (סְפָרִי הָאֲזִינוּ שִׁיא).

❧ עיון (המשך) ❧

אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ, וּבִתְּוֹם הַנְּבוּאָה, בְּתַחֲלִיל יְמֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי, עִבֵּר הַתְּפָקִיד
לְחַכְמִים. וְאִף שֶׁמַּעֲלָתוֹ שֶׁל הַחֹכֶם פְּחוּתָהּ לְכַאוּרָה מִזֹּו שֶׁל הַנְּבִיא, הוּאִיל וְאִין הוּא
זֹכֵר לְהַתְּגַלּוֹת יִשְׁרָאֵל, בְּהִיבְטִים אַחֲרָיִם "חֹכֶם עֵדִיף מִנְּבִיא"⁹⁴ - כִּי מוֹטֵלֶת עֲלָיו
אַחֲרִית גְּדוּלָּה לְדִיִּיק אֶת דְּבָרָיו וּלְבַסֵּס אֶת הַדְּרֹכוֹתָיו עַל כּוֹחַ שְׁכָלוֹ וְעוֹמֵק הַשְּׁקֵעֵתוֹ
בְּתוֹרָה.

❧ ביאור ❧

וַיֹּאמְרוּ לָךְ. לֹא נֹאמַר בְּפִסּוּק מָה
יִגִּידוּ הָאֲבוֹת וּמָה יֹאמְרוּ הַזְּקֵנִים. רש"י
מִבְּאֵר שֶׁהֵם יִסְפְּרוּ אֶת קוּרֹת הָעֵבֶר,
כִּפִּי שִׁפְרַט בְּבִיאֹר הַפִּסּוּק הַבֵּא. הַשֵּׁנִי מִבְּאֵר אֶת מַשְׁמַעוֹתָם לַעֲם
יִשְׂרָאֵל.

◁

❧ עיון ❧

וַיֹּאמְרוּ לָךְ. לְמִידַת אִירֻעֵי הָעֵבֶר חֲשׁוּבָה וּמַשְׁמַעוֹתִית לְהַתְּנַהֲלוֹת נְכוֹנָה בְּבִנְיָן
הַעֲתִיד.

⁹⁴. בבא בתרא יב, א.

אונקלוס

ט אַרִי חוֹלָקָא דִּי עַמִּיה, ט פִּי חֶלֶק יְהוָה עַמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל
יַעֲקֹב עֲדָב אַחֲסָנִיה. נַחֲלָתוֹ:
נַחֲלָתוֹ:

❧ ביאור (המשך) ❧

"בְּהִנָּחַל עַלְיוֹן גּוֹיִם" מתייחס להצפת העולם בדור אנוש ובדור המבול (שהוזכרו ברש"י על הפסוק הקודם). "בְּהִפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם" מתייחס להפצת דור הפלגה על פני תבל לאחר חטא מגדל בבל. אף שדורות אלו הכעיסו את ה' כעס רב בחטאיהם, הוא בחר שלא לכלותם כליל: בימי אנוש הציף רק שליש עולם, מדור המבול השאיר בחיים את נח ובניו, ואת דור הפלגה הפיץ על פני הארץ ואפשר להם להמשיך ולהתקיים בעולם, כל עם

בגבולותיו. מדוע לא נפרע הקב"ה כליל מהדורות שכה הרבו להכעיסו? בשביל הופעתו של עם ישראל על במת ההיסטוריה. והואיל והתהוותם של בני ישראל לאומה אחת החלה במשפחת יעקב, אשר מנתה שבעים נפש ברדתה למצרים, הקים ה' בעולם לעומתם גם שבעים אומות. שבעים נפשות ישראל נמנו בשמותם בפרשת ויגש⁹⁵, ושבעים האומות נמנו בפרשת נח אחרי המבול⁹⁶.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

בְּהִנָּחַל עַלְיוֹן גּוֹיִם. פירושו של רש"י מבטא לכאורה שני רעיונות הפוכים. בתחילה נראה כי אין כל משמעות עצמית לקיום העמים בעולם, ולולא ישראל היה הקב"ה מכלה את כולם, אך לבסוף אנו למדים על הקבלה מספרית מדויקת בין ישראל לעמים - המעידה ש"גַם אֶת זֶה לְעַמֶּת זֶה עָשָׂה הָאֱלֹהִים" (קהלת ז, יד). למעשה אין סתירה בין הרעיונות, ויחד הם בונים את התמונה השלמה: עם ישראל הגיח לעולם כדי לאפשר לאנושות להתקיים. בלי עם ישראל על ערכיו ותורתו לא הייתה כל משמעות לעולם ולא הייתה זכות קיום לאומות. ואולם הופעת עם ישראל על במת ההיסטוריה, והתביעה ממנו למלא את ייעודו ולהשפיע מאורו על העולם כולו, הם המצדיקים את יצירת כל האומות.

95. בראשית מו, ח-כז.

96. בראשית י, א-לב.

רש"י

(ט) **כִּי חֵלֶק ה' עָמּוֹ**. למה כל זאת, לפי שהיה חלקו כבוש ביניהם ועתיד לצאת. ומי הוא חלקו? עמו. ומי הוא עמו? יעקב חבל נחלתו – והוא השלישי באבות, המשולש בשלש זכויות: זכות אבי אביו וזכות אביו וזכותו, הרי שלשה, כחבל הזה שהוא עשוי בשלשה גדילים. והוא ובניו היו לו לנחלה, ולא ישמעאל בן אברהם, ולא עשו בן של יצחק (ספרי האזינו שיב).

ביאור

כִּי חֵלֶק ה' עָמּוֹ. בפסוק הקודם למדנו שמספר האומות השווה למספרם של בני ישראל. פסוקנו, הפותח במילת הסיבה "כִּי"⁹⁷, מבאר את טעם הדבר: "כִּי חֵלֶק ה' עָמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נִחְלָתוֹ". מה הקשר בין שתי העובדות? רש"י מבאר שהאומה הישראלית לא נחתה ממאדים ולא צמחה יש מאין, אלא נבעה משורש אלוקי נסתר שהיה טמון באומות. ניצוצות הקדושה של עם ישראל לפני התהוותו היו פזורים בין כל האומות, והופעת ישראל על במת ההיסטוריה היא גילוי מרוכז ומזוקק של האורות כולם. בני ישראל החלו להתהוות לעם רק עם כינונה של משפחת יעקב, אך יעקב אבינו עצמו ינק את קדושתו מאברהם ויצחק – אשר הופיעו בהיסטוריה כיחידים, כשעם ה' עוד לא היה בעולם. עם ישראל הוא אפוא התוצר הטהור של הארת האומות שהתרכזה באברהם, עברה ליצחק, המשיכה ליעקב – וממנו עברה לכל בניו. את שלושת האבות מייסדי האומה המשילה התורה ל"חֶבֶל", משום שחבל חזק עשוי משלושה חוטים השזורים יחדיו.

עיון

כִּי חֵלֶק ה' עָמּוֹ. התפיסה שעם ישראל נולד מתוך האומות מזכירה את דברי רבי יהודה הלוי, המדמים את עם ישראל ללב הפועם בגוף האדם: "ישראל באומות כְּלֵב באברים" (ספר הכוזרי מאמר שני, לו).

בכינונו של עם ישראל זכה יעקב אבינו להיות החוליה המקשרת בין דור האבות לדור הבנים. אברהם אבינו היה המאמין הגדול שהביא להכרה בה', יצחק המשיך את דרכו וסלל את הדרך למרכזיותה של ארץ ישראל בזהות היהודית, ועל גבי שתי הקומות הללו הופיע יעקב, אבי העם היהודי, בהביאו לעולם את שנים עשר השבטים. עם ישראל ממשיך להתקיים בעולם מכוחם של שלושת גדילי החבל

97. על ההסברים השונים למילה "כִּי" ראו הערה 4.

אונקלוס

י סופיק צרפיהון בארע , ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל
 מדברא ובית צהונא אתר , ישמן יסבבנהו יבוננהו יצרנהו
 דלית מיא; אשדינון סחור , כאישון עינו:
 סחור לשכינתיה אליפנון

פתגמי אוריתיה נטרנון פבבת עינהון.

❧ רש"י ❧

(י) ימצאהו בארץ מדבר. אותם מצא לו נאמנים בארץ המדבר, שקבלו עליהם תורתו ומלכותו ועולו, מה שלא עשו ישמעאל ועשו, שנאמר "וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן" (לקמן לג, ב) (תנחומא וזאת הברכה ד). ובתהו ילל ישמן. ארץ ציה ושממה מקום יללת תנינים ובנות יענה אף שם נמשכו אחר האמונה, ולא אמרו למשה האיך נצא למדברות מקום ציה ושממון, כענין שנאמר "לכתך אחרי במדבר" (ירמיה ב, ב) (ספרי האזינו שיג).

❧ עיון (המשך) ❧

הללו השזורים במהותו: אברהם אבינו מחולל האמונה, יצחק אבינו שהשריש בתודעה את אהבת ארץ ישראל, ויעקב אבינו מוליד האומה.

❧ ביאור ❧

ימצאהו בארץ מדבר. על פי הפירוש המילולי של תחילת הפסוק הקב"ה מצא את ישראל במדבר, במקום ריק ושומם מבני אדם ("תהו"), שרק יללות בעלי חיים נשמעות בו מתוך השיממון. מה משמעות אמירה זו?
 רש"י מפרש שחלק זה של הפסוק מדבר בשבחם של ישראל שדבקו בה' באמונה שלמה. זכות זו מתחלקת לשתיים:
 א. הסכמת עם ישראל לקבל את התורה, שניתנה להם במדבר, בניגוד לעמים אחרים. רש"י רומז למדרש המתאר שהקב"ה הציע את התורה לבני ישמעאל ולבני עשו אך הם לא רצו לקבלה⁹⁸.
 ב. הליכתם של ישראל אחרי ה' במקום שאינו ראוי למגורים. זכות זו של ישראל זוכה לשבח גם מפי הנביא ירמיהו: "לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה".

98. את המדרש נבאר בעזרת ה' בספר "בעקבות רש"י" על פרשת וזאת הברכה.

רש"י

יִסְבְּנֶהוּ. שם סבבם והקיפם בעננים וסבבם בדגלים לארבע רוחות וסבבן בתחתית ההר (ילקוט שמעוני תתקמג), שכפהו עליהם כגיגית (שבת פח, א). **יְבוֹנְנֶהוּ.** שם בתורה ובינה. **יִצְרְנֶהוּ.** מנחש שרף ועקרב ומן האומות. **כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ.** הוא השחור שבעין, שהמאור יוצא הימנו. ואונקלוס תרגם ימצאהו יספיקהו כל צרכו במדבר, כמו "ומצא להם" (במדבר יא, כב), "לא ימצא לנו ההר" (יהושע יז, טז). יסבבנהו אשרינון סחור סחור לשכינתיה, אוהל מועד באמצע וארבעה דגלים לארבע רוחות.

ביאור

יִסְבְּנֶהוּ. חלקו השני של הפסוק מבטא את תגובת ה' על חסדי ישראל המתוארים בתחילתו:

"יִסְבְּנֶהוּ" - מלשון סביב.

א. ה' סבב את ישראל בענני כבוד - ביטוי לשכינה שהקיפה אותם והגנה עליהם.

ב. העם חולק לארבעה דגלים - ארבע קבוצות של שלושה שבטים כל אחת - שסבבו והקיפו את המשכן מארבעת צדדיו במסעות ובחניות במדבר.

ג. ה' סבב את ישראל בתחתית ההר, כפי שנאמר במתן תורה **"וְהִגַּבְלָתָ אֶת הָעָם סָבִיב"** (שמות ט, יב), ורש"י מוסיף: **"שכפהו עליהם כגיגית"**. מהי פשר **"כפיית ההר כגיגית"**? חכמינו זיכרונם לברכה דרשו על הפסוק **"וַיִּתְּצֻבּוּ בְּתַחְתִּית הָהָר"** (שם פסוק יז): **"מלמד**

שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם". על פי פשט הפסוק בני ישראל התייצבו למרגלות ההר, אך לפי הציור של חז"ל הם עמדו מתחת להר ממש - תחת איום כבוד שאם לא יקבלו את התורה ימחץ אותם ההר אל מותם. משמעות המדרש היא שחווייה רב חושית כל כך מרשימה, עם קולות וברקים והר שבוער באש, ממסמסת כל אפשרות של בחירה שכלית אם לקבל את התורה אם לאו⁹⁹.

"יְבוֹנְנֶהוּ" - מלשון בינה. במדבר נתן הקב"ה לעם ישראל תורה, ונטע בהם בינה להבינה.

"יִצְרְנֶהוּ" - משורש נצ"ר, המשמש לשמירה והגנה. הקב"ה הגן על עם ישראל במדבר מנחשים ועקרבים

99. כך ביאר הרב יחיאל וינברג בעל ה"שרידי אש" ("לפרקים" חלק ב עמוד שמג, "מודעה רבה לאורייתא". עיינו שם).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

ומעמים שביקשו להרע להם. **"פִּאִישׁוֹן עֵינוֹ"** - האישון הוא העיגול השחור הקטן במרכז העין, שדרכו האור עובר אל הרשתית בתהליך הראייה. הקב"ה שמר על ישראל מכל משמר, כאדם השומר על בבת עינו.

לאחר שפירש רש"י את הפסוק בדרכו הוא מביא גם את פירושו של אונקלוס. לפי אונקלוס חלקו הראשון של הפסוק עוסק גם הוא בחסדי ה', שסיפק את צורכי ישראל במדבר ודאג להם למים ולמזון בתוך השממה: **"יִמְצְאוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר"** - "סופיק צרכיהון בארע מדברא". רש"י מביא שתי ראיות של **מִצְוָה** פירושו לעיתים **לספק**:

א. התורה מתארת כי בני ישראל, בהובלת האספסוף אשר בקרבו, התאו

לאכול בשר והתלוננו כי המן אינו מספק אותם. הקב"ה אומר למשה כי עונשם יהא באכילת בשר רב מכפי יכולתם להכיל. משה רבנו מזדעק: מהיכן נביא כמויות של בשר לכל כך הרבה אנשים? הלוא כל הבהמות וכל הדגים יחד לא יספקו את צורכי תאוותם! **"שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רִגְלֵי הָעָם אֲשֶׁר אֲנִי בְּקִרְבּוֹ וְאַתָּה אֹמֶרֶת בְּשֶׁר אֶתֵּן לָהֶם וְאָכְלוּ חֹדֶשׁ יָמִים! הֲצֹאן וּבָקֶר יִשְׁחַט לָהֶם וּמִצָּא לָהֶם אֵם אֶת כָּל דְּגֵי הַיָּם יֵאָסֶף לָהֶם וּמִצָּא לָהֶם!"** (במדבר יא, כא-כב).

ב. בני יוסף טוענים כלפי יהושע שחלק הנחלה שקיבלו בהר אפרים קטן מדיי ביחס לגודל שבטם ולא יצליח לספק את כל צורכיהם: **"וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יוֹסֵף לֹא יִמְצָא לָנוּ הָהָר"**.

🌀 עיון (על עמדו קודם) 🌀

יִסְבְּנָהוּ. רש"י ואונקלוס מפרשים את תחילת הפסוק בדרך שונה: על פי רש"י הכתוב משבח את ישראל, ולפי אונקלוס הוא משבח את חסדי ה'. שני הפירושים משלימים זה את זה, שכן ההליכה במדבר משקפת גם את נאמנות ישראל לה' וגם את חסדי ה' לעמו. רש"י מבטא בפירושו את יחסי הגומלין בין ה' לעמו, לא רק ביציאת מצרים ובהליכה במדבר אלא לכל אורך ההיסטוריה. אכן לא תמיד קל להיות דתי ולשמור את מצוות ה', וישנן תקופות שבהן ההליכה בדרכי ה' תובעת מסירות נפש של ממש. ואף על פי כן, למעלה מ-3000 שנה לאחר מתן תורה, עם ישראל שומר בדרכו על נאמנותו לה' - וה' ממשיך לשמור על עמו. המשכיות היסטורית זו מגלה את האמת הטמונה בכפיית ההר כגיגית.

בדרך כלל דבר שניתן בכפייה איננו מחזיק מעמד לאורך זמן, והוא מאבד את ערכו בעיני המקבל כשרושם הכפייה נמוג. ואולם קבלת התורה לא נבעה ממעמד של כוחנות אלימה אלא מכורח המציאות - תוצאה טבעית של התגלות ה' בחסדיו לעמו. המשכיות החיבור של עם ישראל לתורת ה' לאורך ההיסטוריה מבהירה כי

אונקלוס

יֵא כְּנִשְׁרָא דְּמַחֲשֵׁי לְקִנְיָה עַל
בְּנוֹהֵי מִתְחַפֵּף; פְּרִים גְּדֻפָּהִי
מְקַבִּילָהוֹן מְנַטִּילָהוֹן עַל
תְּקוּף אֲבָרוֹהִי.

יֵא כְּנִשְׁרָא יַעֲרִי קִנּוֹ עַל-גּוֹזְלָיו יִרְחֹף
יִפְרֹשׁ כְּנַפָּיו יִקְחֵהוּ יִשְׁאַהֵו עַל-
אֲבָרָתוֹ:

רש"י

(יֵא) כְּנִשְׁרָא יַעֲרִי קִנּוֹ. נהגם ברחמים ובחמלה כנשר הזה – רחמני על בניו ואינו נכנס לקנו פתאום עד שהוא מקשקש ומטרף על בניו בכנפיו בין אילן לאילן בין שוכה לחברתה, כדי שיעורו בניו ויהא בהם כח לקבלו (ספרי האזינו שיד). יַעֲרִי קִנּוֹ. יעורר בניו.

עַל גּוֹזְלָיו יִרְחֹף. אינו מכביד עצמו עליהם אלא מחופף, נוגע ואינו נוגע. אף הקדוש ברוך הוא, "שדי לא מצאנוהו שגיא כח" (איוב לו, כג), כשבא ליתן תורה לא נגלה עליהם מרוח אחת אלא מארבע רוחות, שנאמר "ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קודש" (לקמן לג, ב), "אלוה מתים יבא" (חבקוק ג, ג) זו רוח רביעית (ספרי האזינו שיד).

עיון (המשך)

התורה היא מתנה טובה ונפלאה לעם ישראל, אך הואיל ובשעת מתן תורה עוד לא היו ישראל בשלים להעריך את גודלה ותפארתה – נדרש סוג של "כפייה", במעמד של קולות וברקים.

ביאור

כְּנִשְׁרָא יַעֲרִי קִנּוֹ. הפסוק מדמה את הנהגת ה' עם עמו לנשר המגן על גוזליו. כמו הנשר, שאינו מגיע לקן במהירות ובחטף אלא מעיר את גוזליו לפני בואו כדי שלא ייבהלו, כך הקב"ה נוהג עם עמו במתינות ובנחת ובהדרגה הנדרשת – ומשום כך השהה את נתינת התורה עד שיהיו ישראל בשלים ומסוגלים לקבלה.	עַל גּוֹזְלָיו יִרְחֹף. "מחופף" פירושו מכסה ומגן בלי מגע ישיר ("נוגע ואינו נוגע") – כמו חופה המתוחה ממעל ומסוככת על החתן והכלה. כשם שהנשר מרחף בעדינות מעל גוזליו בלי להפחידם כך הקב"ה מסוכך על בריותיו מלמעלה, בלי להכביד בנוכחותו על אף כוחו העצום. רעיון זה מומחש במענה אֱלִיהוּא לאיוב – "שְׂדֵי לֹא מְצָאָנְהוּ
---	---

❧ רש"י ❧

יְפַרֵּשׁ כְּנָפָיו יְקַחֵהוּ. כשבא ליטלן ממקום למקום אינו נוטלן ברגליו כשאר עופות, לפי ששאר עופות יראים מן הנשר, שהוא מגביה לעוף ופורח עליהם, לפיכך נושאן ברגליו מפני הנשר. אבל הנשר אינו ירא אלא מן החץ, לפיכך נושאן על כנפיו, אומר מוטב שיכנס החץ בי ולא יכנס בבני. אף הקדוש ברוך הוא "ואשא אתכם על כנפי נשרים" (שמות יט, ד), כשנסעו מצרים אחריהם והשיגום על הים היו זורקים בהם חצים ואבני בליסטראות, מיד "ויסע מלאך האלהים וגו' ויבא בין מחנה מצרים וגו'" (שמות יד, יט-כ) (מכילתא יתרו פרשה ב).

❧ ביאור (המשך) ❧

שָׁגִיא כַּח: אף שהקב"ה ("שִׁדְי") בעל כוח עצום ("שָׁגִיא כַּח") - הוא אינו מפעיל את כל עוצמתו על ברואיו ("לא מִצְאָנָהוּ"). כיצד מתבטא הדבר? רש"י מדגים הבנה זו באמצעות פסוק מהפרשה הבאה: "ה' מְסִינִי בְּאֵזְרִי מְשַׁעֵר לְמוֹ" (מזרח) - "וְזָרַח מְשַׁעֵר לְמוֹ"¹⁰¹, מצפון - "הוֹפִיעַ מֵהָר פֶּאֶרְן"¹⁰². סיום הפסוק, "וְאֶתָּה מִרְבֶּבֶת קִדְשׁ", אינו מורה על רוח נוספת אלא על המלאכים המלווים את ה'¹⁰⁴, ואת ההשלמה מצד דרום לומדים מספר חבקוק - "אֲלֹהֵי מִתִּימָן יָבֹא".

❧ ביאור ❧

יְפַרֵּשׁ כְּנָפָיו יְקַחֵהוּ. הנשר שונה מכל שאר העופות בדרך שהוא נושא את גוזליו. כל העופות חייבים להגן על גוזליהם מפני הנשר, ולכן הם חייבים לשאתם במעופם בין רגליהם. אולם

הנשר, מלך העופות, מאוים רק מבני האדם המבקשים לצוד אותו, ולכן הוא נושא את גוזליו מעל כנפיו - להגן עליהם מפני חיצו הצידים. כמו הנשר, שגופו חוצץ בין החיצים לבין גוזליו, כך

100. בפרשת וזאת הברכה מפרש רש"י אחרת את הפסוק.

101. מאחר שישראל ישבו במזרח סיני (כמובא ברש"י) הייתה סיני מערבית להם (על פי פירוש "שי למורא").

102. השמש זורחת במזרח.

103. פארן בצפונה של סיני.

104. ואכן בחלק מהגרסאות ברש"י סיום הפסוק אינו מופיע. על משמעותם של המלאכים המלווים את ה' נלמד בעזרת ה' בפרשת וזאת הברכה.

אונקלוס

יְהוָה בְּדָד יִנְחֵנוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֹכַח: יי בְּלַחֲדֵיהוֹן עֲתִיד
 לְאַשְׁרֵי־וִיתְהוֹן בְּעֶלְמָא דְהוּא
 עֲתִיד לְחֻדְתָּא; וְלֹא יִתְקִים
 קְדָמוּהִי פְלַחַן טַעֲוִין.

❧ ביאור (המשך) ❧

הקב"ה מגן על ישראל וחוצץ ביניהם לבין אויביהם, באמצעות מלאכיו, לבל יוכלו לפגוע בהם. דרך הגנה זו מתוארת בתורה לפרטיה לאחר יציאת מצרים, כשעמדו ישראל לפני ים סוף בפחד ואימה מפני המצרים הרודפים

אחריהם: "וַיֵּסַע מִלֶּאךָ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיִּלָּךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיֵּסַע עִמּוֹד הָעֲנָן מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם. וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל".

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

יְפֹרֶשׁ כְּנָפָיו יִקְחֵהוּ. פירושיו של רש"י על שלושת חלקי הפסוק מאירים נקודות חשובות בהנהגת ה' כלפי עמו:

הקב"ה משגיח על עם ישראל השגחה תמידית, אך היא מוצנעת. הוא איננו כופה את נוכחותו, "נוגע ואינו נוגע", ומאפשר לעמו להסתגל בהדרגה לתורה ולמצוות ולעלות שלב אחר שלב, קמעה קמעה, בדרך העולה בית א-ל.

ומדוע מצניע ה' את השגחתו? כדי שלא לפגוע בבחירה החופשית ובאחריות האנושית. הקב"ה מגן עלינו אף בלי ידיעתנו, ופעמים שהוא חוצץ בינינו לבין החיצים הנשלחים אלינו - בלי שידענו כלל על קיומם. אומנם הצנעה זו עלולה להוביל למחשבה שהקב"ה איננו שומר על עמו, אך הוא מוכן לקבל את הביקורת - ובלבד שתישאר מלוא האחריות בידינו.

רש"י

(יב) בְּדָד יִנְחֲנוּ. נהגם במדבר בטח ובדד. וְאֵין עֲמוֹ אֶל נֶכֶד. לא היה כח באחד מכל אלהי הגוים להראות כחו ולהלחם עמם. ורבותינו דרשוהו על העתיד (ספרי האזינו שט), וכן תרגם אונקלוס. ואני אומר דברי תוכחה הם, להעיד השמים והארץ, ותהא השירה להם לעד שסופן לבגוד ולא יזכרו הראשונות שעשה להם ולא הנולדות שהוא עתיד לעשות להם, לפיכך צריך ליישב הדבר לכאן ולכאן. וכל הענין מוסב על "זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור" (פסוק ז), כן עשה להם וכן עתיד לעשות, כל זה היה להם לזכור.

ביאור

בְּדָד יִנְחֲנוּ. רש"י מפרש פסוק זה בשלוש דרכים: א. ביחס לעבר. ב. ביחס לעתיד. ג. ביחס לעבר ולעתיד גם יחד.

ביאור הפירוש הראשון

קריאה פשוטה של מילות הפסוק מלמדת לכאורה שהקב"ה הנהיג את ישראל לבד, בלי עזרת אלי נכר. כמובן שאין משמעות לקריאה כזו, שכן לא ייתכן שהתורה תטרח לציין עובדה כה ברורה ופשוטה. רש"י מבהיר שה"בְּדָד" מתייחס לעם ישראל: כשהנחה ה' את ישראל במדבר צעד העם לבדו בביטחון ("בְּדָד"), ושום כוח חיצוני ("אֶל נֶכֶד") לא היה יכול לעמוד מולו.

ביאור הפירוש השני

על פי המדרש הפסוק כולו מוסב על העתיד לבוא, בעת הגאולה, וכך פירש גם אונקלוס (בתרגום חוזר לעברית):
"ה' בְּדָד יִנְחֲנוּ" - הקב"ה לבדו עתיד לשכן את ישראל בעולם שהוא עתיד לחדש ("ה' בְּלַחֲדִיהוֹן עֵתִיד לְאַשְׁרִייתָהוֹן בְּעֶלְמָא דְּהוּא עֵתִיד

לְחַדְתָּא"). **"וְאֵין עֲמוֹ אֶל נֶכֶד"** - ולא תתקיים עוד לפניו עבודת אלילים ("וְלֹא יִתְקִים קְדְמוֹהִי פְלַחַן טַעֲוִין").

אונקלוס מוסיף למעשה את החוליה שלא נכתבה: לאן ינחה ה' את העם? לעולם שיחדש בטובו לעתיד לבוא. יתרונו של פירוש זה בהשארת הפועל "יִנְחֲנוּ" בזמן עתיד. הקושי בו שהוא סוטה מן ההקשר, ולכן מציע רש"י פירוש נוסף.

ביאור הפירוש השלישי

לדעת רש"י ("ואני אומר") פסוקנו מחבר בין הפסוקים הקודמים (ח-יא) העוסקים בהגנה המיוחדת שזכו ישראל לקבל מה', לבין הפסוקים הבאים (יג-יד) העוסקים בטובות שעתיד ה' להרעיף עליהם. שני החלקים הללו משקפים את אשר נאמר בקיצור בפסוק ז - "זְכוּר יָמוֹת עוֹלָם בֵּינוּ שְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר", כלומר זכור את אשר היטיב לך ה' והתבונן במה שהוא עתיד להיטיב לך. האמור בפסוק מתייחס

אונקלוס

יג אַשְׁרֵינוּן עַל תְּקִפֵּי אֶרֶץ
וְאוֹכִילָנוּן בְּזַת סְנְאִיהוֹן; וַיְהִי
לְהוֹן בְּזַת שְׁלִיטֵי קְרוּין וְנִכְסֵי
יְתִבֵּי פֶרְכִין תְּקִיפִין.

יג יִרְכְּבֵהוּ עַל-בְּמוֹתַי [בְּמִתִּי] אֶרֶץ
וַיֹּאכַל תְּנוּבַת שְׂדֵי וַיִּנְקְהוּ דְּבִשׁ
מִסָּלַע וְשֶׁמֶן מִחֶלְמִישׁ צוֹר:

רש"י

(יג) יִרְכְּבֵהוּ עַל בְּמוֹתַי אֶרֶץ. כל המקרא כתרגומו.
יִרְכְּבֵהוּ וגו'. על שם שארץ ישראל גבוה מכל הארצות (ספרי האזינו שטז).

ביאור (המשך)

אפוא הן לעבר ("זכר...") הן לעתיד שעתידים לחטוא ולשכוח את כל חסדיו
("בינו...") - ויש בו תוכחה כלפי ישראל של ה', שהיו ושיהיו.

ביאור

יִרְכְּבֵהוּ עַל בְּמוֹתַי אֶרֶץ. רש"י מזמין
אותנו תחילה לעיין באונקלוס, המפרש
את כל חלקי הפסוק בדרך משל, ולאחר
מכן מבאר את הפסוק כמשמעו.
פירוש אונקלוס:

יִרְכְּבֵהוּ עַל בְּמוֹתַי אֶרֶץ. "אַשְׁרֵינוּן עַל
תְּקִפֵּי אֶרֶץ" - ה' השכין את ישראל
על חוזקי ארץ, כלומר בארץ חזקה שיש
בה הרים וסלעים המסייעים בהגנה
עליה.

וַיֹּאכַל תְּנוּבַת שְׂדֵי. "וְאוֹכִילָנוּן בְּזַת
סְנְאִיהוֹן" - והאכילם ביזת שונאיהם.
התנובה, שהיא התוצרת המניבה פירות,
מדמה כאן בהכללה את כלל רכוש
האויבים הראוי לביזה.

וַיִּנְקְהוּ דְּבִשׁ מִסָּלַע. "וַיְהִי לְהוֹן בְּזַת
שְׁלִיטֵי קְרוּין" - ונתן להם ביזת מושלי

כעת יפרש רש"י את הפסוק שלב
אחר שלב לפי משמעו:
יִרְכְּבֵהוּ וגו'. הקב"ה יביא את עם
ישראל לארץ ישראל, המכונה "בְּמוֹתַי
אֶרֶץ" - על שום היותה גבוהה מכל
הארצות. במשמעות הדברים נעיין
לאחר כל ביאורי הפסוק.

רש"י

וַיֹּאכַל תְּנוּבַת שְׂדֵי. אלה פירות ארץ ישראל שקלים לנוב ולהתבשל מכל פירות הארצות (ספרי האזינו שטז).
וַיִּנְקְהוּ דְּבַשׁ מִסְלֵעַ. מעשה באחד שאמר לבנו בסיכני הבא לי קציעות מן החביות. הלך ומצא הדבש צף על פיה. אמר לו זו של דבש הוא. אמר לו השקע ירך לתוכה ואתה מעלה קציעות מתוכה (ספרי האזינו שטז).
וְשֶׁמֶן מִחֶלְמִישׁ צוּר. אלו זיתים של גוש חלב (ספרי האזינו שטז).
בְּמִתֵּי אֶרֶץ. לשון גבוה.

ביאור

וַיֹּאכַל תְּנוּבַת שְׂדֵי. כדי לתאר תוצרת חקלאית התורה משתמשת בדרך כלל במילה "תבואה", ואילו כאן נקטה לשון "תנובה" - משורש נו"ב המשמש לפריחה ושגשוג. "תנובת שְׂדֵי" הוא אפוא תיאור שבחה של ארץ ישראל, שפירותיה מבשילים מהר ויש באכילתם ברכה מיוחדת.
וַיִּנְקְהוּ דְּבַשׁ מִסְלֵעַ. הביטוי "וַיִּנְקְהוּ דְּבַשׁ מִסְלֵעַ" תמוה, המן הסלע יצא דבש?! רש"י מבאר שהתורה רומזת על הברכה הגדולה בארץ ישראל - וממחיש ברכה זו באמצעות משל המופיע במדרש, על תאנים מיובשות ("קציעות") שהוציאו מתוכן דבש רב בשהותן בחבית. בדרך העולם ייבוש התאנים מאדה את הנוזלים ואינו מאפשר להם להפיק עוד דבש - כשם שמסלע לא יצא דבש. אולם אדמת ארץ ישראל כה מבורכת, עד שאפילו

במקום שהיא קשה כסלע היא מצליחה להצמיח עצי דקל עמוסי תמרים מלאות בדבש¹⁰⁵.
וְשֶׁמֶן מִחֶלְמִישׁ צוּר. "שמן" בתורה הוא שמן זית, "חלמיש צור" הוא סלע קשה מאוד, שבאופן טבעי אינו כשיר לגידולים. והינה, ברכתה המיוחדת של ארץ ישראל מצמיחה עצי זית עתירי שמן אפילו באזורים של אדמת צור¹⁰⁶. דוגמה לכך היא "זיתים של גוש חלב", שהיה אחד המקומות בארץ ישראל שהיה ידוע בעצי הזית המניבים שלו על אף אדמתו הסלעית.
בְּמִתֵּי אֶרֶץ. לעיל ביאר רש"י¹⁰⁷ שהפסוק מלמד שארץ ישראל גבוהה מכל ארצות. כעת הוא מבהיר את מקור הלימוד: ארץ ישראל מכונה "בְּמִתֵּי אֶרֶץ" מלשון במה, שהיא מבנה המוגבה מכל סביבותיו.

105. על פי המלבי"ם.

106. על פי המלבי"ם.

107. בדיבור המתחיל "יִרְכְּבֶהּ וגו'".

🌀 רש"י 🌀

שְׂדֵי. לשון שדה.

חֲלָמִישׁ צוֹר. תקפו וחזקו של סלע. כשאִינו דבוק לתיבה שלאחריו נקוד חֲלָמִישׁ, וכשהוא דבוק נקוד חֲלָמִישׁ.

🌀 ביאור 🌀

שְׂדֵי. המילה "שְׂדֵי" נראית לכאורה ככינוי שייכות של המילה שדה, אך כתיבתה תמוהה: אם מדובר בלשון יחיד היה צריך לכתוב "שְׂדֵי" (השדה שלי), ואם בלשון רבים עסקינן הרי שהמילה הנכונה היא "שְׂדוֹתֵי" (השדות שלי). מה פשר ההטיה "שְׂדֵי"? רש"י מבאר שזו צורה מקבילה למילה שדה. צורה זו מופיעה בעוד כמה מקומות בודדים בתנ"ך, למשל בנבואת ישעיהו הנביא הממשילה את אומות העולם לחיות השדה ולחיות היער: "כָּל חַיְתוֹ שְׂדֵי" (ישעיהו נ, ט).
חֲלָמִישׁ צוֹר. "חֲלָמִישׁ" הוא סלע קשה, כמו בתקבולת בפסוק ביהושע י"ח: "וְהָיָה חֲלָמִישׁ לְמַעַיְנֵנוּ מֵיָמִים" (קיד, ח).
ניקוד הלמ"ד בשווא במקום בקמץ בביטוי "חֲלָמִישׁ צוֹר" מלמד שהוא צירוף סמיכות¹⁰⁸, שפירושו החלמיש של הצור. החלמיש כאן הופך לשם תואר המבטא תוקף וחוזקה, ועל כן "חֲלָמִישׁ צוֹר" הוא "תוקפו וחוזקו של סלע".

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

יִרְכְּבֵהוּ וגו'. במציאות הגיאוגרפית ארץ ישראל איננה גבוהה מכל הארצות. גובהה של ארץ ישראל הוא ביטוי מושאל לתאר את חשיבותה - העולה על חשיבותן של כל הארצות כולן.
המשך הפסוק, המתאר את השפעת הנובע מאדמת הארץ גם במקומות שבדרך הטבע אינם מניבים דבר, מבהיר את מהות גובהה של ארץ ישראל - הנהנית מהשגחה מיוחדת מאת הבורא.

108. בצירוף סמיכות הניקוד בהברה פתוחה שהתרחקה מהטעם מתקצר לתנועה קטנה.

אונקלוס

יְהִי בְּיָדְךָ מַלְכֵיהוֹן
וְשִׁלְיָהוֹן עִתָּר
רַבְרָבִיהוֹן וְתַקִּיפִיהוֹן עֲמָא
דְּאַרְעָהוֹן אַחֲסָנְתָּהוֹן עִם
בְּיָדְךָ חִילִיָּהוֹן וּמִשְׁרִיתָהוֹן;
וְדָם גְּבַרִיָּהוֹן אֶתְאַשְׁד
כְּמִיָּא.

יְחַמְּאֵת בְּקָר וְחֵלֶב צֶאֱן
כְּרִים וְאֵילִים בְּנִיבְשָׁן
וְעֵתוּדִים עִם
חֵלֶב כְּרִים חֲטָה וְדָם-עֲנָב
תִּשְׁתָּהּ
חֲמָר:

רש"י

(יד) חֲמָאֵת בְּקָר וְחֵלֶב צֶאֱן. זה היה בימי שלמה, שנאמר "עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן" (מלכים א ה, ג) (ספרי האזינו שיז).
עִם חֵלֶב כְּרִים. זה היה בימי עשרת השבטים, שנאמר "ואוכלים כרים מצאן" (עמוס ו, ד) (ספרי האזינו שיז).

ביאור

הקדמה לפסוק יד

פירושו של רש"י על הפסוק מתחלק לשלושה חלקים. בחלק הראשון הוא מציין באילו תקופות בהיסטוריה התממשה ברכת השפע המתוארת בפסוק, בחלק השני הוא מסביר את המילים, ובחלק השלישי הוא מזמין אותנו לעיין באונקלוס - המפרש את הפסוק שלא כמשמעו. נבאר כל ביטוי בפני עצמו בשלושת החלקים.

חלק ראשון - מיקום על ציר הזמן

חֲמָאֵת בְּקָר וְחֵלֶב צֶאֱן. "חמאת בקר וחלב צאן. מתארים שפע של חלב, בקר וחלב צאן"

שפירושו שפע של צאן ובקר. שפע כזה היה בימי שלמה המלך: "ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כר סלת וששים כר קמח. עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן לבד מאיל וצבי ויחמור וברברים אבוסים". והיות שהבקר המתואר בימי שלמה היה בריא ושמן - גם החלב שהופק ממנו היה שמן במיוחד.

עִם חֵלֶב כְּרִים. "כרים" הם כבשים, כפי שיבאר רש"י בהמשך¹⁰⁹. שפע זה מתואר בימי הנביא עמוס, המוכיח את ישראל החוטאים מרוב עושר: "השכבים על מטות שן וסרחים על

109. ולפי מצודת ציון על עמוס ו, ד "כרים" הם "כבשים שמונים".

רש"י

חֶלֶב כְּלִיּוֹת חָטָה. זה היה בימי שלמה, שנאמר "ויהי לחם שלמה" וגו' (מלכים א ה, ב) (ספרי האזינו שיז).

וְדָם עֵנַב תִּשְׁתֶּה חֶמֶר. בימי עשרת השבטים, "השותים במזרקי יין" (עמוס ו, ו) (ספרי האזינו שיז).

חֶמְאָת בָּקָר. הוא שומן הנקלט מעל גבי החלב.
וְחֵלֶב צֹאן. חלב של צאן, וכשהוא דבוק נקוד חלב כמו "בְּחֵלֶב אִמּוֹ" (שמות כג, יט).

ביאור (המשך)

עֲשׂוֹתָם וְאֲכָלִים פָּרִים מִצָּאן וְעִגְלִים מִפִּטְמִים אֶת הַכֹּבֵשִׁים כְּדִי שִׁישְׁמִינוּ¹¹⁰,
מִתּוֹךְ מִרְבֵּק. "מִרְבֵּק" הוא המקום שבו ועגלי מרבק הם עגלים מפוטמים.

ביאור

חֶלֶב כְּלִיּוֹת חָטָה. ברכת הלחם מיוחדת גם היא לימי שלמה ונלמדת מאותו הפסוק שהובא לעיל: "וְיִהְיֶה לָּחֶם שְׁלֹמֹה לְיוֹם אֶחָד שְׁלָשִׁים כֹּר סֵלֶת וְשִׁשִּׁים כֹּר קֶמַח". הפסוק מתאר כמויות אדירות של לחם שעלו על שולחן המלך שלמה מדי יום ביומו.

וְדָם עֵנַב תִּשְׁתֶּה חֶמֶר. מהמשך התוכחה של עמוס הנביא ניכר שפע היין שהיה בתקופתו: "הַשְׂתִּים בְּמִזְרְקֵי יֵין וְרֹאשִׁית שְׂמָנִים יִמְשְׁחוּ וְלֹא נָחְלוּ עַל שֶׁבֶר יוֹסֵף". אנשי הדור אפופי השפע היו שותים כמויות אדירות של יין בכלים גדולים ("מִזְרְקֵי יֵין") ומתמרחים בשמני בושם, ולא חשו שום מוסר כליות ונקיפות מצפון על הפורענות

שעתידה לבוא על ישראל בגללם ("וְלֹא נָחְלוּ" - מלשון חולי, "עַל שֶׁבֶר יוֹסֵף" - המייצג את כלל שבטי ישראל).

חלק שני - ביאור המילים

חֶמְאָת בָּקָר. הבקר אינו מייצר חמאה. חמאת הבקר היא השומן המתקרב בשכבה העליונה של החלב שנחלב מהפרות.

וְחֵלֶב צֹאן. "חֵלֶב צֹאן" הוא צירוף סמיכות שפירושו החלב של הצאן. בצירוף זה משתנה הניקוד של המילה חֶלֶב: הקמץ הראשון מתקצר לחטף פתח, והקמץ השני מתקצר לצירי - כמו בציווי "לֹא תִבְשֹׁל גְּדִי בְּחֵלֶב אִמּוֹ", דהיינו בחלב של אימו.

110. ראו מצודת ציון שם.

רש"י

כָּרִים. כבשים.

וְאֵילִים. כמשמעו.

בְּנֵי בָשָׁן. שמנים היו.

כְּלִיֹּת חֹטֶה. חטים שמנים כחלב כליות וגסין ככוליא.

וְדָם עֵנֶב. הָיָה שותה יין טוב וטַעַם יין חשוב.

חֶמֶד. יין בלשון ארמי. **חֶמֶד.** אין זה שם דבר, אלא לשון משובח בטעם וינו"ש בלע"ז [יין טוב]. ועוד יש לפרש שני מקראות הללו אחר תרגום של אונקלוס אשרינון על תוקפי ארעא וגו'.

ביאור

כָּרִים. בעברית של היום משמשת המילה כר בעיקר לכלי-המיטה שמניחים תחת הראש בעת השינה, אך בלשון התנ"ך יש לו פירושים נוספים, ובהם כבש.

וְאֵילִים. על פי הפשט אין צורך להסביר את המילה, בניגוד לתרגום אונקלוס שיעניק לה פירוש אחר.

בְּנֵי בָשָׁן. הכתוב אינו מסתפק ב"אילים" אלא מוסיף "בְּנֵי בָשָׁן" - כי האילים שחיו ורעו באזור הבשן היו שמנים במיוחד.

כְּלִיֹּת חֹטֶה. הביטוי "חֹטֶה" מלמד על איכותה של החיטה - שהייתה בגודל כליה של בעל חיים ושמנה כמו השומן ("חֹלֶב") המכסה את הכליות.

וְדָם עֵנֶב. דם ענבים הוא כינוי ליין, כבברכת יעקב ליהודה: "אֶסְרִי לְגִפְּן עֵדֶה וְלִשְׂרָקָה בְּנֵי אֶתְנֹה כֶּבֶס בַּיִן לְבָשׁוּ".

וּבְדָם עֵנֶבִים סוּתָה" (בראשית מט, יא). כינוי זה ניתן ליין בשל צבעו הדומה לדם.

חֶמֶד. "חֶמֶד" הוא יין בארמית, אך רש"י מדייק שכאן אין לתרגמו כשם העצם "יין" אלא כשם תואר המשבח את היין - כלומר יין שטעמו משובח. לחיזוק דבריו נעזר רש"י בתואר VINEUX בצרפתית עתיקה המתאר דבר ייני - דבר משובח שתכונותיו דומות לתכונות היין. אם כן, הברכה "וְדָם עֵנֶב תִּשְׁתֶּה חֶמֶד" פירושה שתשתה יין שטעמו משובח.

חלק שלישי - פירוש על פי אונקלוס
רש"י מסיים את פירושו על הפסוק במילים: "ועוד יש לפרש שני מקראות הללו אחר תרגום של אונקלוס, אשרינון על תוקפי ארעא וכו'". שני מקראות הללו הם פסוקים יג ו-יד. בביאורנו על פסוק יג ראינו שאונקלוס איננו מפרש

🌀 ביאור (המשך) 🌀

את תיאורי העושר החקלאי כפשוטם אלא כמשל לניצחון של ישראל על אויביהם. כעת ממשיך אונקלוס בדרך זו. אומנם הקשר בין המשל לנמשל בתרגומו של אונקלוס קשה להבנה, אך ננסה להסבירו עד כמה שידינו מגעת. ייתכן שאונקלוס בחר בדרך משל משום שהפסוקים עצמם אינם ברורים כלל על פי פשוטם; וכי שמענו על סלע המניב דבש ושמן ועל חיטה המייצרת חלב בכליותיה?!

וכך מתרגם אונקלוס את הפסוק:

חֲמַאת בֶּקֶר וְחֵלֶב צֹאן. "יהב להון בִּזְת מְלִכְיָהוֹן וְשְׁלִיטְיָהוֹן" - (הקב"ה) נתן להם (=לישראל) ביזת מלכיהם ומושלניהם (של העמים). הבקר והצאן הם משל למלכים ולשליטים, והחמאה והחלב הם משל לביזה.

עִם חֵלֶב כָּרִים וְאֵילִים. "עם עֵתֶר

וְכַרְבִּיָּהוֹן וְתִקְיָיָהוֹן" - עם עושר שריהם ועריציהם. חלב הכרים מסמל את העושר, והאילים, שהם סמל לכוח, מדמים את השרים והעריצים¹¹¹.

בְּנֵי בִשָּׁן וְעֵתוּדִים. "עֲמָא דְאַרְעָהוֹן אֲחֶסְתָּהוֹן" - העם שהארץ היא אחוזתם. אלו בני עמם של סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן שנאחזו חזק בארץ עד שנפלו בידי ישראל¹¹².

עִם חֵלֶב כָּלִיּוֹת חֹטָה. "עם בִּזְת חִילִיָּהוֹן וּמִשְׁרִיתָהוֹן" - עם ביזת צבאותיהם ומחניהם. החלב מסמל ביהדות את החלק הטוב ביותר¹¹³, והחיטה היא המאכל הבסיסי הניתן במחנות הצבא.

וְדָם עֵנֵב תִּשְׁתֶּה חֲמֶר. "וְדָם גְּבִרְיָהוֹן אֲתַאֲשֵׁד כְּמֵא" - ודם גיבוריהם נשפך כמים. מיץ הענבים דומה בצבעו לדם.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

חֲמַאת בֶּקֶר וְחֵלֶב צֹאן וגו'. בזיהוי התקופות שבהן שרר השפע המתואר בפסוק הביא רש"י שני מקורות: האחד על שלמה המלך בעת תפארתו והשני על עשרת השבטים בעת נפילתם. מדוע בחר רש"י במקורות אלו? הלוא עמוס הנביא מוכיח את העם קשות על טביעתם בים של חומריות, ואילו פסוקינו מתארים את השפע כברכה גדולה מאת ה'!

נראה שרש"י רומז על הסכנה שעלולה לנבוע מהשפע. שפע רב עשוי להביא להודיה לה' ולדאגה שלא יחסר דבר לאיש, אך כשלא יודעים להכיל אותו הוא עלול להפיל את האדם לנהנתנות ריקנית וחסרת כל ערך. מצב זה מתואר במפורש בעמוס

111. כפי שמופיע בשירת הים: "אֵז נִבְהֵלוּ אֱלֹפִי אֲדָם אֵילִי מוֹאֵב יֶאֱחִזְמוּ רָעַד" (שמות טו, טז).

112. על פי פירוש "נפש הגר" מאת ר' מרדכי לוונשטיין.

113. ועל כן אסור לאוכלו אלא להקריבו לה', שנאמר "כָּל חֵלֶב לָהּ" (ויקרא ג, טז).

אונקלוס

טו עֲתֵר יִשְׂרָאֵל וּבִעַט
אֶצְלַח תִּקְוָךְ קִנְא נְכִסֶּיךָ
שִׁבְק פְּלִחַן אֱלֹהָא דְעַבְדֵּיהּ
וְאַרְגִּיז קִדְם תְּקִיפָא פְּרִקִּיהּ.

טו וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹט שְׁמֹנֶת עֲבִית
כְּשִׁית וַיִּטֹּשׁ אֱלֹהֵי עֲשָׂהוּ וַיִּנְבֹּל צוּר
יִשְׁעָתוֹ:

רש"י

(טו) עֲבִית. לשון עובי.

כְּשִׁית. כמו כסית, לשון "כי כסה פניו בחלבו" (איוב טו, כז), כאדם ששמן מבפנים וכסליו נכפלים מבחוץ, וכן הוא אומר "ויעש פימה עלי כסל" (שם).

עיון (המשך)

בנוגע לעשרת השבטים, אך נראה שגם התיאורים על שלמה המלך אינם חיוביים, שהרי שלמה המלך נכשל בעצמו בחיי תענוגות עם נשים רבות - ומכאן שלא ידע להשתמש נכונה בעושר שניתן לו על ידי ה'. חשיפת הסכנות שבשפע מובילה להבנה כיצד הגיעו ישראל למתואר בפסוק הבא - "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹט".

לעומת רש"י התולה את התיאורים בתקופות מאוחרות בארץ ישראל, על פי אונקלוס הביטוי "בְּנֵי בִשָּׁן" המופיע בפסוק מתייחס לכיבושן של ארצות סיחון ועוג - ומשמע שהפסוק כולו אינו עוסק בעתיד אלא בעבר. לפי הבנה זו פסוקים יג-יד הם המשך ישיר של רצף הפסוקים הקודמים - המתארים את הטובות הרבות שהיטיב ה' לעמו, ובהן מלחמותיו וניצחונותיו של משה רבנו בעבר הירדן.

הסבר נוסף להבדל בין פירושו של אונקלוס לזה של רש"י היא שלדעת אונקלוס אין להוכיח את עם ישראל על שכחת הטובות שעדיין לא ראו, ואילו רש"י מבין שדברי משה כאן אינם מופנים רק לדור המדבר אלא גם לדורות שיקומו לעתיד לבוא¹¹⁴.

ביאור

עֲבִית. אדם "עבה" הוא אדם שמן, מתחלפות לעיתים, וגם כאן יש לקרוא ולכן "עֲבִית" פירושו השמנת. כאילו נכתב "כְּסִית" - מלשון כיסוי, כי כְּשִׁית. שי"ן שמאלית וסמ"ך גופו של האדם השמן נראה מכוסה

114. על פי פירוש "נפש הגר", עיינו שם באריכות.

🌀 רש"י 🌀

כְּשִׁית. יש לשון קל בלשון כסוי, כמו "וכוסה קלון ערום" (משלי יב, טז), ואם כתב כשית דגוש היה נשמע כסית את אחרים, כמו "כי כסה פניו" (איוב טו, כז).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

בקפלי שומן. כך תיאר אליפז התימני את דמות האדם הרשע במענהו לאיוב: "כִּי כָסָה פָּנָיו בְּחֻלְבּוֹ וַיַּעַשׂ פִּימָה עָלָי כָּסָל", ופירש בעל המצודות: "כי התענג בדשן נפשו להשמין את בשרו עד כי כסה פניו בחלבו ועשה על כסליו כפולים כפולים מרוב השומן, והמה נראים כשפתי הפיות..."

🌀 ביאור 🌀

כְּשִׁית. בפעלים בעברית בבניין פיעל אות השורש השנייה (עי"ן הפועל) מקבלת דגש חזק, כמו בפועל משורש זה בפסוק שהובא מאיוב: "כִּי כָסָה פָּנָיו בְּחֻלְבּוֹ". בפועל "כְּשִׁית" אין דגש בשי"ן, ואכן רש"י מדייק שהוא איננו נוטה בבניין פיעל אלא בבניין קל. נטייה זו נדירה למדי בשורש כס"ה, אך היא מופיעה בפסוק במשלי המציב את האוויל מול החכם: "אֵוִיל בַּיּוֹם יִדָּע כֶּעָסוֹ וְכָסָה קִלּוֹן עָרוֹם" - האוויל

שכועס מגלה מייד את כעסו לכול ואילו החכם ("עָרוֹם") מכסה את קלונו ואינו ממחר להגיב. בשונה מהפועל "כְּסִית", שהוא פועל יוצא הדורש השלמה של מושא ישיר אחריו (לכסות משהו או לכסות מישהו), הפועל כְּשִׁית עומד בפני עצמו, ופירושו דומה לנטייה בבניין התפעל - התכסית, נעשית מכוסה. הפועל "כְּשִׁית" מצטרף אפוא לשני הפעלים הקודמים - "שָׁמַנְתָּ", "עָבִיתָ", התכסית בשומן.

🌀 עיון 🌀

כְּשִׁית. הפסוקים הקודמים ציירו תמונה של שפע אדיר שהרעיף ה' על עמו. פסוק זה מתאר את ההשלכות הקשות של השפע: תענוגות החיים גרמו לאנשים להיסחף לנהנתנות, ועיקר פועלם בחיים התמצה בצורך לאכול, ליהנות ולהשמין. לא הייתה שום הבנה שאפילו מיליונר אינו צריך לאכול יותר ממה שגופו דורש, ולא היה כל ניסיון להשתמש בשפע לדברים טובים ומועילים. אכן ניסיון העושר הוא ניסיון קשה מאוד. עצם העושר איננו שלילי כלל ועיקר, והראיה היא שה' הטוב והמיטיב בדרך את עמו בכל טוב, אולם בני ישראל לא ידעו איך להתמודד עם הברכה, ומתוך כך הגיעו לשפל של "וַיִּנָּבֶל צוֹר יִשְׁעָתוֹ".

אונקלוס

טז אֶקְנִיאוּ קְדְמוֹהִי בְּפִלְחָן טז יִקְנֵאָהוּ בְּזָרִים בְּתוֹעֵבָת יִכְעִיסָהוּ:
טעוֹן; בְּתוֹעֵיבָתָא אֲרִגִּיזוּ
קְדְמוֹהִי.

רש"י

וַיִּנְבֵּל צוֹר יִשְׁעָתוֹ. גָּהוּ וּבִיזָהוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אֲחֹרֵיהֶם אֵל הֵיכַל ה'" וְגו' (יחזקאל ח, טז), אֵין לָךְ נְבוֹל גָּדוֹל מִזֶּה.
(טז) יִקְנֵאָהוּ. הִבְעִירוּ חֲמָתוֹ וְקִנְאָתוֹ.
בְּתוֹעֵבָת. בְּמַעֲשִׂים תְּעוּבִים, כְּגוֹן מִשְׁכַּב זָכוֹר (ספרי האזינו שיח) וְכַשְׁפִּים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם תוֹעֵבָה.

ביאור

וַיִּנְבֵּל צוֹר יִשְׁעָתוֹ. הַפּוֹעֵל "וַיִּנְבֵּל" נִגְזַר מִשּׁוֹרֵשׁ הַמִּילָה "נִבֵּל"¹¹⁵, שֶׁהִיא דָּבָר מְאֹס בְּיוֹתֵר, וְאִם כֵּן הִתְיָאוֹר "וַיִּנְבֵּל" צוֹר יִשְׁעָתוֹ" מִבְּטָא אֶת הַבִּיזוֹן שֶׁבִּיזוֹ יִשְׂרָאֵל אֶת ה'. דּוּגְמָה לְהַתְנַהֲגוֹת שֶׁפִּלַּה שֶׁל בִּיזוֹי ה' מִתּוֹאֲרֵת בְּסִפְרֵי יִחְזַקְאֵל: בְּפֶרֶק ח חוֹשֵׁף מֵרָאָה הַנְּבוּאָה לִפְנֵי הַנְּבִיא אֶת תּוֹעֵבוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אַחַת קָשָׁה מִחֲבֵרְתָּהּ. בְּתוֹעֵבָה הַחֹתֶמֶת אֶת הַפֶּרֶק מִתּוֹאֲרֵת: "וַיָּבֵא אֶתִּי אֶל חֶצֶר בֵּית ה' הַפְּנִימִית וְהִנֵּה פֶתַח הֵיכַל ה' בֵּין הָאוֹלָם וּבֵין הַמְּזֻבָּח כְּעֶשְׂרִים וְחֲמִשָּׁה אִישׁ אֲחֹרֵיהֶם אֶל הֵיכַל ה' וּפְנֵיהֶם קְדָמָה

וְהִמָּה מִשְׁתַּחֲוִיָּתָם קְדָמָה לְשִׁמְשׁ". בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹבְדִים עֲבוּדָה זָרָה בְּתוֹכָכִי בֵּית ה' בְּעִשְׂיַת מַעֲשִׂים מִתּוֹעֲבִים.
יִקְנֵאָהוּ. הַפּוֹעֵל "יִקְנֵאָהוּ" נִגְזַר מִהַמִּילָה קִנְאָה, הַמְּבִטָּא בְּמִקְוִמוֹת רַבִּים בְּתוֹרָה כְּעֵס רַב וְחֲמַת זַעַם¹¹⁶.
בְּתוֹעֵבָת. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִכְעִיסוּ אֶת ה' מְאֹד בְּמַעֲשֵׂי תוֹעֵבָה שֶׁעָשׂוּ. בְּאִילוֹת עֲבִירוֹת מְדוּבָר? רִש"י מְבִיא שְׁתֵּי דּוּגְמָאוֹת לְעֲבִירוֹת שֶׁהִתּוֹרָה מְכַנֶּה בְּלִשׁוֹן "תוֹעֵבָה":
א. מִשְׁכַּב זָכוֹר: "וְאֵת זָכָר לֹא

עיון

וַיִּנְבֵּל צוֹר יִשְׁעָתוֹ. לֹא זֶה בְּלִבְדֵּי שִׁישְׂרָאֵל פָּנוּ לְאֱלוֹהִים אֲחֵרִים, הֵם עָשׂוּ זֹאת בְּהַפְגַּנְתִּיּוֹת מִתְרִיסָה שֶׁמִּדְּגִישָׁה וּמַעֲצִימָה אֶת הַזִּלְזוֹל בְּמִקְדָּשׁ ה'.

115. וּמִכָּאֵן נִלְדַּת הַבִּיטוֹי "נִיבּוֹל פֶּה", שֶׁפִּירוּשׁוֹ דִּיבּוֹר הַמוֹנִי וְגַם.
116. רֹאוּ פִירוּשׁוֹ שֶׁל רִש"י בְּפֶרֶשֶׁת נִיצְבִּים עַל ד"ה "וְיִקְנֵאָתוֹ" (לְעִיל כֵּט, יט), וּבִיאֹרֵנוּ שֶׁם (בְּסִפְרֵי "בְּעֻקְבוֹת רִש"י" עַל פֶּרֶשֶׁת נִיצְבִּים).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

תִּשְׁכַּב מִשְׁכְּבִי אִשָּׁה תוֹעֵבָה הוּא. וּבְכָל
 בְּהֵמָה לֹא תִתֵּן שְׁכֶבְתְּךָ לְטִמְאָה בָּהּ
 וְאִשָּׁה לֹא תַעֲמֹד לִפְנֵי בְּהֵמָה לְרִבְעָה
 תָּבֵל הוּא. אֵל תִּטְמְאוּ בְּכָל אֱלֹהִים כִּי בְּכָל
 אֱלֹהִים נִטְמְאוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אֲנִי מִשְׁלַח
 מִפְּנֵיכֶם. וְתִטְמֵא הָאָרֶץ וְאֶפְקֹד עֲוֹנָהָ
 עָלֶיהָ וְתִקָּא הָאָרֶץ אֶת יִשְׁבִּיהָ. וְשִׁמְרֹתֶם
 אֶתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי וְלֹא תַעֲשׂוּ
 מִכָּל הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵלֶּה הָאֲזָרַח וְהַגֵּר הַגֵּר
 בְּתוֹכְכֶם. כִּי אֶת כָּל הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵל עָשׂוּ

אֲנָשֵׁי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לִפְנֵיכֶם וְתִטְמֵא
 הָאָרֶץ" (ויקרא יח, כב-כז).

ב. מעשי כשפים: "לא ימצא בך
 מעביר בנו ובתו בַּאֲשׁ קֶסֶם קְסָמִים
 מְעוֹנֵן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף. וְחֹבֵר חֵבֶר וְשֹׂאֵל
 אוֹב וְיִדְּעָנִי וְדֹרֵשׁ אֶל הַמֵּתִים. כִּי תוֹעֵבֹת
 ה' כָּל עֲשֵׂה אֱלֹהִים וּבְגִלָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵלֶּה
 ה' אֶל־לֵהִיף מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפְּנֵיךְ" (דברים
 יח, י-יב).

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

- בתוֹעֵבוֹת.** רש"י הביא שתי דוגמאות, אך ישנן עוד עבירות רבות שהתורה רואה בהן "תוֹעֵבָה". למשל:
- ❖ הקרבת בהמה שיש בה מום: "לֹא תִזְבַּח לַה' אֶל־לֵהִיף שׂוֹר וְשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוֹם כָּל דְּבַר רָע כִּי תוֹעֵבֹת ה' אֶל־לֵהִיף הוּא" (דברים יז, א).
 - ❖ עבודת אלילים: "פְּסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּשְׂרֹפוּן בָּאֵשׁ לֹא תַחֲמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עָלֵיהֶם וְלִקְחָתָ לָךְ פֶּן תִּגְשֶׁה בוֹ כִּי תוֹעֵבֹת ה' אֶל־לֵהִיף הוּא. וְלֹא תִבְיֵא תוֹעֵבָה אֶל בֵּיתְךָ וְהִייתָ חֶרֶם כְּמֹהוּ שֶׁקָּץ תִּשְׁקָצֶנּוּ וְתַעֲבֹד תִּתַּעֲבֹנוּ כִּי חֶרֶם הוּא" (דברים ז, כה-כו).
 - ❖ נישואין של אדם עם גרושתו אחרי שהייתה נשואה לאיש אחר: "וּשְׁנֵאָה הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן וְכָתֵב לָהּ סֵפֶר פְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ אוֹ כִּי יָמוּת הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן אֲשֶׁר לָקַחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה. לֹא יוּכַל בַּעֲלָהּ הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר שִׁלְחָהּ לָשׁוּב לָקַחְתָּהּ לְהִיּוֹת לוֹ לְאִשָּׁה אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִטְמִינָהּ כִּי תוֹעֵבָה הוּא לִפְנֵי ה' וְלֹא תִחַטֵּא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֶל־לֵהִיף נָתַן לָךְ נִחְלָה" (דברים כד, ג-ד).
 - ❖ הקרבת קורבן מבהמות ששימשו תשלום לזונה או שניקנו תמורת כלב: "לֹא תִבְיֵא אֶתְּנֶן זֹנָה וּמִיָּחִיר כָּלֵב בֵּית ה' אֶל־לֵהִיף לְכָל נָדָר כִּי תוֹעֵבֹת ה' אֶל־לֵהִיף גַּם שְׁנֵיהֶם" (דברים כג, ט).
 - ❖ חוסר יושר במסחר: "לֹא יִהְיֶה לָּךְ בְּבֵיתְךָ אֵיפָה וְאֵיפָה גְדוֹלָה וְקִטְנָה. אֲבָן שְׁלֵמָה וְצִדֵּק יִהְיֶה לָּךְ אֵיפָה שְׁלֵמָה וְצִדֵּק יִהְיֶה לָּךְ לְמַעַן יֵאָרִיכוּ יָמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֶל־לֵהִיף נָתַן לָךְ. כִּי תוֹעֵבֹת ה' אֶל־לֵהִיף כָּל עֲשֵׂה אֱלֹהִים כָּל עֲשֵׂה עוֹל" (דברים כה, יד-טז).

אונקלוס

יִזְבְּחוּ לִשְׂדֵי דְלִית בְּהוֹן יִזְבְּחוּ לִשְׂדֵי דְלִית בְּהוֹן
 צֹרֶךְ דְּחִלָּן דְּלֵא יִדְעוּנִין; צֹרֶךְ דְּחִלָּן דְּלֵא יִדְעוּנִין;
 חֲדָשִׁין דְּמִקְרִיב אֶתְעִבִּידָא חֲדָשִׁין דְּמִקְרִיב אֶתְעִבִּידָא
 דְּלֵא אֶתְעִסְקוּ בְּהוֹן דְּלֵא אֶתְעִסְקוּ בְּהוֹן
 אֲבִתְכוֹן אֲבִתְכוֹן

🌀 רש"י 🌀

(יז) **לֹא אֱלֹהִים**. כתרגומו דלית בהון צורך, אלו היה בהם צורך לא היתה קנאה כפולה כמו עכשיו (ספרי האזינו שיח).
חֲדָשִׁים מִקְרִיב בָּאוּ. אפילו האומות לא היו רגילים בהם. גוי שהיה רואה אותם, היה אומר זה צלם יהודי (ספרי האזינו שיח).

🌀 עיון (המשך) 🌀

מתוך שלל התועבות שמנתה התורה, בשתיים מהן נכתב מפורשות שהארץ אינה מסוגלת לשאת אותן בקרבה ושעשייתן גורמת לגירוש יושביה מעל פניה: במשכב זכור - "וְהִטְמֵא הָאָרֶץ וְאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ וְתִקָּא הָאָרֶץ אֶת יִשְׁבֵּיהָ", ובכשפים - "וּבְגִלְלַת הַתּוֹעֵבֶת הָאֵלֶּה ה' אֵלֵינוּ לְהִיךְ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפְּנֵיךְ". ייתכן שמשום כך בחר רש"י להדגים מהי תועבה דווקא בשתי הדוגמאות הללו.

🌀 ביאור 🌀

לֹא אֱלֹהִים. מה פירוש "לֹא אֱלֹהִים"? מה ראו בני ישראל להיגרר אחריהם.
 אם נפרש את הביטוי כפשוטו - לא אילו הייתה לשדים השפעה כלשהי על
 אלוהים - הרי שהפסוק תמוה, וכי המציאות היה מקום להבין את טעותם
 משהו מעלה על דעתו שהשדים הם של ישראל, אולם מאחר שהשדים
 אלוהים?! לכן יש לפרש ש"אֱלֹהִים" אינם יכולים לעשות דבר אין שום
 מבטא כאן כוח. לשדים אין שום כוח תירוץ לבני ישראל על עזיבתם את ה'.
 לפעול בעולם, ועל כן גדולה התמיהה **חֲדָשִׁים מִקְרִיב בָּאוּ**. המילה

🌀 עיון 🌀

לֹא אֱלֹהִים. יש מחלוקת בראשונים אם אומנם קיימת מציאות של שדים אם לאו. דברי הפסוק על פי רש"י מלמדים שאין להם שום יכולת להשפיע. גישה זו תואמת את שיטת הרמב"ם, הסובר שאינם קיימים כלל, כי קיומו של דבר בעולם תלוי ביכולת שלו לפעול.

🕒 רש"י

לא שְׁעָרוֹם אֲבֹתֵיכֶם. לא יראו מהם, לא עמדה שְׁעָרְתֶּם מִפְּנֵיהֶם. דרך שְׁעָרוֹת הָאָדָם לְעִמּוּד מַחֲמַת יְרָאָה, כִּךְ נִדְרָשׁ בַּסֵּפֶר (האזינו שיח). ויש לפרש עוד שְׁעָרוֹם לְשׁוֹן "וְשַׁעֲרֵי יִרְקָדוּ שָׁם" (ישעיה יג, כא), שְׁעָרִים הֵם שְׂדִים. לא עָשׂוּ אֲבוֹתֵיכֶם שְׁעָרִים הַלָּלוּ.

🕒 ביאור (המשך)

"מִקְרָב" אינה מציינת קרבת מקום אלא מעצימה את השפל שהגיעו אליו קרבה בזמן: אותם "שְׂדִים" הם מעין דת חדשה שלא הייתה קיימת בעולם, והיהודים המציאוה לעצמם. הבנה זו

🕒 עיון (על עמוד קודם)

חֲדָשִׁים מִקְרָב בָּאוּ. מעניין לשים לב שתופעה זו חזרה לא אחת בתולדות ישראל. תנועות גדולות של כפירה בה', כמו הנצרות והקומוניזם, החלו את דרכן ברעיונות שהגו יהודים.

🕒 ביאור

לא שְׁעָרוֹם אֲבֹתֵיכֶם. מה פשר וכלל. הפועל "שְׁעָרוֹם"? רש"י מציע שני פירושים: א. מלשון שיער: פחד ובהלה גורמים לכמה תופעות פיזיולוגיות אצל האדם, כגון דפיקות לב מהירות, זיעה קרה ושערות סומרות (שער הגוף מתקשה ונעמד במקומו)¹¹⁷. הפסוק מתאר בצורה ציורית שאותם שדים שבני ישראל זובחים להם לא גרמו לשערותיהם של הדורות הקודמים להיעמד, משמע שהיו חסרי משמעות בעיניהם ולא הטילו עליהם פחד כלל

ב. מלשון שער, המופיע בספר ישעיהו גם במשמעות שד: ישעיהו הנביא מנבא על חורבן בבל ומתאר את השממה שתשרור בבתיהם בעקבות החורבן: "וְרָבְצוּ שָׁם צִיִּים וּמָלְאוּ בְּתֵיהֶם אֲחִים וְשָׁכְנוּ שָׁם בָּנוֹת יַעֲנָה וְשַׁעֲרֵיהֶם יִרְקָדוּ שָׁם" - הבתים שהיו מיושבים בבני אדם יהיו מיושבים בבעלי חיים וביצורים שונים, ושדים ירקדו בין החורבות¹¹⁸. על פי הבנה זו הפסוק מוכיח את ישראל שהשדים שהם זובחים להם כלל לא היו קיימים בימי

117. ראו למשל במענה אליפז התימני לאיוב: "פָּחַד קָרָאֲנִי וְרָעָה וְרַב עֲצָמוֹתֵי הַפֶּחִיד. וְרוּחַ עַל פְּנֵי יַחֲלָף תִּסְמֹר שְׁעָרַת בְּשָׂרִי" (איוב ד, יד-טו). "תסמר - הוא לשון אדם שעמדו שערותיו" (רש"י שם).

118. "ושעירים - הם השדים הנראים בדמות שעירים למי שמאמין בהם" (מצודת ציון שם).

אונקלוס

יח דְּחַלַּת תְּקִיפָא דִּי בְּרָאךְ
 יח צוֹר יִלְדֵּךְ תְּשִׁי וְתִשְׁכַּח אֶל מַחֲלֶלֶךְ:
 אֶתְנִשִּׁיתָא; שְׂבָקְתָא פְּלַחַן
 אֱלֹהָא דְּעַבְדְּךָ.
 רביעי

❧ רש"י ❧

(יח) תְּשִׁי. תשכח. ורבותינו דרשו, כשבא להיטיב לכם אתם מכעיסין לפניו ומתישים כחו מלהיטיב לכם (ספרי האזינו שיט).
 אֶל מַחֲלֶלֶךְ. מוציאך מרחם, לשון "יחולל אילות" (תהלים כט, ט), "חיל כולדה" (שם מח, ז).

❧ ביאור (המשך) ❧

אבותיהם, וקיומם אינו אלא ריק והבל שהמציאו הם עצמם.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

לֹא שְׁעָרוֹם אֲבֹתֵיכֶם. לפי שני הפירושים הביטוי "לא שְׁעָרוֹם אֲבֹתֵיכֶם" מצטרף לביטויים שלפניו ומחזק את הטענה שהזביחה לשדים לא הייתה חלק מעולמם של הדורות הקודמים. לפי הפירוש הראשון גם אם היו בעבר אנשים שהאמינו במציאותם של שדים - אמונה זו לא הייתה נחלתם של אבותינו. הפירוש השני אף חמור מקודמו, ולפיו השדים כלל לא היו קיימים בימי האבות והם הומצאו יש מאין בדור הבנים החוטאים.

❧ ביאור ❧

תְּשִׁי. רש"י מציע שני פירושים ב. מלשון תשישות. לפי פירוש זה למילה "תְּשִׁי":
 א. מלשון שכחה - קיצור של הפועל ונחלש עקב עוונות ישראל, ואף שהוא "תשכח": לפי פירוש זה הפועל "תְּשִׁי" רוצה להיטיב לישראל אין הוא יכול, כדי מתייחס לישראל, אשר שכחו את שלא לחלל את שמו.
 אֶל מַחֲלֶלֶךְ. רש"י מבאר כי "אֶל" האֶל שהוליד אותם.

❧ עיון ❧

תְּשִׁי. הפירוש השני מגלה את אהבת ה' לעמו הזועקת מתוך התוכחה. ה' כל כך רוצה בטובתם של ישראל, אך הם אינם מאפשרים לו להיטיב להם. על הפירוש הראשון נרחיב בדיבור המתחיל הבא ברש"י.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

מחללך" פירושו הא-ל המוליד אותך. הפסוק בנוי אפוא משתי צלעות מקבילות¹¹⁹ המביעות את שכחת הא-ל המוליד: "צור ילדך - תשי, ותשפח - א-ל מחללך". רש"י מחזק את פירושו באמצעות שני פסוקים שבהם שורש חי"ל, המבטא פחד ורעדה¹²⁰, משמש בהקשר של לידה:

א. "קול ה' יחולל אילות" - חכמינו זיכרונם לברכה מתארים שהאיילה ההרה מתקשה בטבעה ללדת, והקב"ה בחסדו גורם לה ללדת בניסים גלויים¹²¹.

ב. "רעדה אֶחָזְתָם שֶׁם חֵיל פִּיּוּלָהּ" - בעת הגאולה יתמלאו כל המלכים אימה ופחד נוכח כוחו של ה', כמו הפחד שחוזה יולדת בעת צירי הלידה הקשים. השימוש בשורש חי"ל מבהיר את הקושי הרב הכרוך בלידה, ואת הפחד ואת הכאב המתלווים אליה. שורש זה ממחיש את עוצמת הלידה של עם ישראל, שלא הייתה לידה טבעית - ומעצים את גודל כפיות הטובה שבשכחת "צור ילדך" - "אל מחללך".

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

א-ל מחללך. שני חלקי הפסוק מביעים את הרעיון שיצירת עם ישראל כמוה כלידה, מדוע?

בסוף פרשת נח מופיעה רשימת הצאצאים של שלושת בני נח, הכוללת שבעים שמות שהפכו לשבעים אומות. עם ישראל אינו כלול בשבעים האומות האלה - הוא הופיע בעולם בשלב מאוחר יותר, בתהליך ארוך ומלא תהפוכות:

אברהם אבינו נבחר להיות אבי יצירת האומה, אך אברהם ושרה היו זקנים ועיריים ונדרשה התערבות אלוהית על-טבעית למימוש הבחירה ולהקמת הדורות הבאים. תהפוכות רבות עברו על הצאצאים, דרך גלות ארוכה ושעבוד קשה, עד שהתהוו לעם חופשי ועצמאי וזכו לקבל את תורת ה'. לאחר תהליך לידה כה קשה וארוך משה רבנו מבהיר לעם ישראל כי הם אינם אומה ככל האומות אלא בניו בחוריו של ה', יצירה ייחודית שנועדה לתכלית נשגבה. היותם של ישראל פרי של לידה ניסית מחייב אותם להכיר בייחודיותם ולהבין כי אין להם קיום אם הם מתנתקים מה'.

119. בתקבולת מוצלבת (כיאסטית).

120. כמו למשל "חיל אחז ישיבי פלשת" (שמות טו יד).

121. ראו רש"י על איוב לט, א, ד"ה "חלל אילות תשמור", על פי הגמרא בבבא בתרא טז, ב.

אונקלוס

יִטְ וְגַלִּי קָדָם יִי וְתַקִּיף רַגְזִיהּ, יִטְ וִירָא יְהוָה וִינֶאֱמַר מִפְּעַם בְּנִי וּבְנֵתִי:
 מִדְּאֲרִגִּיזוּ קָדְמוּהִי בְּנִין וְיֶאֱמַר כֹּה וְאֶמַר אֶסְלִיק
 שְׂכִינָתִי מִנְּהוֹן גְּלִי קָדְמִי אַחֲרֵיתָם כִּי דוֹר תִּהְפֹּכֶת הֵמָּה בְּנִים
 מָא יְהִי בְּסוּפְהוֹן, אֲרִי דָרָא לֹא-אֱמֵן בָּם:
 דְּאֲשַׁנִּי אֲנֹן בְּנִיא דְלִית בְּהוֹן הֵימְנוּ.

רש"י

(כ) מָה אַחֲרֵיתָם. מה תעלה בהם בסופם.
 כִּי דוֹר תִּהְפֹּכֶת הֵמָּה. מהפכין רצוני לכעס.

ביאור

מָה אַחֲרֵיתָם. הקב"ה כביכול אומר בכעסו "אַסְתִּירָה פְּנֵי מֵהֶם", כלומר אניח לבני ישראל להתנהל בעצמם בעולם הטבע, בלי התערבותי, ואז "אַרְאֶה מָה אַחֲרֵיתָם". למעשה הדברים מכוונים כלפי ישראל: חשבתם שתוכלו להתנתק ממני? בואו ותראו מה יהיה סופכם כשלא תהיו תחת השגחתי.

עיון

כִּי דוֹר תִּהְפֹּכֶת הֵמָּה. מה הביא את רש"י לפרש כך? לפי ההבנה הראשונית שהצענו היו ישראל נאמנים לתורה בתחילת דרכם ורק אחר כך התהפכו, אולם למעשה הייתה המציאות שונה: בפרק כ בספר יחזקאל מתאר הנביא שכבר במצרים לא שמעו ישראל אל ה'¹²², וגם במדבר המרו את פיו¹²³ - ורק כדי שלא יתחלל שמו בגויים לא כילה בהם את חמתו. מכאן שבני ישראל לא

122. "וְאֶמַר אֲלֵהֶם אִישׁ שְׁקוּצִי עֵינָיו הִשְׁלִיכוּ וּבְגָלוּלִי מִצְרַיִם אֶל תַּטְמָאוּ... וַיִּמְרוּ בִּי וְלֹא אָבוּ לִשְׁמֹעַ אֵלַי אִישׁ אֶת שְׁקוּצִי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת גְּלוּלִי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ..." (יחזקאל כ, ז-ח).

123. "וַיִּמְרוּ בִּי בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר בְּחֻקוֹתַי לֹא הִלְכוּ וְאֶת מִשְׁפָּטִי מֵאֲסוּ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֲתָם הָאָדָם וְחִי בָהֶם וְאֶת שְׂבִתִּי חָלְלוּ מֵאֲד..." (שם פסוק יג).

רש"י

לא אָמֵן בָּם. אין גְּדוּלֵי נְכָרִים בהם, כי הוריתם דרך טובה וסרו ממנה. **אָמֵן.** לשון "ויהי אומן" (אסתר ב, ז), נורדיטור"ה בלע"ז [חינוך]. דבר אחר אומן לשון אמונה, כתרגומו. אמרו בסיני "נעשה ונשמע" (שמות כד, ז), ובשעה קלה בטלו הבטחתם ועשו העגל (ספרי האזינו שכ).

עיון (המשך)

הפכו את דרכם אלא התקשו מלכתחילה לקבל עליהם את השליחות שלמענה נוצרו.

ביאור

לא אָמֵן בָּם. רש"י מפרש בשתי ב. מלשון אמונה ואמינות. הקב"ה דרכים את המילה "אָמֵן" ומסביר את אינו יכול להאמין בישראל הואיל משמעותם של שני הפירושים: ואמינותם התערערה: תחילה אמרו "כל א. מלשון אימון, שפירושו ללמד, אֲשֶׁר דָּבַר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע", אך מייד להדריך ולחנך. בני ישראל הם "בָּנִים לֹא אָמֵן בָּם", כלומר בנים שכל החינוך התחייבותם. שספגו מאת ה' לא ניכר בהם.

עיון

לא אָמֵן בָּם. שני הפירושים מבטאים את האכזבה של ה' מעמו. הפירוש הראשון קובל על בני ישראל, יצירתו המיוחדת של הקב"ה, שנראים ככל האומות ואינם מתנהגים כבניו של אביהם מולידם. הפירוש השני רומז שהבטחת "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" לא הייתה כנה מלכתחילה, כפי שהוכיח מעשה העגל.

שמה אכזבה זו מעידה על כישלון היוצר שיצר את העם? לא ולא! הקב"ה לא ביקש לברוא עולם של בובות מתוכננות וצייטניות אלא של אנשים בעלי בחירה, הנדרשים למלא את ייעודם מתוך רצון ולא מתוך כפייה - ונתבעים לשאת באחריות על בחירותיהם.

הבנה זו שופכת אור על תחילת הפסוק: אמירת ה' "אֶסְתִּירָה פָּנַי מֵהֶם" היא תוצאת היותם של ישראל "בָּנִים לֹא אָמֵן בָּם", מידה כנגד מידה: הם בחרו לעזוב את ה' כאילו אינם בניו - שיסדרו בלי עזרתו, כאילו הוא איננו אביהם.

אונקלוס

כא אָנן אַקניאָו קדמי בלאַ דחלאַ אַרְגִּיזוּ קדמי
בְּטַעוֹתֶיהוּן; וְאַנָּה אַקנינן
בְּלֹא עֵם בְּעֵמָא טַפְשָׁא
אַרְגִּיזנן.
כא הֵם קנאונִי בְּלֹא־אֵל כְּעֶסוֹנִי
בְּהַבְלִיהֶם וְאֲנִי אַקניאָם בְּלֹא־עֵם בְּגוֹי
נָבֵל אֲנַעִיסֶם:

רש"י

(כא) קנאונִי. הבעירו חמתי.

בְּלֹא אֵל. בדבר שאינו אלוה.

בְּלֹא עֵם. באומה שאין לה שם, שנאמר "הן ארץ כשדים זה העם לא היה"
(ישעיה כג, יג), ובעשו הוא אומר "בזוי אתה מאד" (עובדיה א, ב).

ביאור

קנאונִי. כפי שביארנו לעיל בפסוק טז, הקנאה היא ביטוי לכעס גדול. הכעס הוא תגובה אנושית טבעית נוכח מעשים הגורמים לקנאת איש ברעהו - אך האם אפשר לייחס אותה לקב"ה, שאין לו דמות הגוף ואינו גוף?

אכן אין לייחס לקב"ה רגשות אנושיים, אך כדי לסבר את האוזן התורה מדברת בלשון בני אדם וממחישה את תגובותיו של הקב"ה במושגים אנושיים. הביטויים "קנאונִי" ו"כְּעֶסוֹנִי" מבטאים את חומדת מעשיהם של ישראל, המצדיקה את העונש שבא עליהם.

בְּלֹא אֵל. האמונות החדשות של ישראל חסרות כל ביסוס ושוות כקליפת השום.

בְּלֹא עֵם. הכתוב ממשיך לתאר את עונשם של ישראל מידה כנגד מידה: "הם קנאונִי בְּלֹא אֵל" - "וְאֲנִי אַקניאָם בְּלֹא עֵם". מי הוא ה"לא עם" שישלח ה' בישראל? רש"י מבאר שמדובר בשני עמים: הכשדיים והרומאים.

א. הכשדיים הם ממלכת בבל אשר החריבה את בית המקדש הראשון. הכתוב בז להם על היותם "לא עם", כלומר עם חסר שורשים, שכן הכשדיים לא היו עם במקור אלא שבטים שהוגלו לאשור ושם התבססו. רש"י מבסס את פירושו על פסוק בישעיהו המתייחס לעם זה: "הן ארץ כְּשָׁדִים זֶה הָעָם לֹא הָיָה אֲשׁוּר יְסָדָה לְצִיִּים הִקִּימוּ בְּחוּנָיו עָרָו אֶרְמֹנוֹתֶיהָ שְׁמָה לְמַפְלָה". הפסוק מתאר

🕒 רש"י 🕒

בְּגוֹי נָבֵל אֲכָעִיסִם. אלו המינים, וכן הוא אומר "אמר נבל בלבו אין אלהים" (תהלים יד, א) (ילקוט שמעוני תתקמה).

🕒 ביאור (המשך) 🕒

שהאשורים ייסדו את הארץ והכשירו
בה בעלי ספינות למסחר ("לְצִיִּים"),
פיתחו אותה והקימו בה מגדלים
וארמונות ("הִקְיָמוּ בַּחוּנֵי עֲרָדוֹ
אֲרָמְנוֹתֶיהָ"). הכשדיים שהגיעו לאשור
והשתקעו בה מרדו בה בשלב מסוים
עם הבבלים, כבשו אותה והחריבוה

ב. הרומאים הם האדומים, צאצאי
עשו הרשע, והם החריבו את בית
המקדש השני. הנביא עובדיה מבטא
את קטנותם בחזונו על אדום: "הֲנֵה קָטָן
נִתְּתִיךָ בְּגוֹיִם בְּזוֹי אֶתָּה מֵאֵד".

🕒 עיון (על עמוד קודם) 🕒

בְּלֹא עָם. הביטוי המגמד "לא עם" נשמע תמוה ביחס לבבל ורומא, שהרי מדובר בשתי אימפריות חזקות ומבוססות שהחריבו ממלכות!
אכן הכתוב אינו רומז לעושר הגשמי ולעוצמה הצבאית של עמים אלו, אלא לשורשים התרבותיים שלהם. ממלכת בבל גברה על אשור והשתלטה על ממלכתם, אך שימרה את התרבות האשורית ולא בנתה תרבות חדשה משלה. גם הרומאים בני עשו שכבשו את יוון הטמיעו בקרבם את התרבות היוונית - ומבחינה זו הם "לא עם", חסרי תרבות מקורית משל עצמם.

🕒 ביאור 🕒

בְּגוֹי נָבֵל אֲכָעִיסִם. בספר שמואל
מסופר על נבל הכרמלי שהיה איש
"קָשָׁה וְרַע מַעֲלָלִים" (שמואל א כה, ג).
שמו של נבל מעיד על אופיו של הנבל -
אדם רע העושה מעשי נבלה, כפי
שאומרת אביגיל אשת נבל לדוד המלך:
"כִּי כְשָׁמוּ כֵּן הוּא נָבֵל שְׁמוֹ וְנִבְלָה עֲמוֹ"
(שמואל א כה, כה). בספר תהלים מתואר

הנבל כמי שאומר בליבו "אין אלהים",
ומתוך כך מגיע למעשי שחיתות -
"הִשְׁחִיתוּ הַתְּעִיבוּ עָלֶיָּה אֵין עֲשֵׂה
טוֹב". לכן מסביר רש"י כי "גוֹי נָבֵל"
איננו מתייחס לעם מסוים אלא לנבלים
מתוך עם ישראל, שכופרים בה'
ומשתפים פעולה עם האויבים.

אונקלוס

כב אַרִי קְדוֹם תִּקְרִי בְּאִישָׁא
נִפְק מִן קְדָמִי בְּרָגוּ שִׁינֵי עַד
שְׂאוּל אֲרַעֲתָא; אֲסִיף
אֲרַעָא וְעַלְלָתָהּ שִׁינֵי עַד
סִיפֵי טוּרִיא.

כב כִּי אֵשׁ קָדְחָהּ בְּאִפִּי וְתִקַּד עַד־
שְׂאוּל תַּחֲתִית וְתֹאכַל אֶרֶץ וִיבֹלָהּ
וְתִלְהֹט מִזְסְדֵי הָרִים:

רש"י

(כב) קְדָחָהּ. בערה.

וְתִקַּד. בכס עד היסוד.

וְתֹאכַל אֶרֶץ וִיבֹלָהּ. ארצכם ויבולה.

ביאור

קְדָחָהּ. שורש קד"ח מורה על חום רב. בקללות בפרשת בחוקות ובפרשת כי תבוא מזכרת ה"קְדָחַת", ופירש רש"י כי היא "חולי שמקדיח את הגוף ומחממתו ומבעירו, כמו כי אש קדחה באפי" (ויקרא כו, טז, ד"ה "קדחת"). הביטוי "כִּי אֵשׁ קָדְחָהּ בְּאִפִּי" מדמה את חרון אפו של ה' כאשר בוערת¹²⁴.
וְתִקַּד. כעסו של ה' מתואר "כִּי אֵשׁ קָדְחָהּ בְּאִפִּי וְתִקַּד עַד שְׂאוּל תַּחֲתִית" האש הקודחת באפו של ה' יוקדת ושורפת ומגיעה עד עמקי שואל - כלומר מכלה הכול עד היסוד ומביאה לחורבן מוחלט.
וְתֹאכַל אֶרֶץ וִיבֹלָהּ. נאמר שהאש תאכל "אֶרֶץ וִיבֹלָהּ", אך לא פורש באיזו ארץ מדובר. רש"י מבהיר על פי ההקשר שהכוונה לארץ ישראל.

עיון

וְתִקַּד. כך היה לצערנו במשך שנים רבות מאוד: ארץ ישראל הייתה שוממה מתושביה היהודים ושום עם אחר לא הצליח להשתרש בה.
וְתֹאכַל אֶרֶץ וִיבֹלָהּ. ייתכן שלא נאמר 'ארצכם' כי ארץ ישראל היא באמת ארצו של ה' - והוא דרש מאיתנו לגור בה. זו הסיבה שגם כשהיו ישראל בגלות שמרה הארץ אמונים לבניה, ושום אומה אחרת לא הצליחה ליישב אותה.

124. דומה לו הביטוי "כִּי אֵשׁ יַעֲשֶׂן אֶף ה' וְקִנְאָתוֹ" (דברים כט, יט), עיינו רש"י שם.

אונקלוס
 כג אִסְפָּה עֲלִימוֹ רַעוּת חֲצִי אֲכָלָהּ כג אִסְרִי עֲלִיהוֹן בִּישׁוֹן;
 מִכְתָּשִׁי אֲשִׁיעִי בְּהוֹן
 בָּם:
 דו

רש"י

וְתִלְהֵט. ירושלים המיוסדת על ההרים, שנאמר "ירושלים הרים סביב לה" (תהלים קכה, ב) (ספרי האזינו שב).

ביאור

וְתִלְהֵט. הפסוק עמוס בביטויים אשר התלהטו ונשרפו באש אפו של המתארים את פעולתה של האש הקודחת, היוקדת, האוכלת והמלהטת: "כִּי אֶשׁ קָדְחָהּ בְּאֶפִי וְתִיקַד עַד שְׂאוֹל תַּחֲתִית וְתֹאכַל אֶרֶץ וִיבֹלָה וְתִלְהֵט מוֹסְדֵי הָרִים". מהם "מוסדי ההרים" אשר התלהטו ונשרפו באש אפו של המתארים את פעולתה של האש הקודחת, היוקדת, האוכלת והמלהטת: "כִּי אֶשׁ קָדְחָהּ בְּאֶפִי וְתִיקַד עַד שְׂאוֹל תַּחֲתִית וְתֹאכַל אֶרֶץ וִיבֹלָה וְתִלְהֵט מוֹסְדֵי הָרִים". מהם "מוסדי ההרים" ויבולה? רש"י מבאר כי "מוסדי הרים" הוא כינוי לירושלים - השוכנת בהר ומוקפת בהרים.

עיון

וְתִלְהֵט. לא לחינם בחרה התורה לקרוא לירושלים "מוסדי הרים", כי ירושלים היא יסוד הקדושה של כל הארץ. הגעת האש ללב ליבה של הארץ, ליסוד קדושתה, מסמלת כיליון מוחלט.

בדרך כלל הערים הגדולות נמצאות בעמק, מפני שהאדמה שם נוחה ומתאימה לחקלאות, לבניין ולפיתוח. לעומת זאת באזורים הרריים האדמה סלעית, קשה ולא מישורית, וקשה יותר לעבד אותה. מה משמעות היותה של ירושלים, לב הארץ, "מיוסדת על ההרים"?

ירושלים נמצאת בהרים כי עיקר מהותה היא השכינה השורה בה. במסכת פסחים (ה, ב) שאלו החכמים "מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים" ו"מפני מה אין חמי טבריא בירושלים". על שתי השאלות ענו חכמינו שהעלייה לירושלים היא עלייה רוחנית, שלא נועדה לצורכי מותרות והנאה חומרית. העלייה לירושלים צריכה להיות "עלייה לשמה" - ודי במגנט הרוחני הפועל בה כדי למשוך אליה את אוהביה מכל עבר.

רש"י

(כג) אֶסְפָּה עֲלֵימוֹ רְעוֹת. אחביר רעה על רעה, לשון "ספו שנה על שנה" (ישעיה כט, א), "ספות הרוה" (לעיל כט, יח), "עולותיכם ספו על זבחיכם" (ירמיה ז, כא). דבר אחר אספה אכלה, כמו "פן תספה" (בראשית יט, טו).

ביאור

אֶסְפָּה עֲלֵימוֹ רְעוֹת. רש"י מסביר כינוי לעוונות במזיד¹²⁵. את המילה "אֶסְפָּה" בשתי דרכים:

א. מלשון הוספה. "אחביר רעה על רעה" פירושו אחבר יחדיו את כל הרעות, כלומר אוסיף רעה על חברתה. רש"י מביא שלושה פסוקים התומכים בהבנה זו:

1. ישעיהו הנביא מתאונן על בית המקדש שייחרב ובני ישראל לא יוכלו להקריב קורבנות ולכפר על חטאיהם. כך יצטברו החטאים, וכל שנה תוסיף עוונות על קודמתה: "הוֹי אֶרֶץ אֲרִיאֵל אֲרִיאֵל קִרְיַת חֲנָה דָּוִד סָפוּ שָׁנָה עַל שָׁנָה חֲגִים יִנְקְפוּ".
2. משה רבנו מתרה בישראל שאם לא ישובו בתשובה יתווספו חטאי העבר שחטאו בשוגג על החטאים שהם חוטאים במזיד - "לִמְעַן סְפוֹת הָרֹחַ אֶת הַצִּמְאָה". "הָרֹחַ" היא כינוי לעוונות שאדם עובר בשוגג, ו"הַצִּמְאָה" היא

3. ירמיהו הנביא מוכיח את בני דורו המשחיתים את דרכם ובד בבד מקריבים קורבנות לה'. במצב כזה, אומר הנביא, אין לה' כל חפץ בקורבנותיכם, וחבל לכם לבזבז את הבשר על הקורבנות: "כֹּה אָמַר ה' צִבְאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֲלוֹתֵיכֶם סָפוּ עַל זִבְחֵיכֶם וְאָכְלוּ בָשָׂר" - מוטב שתוסיפו את בשר העולה (המיועד כולו לה') לבשר השלמים (הנאכל לבעלים), ותאכלו בעצמכם את כל הבשר.

ב. מלשון להיספות, שפירושו להיהרג. "אֶסְפָּה עֲלֵימוֹ רְעוֹת" - אביא עליכם רעות שיביאו לסופכם ולכליוונכם. פועל זה מופיע בדברי המלאכים המאיצים בלוט לצאת במהירות מן העיר: "קום קח את אֶשְׁתְּךָ וְאֶת שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאוֹת פֶּן תִּסָּפֶה בְּעֹן הָעִיר".

עיון

אֶסְפָּה עֲלֵימוֹ רְעוֹת. מה ההבדל בין שני הפירושים מעבר להבנת המילה?

125. וכך ביארנו בפירושונו על פרשת נצבים: "הָרֹחַ", מלשון רויה, מתארת חטאים בשגגה - כשיכור הרווי בין יתר על המידה עד שאינו מודע למעשיו. "הַצִּמְאָה" מתייחסת לחטאים במזיד, שאדם חוטא במודעות מלאה מתוך צימאון ותאוה לחטא. מי שמתנער מן הברית ומתעקש ללכת בשרירות ליבו מביא על עצמו פורענות כפולה: "לִמְעַן סְפוֹת" [מלשון הוספה] הָרֹחַ אֶת הַצִּמְאָה". הקב"ה מוסיף את מניין שגגותיו למניין זדונותיו ונפרע ממנו גם על אלו וגם על אלו.

אונקלוס

כד מְזִי רַעַב וְלַחֲמֵי רֶשֶׁף וְקָטַב מְרִידֵי
 וְשִׁן־בְּהֵמַת אֲשֶׁל־בָּם עַס־חֶמֶת
 זֹחֲלֵי עֶפְרָיִם
 כד נְפִיחֵי כָפֶן וְאֶכִּילֵי עוֹף
 וּכְתִישֵׁי רוּחִין בִּישִׁין וְשִׁן
 חֵית בְּרָא אֲגָרִי בְּהוֹן עַם
 חֶמֶת תְּנִינָא דְזֹחֲלִין בְּעֶפְרָא.

רש"י

חֲצִי אֶכְלָה בָּם. כל חצי אשלים בהם. וקללה זו לפי הפורענות לברכה
 היא, חצי כלים והם אינם כלים (סוטה ט, א).
 (כד) מְזִי רַעַב. אנקלוס תרגם נפּיחֵי כפּן, ואין לי עד מוכיח עליו. ומשמו
 של רבי משה הדרשן מטולושא שמעתי שעירי רעב, אדם כחוש מגדל
 שער על בשרו.

עיון (המשך)

הפירוש הראשון מדגיש את רחמנותו של ה' שאינו נפרע מעמו בבת אחת, במכת-
 מחץ שאין ממנה תקומה, אלא בתהליך ארוך והדרגתי המאפשר להם לחזור
 בתשובה בכל שלב. הפירוש השני מתרה בבני ישראל שאם לא יתעשתו ולא ישובו
 בתשובה הרי שמדרון החטאים החלקלק יביא אותם חלילה לכיליון.
 המשך הפסוק מלמד שגם הכיליון איננו מוחלט, ותמיד יישאר פתח לבניין
 מחודש.

ביאור

חֲצִי אֶכְלָה בָּם. לכולת פירושו ולא נאמר 'אֶכְלָה אותם', משמע שחֲצִי
 להשלים, לסיים את כל המלאכה. הפורענות הם שיכלו, אך ישראל לא
 הכתוב מתאר שהקב"ה ישלח בישראל את כל חֲצִי הפורענות המצויים
 באשפתו, אך בלשון הפורענות טמונה גם ברכה: הואיל ונאמר "חֲצִי אֶכְלָה בָּם"
 וְשִׁן־בְּהֵמַת אֲשֶׁל־בָּם עַס־חֶמֶת. פסוקים כד-כו מפרטים
 את הצרות שיביא ה' על ישראל <

עיון

חֲצִי אֶכְלָה בָּם. אכן כפי שאנו זוכים לראות בעינינו, עם ישראל חי וקיים חרף כל
 תלאותיו - כי הקב"ה ברא את עם ישראל לתכלית נעלה, והוא אינו חוזר בו
 מתוכניתו.

רש"י

מִזֵּי. לשון ארמי שער מזיא, דהוה מהפך במזיא.
וּלְחָמֵי רֶשֶׁף. השדים נלחמו בהם, שנאמר "ובני רשף יגביהו עוף" (איוב ה, ז), והם שדים (ברכות ה, א).
וְקָטַב מְרִירִי. וכריתות שד ששמו מרירי. קטב כריתה, כמו "אהי קטבך שאול" (הושע יג, יד).

ביאור (המשך)

בעקבות חטאיהם. הצרות המתוארות בפסוק זה הן צרות הקשורות לעולם הטבע, בפסוק כה מתוארות צרות הקשורות באויבים, ופסוק כו מבטא את מחשבת ה' להשמיד חלילה את ישראל, הואיל והגדישו את הסאה בעוונותיהם. אונקלוס תרגם את הביטוי "מִזֵּי רָעַב" - "נִפְיְחִי כָפֶן", כלומר נפוחים מרוב רעב. רש"י מביא את פירושו של אונקלוס אך מסתייג ממנו, משום שאין ביכולתו להביא ראיה שהביטוי "מִזֵּי" קשור לנפוחות. לפי הפירוש השני ברש"י מזיא הוא שיער (כמפורש בד"ה הבא), ולפיכך "מִזֵּי רָעַב" הם אנשים מלאי שיער - שצמח על גופם הכחוש בשל הרעב.

ביאור

מִזֵּי. בניגוד לפירוש אונקלוס שרש"י לא מצא לו ראיה, את פירושו השני רש"י מבסס על הגמרא: במסכת מגילה (יח, א) מסופר שחכמים לא ידעו מה פירוש הפועל 'לסלסל' בפסוק (המתייחס לתורה) "סִלְסְלָהּ וְתִרְוַמְמָהּ תִּכְבְּדֶךָ כִּי תִחַבֶּקֶנָּה" (משלי ד, ח), עד ששמעו את אמתו של רבי שואלת אדם אחד "דהוה מהפך במזייה", כלומר שהיה מהפך בשערו: "עד מתי אתה מסלסל בשערך?". כך למדו חכמים שלסלסל פירושו להפך בדבר¹²⁶, וכך למדנו אנו שמזייה פירושו שיער.
וּלְחָמֵי רֶשֶׁף. "רֶשֶׁף" הוא כינוי לשדים, שהם כוחות עליונים חסרי גוף, כפי שאומר אליפז התימני לאיוב: "כִּי אָדָם לְעֵמֶל יוֹלֵד וּבְנֵי רֶשֶׁף יִגְבְּיָהוּ עוֹף" (איוב ה, ז). פשר הפסוק הוא שהאדם, המחובר לאדמה, עלול לחטוא מעצם טבעו, אולם "בְּנֵי רֶשֶׁף" - מלאכים ושאר כוחות רוחניים - עפים גבוה ואינם מחוברים לחומריות העולם הזה, ועל כן אינם מסוגלים לחטוא.
"לְחָמֵי רֶשֶׁף" פירושו שבני ישראל יהיו מוכי גורל - כאילו נלחמו בהם כוחות עליונים בלתי נראים.
וְקָטַב מְרִירִי. "קָטַב מְרִירִי" הוא שם של שד, כמבואר במסכת פסחים

126. בבחינת "הפוך בה והפוך בה דכולה בה" (אבות ה, כב).

🕒 רש"י 🕒

וְשֵׁן בְּהִמּוּת. מעשה היה והיו הרחלים נושכין וממיתין (ספרי האזינו שכא).
חֲמַת זָחָלִי עֶפֶר. ארס נחשים המהלכים על גחונם על העפר, כמים
 הזוחלים על הארץ. זחילה לשון מרוצת המים על העפר, וכן כל מרוצת
 דבר המשפשף על העפר והולך.

🕒 ביאור (המשך) 🕒

(קיא, ב) ¹²⁷. פשר השם "קֶטֶב" הוא קֶטֶבֶךְ שְׂאוֹל, כלומר ה' יגזור מוות על
 הכרתה, כפי שמנבא הושע הנביא על ישראל, והוא עצמו יכרית אותם ויפילם
 עוון אפרים: "אֵהִי דְבָרֶיךָ מוֹת אֵהִי לְשָׂאוֹל, שהוא כינוי לגיהנום.

🕒 ביאור 🕒

וְשֵׁן בְּהִמּוּת. האומנם פגיעה ביטוי מושאל המתאר את ארס
 מנשיכת בהמה יכולה להיות כה הנחשים הזוחלים על גחונם, הממית
 חמורה? המדרש מבהיר מ"מעשה את כל הננשך מהם. רש"י מסביר מהי
 שהיה" שאכן בהמה יכולה להמית אדם זחילה ומדוע נקראו הנחשים "זָחָלִי
 עֶפֶר", משום שמילה זו לא הוזכרה עֶפֶר, משום שמילה זו לא הוזכרה
 בתורה עד כה. **חֲמַת זָחָלִי עֶפֶר.** חמה מבטאת
 בדרך כלל כעס. "חֲמַת זָחָלִי עֶפֶר" היא

🕒 עיון (על עמוד קודם) 🕒

עיון על הפסוק כולו

מִזֵּי רָעַב וגו'. התורה מתארת כביכול שכל כוחות הטבע והכוחות הרוחניים
 בעולם חוברים יחדיו להזיק לישראל.
 תיאורים אלו ממחישים שכל הקורות את ישראל הן תולדה של רצון ה', שכן
 בדרך הטבע כוחות עליונים נסתרים אינם פוגעים סתם בבני האדם, וגם בעלי החיים
 אינם תוקפים בלי כל סיבה. לא זו בלבד שהקב"ה מסיר את השגחתו מישראל, הוא
 אף מפעיל את הטבע נגדם.

¹²⁷. הגמרא מגלה כי יש שני מינים של "קֶטֶב": האחד מופיע לפני הצהריים ושמו "קֶטֶב מְרִירִי" (המופיע כאן
 בפסוקנו), והשני מופיע אחרי הצהריים, ושמו "קֶטֶב יְשׁוּד צְהָרִים" (המופיע בתהלים צא, ו).

אונקלוס

כה מִבְּרָא תַתְּכִיל חֶרֶבָא
וּמִתּוֹנִיָא חֶרֶגְת מוֹתָא; אִף
עוֹלִימִיהוֹן אִף עוֹלִימִתְהוֹן
יִנְקִי־הוֹן עִם סְבִי־הוֹן.

כה מִחוּץ תִּשְׁכַּל חֶרֶב וּמִחֲדָרִים אֵימָה
גִּסְבָּחוֹר גִּסְבְּתוֹלָה יוֹנֵק עִסְאִישׁ
שִׁיבָה:

רש"י

(כה) מִחוּץ תִּשְׁכַּל חֶרֶב. מחוץ לעיר תשכלם חרב גייסות. וּמִחֲדָרִים אֵימָה. כשבורח ונמלט מן החרב חדרי לבבו נקופים עליו מחמת אימה והוא מת והולך בה (ספרי האזינו שכא). דבר אחר ומחדרים אימה שבבית תהיה אימת דבר, כמו שנאמר "כי עלה מות בחלוניו" (ירמיה ט, כ), וכן תרגם אונקלוס. דבר אחר מחוץ תשכל חרב על מה שעשו בחוצות, שנאמר "ומספר חוצות ירושלים שמתם מזבחות לבושת" (ירמיה יא, יג), ומחדרים אימה על מה שעשו בחדרי חדרים, שנאמר "אשר זקני בית ישראל עושים בחטף איש בחדרי משכיתו" (יחזקאל ח, יב) (ספרי שם).

ביאור

מִחוּץ תִּשְׁכַּל חֶרֶב. על פי ההבנה הראשונה ברש"י הפסוק מתאר פורענות המתרחשת "בחוץ" או "בחדרים". ה"חוץ" הוא שדה הקרב שבו נהרגים בחרב האויב, ומהות ה"חֲדָרִים" מתפרשת בשתי דרכים: א. חדרי ליבו של האדם: הלב אינו מסוגל לשאת את אימת המלחמה ואת המראות הקשים משדה הקרב, והוא חדל מלפעום. ב. חדרי הבית: גם בבית עצמו שולטת סכנת מוות, בדמות מגפת הדֶבֶר.

- מחלה חיידקית מדבקת מאוד. רש"י ממחיש את התמונה מהדבר באמצעות הפסוק "כִּי עָלָה מָוֶת בְּחִלּוֹנֵינוּ". על פי ההבנה השנייה הביטויים "מִחוּץ" ו"מִחֲדָרִים" אינם מתארים את אשר קורה בחוץ ובפנים אלא את סיבת הפורענות הבאה על ישראל: "מִחוּץ" הם המעשים הרעים הנעשים בחוץ, כרצח וגניבה, "וּמִחֲדָרִים" אלו העוונות הנעשים בסתר, בין קירות הבית, כגון איסורי עריות.

עיון

מִחוּץ תִּשְׁכַּל חֶרֶב. שני הפירושים של רש"י משלימים זה את זה: על החטאים שחטאו ישראל בחוצות הם נפגעים בחוץ, מחרב האויבים, ועל החטאים שחטאו

אונקלוס
 כו אִמְרַתִּי אֶפְאִיהֶם אֲשַׁבִּיתָהּ מֵאֲנוּשׁ
 וְאֲשִׁיעִינוּן; אֲבַטִּיל מִן פְּנֵי
 זְכָרָם:
 אֲנָשָׂא דְכַרְנָהוּן.

רש"י

(כו) אִמְרַתִּי אֶפְאִיהֶם. אמרתי בלבי אפאה אותם. ויש לפרש אפאיהם אשיתם פאה להשליכם מעלי הפקר. ודוגמתו מצינו בעזרא "ותתן להם ממלכות ועממים ותחלקם לפאה" (נחמיה ט, כב), להפקר. וכן חברו מנחם. ויש פותרים אותו כתרגומו יחול רוגזי עליהן, ולא יתכן, שאם כן היה לו לכתוב אאפאיהם, אחת לשמוש ואחת ליסוד, כמו "אאזרך" (ישעיה מה, ה), "אאמיצכם במו פי" (איוב טז, ה), והא' התיכונה אינה ראויה בו כלל. ואונקלוס תרגם אחר לשון הבריתא השנויה בספרי החולקת תיבה זו לשלש תיבות אמרתי אף אי הם, אמרתי באפי אתנם כאילו אינם, שיאמרו רואיהם עליהם איה הם (ספרי האזינו שכב).

עיון (המשך)

בחדרי חדרים, במחשבה שאין מי רואה את מעשיהם, הם נענשים בפנים - במחלות ממיתות שאינן נעצרות בקירות הבית.

ביאור

אִמְרַתִּי אֶפְאִיהֶם. הפסוק מבטא מחשבה מבהילה של הקב"ה לכלות חלילה את ישראל¹²⁸, ומשתמש במילה שאינה מוכרת: "אִמְרַתִּי אֶפְאִיהֶם אֲשַׁבִּיתָהּ מֵאֲנוּשׁ זְכָרָם". המילה "אֶפְאִיהֶם" מפורשת בשלוש דרכים:
 א. דעת רש"י - מלשון פאה.
 ב. תרגום אונקלוס - מלשון אף, שפירושו כעס.
 ג. דרשת חז"ל - חיבור של שלש מילים: "אף", "אי" "הם".
 דעת רש"י
 הפאה היא חלק מן השדה שבעל השדה חייב להפקיר לטובת העניים. הפועל "אֶפְאִיהֶם" פירושו אעשה אותם לפאה (אפאה אותם), כלומר אפקיר אותם לכול. רש"י מחזק את פירושו מפסוק שבו נחמיה מודה לה' על כל

128. מחשבה זו לא יצאה אל הפועל מהטעם שיפורט בפסוק הבא.

❧ ביאור (המשך) ❧

הטובות שגמל עם ישראל, ובהן גירוש שבעת העממים מפני ישראל: "וַתִּתֶּן לָהֶם מַמְלָכוֹת וְעַמִּמִּים וַתַּחֲלֶקֶם לַפָּאָה וַיִּירְשׁוּ אֶת אֶרֶץ סִיחֹן וְאֶת אֶרֶץ מֶלֶךְ חֲשִׁבוֹן וְאֶת אֶרֶץ עֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן". הקב"ה הפקיר את הממלכות והעממים ("וַתַּחֲלֶקֶם לַפָּאָה"), וכך יכלו ישראל לרשת אותם.

תרגום אונקלוס

לדעת אונקלוס הפועל "אֶפְאִיָּהֶם" נובע מהמילה "אֶף" המבטאת כעס, ופירושה "יְחֹלֵל רְגֵזִי עָלֵיהֶן וְאֶשְׁרִיץֵנָּה" - אחיל את כעסי עליהם ואכלם. רש"י דוחה פירוש זה מסיבות דקדוקיות: כדי להטות פועל בלשון עתיד מוסיפים בתחילתו, לפני אותיות השורש, אחת מאותיות אית"ן¹²⁹. "אֶפְאִיָּהֶם" הוא פועל בעתיד בגוף

ראשון (שהקב"ה מעיד על עצמו שיעשה) - ועל כן האל"ף בראשו איננה חלק מהשורש אלא תחילית¹³⁰. אם אומנם שורש הפועל היה אל"ף היה צריך להוסיף עוד אל"ף בתחילתו לציון העתיד, ולוותר על האל"ף האמצעית ("אֶפְאִיָּהֶם") שאינה קשורה לשורש. במקרה כזה היינו מקבלים את צורת הפועל 'א-אפ-הם' או 'אאפם', אך לא "אֶפְאִיָּהֶם".

דרשת חז"ל

על פי המדרש "אֶמְרָתִי אֶפְאִיָּהֶם" פירושו 'אמרתי באפי איה הם', כלומר בשעת כעסו ("באפי") חשב הקב"ה להסיר את השגחתו המיוחדת מישראל, וכך יאבד העם את משמעותו ואת ייחודו - ואיש כבר לא יזהה שמדובר בעם ישראל ("איה הם").

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

אֶמְרָתִי אֶפְאִיָּהֶם. רש"י מציין שאונקלוס לא תרגם את הפועל על פי פשוטו אלא על פי דרשת חז"ל. ההשראה שקיבל אונקלוס מהמדרש קשורה בהבנה שהביטוי "אֶפְאִיָּהֶם" נובע מהמילה אֶף, אך הפירושים אינם זהים: לפי אונקלוס חרון האף הוא הפורענות שיחיל ה' על ישראל, ולפי חז"ל ה'אֶף' מתאר את הנסיבות שבהן עלתה מחשבתו של ה' - בשעת כעסו.

למעשה שלושת הפירושים קרובים זה לזה במשמעותם, בהבדלים דקים: לפי רש"י מחשבת ה' להפקיר את ישראל מתבטאת בהסרת השגחתו מעליהם, לפי אונקלוס המצב חמור יותר, שכן מדובר בפעולה מעשית של ענישה מאת ה' ולא רק בהפקרה. בדברי חז"ל שומעים בין השיטין את הגעגוע של ה' לישראל: "אמרתי באפי איה הם" - גם בשעת כעסו מתעניין ה' בעמו ושואל היכן הם. געגוע זה

129. למשל - אני אשמח, הוא ישמח, אתה תשמח, אנחנו נשמח.

130. הסימות של הפועל - "הם" - היא כינוי מושא המלמד על מי נעשתה הפעולה ('עליהם' - על בני ישראל).

אונקלוס

כז אֱלֹהִים לֹא פֻן רְגִזָּא דְסִנְאָה
 פְּנִישׁ דְּלִמָּא יִתְרַבּ בְּעִיל
 דְּבָבָא, דְּלִמָּא יִמְרוּן יְדָנָא
 תְּקִיפַת לָנָא וְלֹא מִן קָדָם יי
 הָוֵת כָּל דָּא.

כז לֹלִי כַעַס אוֹיֵב אֲגוּר פֶּן-יִנְכְּרוּ
 צְרִימוּ פֶן-יֹאמְרוּ יִדְּנוּ רָמָה וְלֹא יִהְיֶה
 פֶּעַל כָּל-זֹאת:

רש"י

(כז) לֹלִי כַעַס אוֹיֵב אֲגוּר. אם לא שכעס האויב כנוס עליהם להשחית ואם
 יוכל להם וישחיתם יתלה הגדולה בו ובאלהיו ולא יתלה הגדולה בי, וזהו
 שנאמר פן ינכרו צרימו, ינכרו הדבר לתלות גבורתי בנכרי, שאין הגדולה
 שלו.

פֶּן יֹאמְרוּ יִדְּנוּ רָמָה וְגו'. כי אותו גוי אוֹבד עצות המה.

עיון (המשך)

מתחבר באופן טבעי לפסוק הבא, שבו ה' מגלה שהוא לא באמת מתכוון לכלות את
 ישראל.

ביאור

א. פסוקים כז-לא: הבהרת הסיבה
 להימנעות ה' ממימוש מחשבתו אשר
 הובעה בפסוק כז - "אֲמַרְתִּי אֶפְאִיֵּהֶם
 אֲשַׁבִּיתָהּ מֵאֲנוּשׁ זָכָרם".
 ב. פסוקים לב-לה: תיאור נוסף של
 חטאי ישראל שבגללם נמסרו בידי
 הגויים (אך כאמור לא הושמדו בידם
 כדי למנוע חילול ה').
 ג. פסוקים לו-מג: פסוקי נחמה.

פֶּן יֹאמְרוּ יִדְּנוּ רָמָה וְגו'. עם
 ישראל לא יכלה - כדי שהגויים לא
 יטענו שניצחו את ישראל בגלל גבורתם
 ולא בגלל מעשה שמייים. ומדוע שיטעו

לֹלִי כַעַס אוֹיֵב אֲגוּר. רש"י מבאר
 את המילה "אֲגוּר" מלשון לאגור,
 שפירושו לאסוף ולצבור. בקרב הגויים
 צבור מטען רב של שנאה לישראל ורצון
 להשמידם. אם יאפשר להם ה' חלילה
 להוציא את זממם אל הפועל הם יהיו
 בטוחים שכוחם ועוצם ידם עשה להם
 את החיל הזה - ולא יבינו כי יד ה'
 עשתה זאת. זו הסיבה שאף שאמר ה'
 "אֶפְאִיֵּהֶם אֲשַׁבִּיתָהּ מֵאֲנוּשׁ זָכָרם" הוא
 לא יממש את מחשבתו.

מכאן ואילך פסוקי השירה מורכבים
 על פי רש"י משלושה חלקים:

אונקלוס

כח ארי עם מאבדי עיצא
אנון; ולית ביהון סבלתנו. כט
אלו חכימו אסתפלו בדא;
ספרו מא יהי בסופהון. ל
איכדין ירדוף חד לאלפא
ותרין יערקון לרבותא,
אלהין תקיפהון מסרגון ויי
אשלימנון.

כח פיגוי אבד עצות המה ואין בהם
תבונה: חמישי כט לו חכמו ישכילו זאת
יבינו לאחריתם: ל איכה ירדף אחד
אלף ושנים יניסו רבבה אסלא פי
צורם מכרם ויהיה הסגירם:

רש"י

(כח) ואין בהם תבונה. שאילו היו חכמים ישכילו זאת, איכה ירדוף וגו'.
(כט) יבינו לאחריתם. יתנו לב להתבונן לסוף פורענותם של ישראל.

ביאור (המשך)

הגויים? זאת מבואר בפסוק הבא - "פי הגויים אובדי עצות, כלומר טועים
גוי אבד עצות המה ואין בהם תבונה". לחלוטין בהבנת המאורעות.

עיון (על עמוד קודם)

פן יאמרו ידינו רמה וגו'. יצירתו של עם ישראל בעולם היא יצירה על-טבעית
המוכיחה שיש אלוהים והוא משגיח על העולם. השמדת ישראל חלילה - בלי הבנה
עמוקה שצרותיהם של ישראל הן עונש על מעשיהם - מחללת את שם ה'.

ביאור

ואין בהם תבונה. הגויים אינם
חכמים כי הם חושבים שצרתם של
ישראל נובעת מגבורתם. אילו היו
משקיעים מעט מחשבה והתבוננות
במאורעות היו רואים שניצחונם על
ישראל איננו טבעי כל עיקר, ומכאן
שאין הוא תלוי בגבורתם אלא בא-ל
עליון אשר השתמש בהם כקבלני
ביצוע של תוכניתו להיפרע מישראל.
יבינו לאחריתם. רש"י מבהיר כי
"יבינו לאחריתם" אינו מתייחס
לאחריתם של הגויים אלא של ישראל:
לו חכמו הגויים הם היו משכילים
להתבונן לעומק בקורות עם ישראל -
ורואים את יד ה' הפועלת בהיסטוריה.

רש"י

(ל) **איכה ירדף אחד**. ממנו אלף מִישראל.

ביאור

איכה ירדף אחד. למי מתייחס הפסוק, לישראל או לגויים? לכאורה היה אפשר להבין שהפסוק חוזר לישראל ומוכיח אותם: איך ייתכן שבעבר הצליח אחד מכם לרדוף אלף גויים? אין זה אלא משום שה' הסגיר את הגויים ונתנם בידכם - וכי אין די בניסים כאלו בשביל שתהיו נאמנים לה'?

רש"י מבאר אחרת, שכן הטובות

עיון

איכה ירדף אחד. איך הצליחו האויבים לנצח את ישראל בקלות רבה כל כך, כשאחד מהם מצליח להניס מִישראל?

בפרשת בחוקותי נאמר בברכות: "וְרָדְפוּ מִפֶּם חֲמִשָּׁה מֵאָה וּמֵאָה מִכֶּם רַבָּה יִרְדְּפוּ וְנִפְלוּ אִיְבֵיכֶם לִפְנֵיכֶם לַחֲרֵב" (ויקרא כו, ח). אף שברור שיש כאן לשון הגזמה נראה שהקללות חמורות מהברכות, שכן בברכות נאמר שמֵאָה איש מִישראל ירדפו 10,000 איש ("רַבָּה") מהגויים (כלומר 1/100), ואילו בקללות די בשניים מהגויים כדי להניס רבבה מִישראל (כלומר 1/5000)! וכי מידת פורענות מרובה חלילה ממידת הברכות?

כדי להבין זאת יש לזכור כי עם ישראל איננו אומה טבעית ככל האומות, אלא עם שנולד בנס ומתקיים בניסים. כוחו של עם ישראל נובע מאחדותו על אדמתו מתוך חיבור לחי עולמים, וכשהוא מתברך הוא זוכה לניצחון על אויביו בסיעתא דשמיא - וצבא קטן מצליח להביס צבא גדול וחזק. ואולם כשה' עוזב את עמו הופך העם למיעוט נרדף, ויחסי הכוחות בין ישראל לעמים כבר אינם כשל צבא מול צבא. צרותיהם של ישראל מתחילות בקללת האדמה, המפסיקה לתת את פירותיה ולאחר מכן משליכה את בניה מעליה. כשישראל נמצאים בגלות הם מאבדים את הווייתם כעם והופכים לאוסף של בודדים, חסרי כוח מאחד ונעדרי יכולת להקים צבא מאורגן - ובמציאות כזו די במחשבת זדון של שונא ישראל אחד כדי לפגוע בקהילה שלמה שאינה מסוגלת להגן על עצמה.

אונקלוס

לא אָרִי לָא כְּתִקְפָּנָא לֹא כִי לֹא כְּצֹרְנוּ צֹרֶם וְאִיבִינוּ פְּלִילִים:
 תְּקִפְהוּ; וּבְעָלִי דְבִבְנָא הוּוּ לֹא כִי לֹא כְּצֹרְנוּ צֹרֶם וְאִיבִינוּ פְּלִילִים:
 דִּינָנָא.

רש"י

אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם. מכרם ומסרם בידנו. דילבר"ר בלע"ז
 [להסגיר] (ילקוט שמעוני תתקמו).

(לא) כי לא כצורנו צורם. כל זה היה להם לאויבים להבין שהשם הסגירם
 ולא להם ולא להיהם הנצחון, שהרי עד הנה לא יכלו כלום אלהיהם כנגד
 צורנו, כי לא כסלענו סלעם. כל צור שבמקרא לשון סלע.

עיון (המשך)

לצערנו ראינו בעינינו במאה הקודמת איך קומץ של חיילים נאצים הצליחו
 לשלוט בנקל על ציבור גדול של יהודים. אין זאת אלא משום שה' הסגיר אותנו
 בידיהם¹³¹. הבנה זו ממחישה ומעצימה את גודל התודה שעלינו להודות לה' בדורנו
 על החזרת שכינתו לתוכנו בארצנו ועל הכוח שהוא נותן לנו לעשות חיל.

ביאור

אם לא כי צורם מכרם וה' הוא נמשל לצור, שהוא סלע איתן
 הסגירם. הגויים היו צריכים להבין שאינו משתנה¹³². הפסוק מבהיר כי אף
 שניצחונם הושג רק בשל רצון האֵל, שגם הגויים תופסים את אלוהיהם
 צור ישראל, שמכר אותנו להם והסגיר כצור, תפיסת האלוהות שונה לחלוטין
 אותנו בידם. המילה שהביא רש"י בין ישראל לגויים. בדרכו של עולם
 בצרפתית עתיקה קרובה למילה אדם השייך לקבוצה מסוימת יבוא
 LIVRER בצרפתית של ימינו, שפירושה להגנתה בכל עת, בלי תלות בנסיבות
 למסור לאויב. שהביאזה למצבה הקשה. זה טבע
 האדם, וזו ההבנה של הדתות האליליות האדם, וזו ההבנה של הדתות האליליות
 כי לא כצורנו צורם. הקדוש ברוך ביחס לתפקיד אליליהן. לא כן חלקם

131. דברים אלו אינם באים חלילה וחס להטיל דופי בקורבנות, אלא להמחיש את דברי רש"י. אין אנו מבינים
 כלל וכלל מדוע עזב ה' את עמו בצורה כה קיצונית, והראיות מחשכת ההיסטוריה משקפות את המציאות
 הכללית בלי לדון כהוא זה את הפרטים שסבלו את אימתן של אותן תקופות.

132. לדוגמה, "חי ה' וברוך צורי וְיָרֵם אֱלֹהֵי צוּר יִשְׁעִי" (שמואל ב כב, מז); "בְּטָחוּ בַּה' עַדִּי עַד כִּי בִּיָּה ה' צוּר
 עוֹלָמִים" (ישעיהו כו, ד).

אונקלוס

לב ארי כפרענות עמא
דסדום כס פרענותהון
ולקותהון כעס עמורה,
מחתהון בישן פרישי חוין
ותשלמת עובדיהון
במדרותהון.

לב כי־מגפן סדם גפנם ומשדמת
עמדה ענבמו ענבירוש אשכלת
מורת למו:

❧ רש"י ❧

ואיבינו פלילים. ועכשיו אויבינו שופטים אותנו, הרי שצורנו מכרנו להם.
(לב) כי מגפן סדם גפנם. מוסב למעלה. אמרתי בלבי אפאיהם ואשבית
זכרם, לפי שמעשיהם מעשה סדום ועמורה.

❧ ביאור (המשך) ❧

של ישראל: הקב"ה דבק באמת, נמנע מלהגן עליהם.
וכשבניו חוטאים ובוגדים בייעודם הוא

❧ ביאור ❧

ואיבינו פלילים. "פלילים" פירושו
דיינים, כפי שנאמר בפרשת משפטים:
"וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה...
ענוש יענוש כאשר ישית עליו בעל
האשה ונתן בפלילים" (שמות כא, כב) -
אדם שבשעת קטטה פגע בטעות
באשה הרה וגרם להפלת עובריה יחויב
לשלם את דמי הוולדות לפי פסיקת
הדיינים¹³³.
כי מגפן סדם גפנם. בפסוק כו
הובאה מחשבת ה' לכלות את ישראל,
"אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש
זכרם", אך לפני שהובררה סיבתה של
מחשבה זו הזדרזה התורה להרגיע
שהיא לא תתקיים בפועל, כדי

❧ עיון ❧

ואיבינו פלילים. מסירת ישראל ביד האומות איננה מתבטאת רק בשעבוד הגוף
אלא גם בהשפעתה הרוחנית: הגויים הופכים לשופטים, והם הקובעים את עולם
הערכים.

¹³³. "מגיד שאינו משלם אלא על פי דיינין, שנאמר (ונתן) בפלילים. ואין פלילים אלא דיינין, שנאמר ואויבינו
פלילים" (מכילתא דרשב"י כא, כג).

🕒 רש"י 🕒

שְׂדֵמֹת. שדה תבואה, כמו "ושדמות לא עשה אוכל" (חבקוק ג, יז),
"בשדמות קדרון" (מלכים ב כג, ד).
עֲנֵבֵי רוֹשׁ. עשב מר.

🕒 ביאור (המשך) 🕒

שהאומות לא יתלו את הגבורה בעצמם. הבאושים של ישראל, המשולים לגפן
 עכשיו חוזרת התורה לעסוק בישראל - ולתבואה, נראים כאילו צמחו בכרמי
 ומבארט מה בהתנהגותם הביא את ה' סדום ובשדות עמורה, שכל יבולם רוע
 להעלות על דעתו לכלותם: מעשיהם ורשע.

🕒 ביאור 🕒

שְׂדֵמֹת. המילה שְׂדֵה נכתבת בדרך כלל בשי"ן שמאלית, ואילו "שְׂדֵמֹת" פותחת בשי"ן ימנית, אך שתיהן מבטאות את אותה המשמעות. רש"י מביא שתי ראיות מהתנ"ך ששְׂדֵמֹת הן שדות תבואה:

א. חבקוק הנביא בוכה ומתאונן על מצבו של עם ישראל, ומתאר את הריקנות והשממה המתבטאים בצומח ובחי¹³⁴. העצים אינם מצמיחים פירות, השדות אינם מניבים כל תבואה למאכל, וגם צאן ובקר אין: "כִּי תֵאֲנֶה לֹא תִפְרָח וְאֵין יָבֹל בְּגִפְנִים כַּחַשׁ מַעֲשֵׂה זֵית וְשְׂדֵמֹת לֹא עֲשֶׂה אֲכָל גִּזְרֵי מִמְּכָלָה צֹאן וְאֵין בָּקָר בְּרִפְתִּים".

ב. בשנת שמונה עשרה למלך

יאשיהו מצא חלקיהו הכהן הגדול ספר תורה שהיה גנוז בבית ה'. בשמוע המלך את הדברים הכתובים בספר התורה קרע את בגדיו וציווה לשרוף את כל הפסלים ואת כל סממני העבודה הזרה בשדות הסמוכים לנחל קדרון: "וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ אֶת חֲלָקִיָּהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְאֶת כָּהֲנֵי הַמִּשְׁנָה וְאֶת שְׂמָרֵי הַסֵּף לְהוֹצִיא מֵהֵיכַל ה' אֶת כָּל הַפְּלִים הָעֲשׂוּיִם לַבַּעַל וְלֹאֲשֶׁרָה וְלִכְלֹל צִבָּא הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׂרֹפֵם מִחוּץ לִירוּשָׁלַם בְּשְׂדֵמֹת קְדְרוֹן וַנִּשָּׂא אֶת עֶפְרָם בֵּית אֱלֹהֵי¹³⁵.

עֲנֵבֵי רוֹשׁ. הכתוב ממשיך בדימוי מעשי ישראל לגפן, ומתאר שענביהם מרים מאוד. "רוש" הוא עשב מר, כפי שנאמר בפרשת נצבים "פֶּן יֵשׁ בָּכֶם

134. יש שמפרשים את התיאורים כפשוטם, ויש שמפרשים אותם דרך משל.

135. המושג "שדמות" מופיע בשני מקומות נוספים בתנ"ך - בישעיהו טז, ח ובירמיהו לא, לט - ובשניהם הקשר לשדה נראה מובהק יותר (ראו שם). ייתכן שרש"י בחר דווקא במקור זה בשל ההקשר המתאים לכאן - התביעה להתנתק מעבודה זרה ולשוב בתשובה.

🕒 רש"י 🕒

אַשְׁכֵּלַת מִרְדַּת לָמוֹ. משקה מר ראוי להם, לפי מעשיהם פורענותם. וכן תרגם אונקלוס ותושלמת עובדיהון כמרדותהון.

🕒 ביאור (המשך) 🕒

שָׂרֵשׁ פָּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה" (לעיל כט, יז)¹³⁶. מתוקים ועסיסיים, אך ישראל ברוע עבודת הכרם היא עבודה קשה מעלליהם הדומים לסדום ועמורה הפכו ומפרכת, המצמיחה בדרך כלל ענבים את הטוב והמתוק לרע ומר.

🕒 עיון (על עמוד קודם) 🕒

עֲנֵבֵי רוֹשׁ. מעשי סדום ועמורה הם סמל לתועבות אימות הרחוקות כרחוק מזרח ממערב מקדושת ישראל ומייעודו של עם ישראל. אם עם ישראל פוגע בחטאיו בכל החוקים הבסיסיים הנדרשים לקיומה של חברה ערכית - הקב"ה פונה עורף לעמו.

🕒 ביאור 🕒

אַשְׁכֵּלַת מִרְדַּת לָמוֹ. לפי רש"י סוף הפסוק איננו המשך תיאור עוונותיהם של ישראל אלא עונשם, כפי שתרגם אונקלוס: "וְתִשְׁלַמַת עוֹבְדֵיהוֹן כְּמִרְדוּתָהוֹן" - התשלום על מעשיהם יהיה כמרירותם, כהתנהגותם המרה¹³⁷. הואיל ומעשיהם של ישראל כה רעים ומרים - עונשם יהא רע ומר, מידה כנגד מידה.

"אַשְׁכֵּלַת מִרְדַּת לָמוֹ" מסמלים יין מר היוצא מאשכולות הענבים. היין שיצא מ"גפנם" של ישראל, ממעשיהם הרעים, יהיה יין מר, כלומר עונש מר. ייתכן שרש"י לומד זאת מהביטוי **"אַשְׁכֵּלַת מִרְדַּת לָמוֹ"** - להם, ולא מהם, ומכאן שמדובר בדבר שנעשה להם ולא בדבר שנעשה על ידם.

🕒 עיון 🕒

אַשְׁכֵּלַת מִרְדַּת לָמוֹ. המשלת העוונות לנטיעת כרם ודימוי העונש לשתיית יין מר היוצא מן הכרם מלמדים שהעונש נובע ישירות מן המעשה, כאילו הכרם המר שנטעו ישראל מייצר בעצמו את היין המר. חברה המתנהלת ברוע אינה יכולה להתקיים, והיא נרקבת מבפנים ומתרסקת.

¹³⁶. "שָׂרֵשׁ פָּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה" - שרש מגדל עשב מר כגידין, שהם מרים, כלומר מפרה ומרבה רשע בקרבכם" (רש"י שם).

¹³⁷. אונקלוס מפרש את פסוקים לב-לג במלואם על עונשם של ישראל, ואילו רש"י מייחס את תחילת פסוק לב לעוונות ישראל - וחובר לפירושו של אונקלוס רק מאמצע פסוק לב.

אונקלוס

לג הא כמדת תניניא כס
 פּרענותהון; וכריש פתני
 חוין אכזראין.
 לג חמת תנינא יינא וראש פתני
 אכזר:

רש"י

(לג) חמת תנינא יינא. כתר גומו הא כמדת תניניא כס פורענותהון, הנה כמרירות נחשים כוס משתה פורענותם.
 וראש פתני. כוסם, שהוא אכזר לנשך. אויב אכזרי יבא ויפרע מהם.

ביאור

חמת תנינא יינא. עונשם של ישראל ("יינא") כמוהו כ"חמת תנינא". אין מדובר בחמה מלשון כעס ורוגז, אלא במובן של ארס, בדומה ל"חמת זחלי עפר" שהוזכרה לעיל (פסוק כד)¹³⁸. בהמשך לפסוק הקודם, שדימה את הפורענות לזין, הפסוק מתאר את עונשם של ישראל ככוס של פורענות המלאה בארס נחשים, כפי שתרגם אונקלוס "הא כמדת תניניא, כס פּרענותהון"¹³⁹.

וראש פתני. להבנת הפסוק

עיון

חמת תנינא יינא. ארס הנחש חודר לנשך בנקודת נשיכה קטנה, ומשם מתפשט לכל התאים ומסכן את הגוף כולו. כך עונשם של ישראל אינו מתמצה בפגיעות נקודתיות אלא מסכן את כלל המציאות.

וראש פתני. דימוי העונש לפגיעת הנחש מזכיר את הנחש הקדמוני שהחטיא

138. על פי פירוש לפשוטו של רש"י.

139. במקומות שונים בתורה וב"ך מופיע התנין במשמעות נחש. לדוגמה, באותות שעשו משה ואהרן לפני פרעה נאמר "וישלך אהרן את מטתו לפני פרעה ולפני עבדיו ויהי לתנין" (שמות ז, י), ופירש רש"י: "ויהי לתנין - נחש".

אונקלוס

לד הלא כל עובדיהון גלן
 קדמי גניזין ליום דינא
 באוצרי. לה קדמי פרענותא
 ואנא אשלים בעדן דיגלון
 מאדעהון, ארי קריב יום
 תבדהון ומפע דעתיד להון.

לד הלא הוא כמס עמדי חתום
 באוצרתי: לה לי נקם ושלם לעת
 תמוט רגלם כי קרוב יום אידם וחש
 עתדת למו:

רש"י

(לד) הלא הוא כמס עמדי. כתרגומו כסבורים הם ששכחתי מעשיהם,
 כולם גנוזים ושמורים לפני. הלא הוא. פרי גפנם ותבואת שדמותם כמוס
 עמדי.

עיון (המשך)

את אדם הראשון. הנחש הוא משל ליצר הרע, והפורענות שעתידיה לבוא על ידיו
 רומזת לישראל שהליכתם אחר היצר הרע היא שתביא למפלתם.

ביאור

הלא הוא כמס עמדי. הכינוי "הוא" של ישראל גלויים לפני ושמורים אצלי
 מתייחס למעשים הרעים של ישראל ליום הדין. שום מעשה לא נשכח, ואני
 שתוארו בראש הפרק. וכך תרגם אונקלוס: "הלא כל עובדיהון גלן קדמי
 גניזין ליום דינא באוצרי" - כל מעשיהם

עיון

הלא הוא כמס עמדי. על פי רוב, כשאנשים עושים מעשים רעים לא קורה להם
 שום דבר יוצא דופן. הם יכולים להמשיך ולהתנהל בדרכם הקלוקלת בלי לחוש כל
 שינוי בחייהם, ונראה בעיניהם שאין דין ואין דיין.
 אכן הקב"ה אינו מעניש את האדם מייד כדי לאפשר לו לבחור את דרכו בבחירה
 חופשית, אם לטוב אם למוטב. הסבלנות וההמתנה הן חסד גדול של ה', המותיר
 לאדם די זמן לשוב בתשובה על חטאיו.

רש"י

(לה) **לִי נָקָם וְשָׁלָם**. עמי נכון ומזומן פורענות נקם, וישלם להם כמעשיהם, הנקם ישלם להם גמולם. ויש מפרשים ושלם שם דבר, כמו ושלום, והיא מגזרת "והדבר אין בהם" (ירמיה ה, יג), כמו והדבור. ואימתי אשלם להם? **לַעֲתָתְמוּט רָגְלָם**. כשתתום זכות אבותם שהן סמוכין עליו.

ביאור

לִי נָקָם וְשָׁלָם. הפסוק ממשיך את הדברים היוצאים כביכול מפיו של ה': **"לִי" - איתי, אצלי**. פורענות הנקמה מוכנה ומזומנה בידי, והוצאתה אל הפועל תהא **"וְשָׁלָם"** - המתפרש בשני פירושים:

א. **"וְשָׁלָם"** הוא הפועל שִׁלַּם בתוספת וי"ו ההיפוך ההופכת אותו מעבר לעתיד (**וְשָׁלַם**), ומשמעו שישראל ישלמו בבוא העת על מעשיהם הרעים באמצעות ה"נקם".

ב. **"שָׁלַם"** הוא שם העצם שָׁלוֹם, שפירושו תשלום. לפי פירוש זה פורענות הנקם ופירעון התשלום תמורת מעשי ישראל מוכנים ביד ה' לעת פקודה. בדיבור המתחיל הבא יבואר מתי תגיע עת התשלום.

לַעֲתָתְמוּט רָגְלָם. אימתי תגיע הפורענות? כאשר **"תְּמוּט רָגְלָם"** של ישראל, כלומר כשלא יהיה עוד בכוחם לעמוד והם יפלו. נפילה זו תתרחש כאשר המשענת שעליה הם נשענים -

עיון

לִי נָקָם וְשָׁלָם. הקדוש ברוך מתרה בנו שלא נתבלבל: הסבלנות אומנם קיימת, אך היא איננה אינסופית. שני ערכים מתמודדים זה מול זה: ההבטחה על קיומו הנצחי של עם ישראל וההבטחה שהרוע לא יוכל לשלוט בעולם. כשהרוע מתפשט בישראל הקב"ה ממתין לבניו שיחזרו למוטב, אך אם לא ישובו - יענשו קשות. שני ערכים אלו באים לידי ביטוי בשני הפירושים למושג **"וְשָׁלָם"**: הפירוש הראשון הרואה בו פועל בעתיד ממחיש את הסבלנות הגדולה של הקב"ה, ואילו הפירוש השני, המתמקד בתשלום העונש, מדגיש יותר את הקשר בין המעשה לעונש שיגיע בעקבותיו.

על שני הפירושים חופפת האמירה ש"הנקם ישלם להם גמולם". אמירה זו מדגישה שאף שהעונש בא מאת ה' הרי שמעשיהם הרעים של ישראל הם הגורמים הישירים לתגובה - ככדור שנזרק על קיר וחוזר כבומרנג.

🌀 רש"י 🌀

כִּי קְרוֹב יוֹם אֵידָם. משארצה להביא עליהם יום אידם קרוב ומזומן לפני להביא על ידי שלוחים הרבה.
וְחָשׁ עֲתִידָת לָמוֹ. ומהר יבואו העתידות להם.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

זכות האבות הקדושים אברהם, יצחק עוונותיהם, וכבר לא תועיל להצילם.
ויעקב - כבר לא תוכל לשאתם מכובד

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

לַעֲתָת תָּמוּט רַגְלָם. כיצד יודעים מתי פגה זכות האבות ומפסיקה להגן על עם ישראל? האם זה קשור למספר העוונות? נראה שזכות האבות תמה כשהבנים כבר אינם מרגישים קשורים לאבות. דבר זה אינו קורה ביום אחד אלא בתהליך ארוך המורכב משני שלבים עיקריים: בשלב הראשון היהודי החוטא עדיין מרגיש חלק מהעם ואיננו מתכחש ליהדותו, אך אם הוא ממשיך לחטוא ולהתרחק מייעודו הוא עלול להגיע לשלב של מחיקת הקשר עם כל מה שקשור לשורשיו וליהדותו. הוא מתנתק מן האבות, וזכותם לא תוכל לסייע לו עוד.

🌀 ביאור 🌀

כִּי קְרוֹב יוֹם אֵידָם. גם כאשר תכלה
זכות האבות לא תבוא הפורענות
מאליה אלא על פי החלטת ה', אך הכול
כבר יהיה מוכן במלואו. הכתוב מעצים
את גודל סבלנותו של ה'.
וְחָשׁ עֲתִידָת לָמוֹ. ההתראות
שהתרה ה' בישראל כבר עתה הן
התראות עתידיות, אך אם חלילה תגיע
העת לממשן - הן תבואנה חיש מהר.

🌀 עיון 🌀

כִּי קְרוֹב יוֹם אֵידָם. ה' ממליך מלכים בעולם וממנה שליחים לפעול בהיסטוריה, וכשתבוא העת ויפקעו כל ההזדמנויות וכל ההארכות שניתנו לישראל ייצאו הצרות אל הפועל בלי שום הכנות נוספות.

רש"י

וְחֶשֶׁ. כמו "ימהר יחישה" (ישעיה ה, יט). עד כאן העיד עליהם משה דברי תוכחה, להיות השירה הזאת לעד – כשתבא עליהם הפורענות ידעו שאני הודעתים מראש. מכאן ואילך העיד עליהם דברי תנחומין שיבואו עליהם ככלות הפורענות, ככל אשר אמר למעלה "והיה כי יבואו עליך וגו' כל הדברים האלה הברכה והקללה וגו' ושב ה' אליך את שבותך" וגו' (לעיל ל, א-ג).

ביאור

וְחֶשֶׁ. פירושו של רש"י מחולק לשניים. חלקו הראשון מבאר את הפועל "וְחֶשֶׁ", וחלקו השני מתייחס למבנה השירה.

חלק א: הפועל "וְחֶשֶׁ" הוא מלשון להחיש, כלומר להאיץ ולזרז, לגרום לדבר לקרות מהר יותר. ראיה לדבר מופיעה בתוכחת ישעיהו לאנשים המזלזלים בנבואה ומלגלים על האפשרות שתבוא עליהם הפורענות:

חלק ב: רש"י מגלה שפסוק זה מסיים את פסוקי הפורענות בשירה, ואחריו מתחילים פסוקי נחמה – עד סוף השירה.

האמרים ימהר יחישה מעשהו למען נראה ונקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה" – קדימה, אומרים המלגלים, שיביא ה' מהר את הפורענות, ואז נראה אם היא באמת קיימת...

עיון

וְחֶשֶׁ.

עיון על החלק הראשון

להבהרת פשר הפועל "וְחֶשֶׁ" בחר רש"י בפסוק מנבואת ישעיהו הקשורה ישירות למסר העולה מפסוקי השירה: הקב"ה פועל בסבלנות רבה, אינו נפרע מייד ומאפשר לעם לשוב בתשובה, אך עם ישראל אינו מבין זאת ומסיק מסקנה שגויה שאין לאלוקים כל השפעה על המציאות.

עיון על החלק השני

רש"י מרגיע שאומנם ייענשו ישראל על חטאיהם, אך גם לעונשים יש קץ ותכלית, ואחריהם תבוא נחמה גדולה לישראל. אשרינו שאנו זוכים לחיות בדור הרואה בעיניו את התגשמות פסוקי הנחמה.

אונקלוס

לו אַרִי יִדִּין יִי דִינָא דְעִמְיָה
 וּפְרָעָנוֹת עֲבָדוּהִי צְדִיקָא
 יתְפַרַּע, אַרִי גְלִי קְדָמוּהִי
 דְּבָעֲדֵן דְּתַתְּקַף עֲלֵיהוֹן מַחַת
 סְנָאָה יְהוֹן מְטֻלְטֵלִין
 וּשְׂבִיקִין.

לו כִּי־יִדִּין יְהוָה עֲמוֹ וְעַל־עֲבָדָיו
 יתְנַחֵם כִּי יֵרָאֶה כִּי אֶזְלַת יָד וְאִפְסָ
 עֲצוֹר וְעֲזוּב:

רש"י

(לו) כִּי יִדִּין ה' עֲמוֹ. כשישפוט אותן ביסורין הללו האמורים עליהם, כמו
 "כי בם ידין עמים" (איוב לו, לא) – ייסר עמים. כי זה אינו משמש בלשון
 דהא, לתת טעם לדברים של מעלה, אלא לשון תחלת דבור, כמו "כי
 תבואו אל הארץ" (ויקרא כה, ב), כשיבואו עליהם משפטים הללו ויתנחם
 הקדוש ברוך הוא על עבדיו לשוב ולרחם עליהם.

ביאור

המבארת את הפסוק הקודם אלא מילת
 פתיחה המתחילה עניין חדש: כאשר
 יעניש ה' את עמו וייסרו הוא יחזור בו
 וישנה את יחסו כלפיו. או אז יהפכו
 ישראל לקרובים יותר לה', בבחינת
 עבדי ה' – "ועל עבדיו יתנחם".
 כדי להבהיר כי הדין איננו המשפט
 כי אם העונש הביא רש"י ראיה מדברי
 אליהוא לאיוב: "הן פֶּרֶשׁ עָלָיו אֹרֹו
 וְשָׁרְשֵׁי הַיָּם כָּסָה. כִּי בָם יִדִּין עַמִּים יִתֵּן
 אֶכָּל לַמִּכְבִּיר". וכך פירש מצודת דוד
 את הפסוק:

"הן פֶּרֶשׁ – הנה לפעמים יגביר חסדו
 ויפרוש על הענן את מטרו הבא מאוצרו
 הטוב ואת שרשי הים ועמקם יכסה לבל

כִּי יִדִּין ה' עֲמוֹ. המילה דין יכולה
 להתפרש בשתי דרכים: (א) הליך
 שיפוטי; (ב) עונש, ייסורים. היינו
 יכולים להבין ש"ידין" פירושו ישפוט,
 ושתחילת הפסוק היא המשך הפסוק
 הקודם: "לִי נֶקֶם וְשָׁלָם... וְחַשׁ עֲתִידָת
 לָמוֹ", ומדוע? "כִּי יִדִּין ה' עֲמוֹ". על פי
 פירוש זה המילה "כִּי" משמשת
 להבהרת הנאמר קודם – הפורענות בוא
 תבוא, מפני שכך שפט ה' את עמו.
 פירושו של רש"י שונה, ולפיו פסוק
 זה אינו קשור לפסוקי הפורענות אלא
 פותח חטיבה חדשה – של פסוקי
 נחמה. לדברי רש"י "ידין" פירושו
 יעניש, והמילה "כִּי" איננה מילת סיבה

רש"י

יִתְנַחֵם. לשון הפך המחשבה להיטיב או להרע.
כִּי יֵרָאֶה כִּי אֶזְלַת יָד. כשיראה כי יד האויב הולכת וחוזקת מאד עליהם
 ואפס בהם עצור ועזוב.

ביאור (המשך)

יתמלא הענן מהם כי אם מאוצרו הטוב. **כִּי בָם** - כי המים הבאים מאוצר השמים אשר בהם היה דן את אנשי דור המבול, בהמים ההם עצמן יתן אוכל עד להרבות, ועושה שני הפכים בנושא אחד: פעם שלחם למחות את כל היקום, ופעם יתהפכו לגשמי ברכה עוד יותר ממי המטר הבא בטבע".
 אילו היה כתוב "כי ידין עמים" היה הפירוש שה' ישפוט עמים, אך הכתוב "כִּי בָם יָדִין עַמִּים" מגלה ש"ידין" = יעניש. באמצעות המים הקב"ה גם מעניש את הראויים לעונש וגם מרעיף שפע לרוב.

ביאור

יִתְנַחֵם. לשורש נח"ם שתי משמעויות: (א) נחמה, התאוששות מצער; (ב) חרטה, שינוי דעה או החלטה, כמו שנאמר ביציאת מצרים: "וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֵתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצִּיּוֹן" (שמות יג, יז) - הקב"ה לא הולך את ישראל בדרך הקצרה שמא יתחרט העם נוכח אתגרי הדרך וירצה לשוב למצרים¹⁴⁰.
 רש"י מבהיר כי הפועל "יִתְנַחֵם" כאן איננו מלשון נחמה אלא מלשון חרטה - שינוי המחשבה לטוב או לרע¹⁴¹.
כִּי יֵרָאֶה כִּי אֶזְלַת יָד. בעברית של היום הביטוי "אֶזְלַת יָד" פירושו ייאוש וחולשה, אולם לפי רש"י הוא מבטא במקורו את ההפך - אוזלת היד היא ידו החזקה של האויב ההולכת וגוברת על

עיון

יִתְנַחֵם. בפרשת בלק אומר בלעם שבניגוד לבני האדם המשנים את החלטותיהם בנקל, ברגע שהחליט הקב"ה להיטיב לישראל הוא לא ישנה את דעתו להרע להם: "לֹא אִישׁ אֶל וַיִּכְזֹּב וּבֶן אָדָם וַיִּתְנַחֵם הֲהוּא אָמַר וְלֹא יַעֲשֶׂה וְדָבָר וְלֹא יִקְיִמָּה" (במדבר כג, יט). כאן אנו רואים שכדי להיטיב לישראל גם הקב"ה משנה את מחשבתו.

140. "פֶּן יִנָּחֵם - יחשבו מחשבה על שיצאו ויתנו לב לשוב" (רש"י שם).

141. למעשה שתי המשמעויות קרובות זו לזו, כי הנחמה משנה את תפיסת האדם והופכת אותו מעצוב ומיואש למלא תקווה.

רש"י

עָצוּר. נושע על ידי עוצר ומושל שיעצור בהם.
עָזוּב. על ידי עוזב. עוצר הוא המושל העוצר בעם שלא ילכו מפוזרים בצאתם לצבא על האויב, בלשון בלע"ז מיינטינדר [שליט]. עוצר הוא הנושע במעצור המושל. עוזב – מחזק, כמו "ויעזבו את ירושלים עד החומה" (נחמיה ג, ח), "איך לא עזבה עיר תהלה" (ירמיה מט, כה). עוצר מיינטינדר [נשלט], עוזב אינפורצדר [מבוצר].

ביאור (המשך)

ישראל. כשיראה הקב"ה שידם של הביטוי "וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב" – ינחם על אויבי ישראל על העליונה ואין מי הרעה וישוב להיטיב לישראל. שיציל את בניו (כפי שיפורש להלן)

ביאור

עָצוּר. "עָצוּר" ו"עוצר" שניהם מלשון עצירה. עוֹצֵר הוא שליט¹⁴², ותפקידו לרסן ולאזן את עמו ואת צבאו. וכשארין שום שליט שיכול לעצור את צבא האויב מלהמשיך ולהתעמר בישראל, עם ישראל אינו יכול להיוושע.

עָזוּב. "עוצר" הוא כאמור המושל האחראי למנוע את התקדמות האויב, ו"עָצוּר" הוא מי שניצל בזכות העוצר. התואר "עָזוּב" איננו מלשון נטישה והזנחה, כפירוש המוכר, אלא מלשון חיזוק – המופיע פעמים מספר בתנ"ך בשורש עז"ב. לדוגמה:

א. אחרי שקיבל נחמיה אישור לבנות את ירושלים מתוארת בפרוטרוט מלאכת הבנייה, ושם נאמר: "וַיַּעֲזְבוּ יְרוּשָׁלַם עַד הַחוֹמָה הָרְחֵבָה", כלומר הבונים חיזקו את ירושלים ומילאוה עפר עד החומה הרחבה כדי לחזקה.

ב. בנבואתו על חורבן דמשק תוהה הנביא ירמיהו כביכול בשם יושבי העיר: "אֵיךְ לֹא עָזְבָה עִיר תְּהִלָּת קִרְיָת מְשׁוֹשִׁי" – איך ייתכן שהעיר המהוללה לא חוזקה?

"וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב" פירושו אפוא שאין העם יכול להיוושע ולהתחזק, משום שאין מי שיעצור את האויב ואין מי שיחזק את ישראל ויגן עליהם.

142. בעברית של ימינו עוֹצֵר הוא שליט זמני במשטר מלוכני, המכהן בתקופה שהמלך החוקי אינו מסוגל למלא את תפקידו מסיבות שונות.

אונקלוס

לז וַיֹּמַר אֵן דְּחַלְתָּהּוֹן. לז וַאֲמַר אֵי אֱלֹהֵימוּ צוֹר חֲסִיו בּוֹ:
 תְּקִיפָא דִּהּוּ דְּחִיּוֹן בֵּיהּ. לח אֲשֶׁר חֲלָב זְבַחֵימוּ יֹאכְלוּ יִשְׁתּוּ יִין
 לח דְּתִרְבּ נְכֻסְתָּהּוֹן הֵוּ אֲבָלִין שְׁתֵּן חֲמַר נְסִיָּהּוֹן;
 נְסִיכֵם יִקְוֹמוּ וַיַּעֲזֹרְכֶם יְהִי עֲלֵיכֶם
 יְקוֹמוֹן כְּעֵן וַיִּסְעֲדוּנְכוֹן יְהוֹן
 עֲלִיכוֹן לְמַגִּין. סתרה:

רש"י

(לז) וַאֲמַר. הקדוש ברוך הוא עליהם.
 אֵי אֱלֹהֵימוּ. עבודה זרה שעבדו.
 צוֹר חֲסִיו בּוֹ. הסלע שהיו מתכסין בו מפני החמה והצנה, כלומר שהיו
 בטוחין בו להגן עליהם מן הרעה.

ביאור

וַאֲמַר. הפסוק אינו מגלה מיהו הדובר בפסוק ועל מי נאמרים דבריו.
 רש"י מבהיר כי הקב"ה הוא הדובר, ודבריו מתייחסים באירוניה לבני ישראל: איפה הם כל אותם האלוהים שישאל בטחו בהם וחיכו שיצילו אותם?
 אֵי אֱלֹהֵימוּ. "אלהימו" מתייחס לאלוהים האחרים, האלילים שהאלילו ישראל עליהם.
 צוֹר חֲסִיו בּוֹ. ראינו קודם כי התורה מדמה את הקב"ה לסלע ("צור"), המקנה ביטחון, הגנה ומסתור, אך בני ישראל החליפו את צור העולמים בצור חסר משמעות, ובצילו ביקשו לחסות. כעת שואל הקב"ה בנימה של ציניות - היכן הוא האלוהים שבטחתם בו שיגן עליכם, שראיתם בו "צור" מגונן ומגן, שמא יבוא עכשיו לעזרתכם?

עיון

וַאֲמַר. אף שכבר החליט ה' לגאול את ישראל, וכבר התחילו פסוקי הנחמה, הקב"ה עוצר לרגע ומתלוצץ מעט על ישראל ועל הדרך חסרת התוחלת שבחרו.

אונקלוס

לט חזו כען דאנא אנא הוא
ולית אלה בר מנא אנא
ממית ומיחי מחינא ואף
מפינא ולית מן ידי משיזיב.

לט ראו | עתה כי אני אני הוא ואין
אלהים עמדי אני אמת ואחיה
מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל:
ששי

רש"י

(לח) אשר חלב זבחימו. היו אותן אלהות אוכלים שהיו מקריבין לפניהם
ושותין יין נסיכם.

יהי עליכם סתרה. אותו הצור יהי לכם מחסה ומסתור.

(לט) ראו עתה. הבינו מן הפורענות שהבאתי עליכם ואין לכם מושיע ומן
התשועה שאושיעכם ואין מוחה בידי.

ביאור

אשר חלב זבחימו. האירוניה ממשיכה בתיאור האלילים - שאכלו
ושתו את הקורבנות שהקריבו להם
ישראל.

יהי עליכם סתרה. עתה פונה
הקב"ה ישירות לישראל, באותה נימה
של קנטור: קדימה, בניי, פנו אל
האלילים ובקשו את עזרתם, הבה נראה
אותם מגינים עליכם!

עיון

ראו עתה. רש"י מדגיש "ואין מוחה בידי" - גם אם יהיו טענות על ישראל
שעדיין לא חזרו בתשובה, לא יהיה בכך כדי למנוע מה' לגאול את עמו. הבנה זו
משקפת את דעת רבי יהושע בגמרא (סנהדרין צז, ב) שגאולה אינה תלויה בתשובה,
וכך מפרש הרמב"ן על הפסוק הבא: "והנה אין בשירה הזאת תנאי בתשובה ועבודה
רק היא שטר עדות שנעשה הרעות ונוכל ושהוא יתברך יעשה בנו בתוכחות חימה
אבל לא ישבית זכרנו... אם כן השירה הזאת הבטחה מבוארת בגאולה העתידה על
כרחן של מינין".

אונקלוס

מ אֲרִי אֶתְקִינִית בְּשִׁמְיָא
 בֵּית שְׂכִינָתִי וְאֶמְרִית קָיָם
 אֲנִי לְעֶלְמִין.
 מ כִּי־אֵשָׂא אֶל־שָׁמַיִם יָדַי וְאֶמְרִית חַי
 אֲנִי לְעֶלְמִין:
 ח

רש"י

אֲנִי אֲנִי הוּא. אֲנִי לְהַשְׁפִּיל וְאֲנִי לְהָרִים.
 וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי. עוֹמֵד כְּנֹגְדִי לְמַחֲוֹת.
 עִמָּדִי. דּוֹגְמָתִי וְכִמּוֹנִי.
 וְאֵין מִיָּדַי מְצִיל. הַפּוֹשְׁעִים בִּי.
 (מ) כִּי אֵשָׂא אֶל שָׁמַיִם יָדַי. כִּי בַחֲרוֹן אַפִּי אֵשָׂא יָדַי אֶל עַצְמִי בַשְּׁבוּעָה.
 וְאֶמְרִית חַי אֲנִי. לְשׁוֹן שְׁבוּעָה הוּא אֲנִי נִשְׁבַּע חַי אֲנִי.

ביאור

אֲנִי אֲנִי הוּא. הַכֹּפֶלֶת הַמִּילָה "אֲנִי"
 מַדְגִּישָׁה שְׁתֵּי תַכּוֹנוֹת שֶׁל הַקֶּבֶ"ה: אֲנִי
 הַמַּעֲנִישׁ וְאֲנִי הַגּוֹאֵל.
 וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי. הַמִּילָה
 "אֱלֹהִים" כֵּאֵן אֵינָה מוֹפִיעָה בַּמִּשְׁמָעוֹת
 אֶל־אֵל אֵלָּא בַּמִּשְׁמָעוֹת כּוֹחַ. אֵין שׁוֹם כּוֹחַ
 בַּעֲלָם שִׁמְנַע מִמֶּנִּי לַעֲשׂוֹת רְצוֹנִי.
 עִמָּדִי. אֵין הַכּוֹוֹנָה לְמוֹבֵן מֵאֵלָיו -
 שֶׁאֵין לֵה' שׁוֹתֵף הַפּוֹעֵל עִימוֹ, אֵלָּא
 שֶׁאֵין שׁוֹם כּוֹחַ הַדּוּמָה לְכוֹחוֹ.
 וְאֵין מִיָּדַי מְצִיל. יִכּוֹלְנוּ לְהַבִּין
 שֶׁסִּיּוֹם הַפִּסּוּק "וְאֵין מִיָּדַי מְצִיל"
 מִמְּשִׁיךְ אֶת הַמִּסֵּר שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ - אֵין מִי

עיון

וְאֵין מִיָּדַי מְצִיל. לְכַאוֹרָה הִיא הַגִּיּוֹנִי יוֹתֵר לְפִרְשׁ אֶת הַבִּיטוּי עַל הַצִּלָּת יִשְׂרָאֵל,
 שֶׁהִרִי אֲנוּ בַּעֲצוּמָם שֶׁל פִּסּוּקֵי הַנַּחְמָה. אֵלָּא שֶׁהַמִּילָה "מִיָּדַי" מַצְבִּיעָה עַל יְדוֹ
 הַחֲזָקָה שֶׁל ה' שֶׁמֶכָּה בְּאוֹיְבִים וּבִרְשָׁעִים, וְעַל כֵּן פִּירֵשׁ רִש"י כִּפִּי שֶׁפִּירֵשׁ. הַפִּסּוּק
 מִלְּמַדְנוּ שֶׁאֵף בַּעֲדֵן שֶׁל גְּאוּלָּה אֵין שְׁלוֹם לְרָשָׁעִים בְּלֹא תְּשׁוּבָה.

אונקלוס

מא אַם עַל חַד תִּרְיִן פִּחִיזוּ
 פִּרְקָא מְסוּף שְׁמִיָּא וְעַד סוּף
 שְׁמִיָּא תִתְגַּלִּי חֲרָבִי וְתִתְקַף
 בְּדִינָא יְדִי; אֲתִיב פִּרְעָנוּתָא
 לְסִנְאִי וּלְבַעֲלִי דְבָבִי אֲשִׁלִּים.

מא אַם־שְׁנוּתִי בִּרְק חֲרָבִי וְתִאֲחִז
 בְּמִשְׁפַּט יְדִי אֲשִׁיב נֶקֶם לְעַדִּי
 וְלִמְשַׁנְאֵי אֲשִׁלִּים:

רש"י

(מא) אַם שְׁנוּתִי בִּרְק חֲרָבִי. [אם]¹⁴³ אֲשַׁנֵּן אֶת לֵהב חֲרָבִי, כְּמוֹ "לִמְעַן הִיֹּת לֵה בִּרְק" (יחזקאל כא, טו), שְׁפִלְנְדוּר¹⁴⁴ [בִּרְק].
 וְתִאֲחִז בְּמִשְׁפַּט יְדִי. לֵהנִיחַ מִדַּת רַחֲמִים בְּאִוִּיבֵי שֶׁהָרְעוּ לָכֶם, "אֲשֶׁר אֲנִי קִצְפְּתִי מֵעַט וְהִמָּה עֲזָרוּ לָרָעָה" (זכריה א, טו). וְתִאֲחִז יְדִי אֶת מִדַּת הַמִּשְׁפַּט לְהַחזִיק בָּהּ וּלְנַקֹּם נֶקֶם¹⁴⁵.

ביאור

אַם שְׁנוּתִי בִּרְק חֲרָבִי. כַּעַת מוֹפִיעָה הַשְּׁבוּעָה עֲצֻמָּה: ה' יַחֲדֵד אֶת לֵהב חֲרָבוֹ, שִׁיְהִיָּה מִשׁוֹנֵן וּמִבְרִיק, לְהַכּוֹת בְּאִוִּיבֵי יִשְׂרָאֵל.
 "שְׁנוּתִי" הוּא פּוֹעֵל מִלְשׁוֹן שִׁינוֹן, שִׁפְרוּשׁוֹ חִידוּד וְהַשְׁחָזָה¹⁴⁶, הַמוֹפִיעַ בַּעֲבֹר בְּמִשְׁמַעוֹת עֵתִיד (אַשְׁנִן). "בִּרְק חֲרָבִי" מֵתָאֵר אֶת הַלֵּהב הַנוֹצֵץ וְהַמְּבִרִיק
 שֶׁל הַחֲרֹב לְאַחֵר הַשְּׁחָזָתוֹ¹⁴⁷. הַחֲרֹב הַמְּבִרִיק מוֹפִיעָה גַּם בְּנִבּוֹאֹת יַחֲזָקִאל עַל חֲרֹב בָּבֶל שֶׁחֻדְדָה, לוֹטְשָׁה וְהוֹבֵרָקָה כְּדִי לִפְגּוֹעַ בְּעַם יִשְׂרָאֵל: "כֵּן אָדָם הַנִּבָּא וְאַמְרָתָּ כֹּה אָמַר ה' אָמַר חֲרֹב חֲרֹב הוֹחֲדָה וְגַם מְרוּטָה. לְמַעַן טִבַּח טִבַּח הוֹחֲדָה לְמַעַן הִיָּה לָהּ בִּרְק מְרוּטָה".
 וְתִאֲחִז בְּמִשְׁפַּט יְדִי. לִפִּי רִש"י

143. בדפוס רומא המילה "אם" אינה מופיעה, וישנם דפוסים הגורסים כאן שהרבה "אם" במקרא פירושה כאשר (וכך הובא בספר לפשוטו של רש"י). בדרך זו פירשנו כאן, וכך רש"י מפרש בעצמו בהמשך.
 144. אולי מילה זו בצרפתית עתיקה קרובה למילה SPLENDEUR בצרפתית של היום, המתארת דבר מרהיב ביופיו.

145. יש ספרים שגורסים ברש"י את המילים "דבר אחר" לפני משפט זה, אך בגרסה העומדת לנגד עינינו בביאורנו, כמו בהרבה גרסאות אחרות, מילים אלו אינן מופיעות.

146. כמו "אשר חציו שנונים, וכל קשתותיו דרכות" (ישעיהו ה, כח). וכך פירש רש"י את ההוראה "וְשִׁנְנָתָם לְבִנְיָן" (דברים ו, ז): "לשון חדוד הוא שיהיו מחודדים בפיך שאם ישאלך אדם דבר לא תהא צריך לגמגם בו אלא אמור לו מיד".

147. מעניין שבעברית התארים "שנון" ו"חד" הושאלו גם לתיאור אדם חכם וחריף שכל, וכמוהם התואר "מבריק".

רש"י

אָשִׁיב נָקָם וגו'. למדו רבותינו באגדה מתוך לשון המקרא שאמר ותאחז במשפט ידי, לא כמדת בשר ודם מדת הקדוש ברוך הוא, מדת בשר ודם זורק חץ ואינו יכול להשיבו, והקב"ה זורק חציו ויש בידו להשיבם, כאלו אוחזן בידו, שהרי ברק הוא חצו, ונאמר כאן ברק חרבי ותאחז במשפט ידי, והמשפט הזה לשון פורענות הוא בלע"ז יושטיצי"א [עונש] (מכילתא על שמות טו, ג).

ביאור (המשך)

המילה "משפט" מציינת את מידת הדין לעומת מידת הרחמים. מידת הרחמים היא מהותו של ה', אך כעת עליו להניח אותה מידו ולקחת במקומה את מידת הדין - להיפרע מן האויבים שהתעמרו בישראל. ולכאורה אפשר להקשות: הלוא למדנו שהקב"ה בעצמו ביקש להעניש את ישראל ונתנם ביד אויביהם, מדוע אפוא ייענשו האויבים אשר מילאו את רצון ה'? רש"י עונה על קושיה זו בפסוק מזכריה המשקף את כעס ה' על האויבים שהרבו לפשוע: "וְקִצְּץ גְדֹל אֲנִי קִצְּץ עַל הַגּוֹיִם הַשְּׂאֲנָנִים אֲשֶׁר אֲנִי קִצְּפְתִּי מֵעַט וְהִמָּה עֲזָרוּ לְרָעָה". אני ה' "קִצְּפְתִּי מֵעַט" על בני ונתתי אותם ביד הגויים כדי שיחזרו בתשובה, אולם הגויים, בבחירתם החופשית ובלי שום קשר לרצוני, "עֲזָרוּ לְרָעָה" והתאכזרו לישראל באכזריות איומה - ועל כן מגיע להם להיענש בחומרה.

עיון (על עמוד קודם)

וְתֵאָחַז בְּמִשְׁפַּט יָדִי. גם לאומות העולם יש בחירה חופשית, ושום פגיעה שלהן בישראל לא נעשתה מתוך כוונה למלא את רצון ה'. אם כן, לכאורה מגיע לאויבי ישראל עונש על פגיעה קטנה כגדולה, בין אם הגזימו ובין אם לאו! אלא שכאשר אדם עושה מעשה טוב מתוך כוונה שאינה רצויה, אין מקום להענישו על עצם כוונתו. לכן חידד רש"י שכל מה שעשו הגויים היה מעל ומעבר למה שמגיע לישראל, ואין שום תירוץ למעשיהם. דברי רש"י חשובים מאוד, כי הם מעידים על הבחירה שיש לכל אדם ולכל אומה.

ביאור

אָשִׁיב נָקָם וגו'. עד כה פירשנו שהקב"ה אומר שכאשר ישנן את חרבו ויאחז במידת הדין - הוא ינקום בגויים וישלם להם כגמולם. האגדה מסבירה את הפסוק בדרך שונה. על פי האגדה ה"משפט" איננו

אונקלוס

מב אַרְוִי גְרִי מְדָמָא וְחֲרָבִי
תְּקַטִּיל בְּעַמְמִיָּא; מְדָם
קְטִילִין וְשִׁבְן לְאַעְדָּא
כְּתָרִין מִרִישׁ סְנָאָה וּבְעִיל
דְּכָבָא.

מב אֲשַׁכֵּיר חֲצִי מְדָם וְחֲרָבִי תֹאכַל
בְּשָׂר מְדָם חָלָל וְשִׁבְיָה מִרְאֵשׁ
פְּרָעוֹת אוֹיֵב:

❧ רש"י ❧

(מב) אֲשַׁכֵּיר חֲצִי מְדָם. האויב.

❧ ביאור (המשך) ❧

עשיית הדין כי אם העונש עצמו, להפסיק את העונש בעיצומו. הקב"ה המתבצע ב"בְּרַק חֲרָבִי" - שהוא החץ שיוורה הקב"ה בביצוע העונש. כשגזר דין של מלך בשר ודם יוצא לפועל כבר אין דרך חזרה, אולם הקב"ה יכול להפסיק את העונש בעצמו. כאילו אוחז את העונש בידו כל הזמן שיוורה הקב"ה בביצוע העונש. כשגזר דין של מלך בשר ודם יוצא לפועל כבר אין דרך חזרה, אולם הקב"ה יכול להשיבו אליו ולבטל את העונש.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

אֲשִׁיב נָקָם וגו'. פירוש זה הוא אגדה משום שהוא חורג מההקשר הכללי של הפסוקים, שהרי מדובר כאן בהענשת אויבי ישראל, ואין שום רמז לרצון של ה' להפסיק את העונש על מה שעשו.

קריאת פסוקי הפורענות הרבים עלולה להביא לתחושה מייאשת שחטאי ישראל מובילים חלילה למדרון חלקלק שאין חזרה ממנו. באה האגדה ונוסכת מסר של תקווה: הכול נתון ברצונו של ה' - ובכוחו לשנות את המהלך בכל רגע ורגע. אנו בני האדם איננו יודעים את דרכי ה', ועל כן עלינו להיות אחראיים על גורלנו ועל גורל העולם - לחזור בתשובה, לקיים מצוות, להתפלל ולהוסיף טוב¹⁴⁸.

❧ ביאור ❧

אֲשַׁכֵּיר חֲצִי מְדָם. הפסוק ממשיך האויבים (וכאילו נעשים שיכורים מרוב את תיאור הנקמה באויבים שהרעו לישראל - בחיצי ה' המתמלאים בדם

148. מלשון המדרש במכילתא, המקור לדברי רש"י, משמע שה' יכול לעצור את העונש שנתן לישראל ולהעבירו לגויים.

אונקלוס

מג שִׁבְחוּ עִמָּמִיָּא עֲמִיָּה אֲרִי
 פִּרְעָנוֹת עֲבָדֵהּ צִדִּיקָא
 יתְפַרֵּעַ; וּפִרְעָנוֹתָא יִתִּיב
 לְסִנְאוֹהִי וַיִּכְפֹּר עַל אֶרְעִיהָ
 וְעַל עֲמִיָּה.

מג הִרְנִינוּ גוֹיִם עִמּוֹ כִּי דַס־עֲבָדֵי יִקּוּם
 וְנִקְם יִשְׁיב לְצִדִּיק וְכִפֹּר אֶדְמָתוֹ עִמּוֹ: פ
 שְׂבִיעִי

רש"י

וְחִרְבֵי תֹאכַל בָּשָׂר. בשרם.
מִדָּם חָלַל וְשִׁבְיָהּ. זאת תהיה להם מעון דם חללי ישראל ושביה ששבו מהם.
מִרָאשׁ פִּרְעוֹת אוֹיֵב. מפשע תחלת פרצות האויב, כי כשהקב"ה נפרע מן האומות פוקד עליהם עוונם ועוונות אבותיהם מראשית פרצה שפרצו בישראל (ספרי האזינו שלב).

ביאור

וְחִרְבֵי תֹאכַל בָּשָׂר. כלומר תהרוג
אֹתָם. הדם של חללי ישראל שנהרגו על ידם ובשל השבויים הרבים ששבו.
מִדָּם חָלַל וְשִׁבְיָהּ. המ"ם בביטוי
"מִדָּם חָלַל וְשִׁבְיָהּ" היא מ"ם הסיבה
(בניגוד למ"ם של "אֲשִׁפִּיר חֲצִי מִדָּם",
שפירושה מרוב דם, מהדם), המבארת
כי הפורענות באה על האויבים בשל

עיון

מִרָאשׁ פִּרְעוֹת אוֹיֵב. וכדי שלא נתמה מדוע הבנים נתבעים לשלם על חטאי אבותיהם הדגיש רש"י שהקב"ה פוקד על האומות "עוונם ועוון אבותיהם" - הבנים נענשים על הדורות הקודמים רק אם המשיכו בדרכיהם הרעות. הקיום בעולם איננו מתמצה בפרטים הבודדים אלא יש לו גם משמעות כללית, ולכן כשעם מרע לישראל במשך דורות לא רק היחידים נענשים אלא העם כולו.

רש"י

(מג) הִרְנִינוּ גוֹיִם עִמּוֹ. לאותו הזמן ישבחו האומות את ישראל ראו מה שבחה של אומה זו שדבקו בהקב"ה בכל התלאות שעברו עליהם ולא עזבוהו, יודעים היו בטובו ובשבחו.

כִּי דָם עֲבָדָיו יָקוּם. שפיכות דמיהם כמשמעו. וְנָקָם יֵשִׁיב לְצָרָיו. על הגזל ועל החמס, כענין שנאמר "מצרים לשמה תהיה ואדום למדבר שממה תהיה מחמס בני יהודה" (יואל ה, יט), ואומר "מחמס אחיך יעקב" וגו' (עובדיה א, י) (ספרי האזינו שלג).

וְכָפַר אֲדָמָתוֹ עִמּוֹ. ויפייס אדמתו ועמו על הצרות שעברו עליהם ושעשה להם האויב. וְכָפַר. לשון רצוי ופיוס, כמו "אכפרה פניו" (בראשית לב, כא) – אנחיניה לרוגזיה.

ביאור

הִרְנִינוּ גוֹיִם עִמּוֹ. בקריאה "הִרְנִינוּ גוֹיִם עִמּוֹ" ה"גוֹיִם" הם הנושא, "הִרְנִינוּ" הוא הנשוא, ו"עִמּוֹ" הוא מושא ישיר: בבוא הגאולה ישבחו הגוים את עם ישראל על נאמנותו רבת השנים לה' אלוקיו מתוך אמונה תמימה בטובו ובאהבתו.

כִּי דָם עֲבָדָיו יָקוּם. רש"י מסביר את כפילות הנקמה בפסוק: הנקמה הראשונה – "כִּי דָם עֲבָדָיו יָקוּם" – היא על נקמת דמם של ישראל מיד וְנָקָם יֵשִׁיב לְצָרָיו. והנקמה השנייה – "וְנָקָם יֵשִׁיב לְצָרָיו" – היא נקמה מיד הגוים שגזלו וחמסו את ישראל. לחיזוק דבריו הביא רש"י שני פסוקים המוכיחים שאויבי ישראל ייענשו לא רק על שפיכות הדמים אלא גם על החמס והגזל.

עיון

הִרְנִינוּ גוֹיִם עִמּוֹ. פירושו של רש"י מפתיע מאוד: אחרי כל כך הרבה פסוקים שתארו את רשעותם של ישראל ואת עזיבתם את ה' ואת תורתו, מהיכן מופיעה פתאום דבקות כה גדולה של עם ישראל בה'?! כדי ליישב את הסתירה יש להבין את ייעודם של ישראל בעולם. עם ישראל נועד להיות עם ה', ממלכת כוהנים וגוי קדוש. במהלך ההיסטוריה כשל העם ונפל רבות, ועליו לעמוד ולהתאמץ כדי לממש את ייעודו עלי אדמות, אולם המון יחידים נשארו תמיד נאמנים לה' ולתורתו, ובהם נזכר ה' יתברך בעת הגאולה.

149. בפירושו על הפסוק בתהלים מרחיב רש"י את הידיעה ומלמד שגאולת העולם כולו תלויה בחיבור המלא בין הקב"ה לעמו: "אם שבת שבות יעקב ונשאת את עונם וכסית חטאתם ואספת עברתך מהם והשיבות עצמך מחורן אפך - אז רצית ארצך ועולמך מתרצה, וכל זמן שלא תעשה זאת אין ארצך ועולמך מתרצה".

🕒 רש"י

וְכִפֹּר אֲדָמָתוֹ. בפנים אחרים היא נדרשת בספרי, ונחלקו בה ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה דורש כולה כנגד ישראל, ור' נחמיה דורש כולה כנגד האומות. רבי יהודה דורשה כלפי ישראל: **אֲמַרְתִּי אֶפְאִיָּהֶם** – כמו שפירשתי עד **וְלֹא ה' פָּעַל כָּל זֹאת**. **כִּי גֹי אֲבָד עֲצוֹת הָמָה** – אבדו תורתיה שהיא להם עצה נכונה. **וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה לְהִתְבוּנֹן אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד מִן** האומות **אֲלֶיךָ מֵהֶם אִם לֹא כִי צוּרִם מְכָרִם, כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרִם**, הכל כמו שפירשתי עד תכליתו.

🕒 ביאור (המשך)

שפירש הוא, ומפסוק לב מפרש שנית על פי פירושו של רבי נחמיה. את כל הפסוקים עד סוף השירה

🕒 ביאור

וְכִפֹּר אֲדָמָתוֹ. רבי יהודה ורבי נחמיה נחלקו במי עוסקים הפסוקים מפסוק כח עד לסוף השירה. לדעת רבי יהודה הם עוסקים בישראל, ואילו לדעת רבי נחמיה הם עוסקים בגויים¹⁵⁰. פסוקי הפתיחה של חלק זה, פסוקים כו-כז, אינם נתונים במחלוקת. לדעת כולם בפסוק כו מובעת מחשבת ה' להפקיר חלילה את ישראל ולכלותם: **"אֲמַרְתִּי אֶפְאִיָּהֶם אֲשַׁבִּיתָהּ מֵאֲנֹשׁ זָכָר"**, ובפסוק כז מובהר שה' לא יממש את מחשבתו כדי שהאומות לא יתלו את הניצחון בכוחם במקום במעשה ה' – **"לֹוֹלִי כַּעַס אֹיֵב אֲגֹר... פֶּן יֹאמְרוּ יְדִינוּ רָמָה וְלֹא ה' פָּעַל כָּל זֹאת"**.

מכאן והלאה מציג רש"י את הפירושים השונים מפירושו. את ארבעת הפסוקים הבאים, כח-לא, ייחס רש"י לגויים, אך לדעת רבי יהודה מדובר בהם על ישראל – ורש"י מביא את פירושו בקצרה: **כִּי גֹי אֲבָד עֲצוֹת הָמָה**. אלו בני ישראל, אשר לא הקשיבו לתורה המורה את הדרך ומעניקה את העצות הנכונות לחיים. **וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה**. ישראל לא השכילו להתבונן ולהבין שהניצחון המוחץ של הגויים עליהם (**"אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֲלֶיךָ וְשְׁנַיִם יִנִּסּוּ רַבָּה"**) נבע מהסיבה הפשוטה שה' עזב אותם בשל חטאיהם (**"אִם לֹא כִי צוּרִם מְכָרִם וְה' הִסְגִּירֵם"**).

150. פירושו של רש"י שהובא בתחילה הוא שילוב של שתי הגישות, ולפיו פסוקים כח-לא מתייחסים לגויים, ופסוקים לב-הסוף – לישראל.

רש"י

ור' נחמיה דורשה כלפי האומות – כי גוי אבד עצות המה, כמו שפירשתי תחלה עד ואויבינו פלילים.

(לב) **כִּי מִגֶּפֶן סֶדֶם גִּפְנִים**. של אומות.

וּמִשְׁדָּמֹת עֲמֹרָה. ולא ישימו לבם לתלות הגדולה בי.

עֲנִבְמוּ עֲנֵבֵי רוֹשׁ. הוא שאמר לולי כעס אויב אגור על ישראל להרעילם ולהמרירם, לפיכך אשכלות מרורות למו להלעיט אותם על מה שעשו לבני.

(לג) **חֶמֶת תְּנִינִים יֵינָם**. מוכן להשקותם על מה שעושים להם.

ביאור

ור' נחמיה - לעומת רבי יהודה, רבי נחמיה דורש את פסוקים כח-לא על האומות - כשם שפירש רש"י - שהם

"גוי אבד עצות", חסרי תבונה, שאינם מבינים שניצחונם על ישראל ניתן להם משום שה' מכר את ישראל, ומתוך כך הם מתנשאים ושופטים את ישראל.

כִּי מִגֶּפֶן סֶדֶם גִּפְנִים. לדעת רבי נחמיה הפסוק מתאר את עוונם של האומות, בניגוד לרבי יהודה המתייחס בו לעוונם של ישראל.

וּמִשְׁדָּמֹת עֲמֹרָה. מאחר שהעמים המתעמרים בישראל הם כסדום

חֶמֶת תְּנִינִים יֵינָם. יין הרעל המר מוכן ומזומן להעניש את הגויים על

עיון

ור' נחמיה - המשך פירושו של רבי יהודה (פסוקים לב-מג) זהה לפירושו של רש"י, ולכן מתמקד רש"י מעתה והלאה בפירושו השונה של רבי נחמיה - הדורש פסוקים אלו על הגויים.

נבאר פסוקים אלו אחד לאחד, ולצד ביאור פירושו של רבי נחמיה נזכיר בקצרה את גישת רבי יהודה שהובאה ברש"י, כדי למקד את ההבדלים ביניהם.

🕊️ רש"י 🕊️

(לד) **כָּמֶס עֲמָדִי**. אותו הכוס, שנאמר "כי כוס ביד ה'" וגו' (תהלים עה, ט).
 (לה) **לַעֲת תִּמְוֹט רִגְלָם**. כענין שנאמר "תרמסנה רגל" (ישעיה כו, ו).
 (לו) **כִּי יִדִּין ה' עֲמוֹ**. בלשון זה משמש "כִּי יִדִּין" בלשון דהא, ואין ידִין לשון יסורין, אלא כמו כי יריב את ריבם מיד עושקיהם, כי יראה כי אזלת יד וגו'.

🕊️ ביאור (המשך) 🕊️

מעשיהם, בניגוד לענישת ישראל על פי רבי יהודה.

🕊️ ביאור 🕊️

כָּמֶס עֲמָדִי. בפירושו הראשון לעיל (כשיטת רבי יהודה) פירש רש"י כי יין חמת התנינים וראש הפתנים ("חֲמַת תְּנִינִים יִינָם וְרֹאשׁ פִּתְנִים אֶכְזֹר") מסמל את כוס הפורענות של ישראל. את פסוק לד ("הֲלֹא הוּא כָּמֶס עֲמָדִי חָתָם בְּאֻצְרוֹתַי") ייחס רש"י לחטאי ישראל השמורים בזיכרוננו של ה' ויבואו על עונשם בעת המתאימה.

כִּי יִדִּין ה' עֲמוֹ. פסוק זה הוא נחמה לישראל הן לפי רבי יהודה הן לפי רבי נחמיה, אך הבנתו משתנה בין שתי הגישות, ובהתאם משתנה מובנן של המילים "כִּי" ו"יִדִּין":

לשיטת רבי יהודה, שלפיה הפסוקים הקודמים עסקו בעוונות של ישראל, המילה "כִּי" פותחת עניין חדש ומגלה שלאחר שיעניש ("יִדִּין") ה' את ישראל הוא יחזור בו ויציל אותם מפורענותם. לשיטת רבי נחמיה פסוק זה ממשיך את רצף הפסוקים הקודמים שעסקו בגויים, והמילה "כִּי" משמשת

לפי רבי נחמיה יין חמת התנינים מסמל את כוס פורענותם של הגויים, והיא זו שכמוסה עימו ליום פקודה. פירוש זה מקבל חיזוק מפרק עה בתהלים העוסק בעונשם של רשעי הגויים שהרעו לישראל, ובו נאמר "כִּי כֹס בַּיָּד ה'... יִשְׁתּוּ כָּל רְשָׁעֵי אֶרֶץ".

לַעֲת תִּמְוֹט רִגְלָם. לפי רבי יהודה הפסוק עוסק בעונש שיחול על ישראל כשתכלה מהם זכות האבות, לדעת רבי נחמיה מדובר בנקמה בגויים ותשלום

רש"י

(לו) וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ. האויב יאמר אי אלהימו של ישראל, כמו שאמר טיטוס הרשע כשגדר את הפרכת, כענין שנאמר "ותרא אויבתי ותכסה בושה האומרה אלי איז ה' אלהיך" (מיכה ז, י) (גיטין נו, ב).
(לט) רְאוּ עֵתָה כִּי אֲנִי וְגו'. אז יגלה הקדוש ברוך הוא ישועתו ויאמר ראו עתה כי אני אני הוא מאתי באת עליהם הרעה ומאתי תבא עליהם הטובה.

ביאור (המשך)

תיאור סיבה: עונשם של הגויים בוא ישראל ויילחם את מלחמתם ("פי ידן יבוא") ("לִי נֶקֶם וְשָׁלֹם לְעַת תָּמוּט רְגָלָם..."), כי הקב"ה יריב את ריבם של

ביאור

וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ. לפי פירוש רבי יהודה הפסוק מיוחס לה', השואל באירוניה איה האלוהים הזרים שעליהם השליכו בני ישראל את יהבם. לפי פירוש רבי נחמיה הדובר הוא האויב הלועג לישראל על ביטחונם בה' - שנראה כאילו איננו עוזר להם כלל.

חכמינו זיכרונם לברכה שמו פסוק זה בפיו של טיטוס הרשע אויב ישראל: "ואמר אי אלהימו צור חסיו בו - זה טיטוס הרשע שחירף וגידף כלפי מעלה" (גיטין נו, ב). בגמרא מסופר שכשהגיע טיטוס לירושלים הוא נכנס לקודש הקודשים ועשה שם מעשה נבלה, ולאחר מכן דקר בחרב את הפרוכת. בדרך נס יצא דם מן הפרוכת, וטיטוס חשב שהצליח לגבור על אלוקי ישראל.

חיזוק נוסף לשיטת רבי נחמיה

מופיע בדברי מיכה הנביא - המקונן על חטאי ישראל ועונשם, ולאחר מכן מביע את תקוות הגאולה שבוא תבוא. הנביא מתאר שכשתבוא הגאולה יראו כולם שהכול היה מאת ה', והאויבים יתמלאו בושה על הלעג שלעגו לישראל בגלותם שאלוקיהם כביכול עזב אותם: "וְתָרָא אֵיבֹתַי וְתִכְסֶּה בּוֹשֶׁה הָאֻמָּה אֵלֵי אִיזוֹ ה' אֱלֹהֵיךְ".

רְאוּ עֵתָה כִּי אֲנִי וְגו'. על פי שני הפירושים הביטוי "אֲנִי אֲנִי הוּא" מעיד על שתי תכונות הפכיות שהקב"ה מנהיג בהן את ישראל - משפיל ומרומם, מעניש ומושיע. על פי רבי יהודה אמירה זו מופנית לישראל, בדברי נחמה שה' אשר הענישם ישוב ויושיע אותם, ואילו לדעת רבי נחמיה הקב"ה פונה כאן לאומות: דעו שהצרות

🕒 רש"י 🕒

וְאֵין מִיָּדֵי מַצִּיל. מי שיציל אתכם מן הרעה אשר אביא עליכם.
 (מ) **כִּי אֶשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יָדַי.** כמו כי נשאתי, תמיד אני משרה מקום שכינתי בשמים, כתרומו, אפילו חלש למעלה וגבור למטה, אימת העליון על התחתון, וכל שכן שגבור למעלה וחלש למטה. יָדַי. מקום שכינתי, כמו "איש על ידו" (במדבר ב, יז). והיה בידי להפרע מכם, אבל אמרתי שחי אנכי לעולם, איני ממהר לפרוע לפי שיש לי שהות בדבר, כי אני חי לעולם, ובדורות אחרונים אני נפרע מהם, והיכולת בידי להפרע מן המתים ומן החיים. מלך בשר ודם שהוא הולך למות ממהר נקמתו להפרע בחייו, כי שמא ימות הוא או אויבו ונמצא שלא ראה נקמתו ממנו, אבל אני חי לעולם ואם ימותו הם ואיני נפרע בחייהם, אפרע במותם.

🕒 ביאור (המשך) 🕒

שבאו על ישראל לא נבעו מכוחכם. אני גדולה, ולא יהיה לאל ידכם למנוע ה' הבאתי עליהם את הצרה, ועכשיו על אפכם וחמתכם אביא עליהם טובה

🕒 ביאור 🕒

וְאֵין מִיָּדֵי מַצִּיל. לפי רבי יהודה הקב"ה הבהיר לישראל שגם בעת הגאולה לא יינצלו הפושעים מעונש. לפי רבי נחמיה הקב"ה מבהיר לגויים שאין מי שיציל אותם מן העונשים שיביא עליהם.

כִּי אֶשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יָדַי. לפי רבי יהודה הפסוק הוא לשון שבועה שנשבע ה' לגאול את ישראל ולהכות באויביהם. לפי רבי נחמיה הפסוק מבהיר לגויים שגם אם נדמה שהם יושבים בשלווה עונשם בוא יבוא במוקדם או במאוחר. אכן העובדה

שהגויים אינם נענשים מייד על פשעיהם עשויה לבלבל ולעורר תהיות - ורש"י מסביר את פשר הדבר: ראשית כול רש"י מדגיש כי הקב"ה שוכן בשמיים ממעל, כפי שתרגם אונקלוס: "אַרְי אֶתְקִינִית בְּשָׁמַיָא בֵּית שְׁכִינְתִּי". הוא חולש על כל היקום ויכולתו אינה מוגבלת, ובני האדם לעומתו הם כחגבים בארץ. אם כן, ודאי ישום כוח חיצוני אינו יכול למנוע מה' לעשות כרצונו, וכשהוא רוצה להיפרע מן הגויים הוא יכול לעשות זאת בלי כל שהות. לפי פירוש זה המילה "יָדַי" כמוה כ"מקומי", ו"כִּי אֶשָּׂא" אינו לשון

❧ רש"י ❧

(מא) **אִם שְׁנוֹתַי בֵּרֶק חֲרָבִי**. הרבה אם יש שאינם תלויין, כשאשנן ברק חרבי ותאחז במשפט ידי וכו', כמו שפירשתי למעלה.

❧ ביאור (המשך) ❧

שבועה אלא הצבת עובדה: ה' נמצא שהקב"ה יכול להעניש בכל עת, הוא כביכול תמיד בשמיים ושכינת עוזו אינו מוגבל בזמן כבשר ודם, ואין לו כל גובהי מרומים. סיבה למהר - כי ביכולתו להעניש את לאחר הקדמה זו מבאר רש"י שאף האדם בין בחייו ובין אחרי מותו.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

פִּי אֶשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יָדַי. בתקופת הגלות נראה כאילו עזב ה' את הארץ ונותר מרוחק בשמיים. אומנם ממקומו בשמיים הוא יכול לעשות כרצונו באין מפריע, אך בפועל הוא אינו מתערב במציאות בצורה גלויה עד שיגיע זמן הגאולה. בבוא הגאולה שב הקב"ה ומתגלה לבריותיו - שכינתו בגובהי מרומים והשגחתו נוכחת למטה בארץ.

❧ ביאור ❧

אִם שְׁנוֹתַי בֵּרֶק חֲרָבִי. כאן מסתיים הפסוק אינה מילת תנאי אלא פירושה פירושה של השירה על פי רבי נחמיה. 'כאשר'¹⁵¹, והפירוש עצמו זהה לפירושו רש"י מבהיר שהמילה "אם" בראש לעיל.

❧ עיון ❧

אִם שְׁנוֹתַי בֵּרֶק חֲרָבִי. פירושיהם של רבי יהודה ורבי נחמיה שונים מאוד זה מזה:

❖ לפי רבי יהודה רוב הפרשייה מורכבת מהתראות קשות כלפי ישראל, ופסוקי הנחמה מעטים ולפעמים דו משמעיים - שכן מתוכם מבצבצות גם התראות. לעומת זאת לפי רבי נחמיה רוב הפסוקים מתמקדים בישועת ישראל מאויביהם.

❖ אצל רבי יהודה הנקודה העיקרית שאליה שואפת השירה, מבעד לכל התראות הפורענות, היא גאולת ישראל שתבוא בסופו של דבר, ואילו דעת רבי נחמיה מדגישה את העונש שיחול על כל האויבים שהרעו לישראל.

151. וכך הסברנו בפסוק ל.

אונקלוס

מד וַאֲתָא מֹשֶׁה וּמִלֵּיל יֵת כָּל
פְּתֻגְמֵי תְּשַׁבְּחָתָא הָדָא קִדְּם
עֲמָא, הוּא וְהוֹשִׁיעַ בֶּן נֹון.

מד וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת־כָּל־דְּבָרֵי
הַשִּׁירָה־הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא
וְהוֹשִׁיעַ בֶּן־נֹון:

❧ רש"י ❧

(מד) הוּא וְהוֹשִׁיעַ בֶּן נֹון. שבת של דיוזגי היתה, נטלה רשות מזה ונתנה לזה (סוטה יג, ב), העמיד לו משה מתורגמן ליהושע, שיהא דורש בחייו, כדי שלא יאמרו ישראל בחיי רבך לא היה לך להרים ראש. ולמה קוראו כאן הושע, לומר שלא זחה דעתו עליו, שאף על פי שנתנה לו גדולה השפיל עצמו כאשר מתחלתו (ספרי האזינו שלד).

❧ ביאור ❧

הוּא וְהוֹשִׁיעַ בֶּן נֹון. שתי שאלות עולות מן הפסוק:
א. בתחילת הפסוק נאמר "וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר..." ובסופו - "הוּא וְהוֹשִׁיעַ בֶּן נֹון". מי אפוא אמר את הדברים באוזני העם?
ב. "הוֹשִׁיעַ בֶּן נֹון" נקרא כבר כארבעים שנה בשם יהושע, כפי שמעיד הפסוק בשליחת המרגלים: "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשִׁיעַ בֶּן נֹון יְהוֹשֻׁעַ" (במדבר יג, טז). מדוע הוא מכונה כאן שוב הושע?
רש"י עונה על שתי השאלות:
א. "דיוזגי" היא מילה יוונית שפירושה שניים ("דיו") שהם זוג

("זגי"). יומו האחרון של משה רבנו התאפיין בהנהגה משותפת של משה ויהושע, המנהיג היוצא והמנהיג הנכנס, ושניהם דיברו אל העם: משה החל לדבר, ולאחר מכן העביר את רשות הדיבור ליהושע, ואף העמיד לרשותו מתורגמן שיעביר את דבריו לעם בקול רם - כיאה למנהיג. כל זאת עשה משה כדי להעביר את ההנהגה ליהושע עוד בחייו, לעיני העם¹⁵².
ב. אף שעלה יהושע לגדולה במעמד זה הוא המשיך לנהוג בענווה כאחד האדם, ומתוך הערכה לענוותנותו הוא נקרא בשמו המקורי.

152. מהביטוי בגמרא "שבת של דיוזגי הייתה" יש שלמדו שמשה רבנו נפטר בשבת.

אונקלוס

מה וְשִׁינִי מִשֶּׁה לְמַלְלָא יֵת
כָּל פְּתֻגְמִיָּא הָאֵלִין עִם כָּל
יִשְׂרָאֵל. מו וְאָמַר לְהוֹן שׁוֹן
לְכֹכּוֹן לְכָל פְּתֻגְמִיָּא דְאֵנָא
מִסְדֵּיד פְּכּוֹן יוֹמָא דִּין.
דְּתִפְקִדוֹנוֹן יֵת פְּנִיכּוֹן
לְמִטָּר לְמַעְבַּד יֵת כָּל
פְּתֻגְמִי אוֹרִיתָא דְדָא.

מה וְיָכַל מִשֶּׁה לְדַבֵּר אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל: מו וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים שִׁימוּ לְבַבְכֶּם לְכָל־הַדְּבָרִים
אֲשֶׁר אֲנִי מַעֲיִד בְּכֶם הַיּוֹם אֲשֶׁר
תַּעֲצוּם אֶת־בְּנֵיכֶם לְשִׁמּוֹד לַעֲשׂוֹת אֶת־
כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:

❧ רש"י ❧

(מו) שִׁימוּ לְבַבְכֶּם. צריך אדם שיהיו עיניו ולבו ואזניו מכוונים לדברי תורה, וכן הוא אומר "בן אדם ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך" וגו' (יחזקאל מ, ד), הרי דברים קל וחומר, ומה תבנית הבית שהוא נראה לעינים ונמדד בקנה צריך אדם שיהיו עיניו ואזניו ולבו מכוונים להבין, דברי תורה שהן כהררין התלויין בשערה על אחת כמה וכמה (ספרי האזינו שלה).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

הוא וְהוֹשַׁע בֶּן נֹון. יהושע יונק את ענוותנותו ממש רבנו - העניו מכל אדם - המציב אותו כשווה לו. בנוהג שבעולם כל מנהיג מבקש להיות הגדול ביותר והחשוב ביותר, אך לא כן משה ויהושע. הן משה רבנו הן יהושע לא התעניינו בשררה, ומטרתם הייתה אחת - לשרת את עם ישראל.

❧ ביאור ❧

שִׁימוּ לְבַבְכֶּם. משה רבנו אומר לעם לשים לב לדברי התורה - "שִׁימוּ לְבַבְכֶּם". רש"י מבהיר כי נוסף על שימת הלב צריך גם לעיין בעיניים בדברי התורה ולהקשיב להם קשב רב. ראה להרחבה זו מביא רש"י מדברי הנביא יחזקאל בשעה שהראה לו הקב"ה במראות הנבואה את בית המקדש שייבנה בירושלים: "וַיְדַבֵּר אֵלַי הָאִישׁ בֶּן אָדָם רָאָה בְּעֵינַי וּבְאָזְנַי שָׁמַע וָשִׁים לִבִּי לְכָל אֲשֶׁר אָנִי מְדַבֵּר אוֹתָךְ כִּי לְמַעַן הִרְאוֹתְכָה הַבְּאִתָּה הַנִּה

אונקלוס

מִזֵּי אֲרִי לֹא פִתְגָם רִיקָן הוּא
מִנְכֹּז אֲרִי הוּא תִּיכּוֹן;
וּבְפִתְגָמָא הִדִּין תִּיעֲדֹכּוֹן יוֹמִין
עַל אֲרֵעָא דְאַתּוֹן עֲבָרִין יָת
יִרְדְּנָא לְתַמָּזן לְמִירְתָּהּ.

מִזֵּי לֹא־דָבָר רַק הוּא מִפֶּס פִּי־הוּא
תִּיכּוֹם וּבִדְבַר הַזֶּה תִּאֲרִיכוּ יָמִים עַל־
הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־
הַיַּרְדֵּן שְׂמָה לְרִשְׁתָּהּ: פ
מפטיד

❧ ביאור (המשך) ❧

הִגֵּד אֶת כָּל אֲשֶׁר אֵתָּה רָאָה לְבֵית
יִשְׂרָאֵל". אם לבניין המקדש
שתוכניותיו מדויקות וברורות נדרשת
התבוננות העין, הקשבת האוזן ושימת
הלב, קל וחומר שכשעוסקים בדברי
תורה אין די בשימת הלב. ומדוע?

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

שִׁימוּ לִבְכֶּם. מה ההבדל בין שימת לב לראייה ולהקשבה, ומדוע ציינה התורה
כאן רק את שימת הלב?
נראה שההסתכלות וההקשבה כלולות שתיהן בשימת הלב. כשלומדים תורה
צריכים לעיין היטב בכתוב ובד בבד להקשיב לקול הבוקע ממנו. ההסתכלות היא
הלימוד של כל פרט ופרט, ואילו ההקשבה היא הבנת המסר הנובע מהמכלול,
שמיעת המוזיקה ההרמונית שהתורה יוצרת מכלל הפרטים השזורים זה בזה. מכוח
שימת הלב, שהיא ההבנה שהכול חשוב, מתבהרים הפרטים אחד לאחד - ומתוכם
עולה המסר שהתורה שולחת לנו מבעד לכתוב.

153. "הלכות שבת, חגיגות והמעילות, הרי הם כהררים התלויין בשערה, שהן מקרא מעט והלכות מרובות" (משנה חגיגה א, ח).

רש"י

(מז) **כִּי לֹא דָבָר יֶרֶק הוּא מִכֶּם**. לא לחנם אתם יגעים בה, כי הרבה שכר תלוי בה, כי הוא חייכם. דבר אחר אין לך דבר ריקן בתורה שאם תדרשנו שאין בו מתן שכר, תדע לך שכן אמרו "ואחות לוטן תמנע" (בראשית לו, כב), "ותמנע היתה פלגש" וגו' (שם לו, יב), לפי שאמרה איני כדאי להיות לו לאשה הלואי ואהיה פילגשו, וכל כך למה, להודיע שבחו של אברהם שהיו שלטונים ומלכים מתאווים להדבק בזרעו (ספרי האזינו שלו).

ביאור

כִּי לֹא דָבָר יֶרֶק הוּא מִכֶּם. לא נאמר "כִּי לֹא דָבָר יֶרֶק הוּא", שהרי ברור לכול שהתורה מלאת משמעות ואינה ריקה חלילה מתוכן, אלא "כִּי לֹא דָבָר יֶרֶק הוּא מִכֶּם" - המילה "ירק" מתייחסת ל"מִכֶּם". מה פירוש הדבר? הפסוק מצטרף לפסוק הקודם, שבו דרש משה מהעם "שִׁימוּ לְבַבְכֶּם לְכָל הַדְּבָרִים" - ורש"י כלל בשימת הלב גם התבוננות והקשבה. אלו דרישות גדולות, ולכן מבהיר משה לעם שיש תמורה לעמל התורה - "כִּי הוּא חַיֵּיכֶם". המאמץ וההשקעה אינם לחינם, כי בקיום התורה תלוי השכר הגדול ביותר - החיים. לעומת פשט הכתוב, האגדה מייחסת את התואר "ירק" לתורה עצמה, ומבהירה כי אין שום דבר בתורה שהוא חסר משמעות, כולל פרטים שנראים במבט שטחי כאילו אינם מוסיפים דבר. לדוגמה, הפרטים שהתורה טורחת ללמדנו על תִּמְנֵעַ - שהייתה "אחות לוטן" ו"פִּלְגֶּשׁ לְאַלְיָפֶז בֶּן יַעֲשׂוּ" - נראים שוליים לכאורה כשהם מופיעים בפני עצמם, אך בעיון מעמיק מתברר שאין אלו פרטים טכניים גרידא. לוטן היה אישיות חשובה במיוחד, אחד מאלופי החור, כמבואר בפרשת וישלח: "אֵלֶּה אֱלֹפֵי הַחֲרִי אֱלֹף לֹטָן אֱלֹף שׁוּבָל אֱלֹף צִבְעֹן אֱלֹף עֲנָה" (בראשית לו, כט), ואחותו המיוחסת הסכימה להיות פילגש של בנו של עשו, ואפילו לא אשתו, ובלבד שתהיה שייכת למשפחת צאצאי אברהם.

עיון

כִּי לֹא דָבָר יֶרֶק הוּא מִכֶּם. הפסוק אינו מבטיח שכר מפורש אלא רומז "כִּי הוּא חַיֵּיכֶם": השכר האמיתי והממשי ביותר הוא עצם חיי התורה והיותה חלק בלתי נפרד מאיתנו. התורה איננה חוויה מזדמנת שאנו באים לחוות מפעם לפעם כתיירים, אלא היא מהות החיים, ולכן אי אפשר בלעדיה.

אונקלוס
 מח ומליל יי עם משה בכרן
 יומא הדין, למימר.
 מח וידבר יהוה אל משה בעצם היום
 הזה לאמר:

רש"י

(מח) וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. בשלשה מקומות נאמר בעצם היום הזה. נאמר בנח "בעצם היום הזה בא נח" וגו' (בראשית ז, יג) – במראית אורו של יום, לפי שהיו בני דורו אומרים בכך וכך אם אנו מרגישים בו אין אנו מניחין אותו ליכנס בתיבה, ולא עוד אלא אנו נוטלין כשילין וקרדומות ומבקעין את התיבה. אמר הקדוש ברוך הוא הריני מכניסו בחצי היום, וכל מי שיש בידו כח למחות יבא וימחה. במצרים נאמר "בעצם היום הזה הוציא ה'" (שמות יב, נא), לפי שהיו מצרים אומרים בכך וכך אם אנו מרגישים בהם אין אנו מניחים אותם לצאת, ולא עוד אלא אנו נוטלין סייפות וכלי זיין והורגין בהם. אמר הקדוש ברוך הוא הריני מוציאן בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבא וימחה. אף כאן במיתתו של משה נאמר בעצם היום הזה, לפי שהיו ישראל אומרים בכך וכך אם אנו מרגישים בו אין אנו מניחין אותו, אדם שהוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגזי לנו את השליו והעלה לנו את הבאר ונתן לנו את התורה אין אנו מניחין אותו. אמר הקדוש ברוך הוא הריני מכניסו בחצי היום וכו' (ספרי האזינו שלז).

עיון (המשך)

דברים אלו מופיעים דווקא בסוף השירה כדי לעודד את עם ישראל, ששבע עליות ומורדות בשנות קיומו, לחיות חיים מלאי משמעות, מתוך הבנה שהתורה היא שורש ההווה והיא הכלי לחיים שלמים. הדוגמה המובאת ברש"י למשמעות החבויה בפסוקי התורה מוסיפה תקווה וציפייה שכשם שכולם הכירו בגדולתם של אבותינו הקדושים ורצו להידבק בהם, כך לעתיד לבוא יבקשו כולם את קרבתו של עם ישראל הנושא בגאון את ערכי התורה.

ביאור

וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. "בעצם היום" פירושו בעיצומו

❧ ביאור (המשך) ❧

של יום, לאור היום. הביטוי "בְּעֶצֶם הַיּוֹם" מה' מדגיש שאין האדם יכול למנוע מה' לעשות את רצונו, כפי שרש"י ממחיש משני מקומות נוספים שבהם הביטוי מופיע:

א. נח נכנס לתיבה "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", לעיני כול, כדי להבהיר לבני דורו שאין ביכולתם למנוע את הצלתו מן המבול שבוא יבוא.

ב. יציאת מצרים התרחשה "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה" כדי להוכיח למצרים שיציאת ישראל מארצם היא עובדה מוגמרת שאין בכוחם למנוע.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַיִּדְבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה. אפשר להבין בנקל מה עבר במחשבתו של בני דור המבול שביקשו למנוע את כניסת נח לתיבה, ומה עבר בראשם של המצרים שביקשו למנוע מעבדיהם עד לא מכבר לצאת מארצם, אבל מי יעלה על דעתו שאפשר למנוע פטירתו של אדם?! ברור שלא הייתה לבני ישראל שום יכולת למנוע את פטירתו של משה!

המסר העיקרי העולה מן הפירוש הוא שמשה רבנו היה שליחו של ה' ולא ה' בעצמו. אפילו צדיק וגדול כמשה רבנו הוא ילוד אישה, ואין שום יכולת בידי אדם למנוע את פטירתו. זהו מסר בעל חשיבות יתרה לכל הדורות, כי יצר האדם נוטה לא אחת להפוך את הצדיק לסוג של אליל - ולא היא!

גם בדורנו ישנם אנשים הטוענים שרבים המנוח לא מת באמת וכי הוא המשיח, ואחרים המאמינים שהליכה לקברים מעניקה לנפטרים כוח להושיעם מצרתם. המדרש מזדעק לנוכח גישה זו ומבהיר כי יש אֵל אחד הממית ומחיה ואין שום כוח אחר בלעדיו, ואפילו משה רבנו, גדול המנהיגים בכל הדורות, הוא בשר ודם ההולך בדרך כל הארץ כשמגיע קיצו¹⁵⁴.

154. וכך מופיע בהמשך המדרש (שאינו מובא ברש"י): "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, למה מת אדם הראשון? אמר להם: שלא עשה פקודי. והרי משה עשה פקודיך? אמר להם: גזירה היא מלפני, שוה בכל אדם, שנאמר (במדבר יט) וזאת התורה אדם כי ימות" (ספרי האזינו שלט, א).

אונקלוס

מט סק לטורא דעבראי הדין
 לטורא דנבו דבארעא
 דמואב דעל אפי ירחו; וחזי
 ית ארעא דכנען דאנא יהיב
 לבני ישראל לאחסנא. נ
 ומות בטורא דאת סליק
 לתמן ואתכניש לעמך, כמא
 דמית אהרן אחוך בהור
 טורא ואתכניש לעמיה.

מט עלה אל-ה' העברים ה'זה הר-
 נבו אשר בארץ מואב אשר על-פני
 ירחו וראה את-ארץ כנען אשר אני
 נתן לבני ישראל לאחזה; נ ומת בהר
 אשר אתה עלה שמה והאסף אל-
 עמך כאשר-מת אהרן אחיך בהר
 ההר ויאסף אל-עמיו:

רש"י

(ג) כַּאֲשֶׁר מֵת אֶהֱרֹן אָחִיךָ. באותה מיתה שראית וחמדת אותה, שהפשיט
 משה את אהרן בגד ראשון והלבישו לאלעזר וכן שני וכן שלישי וראה
 בנו בכבודו. אמר לו משה אהרן אחי עלה למיטה, ועלה. פשוט ידיך,
 ופשט. פשוט רגליך, ופשט. עצום עיניך, ועצם. קמוץ פוך, וקמץ והלך לו.
 אמר משה אשרי מי שמת במיתה זו (ספרי האזינו שלט).

ביאור

כַּאֲשֶׁר מֵת אֶהֱרֹן אָחִיךָ. מה פשר לסיומם. רש"י מבאר שמיתתו של
 "ומת בהר... כַּאֲשֶׁר מֵת אֶהֱרֹן אָחִיךָ"? אהרן הייתה מיתת נשיקה, בלי סבל,
 הלוא כולם מתים בהגיע חייהם וכמוה תהיה מיתתו של משה.

עיון

כַּאֲשֶׁר מֵת אֶהֱרֹן אָחִיךָ. לכאורה יש הבדל עצום בין מיתת אהרן למותו של
 משה, שכן אהרן העביר במותו את שליחותו לבנו אלעזר, ואילו משה רבנו לא זכה
 שאיש מבניו יירש את מעמדו או ימשיך את הנהגתו!
 ואולם בעומק הווייתו היה משה רבנו אביהם של כל ישראל, והיה מסור לגידולם
 בלי שום נגיעה אישית. הידיעה שבני ישראל ייכנסו לארץ, כפי שהראה לו ה' ביום
 מותו, כמוה כהעברת המורשת במיתתו של אהרן - ואף נעלה ממנה.

אונקלוס

נא על דשקרתון במימרי
 נא על אשר מעלתם בי בתוך בני
 בגו בני ישראל במי מצות
 ישראל במי-מריבת קדש מדבר-צן
 רקס מדברא דצין, על דלא
 קדישתון יתי בגו בני
 ישראל.
 על אשר לא-קדשתם אותי בתוך בני
 ישראל:

רש"י

(נא) על אשר מעלתם בי. גרמתם למעול בי (ספרי האזינו שמ). על אשר לא
 קדשתם אותי. גרמתם לי שלא אתקדש (שם). אמרתי לכם "ודברתם אל
 הסלע" (במדבר כ, ח), והם הכוהו והוצרכו להכותו פעמים. ואילו דברו עמו
 ונתן מימיו בלא הכאה היה מתקדש שם שמים, שהיו ישראל אומרים ומה
 הסלע הזה שאינו לשכר ולא לפורענות, אם זכה אין לו מתן שכר ואם
 חטא אינו לוקה, כך מקיים מצות בוראו, אנו לא כל שכן.

ביאור

על אשר מעלתם בי. אומנם משה
 ואהרן חטאו, אך הביטוי "מעלתם בי"
 הוא ביטוי שקשה להחילו על צדיקי
 עליון, ולכן פירש רש"י שהם גרמו לבני
 ישראל למעול בה' ולהמרות את פיו.
 וכיצד גרמו זאת משה ואהרן? בהחמצת
 ההזדמנות לקדש את שם ה' בעיני
 ישראל.
 משה ואהרן מנעו קידוש שם
 שמיים בהכאתם בסלע, כי הנס של
 הוצאת מים מסלע בדיבור גדול פי כמה
 וכמה מנס של הוצאת מים בהכאה.
 כשמכים בסלע ויוצאים ממנו מים
 מתקבל הרושם שהמכה פתחה פתח
 של מעיין שחלחל בסלע, ודרכו פרצו
 המים שהיו טמונים בו. לעומת זאת
 מים שנובעים בעקבות דיבור הם
 תופעה שאין לה כל הסבר הגיוני בדרך
 הטבע. לו היו משה ואהרן מדברים אל
 הסלע היו ישראל מבינים שאפילו
 הטבע קשוב לרצונו של ה' - ומקבלים
 עליהם להיות קשובים אליו בעצמם.

עיון

על אשר מעלתם בי. המסר שהוחמץ הוא שהטבע תואם את רצון ה' - וכמוהו
 גם הטבע האנושי. יש החושבים בטעות שדרישות התורה מנוגדות למציאות של
 בשר ודם. לדעתם חיי התורה יוצרים התנגשות בין תביעות הגוף לדרישות העליונות

אונקלוס
 נב כִּי מִנְגִּד תִּרְאֶה אֶת־הָאָרֶץ וְשָׁמָּה
 אֲרָעָא; וְלִתְמֹן לֹא תִיעוֹל
 לֹא תָבֹא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן
 לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: פ
 יִשְׂרָאֵל.

❧ רש"י ❧

(נב) כִּי מִנְגִּד. מרחוק.
 תִּרְאֶה וגו'. כי אם לא תראנה עכשיו לא תראנה עוד בחיך. וְשָׁמָּה לֹא
 תָבֹא. וידעתי כי חביבה היא לך על כן אני אומר לך עלה וראה.

❧ עיון (המשך) ❧

של הנשמה, וכדי לחיות על פי ה' אין לנו אלא להכות את הטבע. הבנה זו רחוקה
 מאוד מן האמת. אדרבה, החיים על פי התורה מתאימים התאמה מדויקת גם לטבע
 של גוף האדם וגם לנשמתו. על כן כה חשוב שאנשים בני סמכא הנשאלים שאלות
 בהלכה לא יחמירו בלי סיבה ולא יהפכו את התורה למעמסה שקשה לחיות עימה.

❧ ביאור ❧

כִּי מִנְגִּד. "מִנְגִּד" פירושו ממול.
 בפרשת בראשית מסופר שהקב"ה
 עשה לאדם הראשון "עֵצַר כְּנָגְדוֹ"¹⁵⁵,
 אישה שתהיה קרובה אליו אך גם תהיה
 ממולו, במרחק מה. ההתייצבות מנגד
 מבטאת את הקרבה מרחוק - משה
 רבנו מביט בארץ, ליבו נכסף אליה, אך
 גופו נמצא מעברה השני, מרחוק.
 תִּרְאֶה וגו'. בפסוק מט נאמר "עֲלֶה
 אֶל הַר הָעֶבְרִים הַזֶּה... וְרָאֵה אֶת אֶרֶץ
 כְּנָעַן", ובפסוק נ נאמר "וַיִּמַּת בְּהָר אֲשֶׁר
 אָתָּה עֹלָה שָׁמָּה וְהָאֶסְף אֶל עַמִּיךָ", מה
 מוסיף פסוקנו שטרם נאמר?
 הפסוק מוסיף שזוהי ההזדמנות
 האחרונה של משה רבנו לזכות לראות
 את הארץ, רגע לפני לכתו בדרך כל
 הארץ. הזדמנות זו היא למעשה קבלה
 חלקית של תפילתו בפרשת ואתחנן, <

❧ עיון ❧

כִּי מִנְגִּד. משה רבנו חייב להתרחק כדי לאפשר לעם ישראל לקבל אחריות
 מלאה על הארץ, אך הוא משקיף על הארץ מנגד, כי כל מה שייעשה בה יהיה מכוחו
 ומכוח נכסי הרוח הקיומיים שהנחיל לעמו.

155. בראשית ב, יח.

❧ ביאור (המשך) ❧

"אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה": בקשת "וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה" אומנם בקשת "אֶעֱבְרָה נָא" נדחתה, אך התמלאה.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

תְּרָאָה וגו'. לצד גדולתו הרוחנית העצומה חיבב משה רבנו את הארץ, את עפרה ואת רגבי אדמתה. משה רבנו הבין שעם ישראל לא נועד לעסוק רק ברוח ולשבת כל היום באוהלה של תורה, אלא גם לכבוש את הארץ, לפתח אותה ולעבוד את אדמתה. הוא רצה בכל מאודו להיות שותף למימוש החזון של חיי המעשה בארץ ישראל. משאלתו זו לא התממשה, אך הוא זכה לראות את הארץ ולחבב אותה על עם ישראל, בראותם את עוצמת אהבתו וחיבתו הבאות בכפיפה אחת עם גודל קומתו הרוחנית.

משה רבנו השאיר לעם ישראל מורשת של חיבת הארץ ומשימה מלאת אהבה להגשים את חלומו - לכבוש את הארץ, לשבת בה ולגדל בה עם החי חיי תורה בעולם המעשה.

פֶּרֶשֶׁת

וְזֹאת הַבְּרָכָה

עם רש"י ותרגום אונקלוס
ופירוש

בעקבות רש"י

ביאור ועיון

מאת

שאול דוד בוצ'קו

עורכת

אודיה בראון

כוכב יעקב תשפ"ד

אונקלוס

א וְדָא בְּרַכְתָּא דְּבִרְיָךְ מִשֶּׁה
נְבִיאָא דִּי יִתְּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, קִדְּם
מוֹתֵיהּ. ב וְאָמַר יְיָ מְסִינִי
אֶתְגְּלִי וְזִיחֹר יִקְרִיהּ מִשְׁעִיר
אֶתְחַזִּי לְנָא אֶתְגְּלִי
בְּגִבּוֹרֵתִיהּ עַל טוֹרָא דְּפִאֲרָן
וְעַמִּיהּ רַבּוֹת קְדִישִׁין; כְּתָב
יְמִינִיהּ מִגֹּא אִישְׁתָּא אוֹרִיתָא
יְהִיב לְנָא.

לג א וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בִּירַךְ מֹשֶׁה
אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי
מוֹתוֹ: ב וַיֹּאמֶר יְהוָה מְסִינִי בְּאֹרֶחַ
מִשְׁעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהָר פֶּאֶרֶן וְאֵתֶּה
מִרְבֶּבֶת קֹדֶשׁ מִימִינֹו אֲשֶׁדֶת לָמוֹ:

רש"י

(א) וְזֹאת הַבְּרָכָה, לִפְנֵי מוֹתוֹ. סמוך למיתתו, שאם לא עכשיו אימתי (ספרי וזאת הברכה שמב).

ביאור

וְזֹאת הַבְּרָכָה, לִפְנֵי מוֹתוֹ. מה פשר
ההדגשה שמישה בירך את ישראל
"לִפְנֵי מוֹתוֹ"? וכי היה יכול לברכם
לאחר מכן? רש"י מבאר שמישה המתין
עם הברכות עד סמוך למיתתו. רק אז,

עיון

וְזֹאת הַבְּרָכָה, לִפְנֵי מוֹתוֹ. מדוע דחה משה את הברכות לרגע האחרון? פרשני
רש"י פירשו שעד אז, מתוקף היותו מנהיג הדור, עסק משה בהנחלת התורה לעם,
בהכוונתם שלא לעבור על רצון ה' ובתוכחה על חטאיהם. רק לקראת הפרידה הרשה
משה לעצמו להביע את אהבתו לעמו בשלמותה, בלי חשש שאהבתו תגרום לעם
לרפיון בעבודת ה'. אדרבה, אהבתו הכנה תיכנס לליבם ותעזור להם לקבל תוכחות
גם בעתיד, "כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהָב ה' יוֹכִיחַ וְכָאֵב אֶת בֶּן יִרְצֶה" (משלי ג, יב).

רש"י

(ב) וַיֹּאמֶר ה' מְסִינִי בָּא. פתח תחלה בשבחו של מקום ואחר כך פתח בצרכיהם של ישראל. ובשבח שפתח בו יש בו הזכרת זכות לישראל וכל זה דרך ריצוי הוא, כלומר כדאי הם אלו שתחול עליהם ברכה (ספרי וזאת הברכה שמג).

מְסִינִי בָּא. יצא לקראתם כשבאו להתייצב בתחתית ההר כחתן היוצא להקביל פני כלה, שנאמר "לקראת האלהים" (שמות יט, יז), למדנו שיצא כנגדם (מכילתא יתרו, ג).

ביאור

וַיֹּאמֶר ה' מְסִינִי בָּא. הפרשה פותחת בכותרת חגיגית: "וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בִּרְךְ מֹשֶׁה... אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", אך במקום ברכה לעם בוקעים מפי משה דברי שבח לה'. רש"י פותר תמיהה זו בשתי דרכים:
א. דברי השבח הם הקדמה לברכות. לפני שמברכים את העם ראוי להלל את ה', מקור כל הברכות.
ב. דברי השבח למקום ברוך הוא כוללים בתוכם רמזים על זכויותיהם של ישראל, המעידים כי הם ראויים לברכה. ואכן, המשך הפסוק מלמד כי בני ישראל הם היחידים שהסכימו לקבל את התורה.
מְסִינִי בָּא. שימוש במילת היחס מ- (=מן) מתאר יציאה ממקום מסוים, ואילו מילת היחס ל- (=אל) מתארת הגעה אל היעד.
הביטוי "ה' מְסִינִי בָּא" אומר דרשני, שכן לכאורה כשביקש הקב"ה לתת תורה לישראל הוא הגיע לסיני והשכין את שכינתו על ההר, והיה ראוי אפוא לכתוב "ה' לסיני בא". רש"י מסביר בעקבות המדרש שהקב"ה לא נשאר דומם על ההר אלא יצא לקראת ישראל לקבל את פניהם. חכמינו למדו זאת מן הפסוק בפרשת יתרו "וַיֹּצֵא מֹשֶׁה אֶת הָעָם לְקִרְיַת הָאֱלֹהִים מִן הַמִּחָנֶה וַיִּתְּצֻהוּ בְּתַחֲתֵית הָהָר". לא נאמר שישראל הלכו אל האלהים אלא לקראתו, ומשמע שה' וישראל יצאו זה לקראת זה.¹⁵⁶

עיון

מְסִינִי בָּא. לצד הרובד הפשוט של יציאת אדם להקביל את פני רעהו, עומק הביטוי "לצאת לקראת" מבטא יציאה מדל"ת אמותיו של אדם לעבר זולתו מתוך

156. וכמה יפות בהקשר זה מילותיו של רבי יהודה הלוי: "דרשתי קרבתך, בכל ליבי דרשתיך, ובצאתי לקראתך - לקראתי מצאתיך" (מתוך הפיוט "יהי אנה אמצאך").

🕊️ רש"י 🕊️

וְזָרַח מְשַׁעִיר לָמוֹ. שפתח לבני עשו שיקבלו את התורה ולא רצו (עבודה זרה ב, ב).

הוֹפִיעַ. לָהֶם.

מֵהָר פָּאָרָן. שהלך שם ופתח לבני ישמעאל שיקבלוה, ולא רצו (עבודה זרה ב, ב).

🕊️ עיון (המשך) 🕊️

רצון להתחשב בצרכיו ולספק את מבוקשו. הקב"ה יוצא לקראת ישראל, מזהה כביכול את צורכיהם ומעניק להם תורה מדויקת המתחשבת בחולשותיהם האנושיות.

🕊️ ביאור 🕊️

וְזָרַח מְשַׁעִיר לָמוֹ. הר שעיר הוא מקום מושבו של עשו, כמובא בפרשת וישלח: "וַיָּשֶׁב עֵשָׂו בְּהָר שְׂעִיר עֵשָׂו הוּא אֲדוֹם" (בראשית לו, ח). מכאן שלפני שהציע הקדוש ברוך הוא את התורה לישראל הוא הציע אותה לבני עשו. **הוֹפִיעַ.** "הופיע" פירושו נראה, התגלה, אך לא נאמר לפני מי הופיע ה'. **מֵהָר פָּאָרָן.** רש"י מבהיר שה' התגלה "להם" - לישראל - בהמשך לביטוי הקודם: "ה' מְסִינִי בָּא וְזָרַח מְשַׁעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ [למו] מֵהָר פָּאָרָן". **מֵהָר פָּאָרָן.** "הר פָּאָרָן" רומז לישמעאל, אשר ישב במדבר פארן: "וַיָּשֶׁב בְּמִדְבַּר פָּאָרָן וַתִּקַּח לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (בראשית כא, כא).

🕊️ עיון 🕊️

מֵהָר פָּאָרָן. ישמעאל בנו של אברהם אבינו ועשו בנו של יצחק אבינו הופיעו בהיסטוריה לפני הופעתם של בני יעקב. אילו היו ישמעאל ועשו הולכים בדרך אבותיהם ייתכן שהיו זוכים להקים את עם ה', אך הואיל והיו דרכיהם מקולקלות נדחתה הקמת עם ישראל לדור הבא - ויעקב אבינו זכה להיות אבי האומה. רעיון זה טמון באגדה המובאת ברש"י, המתארת את בני ישמעאל ובני עשו הדוחים את הצעתו של ה' לקבל את התורה. האגדה משקפת את העולה מספר בראשית על התנהגותם של שני האישים הללו: ישמעאל המצחק ומבקש להרוג את יצחק¹⁵⁷, ועשו הממתין למותו של אביו כדי להרוג את יעקב אחיו¹⁵⁸.

157. "וַתֵּרָא שָׂרָה אֵת בֶּן הָהָר הַמִּצְרִי אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק" (בראשית כא, ט). על משמעות מעשיו של ישמעאל ראו רש"י שם, ובהרחבה - תוספתא סוטה ו, ג.
158. "וַיִּקְרְבוּ יָמֵי אַבְל אֲבִי וְאַהֲרָגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִיו" (בראשית כז, מא).

❧ רש"י ❧

וְאֵתָהּ. לְיִשְׂרָאֵל.

מִרְבֵּבֶת קָדֵשׁ. ועמו מקצת רבבות מלאכי קדש, ולא כולם ולא רובם, ולא כדרך בשר ודם שמראה כל כבוד עשרו ותפארתו ביום חופתו (ספרי וזאת הברכה שמג).

אֵשׁ דָּת. שהיתה כתובה מאז לפניו באש שחורה על גב אש לבנה, נתן להם בלוחות כתב יד ימינו (ירושלמי שקלים ו, א). דבר אחר אש דת כתרומה, שנתנה להם מתוך האש.

❧ ביאור ❧

וְאֵתָהּ. "וְאֵתָהּ" פירושו 'ובא', אך הואיל ולא נאמר בפירוש למי בא ה' הבהיר רש"י שהוא בא לישראל.

מִרְבֵּבֶת קָדֵשׁ. "רִבְבֹת קָדֵשׁ" איננו תיאור מקום כסיני, שעיר ופארן, אלא כינוי לפמליה של מעלה, ואם כך המ"ם בראש הביטוי אינה מתארת מקום מוצא (ממקום למקום) אלא חלקיות - הקב"ה לקח עימו רק חלק מפמלייתו.

אֵשׁ דָּת. הביטוי "אֵשׁ דָּת" מורכב מן המילים "אֵשׁ" ו"דָּת"¹⁵⁹. "דָּת" בפשטות היא התורה על חוקיה, אך מה פשר

חיבורה אל ה"אֵשׁ"? רש"י מבאר את הביטוי בשתי דרכים:

א. **אֵשׁ דָּת** היא התורה - הכתובה באש. כדי שיהיה אפשר לזהות את אותיותיה הייתה אש התורה מורכבת משני צבעים מנוגדים - אותיות אש שחורות נכתבו על רקע של אש לבנה, וכך נראו בבירור. תורת-אש זו "הייתה כתובה מאז" - עוד לפני שנברא העולם.

ב. התורה ניתנה מתוך האש בהר סיני, כפי שתרגם אונקלוס: "מגו אֵשׁ תֵּא אוֹרִיתָא יְהִי לְנָא".

❧ עיון ❧

וְאֵתָהּ. ומדוע לא נכתבו הדברים בפירוש? כי אף שה' בא לישראל תכלית ביאתו נועדה לעולם כולו.

מִרְבֵּבֶת קָדֵשׁ. אפילו ביום מתן תורה לא התגלה הקדוש ברוך הוא לישראל במלוא עוזו, אלא בדרך שתאפשר להם להרגיש את גדלותו ועוצמתו בלי להתערער בנפשם - "כִּי לֹא יֵרָאֵנִי הָאָדָם וְחָי" (שמות לג, כ). ההתגלות הייתה מצומצמת, בהתאם ליכולת ההכלה של העם, כדי שיוכלו לחזור ולחיות במציאות האנושית אחרי החוויה החד-פעמית שחוו באירוע הנשגב.

159. במילה זו יש הבדל בין הכתיב לקרי: היא נכתבת בתורה במילה אחת - "אֵשׁ דָּת", ונקראת בשתי מילים - "אֵשׁ דָּת".

אונקלוס

ג אף חֲבֵב עַמִּים פִּלְקִדְשִׁיו בִּידְךָ
וְהֵם תָּפּוּ לְרִגְלְךָ יֵשָׁא מִדְּבָרְתֶּיךָ:
וְאֵנּוּ מִדְּבָרֶיךָ תַּחֲזִית עֲנִנְךָ נִטְלִין עַל מִימְרֶךָ.

עיון (על עמוד קודם)

אש דת. א. לפי הפירוש הראשון התורה עצמה היא אש. האש מתאפיינת בתכונות מנוגדות: היא מחממת ומאירה - אך גם שורפת. כמו האש גם התורה מקרינה בקיומה אור וחום, אך אם אין מקיימים אותה היא עלולה לשרוף. תכונותיה של התורה מומחשות בביטוי "אש שחורה על גבי אש לבנה" - האש השחורה מסמלת את כוח השריפה, והאש הלבנה מסמלת את כוח ההארה.

האדם איננו חייט פרא היכולה לעשות ככל העולה על רוחה, והתורה דורשת ממנו לכלכל את דרכיו בשום שכל ובטוב טעם ודעת. ישנה דת ברורה ומדויקת המתבטאת באש השחורה, אך היא מופיעה על גבי אש לבנה - בסיס של אור המאיר את הדרך ומבהיר שהדרישות כולן נוצרו לטובת האדם.

קדימותה של התורה לבריאת העולם ממחישה שני דברים חשובים: העולם נברא על פי הכללים של התורה, וקיום העולם תלוי בקיום התורה.

ב. לפי תרגום אונקלוס התורה עצמה אינה אש, אך היא ניתנה מתוך האש. האש יוצרת מסך עשן הגורם לערפול, אות כי אין באפשרותנו להבין את הכול. לימוד התורה דורש ענווה רבה: כשם שאי אפשר להתקרב לאש יותר מדי, כך יש לשמור על מרחק מסוים בקרבה אל התורה. העמקה בתורה מתוך הבנת המרחק בינינו לבינה מאפשרת להתחמם מחומה וליהנות מאורה, אך מי שמתקרב יתר על המידה אל צפונותיה ואל סודותיה בלי הכנה מתאימה עלול להיכוות מגחלתה. בגמרא¹⁶⁰ מסופר על ארבעה שנכנסו לפרדס¹⁶¹, אך שלושה מהם לא הצליחו לשאת את הגודל שפגשו בו - ונפגעו: בן עזאי מת, בן זומא איבד את צלילות דעתו, אלישע בן אבויה כפר בעיקר, ורק רבי עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום.

ביאור

הקדמה לפירוש פסוק ג רש"י מבאר את הפסוק בשתי <

160. חגיגה יד, ב.

161. כינוי לעולמות הנסתרים של התורה.

❧ רש"י ❧

(ג) **אַף חֵבֶב עַמִּים**. גם חבה יתירה חבב את השבטים. כל אחד ואחד קרוי עם, שהרי בנימין לבדו היה עתיד להוולד כשאמר הקדוש ברוך הוא ליעקב "גוי וקהל גוים יהיה ממך" (בראשית לה, יא).

❧ ביאור (המשך) ❧

דרכים. ההבדל בין הפירושים נובע משתי הבנות שונות ביחס ל"עמים" המופיעים בפסוק. לפי הפירוש הראשון ה"עמים" הם שבטי ישראל, ולפי הפירוש השני אלו אומות העולם.

פירוש ראשון - ה"עמים" הם שבטי ישראל:

אַף חֵבֶב עַמִּים. כל אחד משבטי ישראל שקול לעם שלם, כפי שמעידה ברכת ה' ליעקב לאחר שנולדו לו אחד עשר בנים: "פָּרָה וְרָבָה גֹיִי וְקָהַל גֹּיִם יִהְיֶה מִמֶּנּוּ וּמְלָכִים מִחֻלָּצֶיךָ יֵצְאוּ". הכינוי "גוי" מתייחס לבנימין שטרם נולד, והביטוי "וקהל גוים" מתייחס לאפרים ומנשה, שיהפכו לשני שבטים שונים¹⁶².

❧ עיון ❧

אַף חֵבֶב עַמִּים. הפסוק מבטא את חובת ה' לבניו ("חֵבֶב עַמִּים"), כפי שאמר רבי עקיבא "חביב האדם שנברא בצלם... חביבין ישראל שנקראו בנים למקום" (אבות ג, יד). במה מתבטאת חביבותם של ישראל?

רגש של חיבה נובע מראיית החלק המיוחד באדם, הטמון בכוח הבחירה המאפשר לו להיטיב לעולם ולפעול על פי מצפונו. בעם ישראל ישנם שנים עשר שבטים שכל אחד מהם קרוי "גוי", שכן כל אחד מהשבטים מכיל תכונות של עם שלם הנחוצות לבניין העולם. עם ישראל הוא אפוא פסיפס של עמים, שבו כל שבט נושא אחד מן הערכים של האנושות - וכל השבטים יחד הם עולם מלא בזעיר אנפין.

פסוק זה משמש הקדמה חשובה לברכות שיבואו בהמשך, ברכה מיוחדת לכל שבט המרכיב את המכלול, כי כל שבט חשוב וחיוני לתמונה השלמה.

¹⁶². ועיינו בפירושונו על פסוק זה בספר "בעקבות רש"י" על פרשת וישלח.

🕊️ רש"י 🕊️

כָּל קִדְשֵׁי בִידָךְ. נפשות הצדיקים הגנוזות אתו, כענין שנאמר "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך" (שמואל א כה, כט) (ספרי וזאת הברכה שמד).

וְהֵם תִּכְנוּ לְרַגְלְךָ. והם ראויים לכך, שהרי תִּכְנוּ עצמן לתוך תחתית ההר לרגלך בסיני. תכו לשון פועלו, הותוכו לתוך מרגלותיך.

🕊️ ביאור 🕊️

כָּל קִדְשֵׁי בִידָךְ. לצד החיבה לכל שבת ושבת - "אֵךְ חֵבֵב עַמִּים" - חיבה יתרה שמורה לצדיקים שנשמותיהם קרובות לה', וכביכול מצויות בידיו - "כָּל קִדְשֵׁי בִידָךְ". רש"י ממחיש תובנה זו מדברי אביגיל אשת נבל הכרמלי לדוד המלך: "וַיִּקֶּם אָדָם לְרֹדֶפְךָ וּלְבַקֵּשׁ אֶת נַפְשְׁךָ וְהִיתָה נַפְשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ". אביגיל מזהה את צדקותו של דוד ואת גודל

קרבתו לה', ובברכתה שיזכה להינצל מן האויבים הקמים עליו מוסיפה שימשיך לחיות חיי קרבה לה' - חיים "אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ"¹⁶³.

וְהֵם תִּכְנוּ לְרַגְלְךָ. הפועל "תִּכְנוּ" נובע מהמילה תוך. בני ישראל ("וְהֵם") עמדו למרגלות הר סיני בקבלת התורה, וכאילו הכניסו עצמם לתוך רגלי ה' ("תִּכְנוּ לְרַגְלְךָ"), עטופים בשכינתו.

🕊️ עיון 🕊️

וְהֵם תִּכְנוּ לְרַגְלְךָ. במה מתבטאת גדלותם של ישראל בקבלת התורה? וכי יכלו לסרב לדבר ה' אחרי הניסים הגדולים שנעשו להם ביציאת מצרים ובקריעת ים סוף? אכן חכמינו ביטאו את חוסר הברירה של ישראל באומרם "שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם" (שבת פח, א).

ואולם פסוק חשוב זה מעיד שלצד ההכרח הטבעי, התייצבותם של ישראל בתחתית ההר נבעה מרצון פנימי ואמיתי לקבל את התורה. הם לא באו להר סיני בגלל הכפייה - אף שלא הייתה להם אפשרות לסרב, המניע המרכזי שהביא אותם להר סיני היה עומק רצונם. הם לא עמדו אדישים במקומם וחיכו שיובילו אותם, אלא בעצמם "תִּכְנוּ לְרַגְלְךָ", מתוך רצונם לקבל את התורה - ואין כוח בעולם שיכול לכפות על האדם לרצות. מכוח רצונם הכן של ישראל בנקודת הראשית, חרף כל

163. היום הביטוי "תהי נשמתו צרורה בצרור החיים" משמש ברכה לנפטר שנשמתו תינהג מזיו השכינה בעולם הבא.

❧ רש"י ❧

יִשָּׂא מִדְּבָרְתֶּיךָ. נשאו עליהם עול תורתך (ספרי וזאת הברכה שמד). **מִדְּבָרְתֶּיךָ.** המ"ם בו קרוב ליסוד, כמו "וישמע את הקול מדבר אליו" (במדבר ז, פט), "ואשמע את קול מדבר אלי" (יחזקאל ב, ב), כמו מתדבר אלי, אף זה מדברותיך מה שהיית מדבר להשמיעני לאמר להם. טיי"ש פורפרלדוריי"ש בלע"ז [דיבורך]. ואונקלוס תרגם שהיו נוסעים על פי דבריך, והמ"ם בו שמוש משמשת לשון מן.

❧ עיון (המשך) ❧

החטאים והבגידות שהופיעו במהלך ההיסטוריה, תורת ישראל חיה וקיימת - ועד היום, למעלה משלושת אלפים שנה אחרי שניתנה, ממשיכים ללמוד אותה ולקיים את מצוותיה.

❧ ביאור ❧

יִשָּׂא מִדְּבָרְתֶּיךָ. הביטוי "יִשָּׂא מִדְּבָרְתֶּיךָ" מבטא את שבחם של ישראל שקיבלו על עצמם את עול התורה, ורש"י מבארו בשתי דרכים:

א. הפועל "יִשָּׂא" מבטא נשיאה בעול. אף שהוא מתאר מציאות שקרתה בעבר נכתב הפועל בזמן עתיד, כי הוא מתאר את רצונם של ישראל בעומדם לרגלי הר סיני לפני קבלת התורה - שתלווה אותם לדורי דורות, עד עולם. הפועל מופיע בלשון יחיד משום שעם ישראל הוא יחידה אחת המורכבת מפרטים רבים. הדימוי של נשיאה בעול המופיע ברש"י ממחיש את ההקרבה הנדרשת לעיתים בקיום התורה.

המילה "מִדְּבָרְתֶּיךָ" נגזרת משורש

דב"ר, ומעידה על דברי ה'. היינו יכולים לחשוב בטעות שהמ"ם בראשה נועדה לצמצם - ושעם ישראל נושא חלילה רק חלק מתוך דבר ה' ולא את כולו¹⁶⁴, אך רש"י מבהיר שהמ"ם איננה מילת יחס אלא "קרוב ליסוד", כלומר חלק מתבנית הבניין: המילה "מִדְּבָרְתֶּיךָ" נובעת מהפועל מִדְּבַר (כמו מתדבר) - בבניין התפעל, המורה על פעולה שאדם עושה על עצמו. רש"י מביא שתי דוגמאות, ממשה רבנו ומיחזקאל הנביא, שבהן מוסב הפועל על הקב"ה המשמיע את קולו - ה' כביכול "מִדְּבַר" עם עצמו ומשה ויחזקאל שומעים את תוכן הדברים. "מִדְּבָרְתֶּיךָ" הם אפוא הדברים שה' מדבר עם עצמו - כלומר התורה שניתנה בסיני, שהיא דברי

164. בדומה למ"ם בביטוי "מִדְּבַרְתֶּיךָ" לעיל.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

אלוקים חיים. הביטוי "ישא מדברתיך" מורה שישראל
ב. על פי תרגומו של אונקלוס נסעו על פי ה': "נטלין על מימךך" -
הפועל "ישא" כמוהו כ"יסע", המ"ם של נוסעים על פי דבריך¹⁶⁵.
"מדברתיך" היא מילת יחס, ולפיכך

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

ישא מדברתיך.

- ❖ דיבורו של אדם תחום ומוגדר - מתחילת דבריו ועד סופם, אולם דבר ה' קיים לעולם. הוא נישא בכל רגע ורגע מאז ומתמיד, הרבה לפני מעמד הר סיני והרבה אחריו. בעומדנו בסיני זכינו לשמוע באוזנינו את דבר ה' הנצחי המדבר בלי הפסק כלל - ולכן לא נאמר 'נשאו דבריך' אלא "ישא מדברתיך".
- ❖ הביטוי "עול תורתך" המופיע במדרש מעורר תמיהה, הלוא התורה כולה נועדה לטובת האדם, והחיים על פיה הם שמחה עצומה?! אלא שבמציאות החיים ובנוכחות היצרים שיש באדם, דבר ה' נראה לעיתים רחוק מאיתנו, וקיומו מצטייר בנפשנו כעול. אף על פי כן קיבלו בני ישראל את התורה, ובעזרת העמל, הלימוד והחיים על פיה הם יגלו את מתיקותה, הרחוקה מכל תחושת עול.
- ❖ אונקלוס מתמקד בפירושו בנכונותם של ישראל ללכת אחרי ה' במדבר סיני - "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו"¹⁶⁶. ההליכה הפסיבית לאורך זמן, בלי כל אפשרות ליוזמה אישית, היא ניסיון גדול לאדם. ברוך ה' בדורנו אנו זוכים להזדמנויות רבות מספור לנקיטת יוזמות חשובות, ועלינו לעשות כל מאמץ שהבחירות שלנו והמהלכים שאנו יוזמים יסיפו כוח בנו ובעולם להתקדם על פי רצונו של ה'.

165. בהקשר זה מעניין לראות שאונקלוס השתמש בפועל "מדברך" בתרגום הצלע הקודמת (בהקבלה ל"תכו"): "והם תכו לרגלך ישא מדברתיך" - "ואנן מדברין תחות עננך נטלין על מימךך".
166. במדבר ט, כג.

❧ רש"י ❧

דבר אחר, אִף חִבֵּב עַמִּים. אִף בשעת חבתם של אומות העולם, שהראית להם פנים שוחקות ומסרת את ישראל בידם. כָּל קִדְשֵׁי בִידָךְ. כל צדיקיהם וטוביהם דבקו בך ולא משו מאחריך ואתה שומרם. וְהֵם תָּכֻנוּ לְרִגְלָךְ. והם מתמצעים ומתכנסים לתחת צלך. יֵשָׂא מִדְּבָרְתֶּיךָ. מקבלים גזרותיך ודתותיך בשמחה. ואלה דבריהם:

❧ ביאור ❧

פירוש שני - ה"עמים" הם אומות העולם:
אִף חִבֵּב עַמִּים. חיבת ה' לעמים ("חִבֵּב עַמִּים") התבטאה בתקופות שהעמים שלטו בישראל, שבהן הראה להם ה' כביכול את חיבתו. ואולם גם בתקופות אלו הוסיפו צדיקי ישראל ("קִדְשֵׁי") לדבוק בה' - וזכו להגנתו¹⁶⁷.
וְהֵם תָּכֻנוּ לְרִגְלָךְ. לפי פירוש זה אין מדובר בישראל שקיבלו את התורה בהר סיני אלא בצדיקים הקדושים שבוטחים בה' בכל מקום ובכל עת.

יֵשָׂא מִדְּבָרְתֶּיךָ. "מִדְּבָרְתֶּיךָ" אינם רק דברי ה' בהר סיני, אלא כל גזירותיו ומצוותיו. בשונה מאמירה, שהיא לשון רכה, שורש דב"ר מבטא לשון קשה¹⁶⁸, ומכאן שלשון "מִדְּבָרְתֶּיךָ" מתייחסת לגזירות הקשות ולקיום המצוות במצבי קיצון - שהצדיקים מקבלים בשמחה. סיום דברי רש"י - "ואלה דבריהם" - מוביל אל הפסוק הבא הנישא בפי הצדיקים: "תֹּרָה צְוָה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרְשָׁה קִהַלְתָּ יַעֲקֹב".

❧ עיון ❧

אִף חִבֵּב עַמִּים. לפי הפירוש הראשון פסוק ג וד מחוברים לפסוק ב: בפסוק ב משה רבנו מזכיר את מעמד מתן תורה בהר סיני, ובפסוקים ג-ד הוא מעלה על נס את זכותם של ישראל שקיבלו את התורה והצהירו בקבלתה כי התורה שציווה לנו משה היא מורשתו של עם ישראל.
 לפי הפירוש השני פסוק ב עומד בפני עצמו, ופסוק ד מחובר לפסוק ג הדין בקדושי ישראל - המכריזים "תֹּרָה צְוָה לָנוּ מֹשֶׁה".

167. כמובן שבתקופות של הסתר פנים סבלו גם הצדיקים בעולם הזה, שכן "כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים" (בבא קמא ס, א), אך בראייה היסטורית ארוכת טווח המשיכו יראי ה' לדבוק בה' ובתורתו, וגחלת התורה לא כבתה. פירושו של רש"י אינו מתייחס לצדיקים כפרטים אלא למכלול הצדיקים.
 168. ראו רש"י על במדבר יב, א, דיבור המתחיל "ותדבר".

אונקלוס

ד אורייתא יהב לנא משה,
מסדה ירתא לכנשת יעקוב.
ה והיה בישראל מלכא,
באתכנשות רישי עמא
פחדא שבטיא דישראל.

ד תורה צוה לנו משה מורשה
קהלת יעקב: ה ויהי בישראל מלך
בהתאסף ראשי עם יחד שבטי
ישראל:

❧ רש"י ❧

(ד) תורה. אשר צוה לנו משה מורשה היא לקהלת יעקב, אחזנוה ולא נעזבנה.

(ה) ויהי. הקדוש ברוך הוא. בישראל מלך. תמיד עול מלכותו עליהם.

❧ ביאור ❧

תורה. הצדיקים מבהירים שהתורה היא מורשת הנצח של עם ישראל - והם ידבקו בה לעד חרף כל הניסיונות. ויהי. הכתוב אינו מפרט מי הנושא של "ויהי", והיה מקום לחשוב שמדובר במשה רבנו שמלך על ישראל 40 שנה. האור החיים הקדוש רואה בפסוק הדרכה הנוגעת למלכות ישראל העתידה, התובעת שכל מינוי של מלך בשר ודם יעשה על ידי ראשי העם ("בהתאסף ראשי עם") ובהסכמת העם כולו ("יחד שבטי ישראל"). רש"י אינו מפרש כך, ולדעתו נושא הפסוק הוא הקדוש ברוך הוא מלך ישראל. הפסוק ממשיך את דברי השבח של משה לעם ישראל ("ישראל") - המקבלים עליהם תמיד את מלכות ה'. דברי שבח אלו הם הקדמה לברכות שמשה רבנו עומד לברך את ישראל.

❧ עיון ❧

תורה. הפירוש הראשון מדגיש את זכותם של ישראל, ואילו הפירוש השני מתמקד בזכותם של הצדיקים. שתי השקפות באות כאן לידי ביטוי, האחת רואה בעם ישראל את הייעוד של העולם, והאחרת רואה את הייעוד בצדיקים.

עם זאת גם הפירוש השני אינו רואה בצדיקים תכלית מנותקת אלא צינור להעברת התורה לישראל. מתוך הבנת גודל שליחותם אומרים הצדיקים כי התורה ניתנה להם ("תורה צוה לנו משה") - המוסרים עליה את נפשם ללומדה, כדי שיעבירו אותה לכלל ישראל, שכן היא מורשת העם כולו - "מורשה קהלת יעקב".

🕒 רש"י 🕒

בְּהִתְאַסֵּף. בכל התאסף ראשי חשבון אסיפתם. **רָאִשִּׁי.** כמו "כי תשא את ראש" (שמות ל, יב), ראויין אלו שאברכם. **דבר אחר,** בְּהִתְאַסֵּף – בהתאספם יחד באגודה אחת ושלוש ביניהם הוא מלכם, ולא כשיש מחלוקת ביניהם (ספרי פיסקא שמו).

🕒 ביאור 🕒

בְּהִתְאַסֵּף. בהבנה פשוטה "ראשי" ע"ם" הם מנהיגי העם¹⁶⁹. ואולם רש"י מבאר כי אלו הם בני ישראל כולם, כמו שנאמר בציווי לספור את כל ישראל "כי תשא את ראש בני ישראל". כאשר מתאספים יחד כל אנשי העם, "יחד שבטי ישראל", מתוך קבלת עול מלכות ה' ("וַיְהִי בִישְׁרוֹן מֶלֶךְ") - הם נעשים כלי מקבל ברכה.

בפירוש השני ("דבר אחר") רש"י מדגיש את אחדות ישראל - שהיא הכוח הממליך את ה' על ישראל. אימתי הקדוש ברוך הוא מלך על עמו ("בִּישְׁרוֹן מֶלֶךְ")? בשעה שהם מתאספים באחדות, "יחד שבטי ישראל". וכאשר הם מאוחדים סביב מלכם בשלום ואחוזה הם ראויים לברכה.

🕒 עיון 🕒

בְּהִתְאַסֵּף. הביטוי "ראשי חשבון אסיפתם" המופיע ברש"י קשה להבנה, ונראה כי המילה "חשבון" מורה על העוצמה הנובעת מאסיפה של פרטים רבים יחד, המגיעה לסכום משתתפים גדול ורב. התאספות כל קצווי העם יחד מעצימה את היותם עם אחד המאוחד סביב מלכות ה' אחד - שאליו ראוי לצקת את הברכה עד העולם.

הפירוש הראשון מדגיש את קבלת כללות העם את עול מלכות ה', והפירוש השני מדגיש את חשיבותם של אחדות העם והשלום בין איש לרעהו. שני הפירושים יחד מרכיבים את התמונה השלמה - של אחדות המכוונת לקבלת עול מצוות.

169. וכך פירשו מפרשים רבים, אך רש"י נמנע מלפרש כך בגלל שביטוי זה מופיע בין "וַיְהִי בִישְׁרוֹן" בתחילת הפסוק לבין "שבטי ישראל" בסופו, משמע שלא מדובר רק בראשים אלא בכולם.

אונקלוס

ו יִחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמוּת וְיִהְיֶה מְתֵיו
 וּמִוֹתָא תִּנְיָנָא לֹא יָמוּת;
 וְיִקְבְּלוּן בְּנוֹהֵי אַחְסָנְתָּהוּן
 בְּמִנְיָנָהוּן.

מספר: ס

❧ רש"י ❧

(ו) יְחִי רְאוּבֵן. בעולם הזה. וְאַל יָמוּת. לעולם הבא, שלא יזכר לו מעשה בלֵהָה (על פי סנהדרין צב, א).

❧ ביאור ❧

יְחִי רְאוּבֵן. מה פשר הכפילות כפולה - בעולם הזה ובעולם הבא. בפסוק - "יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמוּת"? הלוא ומדוע היה ראובן זקוק לכפל ברכה? אם יחיה ראובן ודאי שלא ימות? רש"י משום שהוא עבר עבירה גדולה בשוכבו מבאר שראובן התברך בברכת חיים עם בלהה פילגש אביו.¹⁷⁰

❧ עיון ❧

יְחִי רְאוּבֵן. מה משמעות ברכת החיים "יְחִי רְאוּבֵן - בעולם הזה"? הלוא ענינו רואות שהוא כבר מת כדרך כל הארץ. ואם נאמר שמדובר בשבט ראובן המתברך כולו בחיות והמשכיות בעולם, איך נבין את "וְאַל יָמוּת - לעולם הבא"? הלוא הזכות לחיי העולם הבא איננה זכות שבטית אלא זכות אישית הנמדדת בכל אדם על פי מעשיו?

נראה שישנם רשעים, כנמרוד, אחאב והמלך אחז, ששמום נמחה מעולמנו. הם אינם נזכרים לשבח בעולם הזה, ואיש אינו קורא לבניו בשמותיהם. מה שאין כן ראובן, שלצד חטאו אי אפשר להתעלם מזכויותיו: הוא הציל את יוסף ממוות¹⁷¹, ו"פתח בתשובה תחילה"¹⁷², ואף שחטא חטא חמור, נבע חטאו מרצונו לתבוע את כבודה של אימו¹⁷³. על כן נשאר שמו של ראובן חקוק בתודעת ישראל, ורבים הם היהודים הקרויים בשמו. והואיל וראובן שב בתשובה שלמה הוא זכה לכפרה על

170. רש"י מביא בפרשת וישלח את דברי חז"ל שראובן לא שכב ממש עם בלהה אלא העביר את מיטתו של אביו מאוהל בלהה לאוהל של לאה אמו. ועיינו שם בפירושו מדוע היה מעשה זה חמור כל כך.

171. "וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיִּצְלָהוּ מִיָּדָם וַיֹּאמֶר לֹא נִכְנָו נַפְשִׁי. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים רְאוּבֵן אֶל תִּשְׁפְּכוּ דָם הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבַּר וַיֵּד אֶל תִּשְׁלַחוּ בּוֹ לְמַעַן הֲצִיל אֹתוֹ מִיָּדָם לְהַשְׁיבוֹ אֶל אָבִיו" (בראשית לו, כא-כב).

172. בראשית רבה פד, יט.

173. ראו רש"י על בראשית לה, כב, ד"ה "וַיִּשְׁכַּב".

אונקלוס

וְיָדָא לַיהוּדָה וַיֹּאמֶר קִבֵּיל יְיָ
 עֲלוּתִיָּה דִּיהוּדָה בְּמִפְקִיָּה
 לְקַדְבָּא וּלְעִמּוּיָּה תְּתִיבְנִיָּה
 בְּשָׁלָם; יְדוּהִי יַעֲבֹדֵן לַיהוָה
 פְּרַעְנוּתָא מִסְּנֵאוּהִי וְסָעִיד
 מִבְּעִיל דְּבָבָא הוּי לַיהוָה.

וְזֹאת לַיהוּדָה וַיֹּאמֶר שְׁמַע יְהוָה קוֹל
 יְהוּדָה וְאֶל-עַמּוֹ תִּבְיָאֵנוּ יְדֵיו רַב לֹא
 וְעֹזֶר מִצָּרָיו תַּהֲיֶה: פ שְׁנִי

עיון רש"י

וְיִהְיֶה מִתִּיּוֹ מִסְפָּר. נמנין במנין שאר אחיו, דוגמא היא זו כענין שנאמר
 "וישכב את בלהה ויהיו בני יעקב שנים עשר" (בראשית לה, כב), שלא יצא
 מן המנין.

עיון (המשך)

חטאו, ויש לו חלק לעולם הבא - "ואל ימות לעולם הבא"¹⁷⁴.

ביאור

וְיִהְיֶה מִתִּיּוֹ מִסְפָּר. פירושו
 אנשיו¹⁷⁵. בפרשת וישלח מסופר על
 חטאו של ראובן, אך מייד לאחר מכן,
 באותו הפסוק, מדגישה התורה: "וַיִּהְיוּ
 בְּנֵי יַעֲקֹב שָׁנִים עֶשְׂרִי". גם לאחר חטאו

נשאר ראובן בנו של יעקב אבינו -
 בניגוד לישמעאל בן אברהם ועשו בנו
 של יצחק שנדחו מהשושלת ואינם
 נחשבים חלק מעם ישראל.

עיון

וְיִהְיֶה מִתִּיּוֹ מִסְפָּר. התורה מעידה שחטאו של ראובן לא נבע מקלקול עמוק אלא
 מנפילה חד פעמית ברשת היצר, ולכן לא נדחה ראובן ממשפחת יעקב אבינו -
 והוסיף להיות חלק בלתי נפרד משבטי ישראל.

¹⁷⁴. פירוש זה על דברי רש"י שמעתי מבני הרב יחזקאל אלישמע.

¹⁷⁵. לדוגמה, "ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אתי להבאישני... ואני מתי מספר ונאספו עלי והכניני..."
 (בראשית לד, ל) - "מתי מספר - אנשים מועטים" (רש"י שם); "ונחרם את כל עיר מותם והנשים והטף"
 (דברים ב, לד) - "מתים - אנשים" (רש"י).

רש"י

(ז) וְזֹאת לַיהוּדָה. סמך יהודה לראובן מפני ששניהם הודו על קלקול שבידם, שנאמר "אשר חכמים יגידו וגו' להם לבדם וגו' ולא עבר זר בתוכם" (איוב טו, יח-יט). ועוד פירשו רבותינו, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמות יהודה מתגלגלים בארון מפני נדוי שקבל עליו, שנאמר "וחטאתי לאבי כל הימים" (בראשית מד, לב), אמר משה מי גרם לראובן שיודה יהודה וכו' (סוטה ז, ב).

ביאור

וזאת ליהודה. מדוע חרג משה מסדר השבטים והסמך את ברכת יהודה לברכתו של ראובן, ואף הדגיש את הקשר בין הברכות בוי"ו החיבור - "וזאת ליהודה"? רש"י מביא שני פירושים לפשר החריגה.

א. ראובן ויהודה חטאו שניהם בחטא חמור. ראובן שכב עם בלהה פילגש אביו, ויהודה שכב עם תמר כלתו כשחשבה לזונה - אך המאפיין החשוב יותר המשותף לשניהם הוא ששניהם זכו לחזור בתשובה:

❖ חכמינו זיכרונם לברכה למדו מן הפסוק "וַיָּשֶׁב רְאוּבֵן אֶל הַבּוֹר" (בראשית לז, כט) שבשעה שמכרו השבטים את יוסף היה ראובן עסוק בשקו ובתעניתו - בחזרה בתשובה על חטאו¹⁷⁶ ("וַיָּשֶׁב" - מלשון תשובה).

❖ כשגילה יהודה שתמר כלתו הרתה ממנו הוא הודה בחטאו ואמר: "צִדְקָה מִמֶּנִּי" (בראשית לח, כו).

ראובן ויהודה הורו לנו שניהם דרכי תשובה, ועל כן סמך משה את ברכותיהם זו לזו. רש"י מחזק את פירושו מדברי אליפז התימני, המוכיח את איוב ומציע לו לחזור בתשובה כפי שעשו יהודה וראובן: "אֲשֶׁר חֲכָמִים יִגִּדּוּ וְלֹא כִּחְדּוּ מַאֲבֹתָם. לָהֶם לְבָדָם נִתְּנָה הָאָרֶץ וְלֹא עָבַר זָר בְּתוֹכָם". וכך ביאר רש"י שם את הפסוק:

"חֲכָמִים" - יהודה וראובן, "יִגִּדּוּ" - הודו על פשעם, "וְלֹא כִּחְדּוּ מַאֲבֹתָם" - לא הסתירו את עוונם מאבותיהם, ועל כן "לָהֶם לְבָדָם נִתְּנָה הָאָרֶץ" - הם קיבלו את מלוא חלקם בירושית הארץ, "וְלֹא עָבַר זָר בְּתוֹכָם" - ברכותיהם בברכות משה נסמכו זו לזו, ושום שבט אחר ("זָר") לא חצץ ביניהם.

ב. הברכות נסמכו זו לזו משום שתהליכי התשובה של ראובן ויהודה היו כרוכים זה בזה. לפי פירוש זה אף שראובן חזר בתשובה בעת מכירת

◁

176. בראשית רבה פה. ועיינו בביאורנו על הפסוק בספר "בעקבות רש"י" על פרשת וישב.

❧ ביאור (המשך) ❧

יוסף, הוא לא גילה זאת לאיש. רק בשלב מאוחר יותר, לאחר ששמע את יהודה מודה ברבים על חטאו עם תמר, אזר אומץ והודה גם הוא על חטאו - כיהודה אחיו. זכות זו של יהודה - ששב בתשובה וגרם לאחיו לשוב בתשובה שלמה - הגנה על יהודה וזיכתה אותו בחיי העולם הבא. ומדוע נדרש יהודה לזכות מיוחדת? כשירדו בני יעקב למצרים לקנות אוכל תבע מהם יוסף השליט להוריד עימם את בנימין, אך יעקב אביהם סירב בכל תוקף. כשקלו כל הקיצין (והאוכל) דרש יהודה מאביו "שְׁלַחָה הַנֶּעֶר אֶתִּי וְנִקְוָמָה וְנִלְכָּה וְנַחֲיָה וְלֹא נָמוּת גַּם אֲנַחְנוּ

גַּם אֶתָּה גַּם טַפְנוּ. אֲנֹכִי אֶעְרְבֶנּוּ מִיָּדִי תִּבְקָשׁנוּ אִם לֹא הִבִּיאֲתִיו אֵלַיךְ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחֲטָאתִי לָךְ כָּל הַיָּמִים" (בראשית מג, ח-ט). יהודה הצהיר שהוא ערב לבנימין "כָּל הַיָּמִים", כלומר גם בעולם הבא¹⁷⁷, ואף שבנימין שב בשלום אל אביו לא זכה יהודה להגיע לעולם הבא, משום ש"קללת חכם אפילו בחנם היא באה" (מכות יא, א), ובכל ימי המדבר היו עצמותיו של יהודה מתגלגלות בארון. משה רבנו התפלל על יהודה לפני מותו ובירך אותו שבזכות התשובה שעשה ראובן בעקבותיו תימחה קללתו ויזכה גם הוא ככל אחיו לחיי העולם הבא.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וְזֹאת לַיהוּדָה. עיון על הפירוש הראשון

ראובן ויהודה התנו שתי דרכי תשובה: ראובן "פתח בתשובה תחילה"¹⁷⁸, כלומר היה הראשון שחזר בתשובה מיוזמתו, בלי שום גורם חיצוני שעודד אותו לעשות זאת. יהודה היה במעמד של נשיא בארץ כנען, ולבעל שררה קשה להודות בטעותו ולחזור בתשובה יותר מלאדם מן השורה. ענוותנותו והחלטתו להודות ברבים על חטאו מעידות על אומץ רוחני מרשים. אם כן, ראובן מלמד אותנו על מעלת היחיד החוזר בתשובה בכוחות עצמו, ויהודה מלמדנו שגם בעלי שררה מסוגלים לחזור בתשובה.

עיון על הפירוש השני

כדי להתמודד עם דברי חכמים ש"קללת חכם אפילו בחנם היא באה" - ושעל אף שיהודה החזיר את בנימין לאביו נמנעה ממנו הכניסה לעולם הבא - יש להבין מהי משמעות ה"חינם".

177. רש"י שם.

178. "וישב ראובן אל הבור - אמר לו הקדוש ברוך הוא מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה - ואתה פתחת בתשובה תחילה. חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה! ואיזהו זה הושע, שנאמר: שובה ישראל עד ה' אלוהיך" (בראשית רבה פד, יט).

🕊️ רש"י 🕊️

שְׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה. תפלת דוד ושלמה ואסא מפני הכושים, ויהושפט מפני העמונים, וחזקיה מפני סנחריב (ספרי וזאת הברכה שמח).

🕊️ עיון (המשך) 🕊️

אכן נראה שקללת חינוך מוחלטת שאין לה אחיזה במציאות לא תחול, כפי שביארו חכמינו בגמרא¹⁷⁹ את הפסוק "כִּצְפוֹר לָנוּד כְּדָרוֹר לְעוֹף בֶּן קָלֶלֶת חֲנָם לֹא תִבָּא" (משלי כו, ב)¹⁸⁰. אולם קללת יהודה - "אִם לֹא הִבִּיאֲתִי אֵלַיְךָ וְהִצַּגְתִּי לְפָנֶיךָ וְחָטֵאתִי לָךְ כָּל הַיָּמִים" (בראשית מג, ט) - איננה לגמרי "בחינם", שכן לולא חלקו במכירת יוסף למצרים לא הייתה משפחת יעקב מתגלגלת למצבה העגום. יהודה נשא אפוא באחריות כבדה, ואף שקיים את הבטחתו והשיב את בנימין נותרה בשמיים תביעה כלפיו על מעשיו שהביאו אותו להצהיר את הצהרתו.

ובזכות מה הצליח משה רבנו להתפלל עליו ולהכניסו לחיי העולם הבא? בזכות הלימוד שלימד את העולם על האפשרות לשוב אל ה' לאחר נפילה - הא ראיא שאחיו חזר בתשובה שלמה בעקבותיו. אדם המזכה את הרבים ראוי הוא שייכנס במחיצתו של ה' יתברך, כי "גדולה תשובה, שמגעת עד כיסא הכבוד" (ימא פו, א).

🕊️ ביאור 🕊️

של דוד המלך - "הוֹדוּ לַה' קְרָאוּ בְּשִׁמוֹ... וַיֹּאמְרוּ כָּל הָעָם אָמֵן וְהָלַל לַה'" (דברי הימים א טז, ח-לו) - תפילת הודיה ששזורה בה גם תחינה לה' שיושיענו מאויביו. ב. שלמה המלך התפלל תפילה ארוכה בעת חנוכת בית המקדש. נציין שני פסוקים מתפילתו הדומים לתפילות שאר המלכים: "בְּהִנָּגְךָ עִמָּךְ יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי אוֹיֵב אֲשֶׁר יִחָטְאוּ	שְׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה. "קוֹל יְהוּדָה" הוא תפילתו של יהודה, אך אין מדובר בתפילת יהודה עצמו או בתפילה כללית של שבטו, אלא בתפילתם המיוחדת של כמה מבני השבט - דוד ושלמה, אסא, יהושפט וחזקיהו: א. דוד המלך הרבה להתפלל, וספר התהלים מלא בתפילותיו. מדי יום בתפילת שחרית אנו פותחים את "פסוקי דזמרה" בתפילה ארוכה
--	---

179. במכות יא, א.

180. בפסוק זה ישנם קרי וכתוב. בגמרא נדרש הפסוק על פי הכתיב - "כִּצְפוֹר לָנוּד כְּדָרוֹר לְעוֹף בֶּן קָלֶלֶת חֲנָם לֹא תִבָּא", אך לפי הקרי נאמר בפסוק "כִּצְפוֹר לָנוּד כְּדָרוֹר לְעוֹף בֶּן קָלֶלֶת חֲנָם לֹא תִבָּא". וכך פירשו המפרשים על אתר את הקרי והכתיב: כמו הציפור הנוודת ממקום למקום כדי להשיג אוכל אך בסופו של דבר חוזרת אל קנה, כך קללת חינוך תשוב אל המקלל עצמו - "קָלֶלֶת חֲנָם לֹא תִבָּא". וכמו הדרור המתעופף בחופשיות ואינו מתיישב במקום קבוע - כך קללת חינוך לא תבוא אל המקולל - "קָלֶלֶת חֲנָם לֹא תִבָּא".

❧ רש"י ❧

וְאֵל עַמּוֹ תְּבִיאֵנּוּ. לשלום מפני המלחמה (ספרי וזאת הברכה שמח).

❧ ביאור (המשך) ❧

אֵין עִמָּךְ לְהִתְיַצֵּב... וְעַתָּה הִנֵּה בְנֵי עַמּוֹן וּמוֹאָב וְהָרָשָׁעִים אֲשֶׁר לֹא נָתַתָּה לְיִשְׂרָאֵל לָבוֹא בָּהֶם בְּבֶאֱם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כִּי סָרוּ מֵעֲלֵיהֶם וְלֹא הִשְׁמִידוּם. וְהִנֵּה הֵם גָּמְלִים עָלֵינוּ לָבוֹא לְגַרְשָׁנוּ מִיִּרְשָׁתְךָ אֲשֶׁר הוֹרֵשְׁתָּנוּ. אֶל־לֵהֲנוּ הֲלֹא תִשְׁפֹּט בָּם כִּי אֵין בָּנוּ כֹּחַ לִפְנֵי הַהֶמוֹן הָרֹב הַזֶּה הִבָּא עָלֵינוּ וְאֶנְחָנוּ לֹא נִדַּע מֶה נַעֲשֶׂה כִּי עָלֶיךָ עֵינֵינוּ" (דברי הימים ב כ, ו-יב).

ה. המלך חזקיהו התפלל לה' כשבא סנחריב מלך אשור להחרוב את ירושלים: "וַיִּתְפַּלֵּל חֲזַקְיָהוּ לִפְנֵי ה' וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יֹשֵׁב הַכְּרָבִים אַתָּה הוּא הָאֱלֹהִים לְבַדְּךָ לְכָל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ אַתָּה עֲשִׂיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ... וְעַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ הוֹשִׁיעֵנו נָא מִיָּדוֹ וּדְעוּ כָּל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ כִּי אַתָּה ה' אֱלֹהִים לְבַדְּךָ" (מלכים ב יט, טו-יט).

לך ושבנו אליך והודו את שמך והתפללו והתחננו אליך בבית הזה. ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת עמך ישראל והשבתם אל האדמה אשר נתת לאבותם" (מלכים א ח, לג-לד).

ג. אסא, נינו של שלמה המלך¹⁸¹, היה מלך צדיק, וכשיצא זרח הכושי למלחמה נגדו בצבא גדול התפלל אסא לה': "וַיִּקְרָא אֶסָא אֶל ה' אֱלֹהֵיו וַיֹּאמֶר ה' אֵין עִמָּךְ לַעְזוֹר בֵּין רַב לְאֵין כֹּחַ עֲזָרְנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אַתָּה אֵל יַעֲצֹר עִמָּךְ אֲנֹכִי" (דברי הימים ב יד, י).

ד. יהושפט בנו של אסא הלך גם הוא בדרך ה'. בימיו באו עמונים ומואבים להילחם בישראל, ויהושפט התפלל לישועה: "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ הֲלֹא אַתָּה הוּא אֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם וְאַתָּה מוֹשֵׁל בְּכָל מַמְלָכוֹת הַגּוֹיִם וּבִידֶךָ כֹּחַ וְגִבּוֹרָה

❧ ביאור ❧

הקודם: לאחר שבירך משה שה' ישמע לתפילות מלכי יהודה לדורותיהם ויצילם מאויביהם ("שָׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה"), הוא מוסיף שינצחו במלחמותיהם וישבו מהן בשלום למקומם - "וְאֵל עַמּוֹ תְּבִיאֵנּוּ".

וְאֵל עַמּוֹ תְּבִיאֵנּוּ. בתחילת הפסוק (דיבור המתחיל "וְזֹאת לַיהוּדָה") הזכיר רש"י את נידויו של יהודה בגלל מעשה יוסף, והיה מקום לפרש שבברכת "וְאֵל עַמּוֹ תְּבִיאֵנּוּ" מתברך יהודה שישבו בשלום לעמו בעולם הבא. רש"י אינו מפרש כך אלא ממשיך את רצף פירושו

181. בנו של אביה בן רחבעם בן שלמה.

רש"י

יָדְיוּ רָב לֹו. יריבו ריבו וינקמו נקמתו.
וְעֶזְרַם מִצְרֵי תְהִיָּה. על יהושפט התפלל על מלחמת רמות גלעד, "ויזעק
 יהושפט וה' עזרו" (דברי הימים ב יח, לא). דבר אחר, **שָׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה** –
 כאן רמז ברכה לשמעון מתוך ברכותיו של יהודה, ואף כשחלקו ארץ
 ישראל נטל שמעון מתוך גורלו של יהודה, שנאמר "מחבל בני יהודה
 נחלת בני שמעון" (יהושע יט, ט). ומפני מה לא ייחד לו ברכה בפני עצמו,
 שהיה בלבו עליו על מה שעשה בשטים, כן כתוב באגדת תהלים (ספרי
 וזאת הברכה שמח).

ביאור

הצדיקים, התחבר לאחאב מלך ישראל
 בקשרי נישואים והתפתה לצאת עימו
 למלחמה ברמות גלעד - בניגוד
 לנבואתו של נביא ה' מיכיהו בן ימלא.
 המלך אחאב מת במלחמה זו, אך
 יהושפט ניצל בזכות מעשיו הטובים.¹⁸³
 "וַיְהִי כִּרְאוֹת שָׁרֵי הָרֶכֶב אֶת יְהוֹשָׁפָט
 וְהָמָּה אָמְרוּ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל הוּא וַיִּסָּבּוּ עָלָיו
 לְהִלָּחֵם וַיִּזְעַק יְהוֹשָׁפָט וְה' עֲזָרוֹ וַיִּסִּיתֵם
 אֱלֹהִים מִמֶּנּוּ" (דברי הימים ב יח, לא).
 תפילת משה בברכת יהודה "וְעֶזְרַם מִצְרֵי
 תְהִיָּה" מכוונת ליהושפט, שבהצלחתו
 נאמר "וְה' עֲזָרוֹ".

ביאור החלק השני

בברכות משה מוזכרים רק אחד
 עשר שבטים, ונראה לכאורה ששבט
 שמעון לא זכה לברכה. רש"י מבהיר
 שברכתו של שמעון כלולה בברכת

יָדְיוּ רָב לֹו. רש"י מפרש את הביטוי
 התמוה והקצר "יָדְיוּ רָב לֹו" מלשון
 מריבה - שידיהם של מלכי יהודה
 לדורותיהם יהיו על העליונה בכל
 המלחמות עם אויביהם.¹⁸² לשון היחיד
 בביטוי, המכוונת ליהודה, כוללת בתוכה
 את כל מלכי יהודה לדורותיהם, וריבו
 ונקמתו של יהודה הם המלחמות
 שיילחמו מלכי יהודה למען עם ישראל
 - ויזכו לנצח בכולן.
וְעֶזְרַם מִצְרֵי תְהִיָּה. דברי רש"י
 מתחלקים לשניים:
 א. בירור למי מתייחסת התפילה
 "וְעֶזְרַם מִצְרֵי תְהִיָּה".

ב. התייחסות נוספת לתפילת "שָׁמַע
 ה' קוֹל יְהוּדָה".

ביאור החלק הראשון

יהושפט, שהיה ממלכי יהודה

182. בלשון ימינו משמש הביטוי "יָדְיוּ רָב לֹו" לתיאור אדם שמומחה בתחום מסוים.

183. "וַיֵּצֵא אֶל פָּנָיו יְהוָה בֶּן חֲנָנִי הַחֹזֶה וַיֹּאמֶר אֶל הַמֶּלֶךְ יְהוֹשָׁפָט הֲלָרָשָׁע לְעֹזֵר וּלְשֹׁנָאִי ה' תִּתְּנֶה וּבְזֹאת עָלֶיךָ
 קֶצֶף מִלִּפְנֵי ה'. אֲבָל דְּבָרִים טוֹבִים נִמְצְאוּ עִמָּךְ כִּי בַעֲרַת הָאֲשֵׁרוֹת מִן הָאָרֶץ וְהַכִּינוֹת לְבָבְךָ לְדֶרֶשׁ הָאֱלֹהִים"
 (דברי הימים ב יט, ב-ג).

אונקלוס

ח וללוי אמר תמיא ואוריא ח וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש
אלבישתא לגבר דאשתכח ח חסידך אשר נסיתו במסה תריבהו
חסיד קדמך, דנסייתהי ח על-מי מריבה:
בנסייתא והוה שלים

בַּחֲנֻתֶיהִי עַל מִי מִצֻּתָּא וְאַשְׁתַּכַּח מְהֵימָן.

❧ ביאור (המשך) ❧

יהודה, ורמוזה בפועל "שִׁמְעָה". לפי פירוש זה בברכת "שִׁמְעָה ה' קול יהודה" מברך משה את שני השבטים, שמעון ויהודה, שיצליחו במלחמותיהם, ואינו רומז רק למלחמות מלכי יהודה. ואין לתמוה שברכת שמעון כלולה בברכת יהודה, שכן בחלוקת הארץ נחל שבט שמעון את נחלתו בתוך נחלת שבט

יהודה, כמפורש בספר יהושע: "מִחֶבֶל בְּנֵי יְהוּדָה נַחֲלַת בְּנֵי שִׁמְעוֹן כִּי הָיָה חֶלֶק בְּנֵי יְהוּדָה רֹב מֵהֶם וַיִּנְחֲלוּ בְנֵי שִׁמְעוֹן בְּתוֹךְ נַחֲלָתָם". ומדוע לא זכה שמעון בברכה מפורשת? משום ששבטו חטא בזנות עם בנות מואב והביא מגפה קשה על ישראל.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וְעֶזְרַיִם מִצְרֵי תְהֵיָה. תפילת יהושפט להצלה ממואב כלולה במילים "שִׁמְעָה ה' קול יהודה", לצד תפילותיהם של שלמה, אסא וחזקיהו, ואילו המלחמה ברמות גלעד רמוזה במילים "וְעֶזְרַיִם מִצְרֵי תְהֵיָה". מדוע חילקה התורה את התפילה על מלחמות יהושפט לשני ביטויים שונים? נראה שיש שני הבדלים מהותיים בין שתי התפילות: א. מלחמת יהושפט בעמונים ובמואבים הייתה מלחמה בברכת ה', ותפילתו נענתה במלואה: "לֹא לָכֶם לְהִלָּחֵם בְּזֹאת הַתִּיַּצְבוֹ עִמָּדוֹ וְיָרָאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה' עִמָּכֶם יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם אֶל תִּירָאוּ וְאֶל תַּחַתּוֹ מָחָר צָאוּ לִפְנֵיהֶם וְהָיָה עִמָּכֶם" (שם כ, יז). לעומת זאת המלחמה ברמות גלעד נעשתה בניגוד לדבר ה' בפי נביאו. יהושפט סיכן את עצמו ואת לוחמיו ללא הצדקה - ורק כשנקלע לסכנה ממשיית התפלל לה' שיעזרהו ויצילהו.

ב. תפילת יהושפט במלחמה הייתה תפילה פרטית לה' שיסיט את רודפיו מעליו, בשונה משאר כל התפילות שהיו למען הכלל. ואף שתפילתו נענתה, אין מקומה עם התפילות על הכלל.

רש"י

(ח) וללוי אָמַר. ועל לוי אמר.

תַּמְיֵךְ וְאוֹרֵיךְ. כלפי שכינה הוא מדבר.

ביאור

וּלְלֵוִי אָמַר. בדרך כלל מילת היחס "ל" משמשת במובן "אל", אך כאן פירושה "על"¹⁸⁴. דברי משה נאמרים על שבט לוי, כפי שמפרט רש"י בהמשך הפסוק, ולא בפנייה ישירה אליו.

תַּמְיֵךְ וְאוֹרֵיךְ. ברכתו של לוי פותחת במילים "וּלְלֵוִי אָמַר תַּמְיֵךְ וְאוֹרֵיךְ לְאִישׁ חֲסִידְךָ", ונראה לכאורה שתוכן הדברים מופנה לשבט לוי. רש"י מבהיר כי באומרו "תַּמְיֵךְ וְאוֹרֵיךְ לְאִישׁ חֲסִידְךָ" פונה משה לשכינת ה' ואומר כי התומים והאורים ראויים הם לשבט לוי, שהם חסידיו של ה'.

האורים והתומים מופיעים בציווי על בגדי הכהן הגדול בפרשת תצווה: **וְהָיָה כְּשֶׁיִּשְׁכַּח לְלֵוִי אֶת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל הַזֶּה** (ויקרא 40:30).

וְנָתַתְּ אֶל חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת הָאוֹרִים וְאֶת הַתְּמִיִּם (שמות כח, ל), וביאר רש"י שם: "הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החשן שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו". שם ה' היה חרוט על החושן, וכשביקש הכהן הגדול לדעת מה לעשות במקרים מסוימים הוא היה שואל את ה' ומקבל תשובה דרך הארת האותיות באבני החושן. "הָאוֹרִים" מבטאים בשמם את דרך קבלת התשובה - בהארת האותיות, ו"הַתְּמִיִּם" מבטאים את שלמות המענה, המאפשרת לכהן לכלל את צעדיו בדרך השלמה והתמימה.

עיון

וּלְלֵוִי אָמַר. דיוק זה נכון גם לגבי שאר השבטים, והואיל ולוי הוא הראשון שברכתו פותחת בדרך זו הבהיר זאת רש"י כעת¹⁸⁵. ומדוע בחרה התורה בביטוי מטעה המשתמע לשני פנים? משום שכל שבט צריך להרגיש שהברכה נאמרת ישירות אליו - ולא רק עליו.

תַּמְיֵךְ וְאוֹרֵיךְ. בפרשת תצווה הוקדמו האורים לתומים - "אֶת הָאוֹרִים וְאֶת הַתְּמִיִּם", ואילו כאן הוקדמו התומים לאורים - "תַּמְיֵךְ וְאוֹרֵיךְ". מדוע?

הארת האותיות באמצעות האורים הייתה האמצעי להבנת התכלית - הדרך התמימה שבה יש לנהוג על פי ה'. בשעת העשייה קדם האמצעי לתכלית, אך

184. כמו למשל בבקשת אברהם אבינו משרה בבואם לגר: "אֲמָרִי לִי אָחִי הוּא" (בראשית כ, יג) - שפירושו אמרי עלי שאני אחיך.

185. אומנם גם בברכת יהודה נאמר "וְזֹאת לַיהוּדָה", אך שם ברור כי מדובר על יהודה. לעומת זאת הניסוח "וּלְלֵוִי אָמַר" (וכמוהו בשאר השבטים) נראה כפנייה ישירה, ולכן היה חשוב להבהיר כאן את משמעותו.

❧ רש"י ❧

אֲשֶׁר נִסִּיתוּ בְּמִסָּה. שלא נתלוננו עם שאר המלינים.
תְּרִיבֵהוּ וּגו'. כתרגומו. דבר אחר תריבהו על מי מריבה נסתקפת לו לבוא
 בעלילה, אם משה אמר "שמעו נא המורים" (במדבר כ, י), אהרן ומרים מה
 עשו (ספרי וזאת הברכה שמת).

❧ עיון (המשך) ❧

בברכת שבט לוי, הממונה על הנהגתו הרוחנית של העם, יש להקדים את המהות
 לאמצעי. את הוראות ה' התמימות יזכה שבט לוי להורות לישראל באמצעות "תִּמְיָךְ
 וְאוֹרֶיךָ".

❧ ביאור ❧

אֲשֶׁר נִסִּיתוּ בְּמִסָּה. כשנסעו בני ישראל ממדבר סין והגיעו לרפידים הם נתקלו בניסיון קשה: "וַאֲיֵן מַיִם לְשָׁתוֹת הָעָם" (שמות יז, א). בני ישראל התלוננו ורבו עם משה, וה' ציווה את משה להכות בצור - ומן הצור יצאו מים להשקות את העדה. בעקבות האירוע נקרא המקום "מִסָּה וּמְרִיבָה" - "על ריב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת ה' לֵאמֹר הִישׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין" (שם פסוק ז). ברכת משה מגלה כי שבט לוי, בניגוד לשאר השבטים, עמד בניסיון במסה ומריבה ולא השתתף במרד העם ובתלונותיו.

תְּרִיבֵהוּ וּגו'. כשהגיעו ישראל למדבר צין מתה מרים, כמסופר בפרשת חוקת, ושוב - "וְלֹא הָיָה מַיִם לַעֲדָה" (במדבר כ, ב)¹⁸⁶. בני ישראל הצמאים למים רבו עם משה ואהרן וטענו כלפיהם טענות קשות, ובתגובה ציווה ה' את משה ואהרן להקהיל את העם ולדבר אל הסלע - ומן הסלע יצאו מים. משה ואהרן הקהילו את העדה, אך במקום לדבר אל הסלע פנה משה רבנו אל העם ואמר: "שִׁמְעוּ נָא הַמְּדַבְּרִים הָמָן הַסֵּלַע הַזֶּה נֹצֵיץ לָכֶם מַיִם" (פסוק י), ולאחר מכן היכה את הסלע במטהו: <

❧ עיון ❧

אֲשֶׁר נִסִּיתוּ בְּמִסָּה. רש"י אינו מפרט מאין לומדים שבני לוי לא השתתפו במרד. ייתכן שפסוקנו זה הוא המקור, וייתכן שיש רמז בפרשייה עצמה שלא כולם השתתפו במרד: בתחילת הפרשייה נאמר "וַיִּסְעוּ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר סִין" (פסוק א) - כולם כולל כולם, ואילו בהמשך נאמר "וַיִּרֶב הָעָם עִם מֹשֶׁה" (פסוק ב) - "הָעָם" ולא כל העם. פסוקנו מגלה כי השבט שלא היה שותף למרי ושמר אמונים למשה הוא שבט לוי.

186. וראו רש"י שם: "ולא היה מים לעדה - מכאן שכל מ' שנה היה להם הבאר בזכות מרים".

❧ ביאור (המשך) ❧

"וַיֹּרֶם מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיַּךְ אֶת הַסֵּלַע בְּמִטָּהּ פַּעַמִּים וַיֵּצְאוּ מִיָּם רַבִּים וַתֵּשֶׁת הָעֵדָה וּבְעֵינֵיהֶם" (פסוק יא). תגובת ה' לא איחרה לבוא: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאַל אַהֲרֹן יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱלֵה הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם" (יב).

כעת, בברכת לוי, אומר משה לה' "תְּרִיבֶהוּ עַל מִי מְרִיבָה", ולכאורה משתמע מדבריו שה' רב עם שבט לוי במי מריבה. הבנה זו איננה הגיונית, שכן במי מריבה העם הוא שרב עם משה. מהו אפוא פשר הביטוי "תְּרִיבֶהוּ עַל מִי מְרִיבָה"? רש"י מביא שני פירושים: א. לפי פירושו של אונקלוס, "תְּרִיבֶהוּ עַל מִי מְרִיבָה" רומז שבני לוי לא השתתפו במרד של מי מריבה: "בְּחִנְתֵּהּ עַל מִי מִצּוֹתָא וְאַשְׁתַּכַּח מִהֵמָּן" - בחנתם על מי מריבה ונמצאו

ב. לפי הפירוש השני הפועל "תְּרִיבֶהוּ" מבטא האשמה חסרת בסיס כלפי אהרן הכהן (ולא כלפי שבט לוי כולו). משה רבנו פונה בביכול לה' בטענה שהעליל עלילה על אהרן והעניש אותו על לא עוול בכפו, שכן אף שמשה רבנו חטא לבדו בהכאת הסלע נענש אהרן עימו. "נסתפקת" פירושו העללת, כפי שתרגם אונקלוס על המוציא שם רע על אשתו "וְשֵׁם לָהּ עֲלִילַת דְּבָרִים" (דברים כב, יד) - "וְיִשְׁוִי לָהּ תִּסְקָפִי מֵלֵין"¹⁸⁷.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

תְּרִיבֶהוּ וגו'. פירושו של אונקלוס לבדו אינו מספק, הן משום שהדברים לא נכתבו במפורש¹⁸⁸ הן משום ש"תְּרִיבֶהוּ" מורה על מריבה ולא על ניסיון, אך שני הפירושים יחד משלימים זה את זה: הביקורת בפסוק מופנית רק לשבט לוי ולא לכלל ישראל ("וּלְלֵוִי אָמַר"), ומשמע שמדובר בחטא שהוא חטא לבדו - חטא ההכאה בסלע ביד משה ואהרן, המייצגים את שבט לוי. מכאן ששבט לוי לא התלונן עם כלל ישראל, ואף על פי כן נמתחה עליו ביקורת משום שמנהיגיו לא צייתו לה' יתברך.

187. וכן תרגם אונקלוס את דברי אחי יוסף "עַל דְּבַר הַכֶּסֶף הָשֵׁב בְּאַמְתַּחְתֵּינוּ בְּתַחֲלָה אֲנַחְנוּ מוֹבָאִים לְהַתְגַּלַּל עֲלֵינוּ וְלְהַתְנַפֵּל עֲלֵינוּ" (בראשית מג, יח) - "לְאַתְרִבְרָבָא עֲלֵנָא וְלְאַסְתִּקְפָּא עֲלֵנָא".
188. ונראה שרש"י רמז למסורת קיימת שעליה נשען אונקלוס בפירושו.

אונקלוס

ט דַעַל אָבוּהִי וְעַל אִמִּיה
 לֹא רַחִים כִּד חָבוּ מִן דִּינָא
 וְאַפִּי אַחוּהִי וּבְנוּהִי לֹא
 נָסִיב, אֲרִי נָטְרוּ מִטָּרַת
 מִימְרָךְ וּקְיָמָךְ לֹא אֲשַׁנְיָאוּ.

ט הָאֵמֶר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רִאִיתִי
 וְאֶת־אֲחִיו לֹא הִפִּיר וְאֶת־בְּנוֹ לֹא יָדַע
 כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתְךָ וּבְרִיתְךָ יִנְעֲרוּ:

עיון (המשך)

ועדיין הביטוי "תְּרִיבָהוּ" משונה, שכן לכאורה ה' לא רב עם משה אלא משה "רב" עם ה' בחוסר הציות לציוויו. על כן נראה שבעומק הדברים התורה רומזת שחטאו של משה רבנו היה חטא זעיר. הוא עמד לפני המוני אנשים מתוסכלים וממורמרים, ובצוק העיתים טעה והיכה במקום לדבר. היטפלות לדבר פעוט שכזה גורמת לתחושה של עלילה שנועדה לייצר ריב - "תְּרִיבָהוּ" על קטנות. אכן זהו חלקם של הצדיקים הקרובים לה', שהקדוש ברוך הוא מדקדק עימם כחוט השערה¹⁸⁹, ועל אף חומרת הדין הם מקבלים את הגזירות בהכנעה גמורה ומוכיחים את נאמנותם המוחלטת לה' יתברך.

אומנם יש לציין כי דברי האגדה המובאים ברש"י מבדילים בין משה רבנו לאהרן הכהן. משה רבנו, אף שבן לוי הוא, איננו מייצג את שבט לוי - מפאת היותו נציג ה' בישראל ובעולם, ולפיכך "תְּרִיבָהוּ עַל מִי מְרִיבָה" מורה על עונשו של אהרן הכהן לבדו. אהרן הכהן שימש במשך כל חייו גשר בין עם ישראל למשה רבנו. מצד אחד הוא היה אחיו של משה ושותפו למנהיגות ולהנהגת הניסים, ומתוך כך נשא עימו באחריות לטעותו היחידה במי מריבה, ומצד שני הוא ייצג את עם ישראל דרך שבטו, שבט לוי. גם דברי ה' שנאמרו למשה עברו אל העם מפיו של אהרן - "וְדַבֵּר הוּא לָךְ אֶל הָעָם וְהָיָה הוּא יְהִי לָךְ לִפְהָ וְאַתָּה תִּהְיֶה לוֹ לְאֱלֹהִים" (שמות ד, טז). לא בכדי נמנה אהרן הכהן עם שבעת הרועים שקמו לישראל, כי בלעדיו לא הייתה תורתו של משה יכולה להגיע לישראל.

189. "וּסְבִיבִיו נְשַׁעְרָה מֵאֵד (תהלים נ, ג) - מלמד שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם סביביו אפילו כחוט השערה" (בבא קמא נ, א).

רש"י

(ט) **הָאֵמֶר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִיו**. כשחטאו בעגל ואמרתי "מי לה' אלי" (שמות לב, כו), נאספו אלי כל בני לוי וצויתים להרוג את אבי אמו והוא מישראל, או את אחיו מאמו, או את בן בתו, וכן עשו. ואי אפשר לפרש אביו ממש ואחיו מאביו וכן בניו ממש, שהרי לויים הם ומשבט לוי לא חטא אחד מהם שנאמר כל בני לוי (יומא סו, ב).

ביאור

הָאֵמֶר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִיו. רש"י מייחס פסוק זה להימנעותם של בני לוי מלחטוא בחטא העגל בניגוד לשאר אחיהם בית ישראל, כפי שלמדו חכמינו זיכרונם לברכה ממאמר הפסוק "וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו כָּל בְּנֵי לֵוִי". בפרשת כי תשא מסופר שאחרי חטא העגל ביקש משה רבנו מתנדבים להרוג את החוטאים בחטא העגל, ושבט לוי התגייס כולו לביצוע המלאכה הקשה:

"וַיַּעֲמֵד מֹשֶׁה בְּשַׁעַר הַמִּחָנָה וַיֹּאמֶר מִי לַה' אֵלַי וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו כָּל בְּנֵי לֵוִי. וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימוּ אִישׁ חֶרְבּוֹ עַל יָרְכוֹ עֲבְרוּ וְשׁוּבוּ מִשַּׁעַר לְשַׁעַר בַּמִּחָנָה וְהָרְגוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְאִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת קָרְבּוֹ. וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי לֵוִי כְּדִבַּר מֹשֶׁה וַיַּפֵּל מִן הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא כֶּשֶׁלֶשֶׁת אֲלָפֵי אִישׁ. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֵלָאוּ יָדְכֶם הַיּוֹם לַה' כִּי אִישׁ בָּבְנוּ וּבְאָחִיו וּלְתֵת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה" (שמות לב, כו-כט).

משה רבנו משבח את בני לוי שמילאו את צו ה' ועל אף הקושי הנורא שבדבר הרגו את כל החוטאים, כולל בני משפחותיהם: "הָאֵמֶר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִיו וְאֶת אָחִיו לֹא הִכִּיר וְאֶת בְּנָיו לֹא יָדַע". הפסוק מעורר שתי קושיות מהותיות:

א. מקובלנו שהנשים לא עבדו בחטא העגל¹⁹⁰, ואכן הציווי להרוג את החוטאים כלל רק את הזכרים: "וְהָרְגוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְאִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת קָרְבּוֹ". למי אפוא התכוון משה באומרו "הָאֵמֶר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִיו"?

ב. אם אכן כל בני לוי לא חטאו, כיצד ייתכן שנצטוו להרוג את בני משפחותיהם? כיצד נאמר בשבחים "הָאֵמֶר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִיו וְאֶת אָחִיו לֹא הִכִּיר וְאֶת בְּנָיו לֹא יָדַע"? האומנם כל הללו אינם בני שבטם?

חכמינו זיכרונם לברכה נדרשו לשאלות אלו, והשיבו על שתיהן:

א. הביטוי "לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ" אינו כולל

190. ראו פרקי דרבי אליעזר מה; תנחומא כי תשא יט.

❧ רש"י ❧

כִּי שָׁמְרוּ אֶמְרָתְךָ. "לא יהיה לך אלהים אחרים" (שמות כ, ב).
וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ. ברית מילה, שאותם שנולדו במדבר – של ישראל לא מלו
את בניהם, והם היו מולין ומלין את בניהם (ספרי בהעלותך סז).

❧ ביאור (המשך) ❧

את אביו ואת אימו ממש, אלא את ילדה כשהייתה נשואה לאיש אחר
אבי-אימו, כלומר סבו – שלא היה שאינו משבט לוי, ו"בְּנֵיו" הם בני בתו
משבט לוי. שנישאה לישראל – והריהם ישראלים.
ב. "אֶחָיו" הם אחים למחצה, שאימו

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

הָאֵמֶר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִיו. התגייסות כל שבט לוי המפורשת בתורה
מחזקת את הנחת היסוד ששבט לוי לא השתתף במרידות השונות – ועל כך משבח
אותו משה רבנו בברכתו.

❧ ביאור ❧

כִּי שָׁמְרוּ אֶמְרָתְךָ. מהי "אֶמְרָתְךָ"? כשאר אחיו בית ישראל לעבוד לאל
שבני לוי שמרו? באיזו אמרה מדובר? שיצרו במו ידיהם.
אין מדובר בציווי הפרטי שניתן לבני לוי וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ. לאחר השבח לבני
להרוג את החוטאים בעגל, שעליו דובר לוי אשר שמרו את אמרת ה' ולא עבדו
כבר בצלע הקודמת, אלא בציווי שניתן עבודה זרה מגלה משה רבנו זכות
לכל עם ישראל בסיני שלא לעבוד נוספת של שבט לוי – שקיימו מצוות
אלוהים אחרים. בחטא העגל הוכיח ברית מילה בעודם במצרים.
שבט לוי את נאמנותו לה', ולא התפתה

❧ עיון ❧

וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ. כמה וכמה בריתות כרת הקדוש ברוך הוא עם עמו, אך בדרך כלל
המילה "בְּרִית" כשלעצמה מתייחסת לברית המילה, שכן בפרשיית המילה (בראשית
יז) היא מופיעה בהטיותה השונות שלוש עשרה פעמים.

אונקלוס

יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵינוּ דִּילְפִּין דִּינָךְ
לִיעֲקֹב וְאִזְרִיתֵךְ לְיִשְׂרָאֵל;
יִשְׁוֹן קְטָרֶת בְּסִמִּין קְדָמְךָ
וְגִמִּיר לְרַעְיָא עַל מַדְבַּחְךָ.

יִזְרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לִיעֲקֹב וְתוֹרֶתְךָ
לְיִשְׂרָאֵל יִשְׁמֹו קְטֹרֶת בְּאַפְּךָ וְכִלִּיל
עַל־מִזְבֵּחְךָ:

רש"י

(י) יִזְרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ. ראויין אלו לכך.
וְכִלִּיל. עולה (יומא כו, א).

ביאור

יִזְרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ. לכאורה לשון העתיד בפסוק ("יזרו") מנבאת את העתיד ומבשרת שבני לוי יהיו מורים בישראל. רש"י מדייק שאין מדובר במצב עתידי נתון ומוחלט, אלא שבזכות מעלותיהם של הלוויים אשר נמנו בפסוק הקודם הם ראויים ללמד תורה לישראל. זכות זו איננה אוטומטית - וכדי לממשה יידרשו בני לוי ללמוד הרבה תורה.¹⁹¹ וְכִלִּיל. המילה "כִּלִּיל" בפסוק היא כינוי לקורבן עולה. העולה היא הקורבן היחיד המוקטר על המזבח בשלמותו - כליל - ושום חלק בו אינו ניתן לכוהנים או למקריב הקורבן.

עיון

יִזְרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ. מלכתחילה לא נועד שבט לוי להיות מורה ההוראה בישראל, שכן עבודת המשכן וההנהגה הרוחנית בישראל יועדה לבכורות. ייעוד זה עבר לשבט לוי בזכות נאמנותם לה'. וְכִלִּיל. ייחודו של קורבן העולה המוקדש כל כולו לה' מאפיין גם את שבט לוי, שזכה בתפקידו בשל דבקו המוחלט בה'. נראה שמשום כך בחרה התורה לקרוא כאן לעולה "כִּלִּיל".

191. לדעת המזרחי רש"י מדגיש ש"יזרו" מתייחס לעתיד - "ראויין אלו לכך" - כדי למנוע הבנה מוטעית שהפסוק ממשיך לפרט את זכויות העבר של הלוויים (שהזכויות אלו דבר ה' לישראל כבר במצרים, כמובא במדרשים). ונמנעתי מלפרש כך הואיל ו"יזרו" הוא פועל בעתיד, ואין סיבה לטעות ולפרשו כאילו דן במה שקרה בעבר. וה' יצילני משגיאות.

אונקלוס

יֵא בְּרִיךְ יְיָ נִכְסוֹהִי וְקָרְבָּן יְדוּהִי קָבִיל בְּרַעְוָא; תִּבְרַח חֲרָצָא דְסִנְאוֹהִי וְדִבְעָלִי דִבְבוּהִי דְלֹא יְקוּמוּן.
 יֵא בְּרִיךְ יְיָ הוֹה חִילוֹ וּפְעֵל יָדָיו תִּרְצָה מִחֵץ מִתְנִים קָמִיו וּמִשְׁנָאוֹ מִן יְקוּמוּן: ס

❧ רש"י ❧

(יֵא) מִחֵץ מִתְנִים קָמִיו. מחץ קמיו מכת מתנים, כענין שנאמר "ומתניהם תמיד המעד" (תהלים סט, כד), ועל המעוררין על הכהונה אמר כן. דבר אחר ראה שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם היונים והתפלל עליהם, לפי שהיו מועטים י"ב בני חשמונאי ואלעזר כנגד כמה רבבות, לכך נאמר ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה.

❧ ביאור ❧

מִחֵץ מִתְנִים קָמִיו. רש"י מבאר תחילה את הביטוי "מִחֵץ מִתְנִים קָמִיו", ולאחר מכן מביא שתי אפשרויות מי הם "קָמִיו" שאליהם מתייחס הפסוק.
חלק ראשון - פירוש הביטוי
 מה פשר הביטוי? למי מתייחס הפועל "מִחֵץ" - ל"מִתְנִים" או ל"קָמִיו"? רש"י מבאר כי משה מברך את שבט לוי שה' ימחץ את הקמים עליהם באמצעות מכת מותניים. חיזוק לדבריו מביא רש"י מתפילת דוד המלך לה' שיצילנו מצורריו - המעידה שמעידת המותניים היא הגורמת לנפילה: "תַּחֲשַׁכְנָה עֵינֵיהֶם מִרְאוֹת וּמִתְנֵיהֶם תָּמִיד הַמֶּעַד".
חלק שני - מי הם "קָמִיו"
 הצעה ראשונה - "קָמִיו" הם קורח ועדתו שנקהלו על משה ואהרן וטענו כלפיהם: "רַב לָכֶם פִּי כָל הָעֵדָה כָּלֶם קִדְּשִׁים וּבִתּוֹכֶם ה' וּמִדּוּעַ תִּתְּנֶנּוּ עַל קֶהֱל ה'?" (במדבר טז, ג) - והקב"ה כילה אותם. לפי פירוש זה הפסוק עוסק באירוע שאירע בעבר, כאילו נכתב 'מִחֵץ מִתְנִים קָמִיו', בקמץ תחת המ"ם.
 הצעה שנייה - "קָמִיו" הם היוונים שיקומו על ישראל. לפי פירוש זה הפסוק עוסק בעתיד, ובו נבואה על מלחמת השחרור שייזמו החשמונאים בני שבט לוי - מלחמה שתסתיים בניצחון המעטים על הרבים ותנוצח לעד כנס חנוכה.

❧ עיון ❧

מִחֵץ מִתְנִים קָמִיו. האפשרות הראשונה אינה מספקת לבדה, שכן קורח, מנהיג

🕊️ רש"י 🕊️

וּמִשְׁנָאִיו מִן יְקוֹמוֹן. מחץ קמיו ומשנאיו מהיות להם תקומה.

🕊️ עיון (המשך) 🕊️

המערערים על הכהונה, היה בעצמו משבט לוי - ולא ערער על בחירת שבט לוי אלא בעיקר על בחירת אהרן ובניו לשמש בכהונה.

🕊️ ביאור 🕊️

וּמִשְׁנָאִיו מִן יְקוֹמוֹן. משה מתפלל מחדש ולהשתקם. "מחץ... מן יקומו" כי הניצחון על השונאים הקמים על שבט לוי לא יהיה ניצחון חד פעמי אלא ניצחון מוחץ שלא יאפשר להם לקום תקומה.

🕊️ עיון 🕊️

וּמִשְׁנָאִיו מִן יְקוֹמוֹן. מרד קורח הוכרע, ומעמד הכהונה התבסס ללא סייג בעם ישראל. לאורך כל הדורות נושאים הכהנים את כפיהם מדי שבת בשבתו ומברכים את ישראל, והכהנים והלוויים זוכים תמיד לעלות ראשונים בקריאת התורה. אומנם היו במהלך ההיסטוריה ניסיונות מקומיים לערער על הכהונה, אך הם לא צלחו. לדוגמה, מסופר על המלך עוזיהו, מלך צדיק ולוחם עז למען ישראל, שבערוב ימיו גבה ליבו והוא ביקש להקטיר קטורת ככוהן גדול. ואולם שאיפתו לא התממשה ולא הצליחה לקעקע את הזכות המוקנית לכהנים: **"וַיַּעֲמֵדוּ עַל עֲזִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ לוֹ לֹא לָךְ עֲזִיָּהוּ לְהִקְטִיר לַה' כִּי לַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן הַמִּקְדָּשִׁים לְהִקְטִיר צֵא מִן הַמִּקְדָּשׁ כִּי מַעֲלָתָּ... וַיִּזְעַף עֲזִיָּהוּ וַיִּבְדֹּד מִקְטֶרֶת לְהִקְטִיר וַבִּזְעָפוֹ עִם הַכֹּהֲנִים וְהַצִּרְעָתָ זָרְחָה בְּמִצְחוֹ לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים בְּבֵית ה' מַעַל לְמִזְבֵּחַ הַקְטֹרֶת"** (דברי הימים ב כו, יח-יט).

גם ניצחון החשמונאים על יוון היה סופי, ואיום היוונים על ממלכת ישראל נעלם מן העולם. ואף שהיו לדאבוננו גלויות נוספות - ניסיונם של היוונים לעקור את התורה מִישראל לא צלח. אימפריית יוון איננה קיימת עוד, ואילו ישראל ותורתו חיים וקיימים ומתעצמים. זוהי זכותם של החשמונאים שהפיחו בנשמת עם ישראל מסירות נפש למען קיום התורה.

אונקלוס

יב לְבַנְיָמִן אָמַר רְחִימָא דִּי
יִשְׂרָאֵל לְרַחֲצָן עֲלוּהִי יְהִי
מִגִּין עֲלוּהִי כָּל יוֹמָא
וּבְאַרְעֵיהּ תִּשְׁרִי שְׂכִינְתָּא.

יב לְבַנְיָמִן אָמַר יְהוָה יִשְׁכֵּן לְבֶטֶח
עָלָיו חֲפָץ עָלָיו כָּל־הַיּוֹם וּבֵין כִּתְפוֹ
שָׁכֵן: ס שלישי

רש"י

(יב) לְבַנְיָמִן אָמַר. לפי שברכת לוי בעבודת הקרבנות ושל בנימין בבנין בית המקדש בחלקו סמכן זה לזה, וסמך יוסף אחריו, שאף הוא משכן שילה היה בנוי בחלקו, שנאמר "וימאס באהל יוסף" וגו' (תהלים עח, סז). ולפי שבית עולמים חביב משילה לכך הקדים בנימין ליוסף (יומא יב, א).

ביאור

לְבַנְיָמִן אָמַר. לאחר ברכתו של ראובן הבכור בירך משה את יהודה מנהיג ישראל, הבן הרביעי, שכמו ראובן אחיו הורה דרכי תשובה לישראל. בברכתו של יהודה נכללה גם ברכת שמעון, הבן השני, ואחריו הגיע תורו של לוי, הבן השלישי. לכאורה היה מן הראוי, לאחר ברכת לוי, להמשיך לפי הסדר ולברך את דן, הבן החמישי. מדוע אפוא דילגה התורה לברכתו של בנימין, צעיר הבנים?

רש"י מבאר כי ברכת בנימין נסמכה לברכת לוי בשל בית המקדש המהביר ביניהם: בית המקדש עתיד לשכון בחלקו של בנימין, ושבט לוי הוא האחראי על עבודת המקדש. מסיבה זו נסמכה גם ברכת יוסף לברכת לוי ובנימין - שכן יוסף זכה שהמשכן ישכון

בשילה הנמצאת בנחלתו במשך תקופה ארוכה. ומדוע קדמה ברכת בנימין לברכת יוסף? משכן שילה היה המרכז הרוחני של עם ישראל בארץ ישראל במשך 369 שנה, החל מ-14 שנה לאחר כיבוש הארץ, אך קדושתו הייתה זמנית. משנבנה בית המקדש בירושלים בימי שלמה המלך הפכה ירושלים לעיר הנצח, והקדושה לא סרה ממנה לעולם. מאחר שקדושת המשכן פחותה מקדושת המקדש, כדברי המשורר "וַיִּמָּאֵס בָּאֵהֶל יוֹסֵף וּבִשְׁבֶט אֶפְרַיִם לֹא בָחַר. וַיִּבְחַר אֶת שֵׁבֶט יְהוּדָה אֶת הָרַ צִיּוֹן אֲשֶׁר אָהֵב" (תהלים עח, סז-סח), קדמה ברכת בנימין לברכת יוסף - שלא כסדר לידתם.

רש"י

חֲפֵץ עָלָיו. מכסה אותו ומגין עליו.

כָּל הַיּוֹם. לעולם משנבחרה ירושלים לא שרתה שכינה במקום אחר (מכילתא בא מסכתא דפסחא א).

וּבֵין כְּתִיפָיו שָׁכַן. בגובה ארצו היה בית המקדש בנוי, אלא שנמוך עשרים ושלש אמה מעין עיטם, ושם היה דעתו של דוד לבנותו, כדאיתא בשחיטת קדשים¹⁹² (זבחים נד, ב): אמרי נחתי ביה פורתא משום דכתיב ובין כתפיו שכן¹⁹³. אין לך נאה בשור יותר מכתפיו (ספרי וזאת הברכה שנב).

עיון (על עמוד קודם)

לְבַנְיָמָן אָמַר. ברכות השבטים פותחות בהדגשת חשיבותו של כלל ישראל - בברכת ראובן הממחישה שאיש מהבנים לא נדחק מעם ישראל גם אם חטא. רק לאחר הבהרה זו מתברר יהודה - המלך - כי המלכות תלויה בשלמות האומה. והואיל ואין אומה בלי הנהגה רוחנית באים לאחר מכן בזה אחר זה לוי - המנהיג הרוחני, ובנימין ויוסף - שבחלקם שכנו המקדש והמשכן. בית המקדש, משכן השכינה, ניצב במרכז אחרי ייסוד כלל ישראל והקמת מלכות ישראל.

ביאור

חֲפֵץ עָלָיו. פירושו המילולי של הפועל "חֲפֵץ" הוא מכסה ומגן, ומשמעותו בברכה שה' מגן על ירושלים.

כָּל הַיּוֹם. הביטוי "כָּל הַיּוֹם" איננו מורה על יממה שלמה של 24 שעות אלא על כל הימים כולם. אף שעם ישראל גלה מארצו שמרה השכינה אמונים לירושלים, ומרגע שקבעה את מקומה בירושלים היא לא עזבה אותה עוד לעולם.

וּבֵין כְּתִיפָיו שָׁכַן. היכן נמצא בית המקדש?

192. זהו פרק "איזהו מקומן [של זבחים]" במסכת זבחים - העוסק בדיני שחיטת קודשים.
193. הגרסה המופיעה בגמרא: "אמרי נִתְּתִי ביה פורתא דכתיב ובין כתפיו שכן".

אונקלס

יג וְלִיּוֹסֵף אָמַר מְבָרָכָא מִן קֹדֶם יי אֲרֵעִיָּה עֲבָדָא, מִגְדָּנִין מְטָלָא דְשִׁמְיָא מְלֵעִילָא וּמִמְבוּעֵי עֵינֹן תַּחַת: וְתַהוֹמִין דְּגִגְדִּין מִמְעַמְקֵי אֲרַעָא מְלָרַע.

❧ רש"י ❧

(יג) מְבָרָכָת ה' אֲרַעָא. שלא היתה בנחלת השבטים ארץ מלאה כל טוב בארצו של יוסף (ספרי וזאת הברכה שנג). מִמְּגֵד. לשון עדנים ומתק. וּמִתְהוֹם. שהתהום עולה ומלחלח אותה מלמטה. אתה מוצא בכל השבטים ברכתו של משה מעין ברכתו של יעקב.

❧ ביאור (המשך) ❧

המדרש שכתפיו של השור הן האזור שהר הבית הוא המקום הנאה ביותר הנאה והמרשים ביותר בגופו - ומכאן והמתאים ביותר לבית המקדש.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וּבֵין כְּתִיפָיו שָׁכַן. מצד אחד היה לכאורה ראוי לבנות את בית המקדש במקום הגבוה ביותר כדי להדגיש את חשיבותו, אך מצד שני דברים שבקדושה דורשים צניעות. אלו הם דברים פנימיים, והפנימי איננו מוחצן.

❧ ביאור ❧

מְבָרָכָת ה' אֲרַעָא. מדוע מודגשת ברכת הארץ דווקא בברכתו של יוסף? הלוא כל ארץ ישראל מבורכת! רש"י מבאר שנחלת יוסף זכתה בתוספת ברכה, והייתה מבורכת בברכה יתרה. מִמְּגֵד. מגדים הם דברי מתיקה¹⁹⁴. השימוש בביטוי "מִמְּגֵד שְׁמִים מְטָל" מבטא את הברכה שמקורה בגשמי ברכה ("מְטָל"), שאינם יורדים בשצף ובסערה אלא במתיקות ובעדינות ("מִמְּגֵד"). אך לא רק ממי הגשמים העדינים הבאים ממעל ניזונה נחלת

194. "ומגדנות נתן לאחיה ולאמה" (בראשית כד נג); "הדודאים נתנו ריח ועל פתחינו כל מגדים" (שיר השירים ז, יד).

🕊 ביאור (המשך) 🕊

יוסף, אלא גם ממי התהום המרווים את הארץ מלמטה. ברכה זו של משה ליוסף מופיעה כמעט מילה במילה כבר בברכת יעקב: "בְּרִכַּת שָׁמַיִם מֵעַל בְּרִכַּת תְּהוֹם רִבְצָת תַּחַת" (בראשית מט, כה). רש"י מציין שלמעשה כל השבטים נתברכו בברכות בעלות מאפיינים דומים מיעקב אבינו וממשה רבנו. בטבלה הבאה נציג את כלל הברכות זו מול זו תוך התמקדות במאפייניהן המשותפים:

השבט	המאפיין	ביטוי בברכת משה - דברים לג	ביטוי בברכת יעקב - בראשית מט	הערות
ראובן	תוכחה על מעשה בלהה	יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמוּת (ו)	"כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבִי אֲבִיךָ אֶז חִלְלָתָ יְצוּעֵי עֲלָה" (ד)	ברכת יעקב התוכחה מפורשת, בברכת משה היא מופיעה ברמז.
יהודה	ניצחון על האויבים	"יָדָיו רַב לוֹ וְעָזָר מִצָּרָיו תִּהְיֶה" (ז)	"יָדָךְ בְּעֶרְךָ אֲבִיךָ" (ח)	
שמעון	ברכת שמעון טבועה בברכת שבט אחר	"שָׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה" (ז)	שָׁמְעוֹן וְלֹא אֲחִים" (ה)	
לוי	הנחלת תורה לישראל	"יִזְרֹוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל" (י)	"אֲחֻלָּקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל" (ז)	ברכת יעקב רומזת למעשרות שיקבלו הלויים חלק עבודתם הרוחנית למען ישראל ¹⁹⁵ .
בנימין	השכנת בית המקדש בנחלתו	"חֲפָף עָלָיו כָּל הַיּוֹם וּבֵין כְּתִיפָיו שָׁכֵן" (יב)	"בְּנִימִן זָאב יִטְרֹף" (כז) - "בְּנִימִן בְּאַרְעִיָּה תִשְׁרִי שְׂכִינָתָא וּבְאַחֲסָנִיתָּהּ יִתְבְּנִי מִקֶּדְשָׁא" (אונקלוס).	ההשוואה מפורשת רק על פי התרגום.
יוסף	שפע וברכה	"מִמְּגֹד שָׁמַיִם מָטַל וּמִתְּהוֹם רִבְצָת תַּחַת" (יג)	"בְּרִכַּת שָׁמַיִם מֵעַל בְּרִכַּת תְּהוֹם רִבְצָת תַּחַת" (כה)	

195. "אין לך עניים סופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון כדי שיהיו נפוצים, ושבטו של לוי עשאו מחזור על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך כבוד" (רש"י בראשית מט, ז).

זבולון	הצלחה במסחר	"שִׁמְח זְבוּלָן בְּצִאתָהּ" (יח)	"זְבוּלָן לְחוּף יָמִים יִשְׁכֵּן" (יג)
יששכר	לימוד תורה	"וַיִּשְׁכַּר בְּאֵהָלָיִךְ" (יח)	"וַיִּשְׁכַּר חֲמור גָּרָם" (יד) - "שסובל עול תורה כחמור חזק" (רש"י)
גד	התנחלות בעבר הירדן	"וַיֵּצֵא יִרְאֵאֵל רָאשִׁית לוֹ" (כא) - ירושת ממלכת עוג, ראשית הכיבוש	"גֵּד גְּדוּד יִגְדֹּנָנוּ וְהוּא יִגְד עֶקֶב" (יט) - גדודי גד יילחמו לצד אחיהם בכיבוש הארץ וישובו כולם לנחלתם בעבר הירדן (רש"י)
דן	גבורת המלחמה	"דָּן גִּיֹר אֲרִיָּה" (כב)	"יְהִי דָן נָחֵשׁ עָלֵי דֶרֶךְ שְׁפִיפֵן עָלֵי אֶרֶץ" (יז) - רמז לשמשון הגיבור (רש"י)
נפתלי	נחלה על ים כינרת	"יָם וְדָרוֹם יִרְשֶׁה" (כג) - "ים כנרת נפלה בחלקו" (רש"י)	"נִפְתָּלִי אֵילָה שְׁלַחַה" (כא) - "זו בקעת גינוסר [הסמוכה לכינרת] שהיא קלה לבשל פירותיה כאילה" (רש"י)
אשר	ברכה בחקלאות	"וְטָבַל בְּשֶׁמֶן רְגֵלוֹ" (כד)	"מֵאֲשֶׁר שְׁמֵנָה לְחֶמֶז" (כ)

עיון (על עמוד קודם)

מִמָּגֵד. הן יעקב אבינו הן משה רבנו מברכים את השבטים בברכות מדויקות על פי שורש נשמתו ותכונותיו הייחודיות של כל שבט ושבט. אשר על כן, אף שברכותיהן אינן זהות, ודאי שיש דמיון מה בין ברכותיהם של שני האישים.

אונקלוס
 יד וּמִמְּגֵד תְּבוּאֹת שְׁמֶשׁ וּמִמְּגֵד גֶּרֶשׁ יְד עֲבָדָא מִגְדָּנִין וְעֵלְלָן מִיְּבוּל
 שְׁמֶשׁא; עֲבָדָא מִגְדָּנִין מִיְּדִישׁ יְרַח בִּירַח.
 יְרַחִים:

רש"י

(יד) וּמִמְּגֵד תְּבוּאֹת שְׁמֶשׁ. שהיתה ארצו פתוחה לחמה וממתקת הפירות (ספרי וזאת הברכה שנג).

גֶּרֶשׁ יְרַחִים. יש פירות שהלבנה מבשלתן ואלו הן קשואין ודלועין (ספרי וזאת הברכה שנג). דבר אחר, גֶּרֶשׁ יְרַחִים. שהארץ מגרשת ומוציאה מחדש לחדש.

ביאור

וּמִמְּגֵד תְּבוּאֹת שְׁמֶשׁ. הביטוי "וּמִמְּגֵד תְּבוּאֹת שְׁמֶשׁ" מתאר את היבול שצומח בזכות השמש ומתמתק מכוחה כמיני מגדים. גֶּרֶשׁ יְרַחִים. על פי הפירוש הראשון המילה "יְרַחִים" היא ריבוי של יְרַח, והביטוי "וּמִמְּגֵד גֶּרֶשׁ יְרַחִים" מתאר את הירקות הצומחים בזכות הלבנה. המילה "גֶּרֶשׁ" מבטאת על פי ההקשר את הבשלת הירקות. לפי הפירוש השני "יְרַחִים" הם ריבוי של יְרַח, שפירושו חודש, והביטוי "וּמִמְּגֵד גֶּרֶשׁ יְרַחִים" משלים את תחילת הפסוק: בזכות הגשמים והשמש זוכה היבול לצמיחה מחודשת מדי חודש בחודשו, והאדמה כאילו מגרשת ("גֶּרֶשׁ") את הצמחים הישנים כדי לפנות מקום לצמחים חדשים.

עיון

גֶּרֶשׁ יְרַחִים. לפי הפירוש הראשון הביטוי "וּמִמְּגֵד גֶּרֶשׁ יְרַחִים" מקביל ל"וּמִמְּגֵד תְּבוּאֹת שְׁמֶשׁ": ישנם יבולים הצומחים בזכות השמש ויבולים אחרים שצומחים בזכות הירח. הרעיון הטמון בפירוש זה הוא שכשם שהירח - הנראה קטן ופחות בחשיבותו - נותן את פרי, כך יוסף האח הצעיר זכה לפירות רבים.

הפירוש השני מדייק יותר בלשון הכתוב: הוא מבהיר את לשון הרבים במילה "יְרַחִים", שפחות מתאימה לִיְרַח האחד, ומתייחס לשורש המילה "גֶּרֶשׁ" - מלשון גירוש. ייתכן שהפירוש רומז להיותה של מלכות יוסף מלכות מעבר. ביאת משיח בן יוסף היא תחילתה של הגאולה, אך מלכות הנצח תהיה מבית יהודה.

אונקלוס

טו ומִרְיָשׁ טוֹרִיאַ בְּפִירְיָא; וּמִרְאֵשׁ הָרִי קָדֵם וּמִמַּגֵּד גְּבֻעוֹת
וּמִטּוֹב רָמֵן דְּלֵא פִסְקֵן.
עולם:

רש"י

(טו) וּמִרְאֵשׁ הָרִי קָדֵם. ומבורכת מראשית בשול הפירות שהרריה
מקדימין לבכר בשול פירותיהם. דבר אחר מגיד שקדמה בריאתן לשאר
הרים (ספרי וזאת הברכה שנג).

ביאור

וּמִרְאֵשׁ הָרִי קָדֵם. הביטוי "ומראש הררי קדם"
"ומראש הררי קדם" קשה להבנה, הקושי בפירוש זה טמון
ורש"י מבארו בשתי דרכים: בכפילות שבביטוי - שהרי "מראש"
א. הפסוק ממשיך לפרט את שבחי ו"קדם" מבטאות את אותו העניין, ודי
ארצו של יוסף, שהחלו בפסוק הקודם היה באחת מהן. לכן נדרש רש"י
תחת הכותרת "וליוסף אמר מברכת ה' לפירוש נוסף:
אֶרְצוֹ". לצד כל הברכות שנמנו עד כה, ב. הרי אפרים בנחלת יוסף נבראו
נחלת יוסף מבורכת גם בפירותיה ראשונים ("מראש"), וקדמו להופעתם
המבשילים ראשונים ("מראש") - כל שאר ההרים שנבראו בבריאת
משום שהיא יושבת בהר, ואזורים העולם ("הררי קדם").

עיון

וּמִרְאֵשׁ הָרִי קָדֵם. ברכת יוסף שונה מכל הברכות שקדמו לה, שכן ברכותיהם
של כל השבטים שנתברכו עד כה לא כללו ברכת שפע בעולם הזה. ראובן בורך
שיזכה לעלם הבא, יהודה בורך שישמע ה' את תפילותיו, לוי - שיעבוד בבית ה'
ויקריב קורבנות ובנימין - שבית המקדש ישכון בחלקו. ברכת יוסף לעומת זאת היא
ברכה של שפע כלכלי.

מה פשר הדבר, וכיצד הוא בא לידי ביטוי באגדה שהרי יוסף נבראו לפני כל שאר
ההרים?

מקורם של דברי רש"י בספרי: "מלמד שהררי יוסף קודמים להררי מקדש, והררי
מקדש להררי ארץ ישראל, והררי ישראל קודמין להררי כל הארצות". בעומק
המדרש מונחת ההבנה שכשם שאי אפשר להדליק אש יש מאין - בלי שמן ופתילה,
מקור חום או אבק שרפה - כך אי אפשר לבנות את בית המקדש, מרכז הרוח, בלי

אונקלוס

טז ומטוב ארעא ומלאה דעי
 ליה דשכינתיה בשמיא ועל
 משה אתגלי באסנא; ייתין
 כל אלין לרישא דיוסף גברא
 פרישא דאחיה.

טז וממגד ארץ ומלאה ורצון שכני
 סנה תבואתה לראש יוסף ולקדקד
 נזיר אחיו:

רש"י

גבעות עולם. גבעות העושות פירות לעולם ואינן פוסקות מעוצר הגשמים.

עיון (המשך)

הבסיס החומרי המעוגן במהותו של יוסף. המדרש מלמד שכל שלב בהתפתחות העולם נשען על השורש שקדם לו: בית המקדש ("הררי מקדש"), המרכז הרוחני והערכי בארץ ישראל, בנוי על יסודות השפע של יוסף ("הררי יוסף"). ממנו שואב עם ישראל את עוצמתו ("הררי ארץ ישראל"), ומתוך הפלא העוצמתי של עם ישראל מתברך כל העולם כולו ("הררי כל הארצות").

ביאור

גבעות עולם. מה פשר הצירוף באקלים מיוחד, וגם כאשר יש מיעוט "גבעות עולם" הנקשר בחלקו של גשמים באזורים אחרים היא ממשיכה יוסף? ליהנות מגשמי ברכה - ופירותיה רש"י מבאר שנחלת יוסף בורכה ממשיכים ללבב.

עיון

גבעות עולם. האומנם נחלתו של יוסף אינה מושפעת מעצירת גשמים? והלוא חווינו בהיסטוריה תקופות של רעב גם בנחלת יוסף, כגון בימי אחאב?! למה אפוא מתכוון משה באומרו "וממגד גבעות עולם"? נראה שמצד השפע הכלכלי אכן התברכה נחלת יוסף בשפע של גשמי ברכה, בשל היותה שוכנת בצפונה של הארץ המבורך בגשמים. ואולם בתקופה של בצורת ששורשה רוחני, בבחינת "וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר" (דברים יא, יז), נידונה ארץ יוסף כשאר חלקי הארץ.

רש"י

(טז) וּרְצוֹן שְׁכֵנֵי סָנָה. כמו שוכן סנה, ותהא ארצו מבורכת מרצונו ונחת רוחו של הקדוש ברוך הוא הנגלה עלי תחלה בסנה.

ביאור

וּרְצוֹן שְׁכֵנֵי סָנָה. ההתגלות שתהא מבורכת ברצון ה' - שנגלה אליו הראשונה שזכה לה משה רבנו הייתה בסנה, ועל כן הוא מכנה את הקדוש ברוך הוא "שְׁכֵנֵי סָנָה" - השוכן בסנה. לצד ברכת השפע הכלכלי המוחשי מברך משה רבנו את ארצו של יוסף

עיון

וּרְצוֹן שְׁכֵנֵי סָנָה. מדוע נקרא כאן ה' "שְׁכֵנֵי סָנָה"?

נראה שיש קשר מהותי בין המראה שראה משה בסנה למסכת חייו של יוסף. חיי יוסף היו רוויי סבל. הוא הושלך לבור על ידי אחיו, נמכר לעבד והתגלגל למצרים, כפי שמזכיר רש"י בתחילת הפסוק הבא, אך לכל אורך הדרך היה ה' עימו בצרותיו: בבית פוטיפר הוא היה "אִישׁ מְצָלִיחַ... וְכָל אֲשֶׁר הוּא עֲשֶׂה ה' מְצָלִיחַ בְּיָדוֹ" (בראשית לט, ב-ג), ובזכותו זכה פוטיפר לברכת ה' "בְּכָל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ בְּבֵית וּבְשָׂדֶה" (שם פסוק ה). גם כשהושלך לבית הסוהר המשיך ה' ללוותו, "וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיְטֵ אֱלֹהֵי חֶסֶד וַיִּתֵּן חֲנוּן בְּעֵינֵי שָׂר בֵּית הַסֵּהר" (כא), וגם שם - "וַאֲשֶׁר הוּא עֲשֶׂה ה' מְצָלִיחַ" (כג). ולאחר שנתיים ימים נקרא יוסף אל פרעה, ובהשגחה עליונה מלאת פלא והוד מינה אותו המלך ליד ימינו, מתוך הבנת גודל ההשגחה האלוקית המלווה אותו: "אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתָךְ אֵת כָּל זֹאת אֵין נָבוֹן וְחָכֵם כְּמוֹךָ. אֵתָהּ תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּיךָ יִשְׁק כָּל עַמִּי יֶקֶת הַכֶּסֶא אֲגַדֵּל מִמֶּךָ" (שם מא, לט-מ).

קורותיו של יוסף משקפים בזעיר אנפין את קורות עם ישראל, כפי שהשתקפו בסנה: "וַיֵּרָא מֶלֶאךָ ה' אֱלֹהֵי בְלָפָת אֲשֶׁר מִתּוֹךְ הַסָּנָה וַיֵּרָא וְהָיָה הַסָּנָה בְּעֵר בְּאֵשׁ וְהַסָּנָה אֵינָנו אֶפְל" (שמות ג, ב)¹⁹⁶. כמו הסנה הבוער באש חווה עם ישראל על בשרו את אש הגלות על כל תבעותיה, ועם כל זאת היה ה' עימו בגלוי ובסתר - והצמיח אותו פעם אחר פעם מתוך המשברים.

196. "מתוך הסנה - ולא אילן אחר, משום עמו אנכי בצרה" (רש"י שם).

רש"י

רָצוֹן. נחת רוח ופיוס וכן כל רצון שבמקרא.
תְּבוּאָתָהּ. ברכה זו לראש יוסף. נָזִיר אָחִיו. שהופרש מאחיו במכירתו (ספרי וזאת הברכה שנג).

ביאור

רָצוֹן. המילה רצון נושאת שתי משמעויות מרכזיות: א. בקשה, משאלה, כמו בפסוק "רָצוֹן יִרְאִי יַעֲשֶׂה וְאֶת שְׁוַעְתָּם יִשְׁמַע וַיִּזְשִׁיעֵם" (תהלים קמה, יט); ב. היענות, התרצות, ובלשון רש"י - "נחת רוח ופיוס", כמשאלת דוד מלכנו הנישאת בפינו מדי יום ביומו: "יְהִי לְרָצוֹן אֶמְרֵי פִי וְהִגִּיֵּן לִפִּי לְפָנֶיךָ" (תהלים יט, טו)¹⁹⁷. הביטוי "וּרְצוֹן שְׂכָנֵי סָנָה" מתאים למשמעות השנייה, כי אין

בו בקשה כלשהי של ה' אלא ברכה להרעפת שפע מתוך אהבת ה'.
תְּבוּאָתָהּ. "תְּבוּאָתָהּ" היא צורה מוארכת ומודגשת לפועל תבוא¹⁹⁸. ברכה זו, שפורטה בפסוקים האחרונים, תבוא ליוסף הצדיק - המכונה בפסוק "נָזִיר אָחִיו" משום שאחיו הבדילוהו והפרישוהו מהם כנזיר המופרש ומובדל מהנאות העולם.

עיון

רָצוֹן. לאחר שפירש רש"י כי רצון הוא "נחת רוח ופיוס" הוא הוסיף "וכן כל רצון שבמקרא". האומנם?

פרשני רש"י ביארו שאכן זו המשמעות כאשר המילה רצון מופיעה בפני עצמה ולא בסמיכות, כמו בפסוק "כָּל אֲשֶׁר בּוֹ מוֹם לֹא תִקְרִיבוּ כִּי לֹא לְרָצוֹן יִהְיֶה לָכֶם" (ויקרא כב, כ), אבל כשהיא מופיעה בסמיכות פירושה בדרך כלל בקשה, כמשמעות הראשונה. רש"י מדייק שאף שכאן בא הרצון בסמיכות - "וּרְצוֹן שְׂכָנֵי סָנָה" - פירושו ככל "רצון" במקרא המופיע לבדו¹⁹⁹.

תְּבוּאָתָהּ. המדרש רומז שבברכת השפע שניתנה ליוסף יש ממד של פיצוי על ניסיונם של אחיו לנתקו משושלת יעקב.

מכירתו של יוסף הייתה פגיעה עמוקה במהותו של יעקב אבינו, שהעמיד שנים

197. וכן פירש רש"י על דברי יעקב לעשו אחיו: "כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פְּנֵיךָ כְּרֹאֵת פְּנֵי אֱלֹהִים וְתִרְצָנִי" (בראשית לג, י): "וְתִרְצָנִי - נתפייסת לי, וכן כל רצון שבמקרא לשון פיוס [...] 'כי לא לרצון יהיה לכם' (ויקרא כב) - הקרבנות באות לפייס ולרצון, וכן 'שפתי צדיק ידעון רצון' (משלי י) - יודעים לפייס ולרצות" (רש"י שם).
 198. או שהיא מורכבת משתי מילים - תבוא אותה (הברכה) לראש יוסף.
 199. על פי פירוש "רש"י כפשוטו" ו"לפשוטו של רש"י".

אונקלוס

י בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקָרְנֵי רִאֵם קָרְנֵי
 רִאֵם קָרְנֵי בְּהֵם עַמִּים יִגָּח
 יחָדוּ אַפְסֵי־אֶרֶץ, וְהֵם
 רַבְּבוֹת אַפְרִים וְהֵם אֶלְפֵי
 מְנַשֶּׁה:
 רביעי

רש"י

(יז) בְּכוֹר שׁוֹרוֹ. יש בכור שהוא לשון גדולה ומלכות, שנאמר "אף אני בכור אתנהו" (תהלים פט, כח), וכן "בני בכורי ישראל" (שמות ד, כה). בְּכוֹר. מלך היוצא ממנו והוא יהושע. שׁוֹרוֹ. שכחו קשה כשור לכבוש כמה מלכים. הָדָר לוֹ. נתון לו שנאמר "ונתתה מהודך עליו" (במדבר כו, כ).

עיון (המשך)

עשר שבטים ולא דחה אף לא אחד מהם מעליו²⁰⁰. התיקון למעשה האחים טמון דווקא ביוסף עצמו, שכבר בלידתו אמרה אימו "יוסף ה' לי בן אחר" (בראשית ל, כד). יוסף הוא הבן המסוגל לקבל את האחר, ואף שנדחה בידי אחיו הוא נשאר נאמן למהותו של יעקב ופעל למען איחודה המחודש של משפחתו. יוסף לא נקם באחיו אלא אדרבה, דאג לכלכל אותם והשפיע עליהם שפע רב - ומי שמשפיע על אחרים אך טבעי הוא שיזכה בברכת השפע.

ביאור

בְּכוֹר שׁוֹרוֹ. הביטוי "בְּכוֹר שׁוֹרוֹ" נראה כצירוף סמיכות שפירושו הבכור של שורו, אך אין לסמיכות זו כל משמעות כאן. רש"י מפרק את הסמיכות ומפרש כל מילה בפני עצמה: "בְּכוֹר" מסמל גדולה ומנהיגות, כאח הבכור שהוא ראש האחים. כינוי זה רומז ליהושע - מבני יוסף - שינהיג את ישראל ויילחם את מלחמותיו. "שׁוֹרוֹ" מבטא את כוחו וגבורתו של יהושע, שהתבטאו בניצחונות ישראל מול מלכי כנען במלחמת כיבוש הארץ. הביטוי "הָדָר לוֹ" רומז כי כוחו של יהושע ניתן לו ממשה רבנו, אשר נצטווה מפי ה' להאציל עליו מרוחו - "וְנָתַתָּה מֵהוֹדְךָ עָלָיו". התכונות "הוד" <

200. "כֹּלֶךְ יָפָה רַעֲיָתִי - זה יעקב אבינו שהיתה מטתו שלמה לפניו ולא נמצא בה פסולת" (שיר השירים רבה ד, ז).

🌀 רש"י 🌀

וְקַרְנֵי רֹאֵם קֶרְנָיו. שור כחו קשה ואין קרניו נאות, אבל ראם קרניו נאות, ואין כחו קשה, נתן ליהושע כחו של שור ויופי קרני ראם (ספרי וזאת הברכה שנג).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

וְהָדָר" מופיעות יחדיו בכמה מקומות:	רש"י משני מקומות:
בתנ"ך בזיקה למלך בשר ודם ²⁰¹ ולמלך מלכי המלכים ²⁰² .	א. "אֶף אֲנִי בְכוֹר אֶתְנֶהוּ עָלֶיךָ לְמֶלֶךְ אֶרֶץ" - אף שהיה דוד המלך צעיר
לסיכום, הפסוק מבטא על פי רש"י את הגבורה שניתנה ליהושע: יהושע (= "בְּכוֹר") - גבורה (= "שׁוֹר") ניתנה לו (= "הָדָר לו").	האחים החשיבו ה' לבכור הראוי למלוכה.
את פירושו שהבכור איננו בהכרח הראשון אלא החשוב ביותר מחזק	ב. עם ישראל, שהופיע על במת ההיסטוריה אחרי עמים רבים אחרים, מכונה בפי ה' "בְּנֵי בְכוֹרֵי יִשְׂרָאֵל" בשל חשיבותו וייעודו בעולם.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

בְּכוֹר שׁוֹר. יהושע זכה לתפקיד מרכזי מאוד בתולדות עם ישראל, והיה בבחינת המלך הראשון בארץ ישראל. הוא נלחם במלחמות כיבוש הארץ והנחיל את הארץ לעם ישראל - בהמשך לפועלו של אבי אבות אבותיו, יוסף הצדיק, אשר דאג לרווחתם של אחיו בני ישראל ברדתם למצרים.

🌀 ביאור 🌀

וְקַרְנֵי רֹאֵם קֶרְנָיו. השור והראם הם בעלי חיים שונים במראם ובתכונותיהם. למי מהם משול יהושע, לשור - "בְּכוֹר שׁוֹר הָדָר לו", או לראם - "וְקַרְנֵי רֹאֵם קֶרְנָיו"? רש"י מתרץ

🌀 עיון 🌀

וְקַרְנֵי רֹאֵם קֶרְנָיו. נראה שיופיו של הראם מסמל את ערכיו האציליים של יהושע, שלצד היותו לוחם דגול היה בעל רוח ענקית, איש של תורה אשר "לא ימִישׁ" <

201. למשל, "גְּדוֹל כְּבוֹדוֹ בִּישׁוּעָתְךָ הוּד וְהָדָר תִּשְׁוֶה עָלָיו" (תהלים כא, ו) - נאמר על המלך דוד או על מלך המשיח.

202. למשל, "ה' אֱלֹהֵי גְדֻלַּת מֶאֱד הוּד וְהָדָר לְבָשֶׁת" (תהלים קד, א).

🕒 רש"י

אֶפְסֵי אֶרֶץ. שלושים ואחד מלכים, אפשר שכולם מארץ ישראל היו? אלא אין לך כל מלך ושלטון שלא קנה לו פלטרין ואחוזה בארץ ישראל, שחשובה לכולם היא, שנאמר "נחלת צבי צבאות גוים" (ירמיה ג, יט) (ספרי וזאת הברכה שנג).

🕒 עיון (המשך)

מתוך האהל" (שמות לג, יא).

השילוב בין כוחו של השור ליופי הקורן מן הראם משקף את גדולתו של יהושע המורכבת משני העולמות גם יחד - הכוח הגשמי הנדרש לכינון העולם והכוח הרוחני המעניק את המשמעות לכל המציאות.

🕒 ביאור

אֶפְסֵי אֶרֶץ. בספר יהושע נמנים מלחמותיו של יהושע והמלכים אשר הוריש בארץ ישראל - "כָּל מְלָכִים שְׁלֹשִׁים וְאַחַד" (יהושע יב, כד). כיצד ייתכן שכל כך הרבה מלכים משלו בשטחה הקטן של ארץ ישראל? התשובה לתמיהה מופיעה כאן, בברכת יוסף:

לאחר שדימה משה רבנו את גבורת יהושע לשור ולקרני ראם הוא ממשיך בתיאור פועלו - "בָּהֶם עַמִּים יִנָּגַח יַחַדוּ אֶפְסֵי אֶרֶץ". "אֶפְסֵי אֶרֶץ" הם קצוות תבל²⁰³, ומכאן משתמע לכאורה

שיהושע כבש ארצות רחוקות. מיזוג המידע העולה מכאן ומספר יהושע מוביל למסקנה ששלושים ואחד המלכים שהוריש יהושע היו בפועל מלכי ארצות אחרות, אך כל אחד מהם קנה לו אחוזה גם בארץ ישראל. מדוע? משום שארץ ישראל היא הארץ הנחשקת ביותר, כפי שכינה אותה ירמיהו הנביא: "אֶרֶץ חֲמֻדָּה נַחֲלַת צָבִי צְבָאוֹת גּוֹיִם" - נחלה מפוארת שכל צבאות הגוים חושקים בה וחומדים אותה²⁰⁴.

🕒 עיון

אֶפְסֵי אֶרֶץ. משחר ההיסטוריה ועד ימינו הגויים חומדים את ארץ אבותינו, מתוך הבנה תת הכרתית שבארץ ישראל נמצאת השכינה וכי היא מקור הקיום של

203. למשל: "אֵלֶיךָ גוֹיִם יָבֹאוּ מֵאֶפְסֵי אֶרֶץ" (ירמ' טז, יט); "וּמִשְׁלוֹ מֵיָם עַד יָם וּמִנְהָר עַד אֶפְסֵי אֶרֶץ" (זכריה ט, י) ועוד.

204. פירוש דומה פירש רש"י על הפסוק "צִידָנִים יִקְרָאוּ לַחֲמוֹן שְׂרִין וְהָאֹמֶר יִקְרָאוּ לוֹ שְׁנִיר" (דברים ג, ט), וראו ביאורנו ב"בעקבות רש"י" על פרשת דברים.

אונקלוס

יְהוָה וְלִזְבוּלוֹן אָמַר שְׂמַח זְבוּלוֹן בְּצִאתָךְ
וַיִּשְׁשָׁכֶר בְּאַהֲלֵיךְ:
יְהוָה וְלִזְבוּלוֹן אָמַר חֲדֵי זְבוּלוֹן
בְּמִפְקֶךָ לְאַגָּחָא קִרְבָּא
עַל בְּעֵלֵי דְבִבְכָךְ; וַיִּשְׁשָׁכֶר

במהךך למעבד זמני מועדיא פירושלים.

❧ רש"י ❧

וְהֵם רַבְבוֹת אֶפְרַיִם. אותם המנוגחים הם הרבבות שהרג יהושע, שבא מאפרים. וְהֵם אֶלְפֵי מְנָשָׁה. הם האלפים שהרג גדעון במדין, שנאמר "וזבח וצלמונע בקרקר" וגו' (שופטים ח, י) (ספרי וזאת הברכה שנג).

❧ עיון (המשך) ❧

העולם בדרך של צדק ויושר. בדרכם-הם מבינים הגויים שכאשר יתיישבו ישראל על אדמתם תתגלה קדושתה של הארץ ויפוצו ערכיהם של ישראל חוצה, והם, הגויים, לא יוכלו להמשיך עוד בדרכם הרעה. על כן הם מנסים לנכס לעצמם את המקום - ובכך מבקשים למנוע את ישיבת עם ישראל בארצו.

❧ ביאור ❧

וְהֵם רַבְבוֹת אֶפְרַיִם. היינו יכולים להבין ש"רבבות אפרים" הם רבבות הצאצאים של אפרים ו"אלפי מנשה" הם אלפי הצאצאים של מנשה, אך הסבר זה איננו מתקבל על הדעת, שכן שבט אפרים אינו מרובה באוכלוסין פי עשרה ממנשה. הרבבות והאלפים מבטאים את מספר האויבים הרב שהכריעו שבטי אפרים ומנשה. משבט אפרים יצא יהושע, מגדולי מנהיגי האומה, שנלחם מלחמות רבות וכבש את הארץ, ועל כן אפשר לדבר על ניצחונו על רבבות. מצאצאי מנשה יצא גדעון השופט, אשר הושיע את ישראל מיד מדיין. הניצחון על מדיין היה חשוב מאוד והפיל רבים מאויבי ישראל, אך לעומת מלחמות יהושע מדובר באלפים ולא ברבבות.

❧ רש"י ❧

(יח) וְלִזְבוּלֵן אָמַר. אלו חמשה שבטים שבירך באחרונה: זבולן גד דן נפתלי ואשר. כפל שמותיהם לחזקם ולהגבירם, לפי שהיו חלשים שבכל השבטים. הם הם שהוליך יוסף לפני פרעה, שנאמר "ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים" (בראשית מז, ב), לפי שנראים חלשים ולא ישים אותם לו שרי מלחמתו (ספרי וזאת הברכה שנד).

❧ ביאור ❧

וְלִזְבוּלֵן אָמַר. שמו של כל שבט
מחמשת השבטים שהתברכו אחרונים
מוזכר פעמיים בברכתו:
"וְלִזְבוּלֵן אָמַר שְׁמַח זְבוּלָן"; "וּלְגָד
אָמַר בְּרוּךְ מְרַחֵב גֹּד"; "וּלְדָן אָמַר דָּן גֹּד
אֲרִיָּה"; "וּלְנַפְתָּלִי אָמַר נַפְתָּלִי שֶׁבַע
רָצוֹן"; "וּלְאֲשֵׁר אָמַר בְּרוּךְ מִבְּנֵי אֲשֵׁר".
במה זכו חמישה שבטים אלו
ששמותיהם הוכפלו? רש"י מבאר כי

הכפלת השמות נועדה להוסיף
בשבטים אלו כוח וגבורה בשל היותם
חלשים משאר השבטים. רש"י מגלה כי
אלו הם חמשת השבטים שבחר יוסף
להציג לפני פרעה כשהתאחדה
המשפחה במצרים - מתוך כוונה
שבשל חולשתם לא יפקיד אותם פרעה
על צבאו²⁰⁵.

❧ עיון ❧

וְלִזְבוּלֵן אָמַר. נראה שיוסף חשש שמינוי אחיו למפקדים בצבא פרעה יביא לחיבור עם האוכלוסייה המצרית ויעמיד אותם בסכנת התבוללות, ולכן בחר בחלשים שבהם.
שבטים אלו נראים לכאורה פחותים בחשיבותם משאר אחיהם: זבולן הוא הבן הצעיר של לאה, וארבעת האחרים הם בני השפחות, ולא זו אף זו, ברכתם מופיעה אחרי ברכותיהם של מנהיגי האומה: ראובן הבכור, לוי המשמש במקדש בכהונה ובלווייה, יהודה המנהיג שיגיע למלכות, בנימין הנושא בחלקו את ירושלים והמקדש, ויוסף אשר קיבל ברכה כפולה (כפי שביארנו לעיל בפסוק יג). בהכפלת שמם ממחיש משה רבנו שכל השבטים כולם חשובים, ולכל שבט ושבט שמורה חשיבות ייחודית משלו.

205. "ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים ויצגם לפני פרעה" (בראשית מז, ב) - "מן הפחותים שבהם לגבורה שאין נראים גיבורים, שאם יראה אותם גיבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו" (רש"י שם).

רש"י

שִׁמַּח זְבוּלָן בְּצִאתָךְ וַיֵּשְׁכֶר בְּאַהֲלֶיךָ. זבולן ויששכר עשו שותפות, זבולן לחוף ימים ישכון ויוצא לפרקמטיא בספינות ומשתכר, ונותן לתוך פיו של יששכר, והם יושבים ועוסקים בתורה. לפיכך הקדים זבולן ליששכר, שתורתו של יששכר על ידי זבולן היתה (בראשית רבה צח, יב).

שִׁמַּח זְבוּלָן בְּצִאתָךְ. הצלח בצאתך לסחורה. וַיֵּשְׁכֶר. הצלח בישיבת אהליך לתורה לישוב ולעבר שנים ולקבוע חרשים, כמו שנאמר "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים ראשיהם מאתים" (דברי הימים א יב, לג) – ראשי סנהדראות היו עוסקים בכך, ועל פי קביעות עתיהם ועבוריהם (בראשית רבה עב, ה) ²⁰⁶.

ביאור

שִׁמַּח זְבוּלָן בְּצִאתָךְ וַיֵּשְׁכֶר בְּאַהֲלֶיךָ. ברכותיהם של זבולן ויששכר כרוכות זו בזו בשל השותפות שקשרו ביניהם: שבט זבולן שכן על חוף הים התיכון ועסק במסחר ימי בינלאומי, ככתוב "זְבוּלָן לְחוֹף יָמִים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחוֹף אֲנִיּוֹת" (בראשית מט, יג), ויששכר הקדיש את רוב זמנו ללימוד תורה, כפי שיבאר רש"י בהמשך. על פי ההסכם ביניהם סייע זבולן בפרנסתו של יששכר, מתוך הבנה שהעושר הגשמי תלוי בחיי התורה – ובלי עמוד שדרה רוחני חזק אין כל משמעות לצבירת נכסים.

שִׁמַּח זְבוּלָן בְּצִאתָךְ. רש"י מבהיר שהציאה שעליה מתברך זבולן – "בְּצִאתָךְ" – היא יציאתו לעסקי המסחר.

וַיֵּשְׁכֶר. אוהליו של יששכר ("בְּאַהֲלֶיךָ") הם אוהלי התורה של השבט, הישיבות ובתי המדרש, שמהם האירה התורה לעם כולו. אחד מתפקידיהם של תלמידי החכמים היה לקבוע את הזמנים בלוח השנה. תפקיד זה מילאו חכמי שבט יששכר, כמבואר בדברי הימים: "וּמִבְנֵי יֵשׁשׁכָר יוֹדְעֵי בִינָה לַעֲתִים לָדַעַת מַה יַּעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל רְאִשֵּׁיהֶם מְאֹתִים וְכָל אֲחֵיהֶם עַל פִּיהֶם". בני יששכר היו בקיאים בדרכי חישוב הזמנים ("וְיֹדְעֵי בִינָה לַעֲתִים"), והיו אמונים על קביעת ראשי החודשים ועיבור השנים. הם העמידו מתוכם מאתיים חברי סנהדרין – ראשי העם ("רְאִשֵּׁיהֶם מְאֹתִים") ופוסקי ההלכה – וכל העם נהג על פי פסיקותיהם

206. המשפט שהחל רש"י כאן מסתיים בדיבור המתחיל הבא, והוראתו המלאה היא: ועל פי קביעות עתיהם ועבוריהם יתאספו כל ישראל להר המוריה ("עַמִּים הָרַקְרָאוּ").

אונקלוס

יט שְׁבִטִיָּא דִּישְׂרָאֵל לְטוֹר יט עַמִּים הֶרֶץ יִקְרָאוּ שֵׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי־
 בֵּית מִקְדָּשָׁא יִתְפַּנְשׁוּן תַּמָּן צִדְקָא כִּי שִׁפְעַע יָמִים יִינָקוּ וּשְׁפָנִי טְמוּנִי
 יִפְסוֹן נִכְסֵת קִדְשֵׁין לְרַעְוָא, חוֹל: ס
 אֲרִי נִכְסֵי עַמְמִיָּא יִיכְלוּן וְסִימָן דְּמַטְמָרָן בְּחֵלָא מִתְגַּלִּין לְהוֹן.

ש רש"י

(יט) עַמִּים. של שבטי ישראל. הֶרֶץ יִקְרָאוּ. להר המוריה יאספו. כל אסיפה
 על ידי קריאה היא, ושם יזבחו ברגלים זבחי צדק.
 כִּי שִׁפְעַע יָמִים יִינָקוּ. יששכר וזבולן, ויהא להם פנאי לעסוק בתורה.
 וּשְׁפָנִי טְמוּנִי חוֹל. כסויי טמוני חול – טרית וחלזון וזכוכית לבנה היוצאים
 מן הים ומן החול. ובחלקו של יששכר וזבולן היה, כמו שאמרו במסכת
 מגילה (ו, א): "זבולן עם חרף נפשו למות" (שופטים ה, יח) – משום דנפתלי
 על מרומי שדה, שהיה מתרעם זבולן על חלקו – לאחי נתת שדות
 וכרמים וכו'.

ש ביאור (המשך)

והוראותיהם ("וְכָל אֲחֵיהֶם עַל פִּיהֶם").

ש ביאור

עַמִּים. שבט יששכר גורם לשבטי שיפיקו יששכר וזבולן מאוצרות הים
 ישראל, המכונים "עַמִּים"²⁰⁷, לעלות (כפי שיפורט מייד) מתואר בברכה
 להר המוריה ולהקריב בו את בדרך ציורית של יניקת שפע מן הים.
 קורבנותיהם - כי בזכות קביעת העיתים וּשְׁפָנִי טְמוּנִי חוֹל. בכל אחת
 של יששכר יודעים כל ישראל מתי משלוש המילים הללו טמונה משמעות
 חלים שלושת הרגלים. רבת ערך:
 כִּי שִׁפְעַע יָמִים יִינָקוּ. העושר הרב "וּשְׁפָנִי" - דבר ספון, מכוסה, <

207. כפי שהסביר רש"י לעיל בפסוק ג, בפירושו הראשון על הפסוק.

🕊️ רש"י 🕊️

וּשְׁפוּנֵי. לשון כסוי, כמו שנאמר "ויספון את הבית" (מלכים א' ו', ט), "וספון בארז" (ירמיהו כב, יד), ותרגומו ומטלל בכיורי ארזא. דבר אחר, עַמִּים הַ יְקָרָאוּ – על ידי פרקמטיא של זבולן תגרי אומות העולם באים אל ארצו, והוא עומד על הספר, והם אומרים הואיל ונצטערנו עד כאן נלך עד ירושלים ונראה מה יראתה של אומה זו ומה מעשיה. והם רואים כל ישראל עובדים לאלוה אחד ואוכלים מאכל אחד, לפי שהגוים אלוהו של זה לא כאלוהו של זה ומאכלו של זה לא כמאכלו של זה, והם אומרים אין אומה כשרה כזו ומתגירין שם, שנאמר שם יזבחו זבחי צדק (ספרי וזאת הברכה שנר).²⁰⁸

🕊️ ביאור (המשך) 🕊️

הרומז לטְרִית, דג שמן ששוויו רב²⁰⁸, שהיו דגים אותו בים הסמוך לשטחו של זבולון. רש"י מזכיר את דברי הגמרא במסכת מגילה המתארים שזבולון התלונן על חלקו שהיה חסר שדות וכרמים - ובשל כך נאלץ לסכן את נפשו כדי לכבוש חבל ארץ נוסף. בתגובה ענה לו ה' שהארץ שקיבל מלאה באוצרות טבע - הטריה, התכלת והזכוכית הלבנה - שיניבו לו עושר רב. פירושו של רש"י כולל שני חלקים. הראשון מרחיב את ביאור המילה "שְׁפוּנֵי", והשני מפרש בדרך נוספת את הפסוק כולו.

🕊️ ביאור 🕊️

חלק ראשון

בדיבור המתחיל הקודם ביאר רש"י כי "שְׁפוּנֵי" הוא מלשון כיסוי. כעת הוא מביא סימוכין לפירוש זה:

208. בלשון ימינו "טְרִית" הוא שמו העברי של הסרדין - דג קטן הנפוץ מאוד בים התיכון, חי בלהקות ענק ובשרו טוב למאכל. כמויות גדולות שלו נשלחות מארצות הים התיכון לכל חלקי תבל (ראו מילון אבן שושן, רב מילים ועוד).

❧ ביאור (המשך) ❧

א. פרק ו בספר מלכים א מתאר את בית המקדש שבנה שלמה המלך לה', ושם נאמר "וַיִּבֶן אֶת הַבַּיִת וַיְכַלֵּהוּ וַיִּסְפֹּן אֶת הַבַּיִת גְּבִים וּשְׁדָרֹת בְּאַרְזִים". וכך פירש המצודת דוד: "וַיִּסְפֹּן - כסה את הבית בתקרה חקוקה ומצוירת גבים לנוי ולפאר, וממעל לה עשה עוד תקרה מארזים סדורות להיות מחוזק לדריסת רגלי העולים לראות בדקי הבית". מכאן ש"וַיִּסְפֹּן" פירושו ויכסה.

ב. ירמיהו הנביא מקונן על יהויקים מלך יהודה, אשר בנה לו בית גדול ולא שילם את שכר הפועלים בעיתו: "הוֹי בְּנֵה בֵּיתוֹ בְּלֹא צֶדֶק וְעֲלִיּוֹתָיו בְּלֹא מִשְׁפָּט בְּרַעְיוֹ יַעֲבֹד חֲנָם וּפָעֵלוֹ לֹא יִתֵּן לוֹ. הָאֵמֹר אֲבִנָּה לִי בֵּית מִדּוֹת... וְסָפּוֹן בְּאַרְזֵי וּמִשׁוֹחַ בְּשִׁשִּׁיר". גם כאן משמש הפועל "סָפּוֹן" במשמעות של כיסוי, כפי שפירש מצודת דוד: "וְסָפּוֹן בְּאַרְזֵי - והיה מכסה הבתים בלוחות ארז", וכפי

שתרגם תרגום יונתן: "וּמִטְלִיל בְּכִיּוֹרֵי אֲרָזִיא", שהוא לשון כיסוי²⁰⁹. אומנם "שְׁפּוֹנִי" נכתב בשי"ן שמאלית ושורש ספ"ן בסמ"ך, אך הואיל ושתי האותיות הללו מתחלפות תדיר בעברית אפשר להביא ראיה מזה על זה.

חלק שני

בחלק השני רש"י חוזר לתחילת הפסוק, ומפרש את המילה "עֲמִים" כפשוטה - ביחס לגויים. סוחרי כל העמים מגיעים למרכז הסחר הבינלאומי בנמלי זבולון, והואיל וכבר הגיעו לארץ ישראל הם ממשיכים את סיורם ומגיעים לירושלים ולמקום המקדש - "הַר יְקָרְאוּ". וכשהם רואים את הנהגותיהם של ישראל וחווים את קדושת ישראל משהו מתעורר בליבם, והם מתגיירים ומקריבים קורבנות - "שֵׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק".

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

ושְׁפּוֹנִי. מדרש זה מלמדנו שהיהדות אינה רואה בגיור מהלך שלילי כלל וכלל. אדרבה, כאשר הגויים חפצים בתמימות להתחבר לעם ישראל ראוי לקרבם ליהדות ולגיירם.

209. ראו למשל בבבא קמא נ, ב על החופר בור ברשות הרבים: "ואי תני מערה הוה אמינא דווקא מערה... משום דמטללא" - משום שהיא מכוסה.

נראה ש"מִטְלִיל" הוא מלשון הטלת צל - דבר הסוכך ומצל (בחילופי טי"ת וצד"י), כמסופר בגמרא (בבא מציעא פו, א) שהחכמים ראו ציפורים המטילות צל באזור מסוים - "חזו צפרי דמטללי וקיימי" - וכך ידעו את מקום קבורתו של רבה בר נחמני.

אונקלוס

כ וּלְגַד אֶמֶר בְּרוּךְ הַלְבִּיא
לְגַד, כְּלִיתָא שְׂרִי וִיקְטִיל
שְׁלִטוֹנִין עִם מַלְכִין.
כ וּלְגַד אֶמֶר בְּרוּךְ מְרַחֵב גֹּד כְּלָבִיא
שֶׁכֶן וְטָרַף זָרַע אֶף־קִדְקֹד:

❧ רש"י ❧

כִּי שְׁפַע יָמִים יִינָקוּ. זבולן ויששכר, הים נותן להם ממון בשפע.
(כ) בְּרוּךְ מְרַחֵב גֹּד. מלמד שהיה תחומו של גֹּד מרחיב ועולה כלפי מזרח
(ספרי וזאת הברכה שנה).

❧ ביאור ❧

כִּי שְׁפַע יָמִים יִינָקוּ. רש"י התייחס
לביטוי זה כבר בפירושו הראשון, ושם
פירש: "יששכר וזבולן, ויהא להם פנאי
לעסוק בתורה". שני הפירושים
מתייחסים לעושרם של יששכר וזבולן
- האחד כאמצעי המאפשר להתפנות
ללימוד תורה בלי דאגות פרנסה, והשני
כדבר המקרב את אומות העולם לעם
ישראל ולתורתו.²¹⁰
בְּרוּךְ מְרַחֵב גֹּד. נחלת גֹּד שוכנת
בעבר הירדן המזרחי, בארצות שכבש
משה רבנו. משה רבנו מברך אותו
שירחיב את גבולו כלפי מזרח - אך לא
כלפי מערב לתוככי ארץ ישראל, כי שם
שוכנות נחלות שאר השבטים.

❧ עיון ❧

כִּי שְׁפַע יָמִים יִינָקוּ. לפי שני הפירושים העושר הכלכלי איננו מטרה בפני
עצמה אלא אמצעי רב השפעה. שני הפירושים רומזים לשתי אסכולות ביהדות:
הרמב"ם רואה את חזון היהדות בלימוד אישי של התורה ובקיום מצוותיה,
ולשיטתו חכמי ישראל מתאווים לימות המשיח כדי שיהיו פנויים ללמוד תורה,²¹¹
ואילו לדעת הכוזרי מטרת היהדות להביא את כל העולם להכרה במלכות ה'. כמובן
ששתי הגישות הן אמת לאמיתה; האחת משקפת את שאיפות היחיד, והאחרת את
השאיפה של כלל ישראל.

210. נאה לציין שביחס ללימוד התורה הקדים רש"י את יששכר לזבולן, וביחס לפרנסה הקדים את זבולן ליששכר.

211. "לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח... אלא כדי שיהיו פנויים בתורה וחכמתה" (הלכות מלכים ומלחמות יב, ד).

רש"י

כָּלְבִּיא שָׁכֵן. לפי שהיה סמוך לספר לפיכך נמשל כאריות, שכל הסמוכים לספר צריכים להיות גיבורים (ספרי וזאת הברכה שנה).
וְטָרַף זְרוּעַ אֶף קֶדְקֵד. הרוגיהן היו נִפְרִין, חותכים הראש עם הזרוע במכה אחת.

ביאור

כָּלְבִּיא שָׁכֵן. לביא הוא שם נרדף לאריה, הנחשב למלך החיות. הדימוי ללביא מסמל את גבורתו של גד, השוכן באומץ בעומק האסטרטגי של ישראל. מאחר שבני גד שומרים על הכניסה לארץ מצפון וממזרח הם זקוקים לגבורה רבה למען כל ישראל, ולפיכך

נתברכו בגבורה.
וְטָרַף זְרוּעַ אֶף קֶדְקֵד. "קֶדְקֵד" הוא חלקו העליון של הראש. רש"י מבאר שבני גד בגבורתם היו כורתים לאויביהם במכה אחת את הראש ואת הזרוע.

עיון

וְטָרַף זְרוּעַ אֶף קֶדְקֵד. לשם מה התורה מלעיטה אותנו בתיאורי הריגה מזעזעים שכאלה? וכי לא די לנו לדעת שבני גד הגיבורים היו מנצחים את האויבים? ! זאת ועוד, במה תורם חיתוך הזרוע לניצחון מעבר לעריפת הראש?

בדרך כלל התורה מדגישה את חשיבותה של הרוח, את ערכם של האמונה בה', לימוד התורה וקיום מצוותיה, כפי שביטא הנביא זכריה במילותיו "לֹא בְחֵיל וְלֹא בִכְחַ כִּי אִם בְּרוּחַ אֱמֶר ה' צְבָאוֹת" (ד, ו). דגש זה עלול לגרום להבנה מוטעית שאין ערך לגבורת המלחמה ולהתמקצעות ברמה גבוהה. פסוקים אלו מבהירים כי יש משמעות עליונה לרכישת מיומנויות מלחמתיות מתקדמות, ומשבחים את גיבורי גד שבזכות מסירותם, מקצועיותם ואומץ ליבם עם ישראל יכול לחיות בביטחון. ואף שאין להתגאות בכוח הזרוע ואין לראות בו תכלית הכול - כאשר הוא משמש אמצעי להצלת ישראל הריהו מבורך מאוד.

נוסף על כך נראה שטמון כאן רעיון עמוק, ולפיו ראש האויב מסמל את רוחו וזרועו מסמלת את פועלו. בני גד השכילו בצדקת דרכם להבין את נקודות התורפה של האויב והצליחו לפגוע גם ב"קֶדְקֵד" - ברוח הקרב של האויב וברצונו להילחם, וגם ב"זְרוּעַ" - בזרועות המלחמה של האויב בשדה הקרב.

אונקלוס

כא וַיֵּרָא רֵאשִׁית לֹו כִּי־שֵׁם חִלְקֶת
מִחֶקֶק סִפּוֹן וַיִּתֵּן רֵאשִׁי עִם צִדְקָתָהּ
יְהוָה עֲשֵׂה וּמִשְׁפָּטיו עִם־יִשְׂרָאֵל: ס
חמישי
עמא זכון קדם יי עבד
ודינוהי עם ישראל.

כא וַיֵּרָא רֵאשִׁית לֹו כִּי־שֵׁם חִלְקֶת
מִחֶקֶק סִפּוֹן וַיִּתֵּן רֵאשִׁי עִם צִדְקָתָהּ
יְהוָה עֲשֵׂה וּמִשְׁפָּטיו עִם־יִשְׂרָאֵל: ס
חמישי

רש"י

(כא) וַיֵּרָא רֵאשִׁית לֹו. ראה ליטול לו חלק בארץ סיחון ועוג, שהיא ראשית כבוש הארץ.
כִּי שֵׁם חִלְקֶת מִחֶקֶק. כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק, והוא משה (ספרי וזאת הברכה שנה).

ביאור

וַיֵּרָא רֵאשִׁית לֹו. מהי ה"ראשית" שראה גד? זוהי נקודת הראשית של כיבוש הארץ - ארצותיהם של סיחון ועוג שכבש משה רבנו לאחר שהללו יצאו למלחמה בישראל. גד ביקש לזכות בנחלה בחבל ארץ זה שנכבש ראשון, ומדוע? על כך יענה רש"י בדיבור המתחיל הבא.

עיון

כִּי שֵׁם חִלְקֶת מִחֶקֶק. בפרשת מטות מתואר כי המניע העיקרי של בני גד לשבת בעבר הירדן היה התאמת האזור לצאנם הרב:
"וּמִקֵּנָה רַב הָיָה לְבְנֵי רְאוּבֵן וּלְבְנֵי גָד עֲצוּם מְאֹד... וַיָּבֹאוּ בְנֵי גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן וַיֹּאמְרוּ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֱלֻעָזָר הַכֹּהֵן... הָאָרֶץ אֲשֶׁר הִכָּה ה' לִפְנֵי עַדְתִּי יִשְׂרָאֵל אָרֶץ מִקְנֶה הוּא וְלַעֲבָדֶיךָ מִקְנֶה. וַיֹּאמְרוּ אִם מִצְאָנוּ חֵן בְּעֵינֶיךָ יִתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לַעֲבָדֶיךָ לְאַחֲזָהּ אֶל תַּעֲבִירָנוּ אֶת הַיַּרְדֵּן" (במדבר לב, א-ה).

🕒 רש"י

סָפוֹן. אותה חלקה ספונה וטמונה מכל בריה, שנאמר "ולא ידע איש את קבורתו" (לקמן לד, ו).

וַיֵּתֵא. גד. **רָאשֵׁי עָם.** הם היו הולכים לפני החלוץ בכבוש הארץ לפי שהיו גבורים, וכן הוא אומר "ואתם תעברו חלוצים לפני אחיכם" וגו' (דברים ג, יח).

🕒 עיון (המשך)

כיצד מתיישב תיאור זה עם שבחי גד המופיעים בברכתו - התולים את בחירתו בעבר הירדן ברצונו להיות סמוך למקום קבורת משה?

יש לדעת שהאדם הוא ישות מורכבת. בכל מעשה טוב שהאדם עושה עלול להיות טמון לעיתים יצר כלשהו, כפי שהרחיב הרב משה חיים לוצאטו בספרו מסילת ישרים²¹², אך גם ההפך נכון: גם במעשה שנראה כולו אנוכי ייתכן שטמון שורש נאצל, רצון לעשות טוב.

אומנם קסם עבר הירדן לבני גד בהיותו "אֶרֶץ מְקַנָּה", אך בד בבד הם הבינו בתוך תוכם כי מן הראוי שמשה רבנו יהיה קבור בקרבת בני עמו. מלחמות משה וניצחונותיו הפכו את ארצות סיחון ועוג למקצת ארץ ישראל, אך כדי שהבעלות עליהן תתממש חייבת להיות בהן נוכחות של עם ישראל. בשבתם שם מימשו בני ראובן, גד וחצי המנשה בפועל את שהחל משה רבנו.

🕒 ביאור

סָפוֹן. לעיתים משמש הפועל באדמה, לא ידוע לנו מקומה. **"וַיֵּתֵא"** לתיאור דבר המוחבא במקום מהופך של הפועל "וַיֵּתֵא" הוא עבר ידוע. כאן הכוונה שאף שיש לו חלקה מהופך של הפועל "אתא" בארמית, <

🕒 עיון

סָפוֹן. משה רבנו מת ונקבר ככל אדם עלי אדמות, אך מקום קבורתו לא נודע כדי שעם ישראל לא יהפוך אותו למוקד עלייה לרגל. הדרך היחידה לחלוק כבוד למשה רבנו, המחוקק, היא לחיות על פי תורת ה' שהנחיל לנו בסיני. אבי מורי הרב משה הסביר שמקום קבורתו של משה אינו ידוע משום שאף שהוא מת ונקבר רוחו חיה בקרבנו - כי עם ישראל לומד את תורת משה מדי יום ביומו.

212. פרק טז, "בביאור מידת הטהרה".

אונקלוס

כב וְלִדְן אֲמַר דִּן גִּזְרֵי אֲרִיָּה יִזְנֵק מִן
 אֲרִיָּה; אֲרִיָּה שְׂתִיָּא מִן
 נַחֲלִיָּא דְנִגְדִין מִן מַתְנֵן.
 הבשן:

❧ רש"י ❧

צִדְקַת ה' עֲשֵׂה. שהאמינו דבריהם ושמרו הבטחתם לעבור את הירדן עד
 שכבשו וחלקו. דבר אחר, וַיֵּתָא. משה, רֹאשִׁי עַם. צִדְקַת ה' עֲשֵׂה. על
 משה אמר.

❧ ביאור (המשך) ❧

שפירוש בא. הואיל ולא נאמר בפסוק בראש העם במלחמת כיבוש הארץ כפי
 מי בא הדגיש רש"י שמדובר בשבט גד שהבטיחו למשה בעת שביקשו לשבת
 - בניגוד למה שיפרש בהמשך. על פי בעבר הירדן: "נַחֲנוּ נַעֲבֹר חִלּוּצִים לְפָנֵי
 פירוש זה בני שבט גד יצאו חלוצים ה' אֶרֶץ כְּנָעַן" (במדבר לב, לב).

❧ ביאור ❧

צִדְקַת ה' עֲשֵׂה. בחלק הראשון על פי הפירוש השני מדובר במשה
 רש"י ממשיך את מהלך הפירוש שהחל רבנו, אשר הוזכר בתחילת הפסוק ("כִּי
 קודם: "וַיֵּתָא רֹאשִׁי עַם" הם בני שבט שם חֲלָקֶת מִחֻקֵּק סִפּוֹן"). הואיל
 גד שיצאו חלוצים - והכתוב משבחם והזכירו הכתוב מוסיפה התורה ומספרת
 שקיימו הבטחתם ופעלו בצדקת הדרך: בשבחו שהנהיג את העם וקיים את
 "צִדְקַת ה' עֲשֵׂה". רצון ה'²¹³.

❧ עיון ❧

צִדְקַת ה' עֲשֵׂה. הפירוש השני קשה להבנה. מדוע הוזכר שבחו של משה
 דווקא כאן, בברכת גד? הלוא זהו שבח הקשור לעם ישראל כולו! וכיצד מבטאות
 מילים ספורות אלו את מהותו של משה רבנו?
 נראה שהכתוב מבקש לדייק שאף שמשה רבנו נקבר בחלקו של גד הריהו שייך
 לעם ישראל כולו. הוא מנהיגם של כלל ישראל ונציג ה' עלי אדמות. הגדרה זו
 מתמצת את עיקר תפקידו של משה רבנו - להפגיש בין ה' לישראל.

213. ואין לתמוה כיצד כתב משה רבנו את שבחיו, שכן משה רבנו כתב בתורה את כל אשר הכתיב לו ה' (ראו בבא בתרא טו, א, דברי רבי נחמיה).

רש"י

(כב) דן גור אריה. אף הוא היה סמוך לספר, לפיכך מושלו באריות (ספרי וזאת הברכה שנה).

יִזְנֶק מִן הַבֶּשֶׂן. כתרגומו שהיה הירדן יוצא מחלקו ממערת פמייאס והיא לשם שהיא בחלקו של דן, שנאמר "ויקראו ללשם דן" (יהושע יט, מז), וזינוקו וקילוחו מן הבשן (בכורות נה, א). דבר אחר, מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות, כך שבטו של דן נטלו חלק בשני מקומות: תחלה נטלו בצפונית מערבית עקרון וסביבותיה, ולא ספקו להם ובאו ונלחמו עם לשם שהיא פמייאס והיא בצפונית מזרחית, שהרי הירדן יוצא ממערת פמייאס והוא במזרח של ארץ ישראל ובא מהצפון לדרום וכלה בקצה ים המלח, שהוא במזרח יהודה שנטל בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמפורש בספר יהושע, והוא שנאמר "ויצא גבול בני דן מהם ויעלו בני דן וילחמו עם לשם" וגו' (שם יט, מז), יצא גבולם מכל אותו הרוח שהתחילו לנחול בו (ספרי וזאת הברכה שנה).

ביאור

בספר יהושע גם בשם "לשם", ועליה נאמר "ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם"²¹⁴. על פי פירוש זה דן התברך בנחלה עשירה במים, המאפשרת חקלאות משגשגת. ב. פירוט הנחלות בפרק יט בספר יהושע מלמד שלדן היו שתי נחלות שאינן סמוכות זו לזו כלל. בפסוקים מ-מו מתוארות נחלות שנמצאות במערב הארץ, מצפון מערב לשבט יהודה: ◁ "למטה בני דן למשפחתם יצא	דן גור אריה. חלקו של דן שוכן בצפון הארץ סמוך לגבול, ולכן נתברך גם הוא כגד אחיו בגבורת אריה. יִזְנֶק מִן הַבֶּשֶׂן. מה פירוש "יִזְנֶק מִן הַבֶּשֶׂן"? רש"י מציע שני פירושים: א. אונקלוס תרגם "ארעיה שְׁתִּיא מִן נַחֲלִיא דְנִגְדִין מִן מִתְנִן" - ארצו שותה מנחלים הנמשכים מן הבשן. הפירוש מתייחס למקורות הירדן ה"מזנקים מן הבשן", כלומר מתחילים את זרימתם בנחלת דן שבבשן (רמת הגולן), בצפון מזרח של ארץ ישראל. מערת פמייאס, שממנה יוצא נחל הבניאס, מוזכרת
--	--

214. כיום נהוג לראות בשלושת הנחלים הגדולים - בניאס (היוצא ממערת פמייאס), חצבני ודן - את שלושת מקורות הירדן. בגמרא ישנה התייחסות לירדן כולו כיוצא ממערת פמייאס: "ירדן יוצא ממערת פמייס ומהלך בימה של סיכבי ובימה של טבריא ובימה של סדום והולך ונופל לים הגדול..." (בכורות נה, א).

אונקלוס

כג וּלְנִפְתָּלִי אָמַר נִפְתָּלִי סִבֵּעַ
רַעְוָא וּמְלִי בְּרֶכֶן מִן קִדְּם יִי;
מַעְרַב יָם גְּנִיסָר וְדְרוֹמוֹהִי
יִירֵת.

כג וּלְנִפְתָּלִי אָמַר נִפְתָּלִי שִׁבְעַ רְצוֹן
וּמְלָא בְּרַכַּת יְהוָה יָם וְדְרוֹם יְרֵשָׁה:

ס

❧ רש"י ❧

(כג) שִׁבְעַ רְצוֹן. שהיתה ארצו שבעה כל רצון יושביה.

❧ ביאור (המשך) ❧

וּיְקָרְאוּ לְלֶשֶׁם דֵּן כְּשֵׁם דֵּן אַבִּיהֶם".
לפִּיכָּךְ פִּירוּשׁוֹ רְבוּתִינוּ בַּמִּדְרָשׁ
שֶׁהַמִּילָה "יִזְנֶק" מַדְמָה אֶת נַחֲלַת דֵּן,
הַנַּחֲלָקָה לְשֵׁתִי נַחֲלוֹת, לְקִילוּחַ שֶׁל מִים
הַמִּתְפַּרֵּץ לְשֵׁתִי זְרוּעוֹת. רִש"י מוֹכִיחַ
שֶׁשֵּׁתִי הַנַּחֲלוֹת אֵינָן סְמוּכוֹת זֶה לָזֶה,
שֶׁהֵרִי לְשֵׁם, שֶׁמִּמֶּנָּה יוֹצֵא הִירְדֵּן, הִיא
בְּצִפּוֹן רֵמַת הַגּוֹלָן שֶׁל הַיּוֹם - רַחוּק
מְאֹד מִעַקְרוֹן, הַסְמוּכָה לְגוֹשׁ דֵּן שֶׁל
הַיּוֹם.

הַגּוֹרֵל הַשְּׂבִיעִי. וְיֵהִי גָבול נַחֲלָתָם צָרָעָה
וְאַשְׁתָּאוֹל וְעִיר שְׁמֶשׁ. וְשַׁעֲלָבִין וְאַיְלוֹן
וְיִתְלָה. וְאַיְלוֹן וְתַמְנָתָה וְעַקְרוֹן. וְאַלְתָּקָה
וְגִבְתוֹן וְבַעֲלָת. וְיֵהִד וּבְנֵי בְרַק וְגֵת רַמּוֹן.
וּמִי הִירְקוֹן וְהִרְקוֹן עִם הַגָּבול מוֹל יָפוֹ".

לְעוֹמֶת זֹאת, בַּפְּסוּק מִזֶּה מְסוּפָּר
שֶׁבְנֵי שֶׁבַט דֵּן כָּבְשׁוּ אֶת לְשֵׁם, שֶׁהִיא
בְּצִפּוֹן מִזְרַח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

"וַיֵּצֵא גָבול בְּנֵי דֵּן מֵהֶם וַיַּעֲלוּ בְנֵי דֵּן
וַיִּלָּחֲמוּ עִם לְשֵׁם וַיִּלְכְּדוּ אוֹתָהּ וַיָּכּוּ
אוֹתָהּ לְפִי חֶרֶב וַיִּרְשׁוּ אוֹתָהּ וַיֵּשְׁבוּ בָּהּ

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

יִזְנֶק מִן הַבֶּשֶׂן. פִּירוּשׁוֹ שֶׁל רִש"י מַגְלֵה מְדוּעַ נִקְרָא דֵּן "גּוֹר אֶרֶץ": נַחֲלָתוֹ
הִיִּיתָה בְּתוֹךְ הָאֶרֶץ, וְלֹא הָיָה לוֹ כָּל צוּרֶךְ קִיּוּמִי לְהִתְרַחֵב לְגָבול הַצִּפּוֹן מִזְרָחִי. מִכָּאֵן
שֶׁהִתְרַחֲבוּת זֶה נַעֲשִׂיתָה כְּדֵי לְעַמּוּד עַל מִשְׁמַר הַגָּבול וּלְשִׁמּוֹר עַל הָאֶרֶץ - וְזֶה גְבוּרָה
שֶׁל מִמֶּשׁ.

❧ ביאור ❧

הַשְּׂבִיעִי אֶת רְצוֹן יוֹשְׁבֵיהּ, כְּלוֹמֵר
סִיפָקָה אֶת כָּל צוּרְכֵיהֶם בִּיד רַחֲבָה.

שִׁבְעַ רְצוֹן. מֵה פֶּשֶׁר הַבִּיטוּי "נִפְתָּלִי
שִׁבְעַ רְצוֹן"? רִש"י מְבַאֵר שֶׁנַּחֲלַת
נִפְתָּלִי, שֶׁהִיִּיתָה מְבוֹרַכַת בְּשַׁפַּע חֻקְלָא,

❧ רש"י ❧

יָם וְדָרוֹם יִרְשָׁה. ים כנרת נפלה בחלקו ונטל מלא חבל חרם בדרומה לפרוש חרמים ומכמורות (בבא קמא פא, ב).

יִרְשָׁה. לשון צווי, כמו "עלה רש" (דברים א, כא), והטעם שלמעלה ברי"ש מוכיח, כמו יִרְשׁ, יִדַּע, לִקַּח, שָׁמַע, כשמוסיף בו ה"א יהיה הטעם למעלה שְׁמָעָה, יִדְעָה, סִלַּחָה, לִקַּחָה, אף כאן יִרְשָׁה לשון צווי. ובמסורת הגדולה מצינו באלפא ביתא לשון צווי דטעמיהון מלעיל.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

שִׁבְעַת רְצוֹן. ישנן ארצות מבורכות שתושביהן אינם מכירים בערכן, וישנם אנשים השמחים בחלקם אף אם הוא רחוק מלהיות מושלם. שבט נפתלי התברך הן בשפע רב הן ביכולת להעריך את השפע שניתן לו, ומכוח הכרת מקור הברכה הוא "מלא בִּרְפָת ה'".

❧ ביאור ❧

יָם וְדָרוֹם יִרְשָׁה. "חרמים ומכמורות" הם סוגים של רשתות המסייעות לדוג דגים מן הים. אין מדובר כאן בים הגדול אלא בים הכינרת, שכן נחלת נפתלי הייתה בצפון מזרח הארץ. נפתלי ירש את דרומה של הכינרת, ושם היה יכול לפרוש רשתות. יִרְשָׁה. הפועל "יִרְשָׁה" איננו מציין עבר (=ירש אותה), אלא הוא לשון ציווי - כמו "יִרְשׁ". משה רבנו מזרז את נפתלי לרשת את ארצו, כשם שציווה

את העם כולו לפני הכניסה לארץ: "רְאֵה נָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת הָאָרֶץ עֲלֶיהָ יִרְשׁ". רש"י מבהיר את דבריו בניתוח דקדוקי: על פי טעמי המקרא המילה "יִרְשָׁה" נקראת במלעיל, כפועלי התחינה בתפילת דניאל²¹⁵. "ה' שְׁמָעָה ה' סִלַּחָה ה' הִקְשִׁיבָה וְעֲשֵׂה אֵל תִּאֲחָר" (דניאל ט, יט). אילו היה מדובר בלשון עבר (יִרְשׁ אותה) - הייתה המילה נקראת במלרע ובסופה מפיק - יִרְשָׁה.

❧ עיון ❧

יִרְשָׁה. ומדוע לא השתמשה התורה בלשון הציווי הפשוטה "יִרְשׁ" (או "יִרְשׁ")? משום שאין מדובר בציווי מידי אלא לעתיד לבוא.

215. המשולבת בסליחות.

אונקלוס

כד וְלֹאֲשֶׁר אָמַר בְּרוּךְ מִבְּנֵי אִשָּׁר
מִבְּרַכַּת בְּנֵי אִשָּׁר; יְהִי
רְצוֹן לְאַחֲוֵי וְיִתְרַבּא
בְּתַפְנוּקֵי מַלְכִּין.

רש"י

(כד) בְּרוּךְ מִבְּנֵי אִשָּׁר. ראיתי בספרי אין לך בכל השבטים שנתברך
בבנים כאשר, ואיני יודע כיצד (ספרי וזאת הברכה שנה).
יְהִי רְצוֹן אֲחִיו. שהיה מתרצה לאחיו בשמן אנפיקינון ובקפלאות והם
מרצין לו בתבואה (ספרי וזאת הברכה שנה). דבר אחר, יְהִי רְצוֹן אֲחִיו – שהיו
בנותיו נאות, והוא שנאמר "הוא אבי ברזית" (דברי הימים א ז, לא), שהיו
בנותיו נשואות לכהנים גדולים הנמשחים בשמן זית (בראשית רבה עא, י).

ביאור

א. רצוי - אדם שרוצים בו, אהוב על סובביו, מקובל בסביבתו. אשר בורך בקשרי אחווה וידידות עם שאר אחיו ובעזרה הדדית של סחר חליפין: הוא העביר להם מוצרים איכותיים ושמונים מיוחדים ובתמורה קיבל תבואה הנדרשת לו. שמן אנפיקינון הוא שמן מזיתים שלא הגיעו לשליש הבשלתם, והיו מורחים אותו "מפני שמִשִּׁיר את השער ומעדן את הבשר" (פסחים מג, א), וקפלאות הם פירות חשובים שטעמם	בְּרוּךְ מִבְּנֵי אִשָּׁר. מפשט הפסוק נשמע לכאורה שאשר מבורך יותר מכל אחיו, אך על פי מדרש הספרי הפסוק מלמד שאשר התברך בבנים רבים. רש"י בחר בפירוש זה, אך הוסיף שמשמעותו אינה ברורה דיה, שכן אין כל עדות שאשר הוליד יותר בנים משאר השבטים. יְהִי רְצוֹן אֲחִיו. רש"י מסביר בשתי דרכים את פשר הביטוי "יְהִי רְצוֹן אֲחִיו":
---	--

עיון

בְּרוּךְ מִבְּנֵי אִשָּׁר. הואיל וגם הפשט אינו ברור, ואין כל ראיה שברכת אשר עולה
על ברכות שאר אחיו, העדיף רש"י את פירושו של חז"ל אף שלא ירד לסוף
דעתם.²¹⁶

216. ועיינו ברמב"ן המפרש את דברי הספרי.

❧ ביאור (המשך) ❧

טוב²¹⁷.

לוי אומר שהיו בנותיו נאות ונשואות לכהנים שנמשחו בשמן זית, רבי סימון אומר שהיו בנותיו נאות ונשואות למלכים שנמשחו בשמן המשחה. ולפי שהיו להם שמן הרבה היו מושחין בו, לכך היו נאות, דהא באשר כתיב וטובל בשמן רגלו (דברים לג) ואמר רבי חנניה חמין ושמן שסכתני אמי החזירוני לנערותי".

על פי המדרש סיומו של הפסוק - "וְטָבַל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ" - מלמד כי יופיין של בנות אשר נבע מהשמן הרב שנתברכה בו נחלתן, שהיו סכות בו את גופן.

ב. רצוי - מבוקש ונחשק. בני השבטים האחרים רצו להשתדך עם בנות שבט אשר בשל יופיין. הראיה: בספר דברי הימים נאמר: "בְּנֵי אֲשֶׁר יִמְנָה וַיִּשְׁוּהָ וַיִּשְׁוּי וּבְרִיעָה וְשֶׁרַח אַחֻזָּתָם. וּבְנֵי בְרִיעָה חֶבֶר וּמִלְכִּיאֵל הוּא אָבִי בְרַזִּית". חכמינו זיכרונם לברכה דרשו כי השם "בְּרַזִּית" הוא צירוף של בַּר-זֵית, כלומר בנים שנמשכו בשמן זית, ומכאן שמלכיאל נכדו של אשר הוא אביהן של בנות שהתחתנו עם כוהנים משוחים. וכך מובא במדרש²¹⁸: "ובבראשית רבה רבי לוי ורבי סימון, רבי

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

יְהִי רָצוֹי אָחִיו. לפי הפירוש הראשון אשר התברך במידות טובות, שכן עיסוק במסחר עלול לייצר שנאה ותחרות בין אחים, ואילו אצל אשר הוא הוביל לקשרי ידידות איתנים עם אחיו.

לפי הפירוש השני הכוהנים בני לוי רצו להתחתן עם בנות שבט אשר. והינה, במדרש שציטט רש"י בדברי הימים מופיעים שני פירושים: (א) "שהיו בנותיו נאות ונשואות לכהנים"; (ב) "שהיו בנותיו נאות ונשואות למלכים". בחירת רש"י להתמקד כאן בראשון מבין השניים מעידה על רמתן הרוחנית של בנות אשר, שעל אף היותן נאות ומבוקשות לא חיפשו אנשים עשירים ובעלי מעמד חומרי גבוה אלא בחרו באנשי הרוח. זו בחינתו של שבט אשר - שעמד בניסיונות העשירות והיפי וניתב אותם לחיבור לאנשי רוח וקדושה.

217. על פי שי למוורא.

218. רש"י מביא מדרש זה בפירושו על הפסוק בדברי הימים.

רש"י

וְטָבַל בְּשֶׁמֶן רִגְלוֹ. שהיתה ארצו מושבת שמן כמעין. ומעשה שנצטרכו אנשי לודקיא לשמן, מנו להם פולמוסטוס אחד וכו', כדאיתא במנחות (פה, ב.).

ביאור

וְטָבַל בְּשֶׁמֶן רִגְלוֹ. טבילה נעשית בדרך כלל במים, אך בנחלת אשר היה אפשר לטבול בשמן כשם שטובלים במים בשל השפעה הרב של השמן שהיה זורם בה.

רש"י הביא בקיצור סיפור מהגמרא הממחיש את גודל השפעה של השמן בנחלת אשר. נביא את הסוגיה במלואה, בליווי פירוש "חברותא"²¹⁹:

אמרו: פעם אחת נצטרכו להן אנשי לודקיא [שם מקום] לשמן, מינו להם פולמוסטוס [גוי ממונה] אחד, ואמרו לו: לך והבא לנו שמן בערך של מאה ריבוא מנים. הלך אותו גוי לירושלים להביא את השמן; אמרו לו היהודים אנשי ירושלים: לך לצור, שם תמצא שמן רב כל כך. הלך אותו גוי לצור, אמרו לו אנשי צור: לך לגוש חלב - שהיה בחלקו של אשר - שם תמצא שמן רב כל כך. הלך אותו גוי לגוש חלב, אמרו לו אנשי המקום: לך אצל פלוני, אצלו תמצא שמן. הלך אותו גוי לביתו של אותו פלוני ולא מצאו בביתו. אמרו לו אנשי הבית: הרי הוא בשדה. הלך אותו גוי ומצאו לאותו פלוני שהיה עוזק [חופר ועודר] בעצמו תחת זיתיו, ואף

שהיה עשיר. שאל לו הגוי לאותו פלוני: היש לך שמן במאה ריבוא מנים שאני צריך? אמר לו היהודי לגוי: הן! אך המתן לי עד שאסיים מלאכתי. המתין אותו גוי עד שסיים היהודי את מלאכתו; לאחר שסיים מלאכתו הפשיל אותו פלוני את כליו לאחוריו [שם את כלי עבודתו מאחורי גבו], והיה מסקל ובא [מפנה היה אבנים מן השדה], ומתוך כך היה נדמה לאותו גוי שעני הוא. בדרך אמר לו: וכי יש לך שמן במאה ריבוא?! כמדומה אני ששחקו בי היהודים ששלחוני אליך. כיון שהגיע היהודי לעירו, הוציאה לו שפחתו של היהודי קומקומום של חמין ורחץ בו ידיו ורגליו, ועוד הוציאה לו ספל של זהב מליאה שמן, וטבל בו ידיו ורגליו, לקיים מה שנאמר על חלקו של אשר "וטבל בשמן רגלו". לאחר שאכלו שניהם ושתו, מדד לו היהודי שמן במאה ריבוא מנים - כבקשתו. אמר לו [שאל היהודי את הגוי]: כלום [שמא] אתה צריך ליותר שמן? אמר לו הגוי ליהודי: הן! אלא שאין לי דמים לקנות עוד שמן. אמר לו היהודי לגוי: אם אתה רוצה ליקח עוד שמן קח לך, ואני אבוא

219. ביאור על סדר הגמרא, בעריכת הרב יעקב שולביץ.

אונקלוס

כה תקיף בְּרִזְלָא וּכְנַחֲשָׁא בְּרִזְלָא וְנַחֲשֶׁת מְנַעֲלֶיךָ וְכִימִיךָ דְּבִאֲדָּ:
בית מוֹתֶבֶךְ; וְכִיּוֹמִי עוֹלִימוֹתְךָ תִּקְפֶּךָ.

רש"י

(כה) בְּרִזְלָא וְנַחֲשֶׁת מְנַעֲלֶיךָ. עכשיו הוא מדבר נגד כל ישראל, שהיו גבוריהם יושבים בערי הספר ונועלים אותה שלא יוכלו האויבים ליכנס בה כאלו היא סגורה במנעולים ובריחים של ברזל ונחשת. דבר אחר, בְּרִזְלָא וְנַחֲשֶׁת מְנַעֲלֶיךָ – ארצכם נעולה בהרים שחוצבין מהם ברזל ונחשת, וארצו של אשר היתה מנעולה של ארץ ישראל (ספרי וזאת הברכה שנה).

ביאור (המשך)

עמך ואטול דמיו של השמן הנוסף. ואכן מדד לו עוד שמן בשמונה עשר ריבוא מנים נוספים. אמרו: לא הניח אותו האיש [אותו שליח גוי] לא סוס ולא פרד ולא גמל ולא חמור בארץ ישראל שלא שכרו להוליך עליהם את השמן הרב שרכש. כיון שהגיע אותו גוי לעירו, יצאו אנשי עירו לקלסו על שמילא את שליחותו על הצד היותר טוב. אמר להם הגוי לאנשי עירו: לא לי תקלסוני, אלא לזה היהודי שבא עמי, שמדד לי שמן במאה ריבוא, והרי הוא נושה בי בשמונה עשרה ריבוא נוספים, לקיים מה שנאמר [משלי יג] "יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב". יש מי שמראה את עצמו כעשיר אך חסר כל הוא, ויש המראה את עצמו כרש והוא בעל הון רב; ואף יהודי זה מתנהג היה כרש שהיה מסקל וחופר בעצמו תחת זיתיו, אך היה עשיר גדול.

עיון (על עמוד קודם)

וְטַבַּל בְּשֶׁמֶן רָגְלוֹ. גם כאן רואים את התנהלותם האצילית של בני אשר, שעמדו בניסיון העושר ונהגו בפשטות אף שהיו עשירים מופלגים.

ביאור

בְּרִזְלָא וְנַחֲשֶׁת מְנַעֲלֶיךָ. עד עכשיו דיבר משה על השבטים, על פי רוב בגוף שלישי. כעת הוא פונה לכלל ישראל בלשון נוכח - "נגד כל ישראל". את תוכן הדברים שאמר משה לעם ישראל פירש רש"י בשתי דרכים, בשתיהן <

רש"י

וְכִימִיךָ דְּבִאָךְ. וכימים שהם טובים לך, שהן ימי תחלתך, ימי נעורריך – כן יהיו ימי זקנתך, שהם דואבים זבים ומתמוטטים. דבר אחר, **וְכִימִיךָ דְּבִאָךְ** – וכימריך שהם טובים לך כמנין ימריך – כל הימים אשר אתם עושים רצונו של מקום – יהיו דבאך, שכל הארצות יהיו דובאות כסף וזהב לארץ ישראל, שתהא מבורכת בפירות, וכל הארצות מתפרנסות הימנה וממשיכות לה כספם וזהבם, אישקורונ"ט [ישפעו], הכסף וזהב כלה מהם, שהן מזיבות אותם לארצכם (ספרי וזאת הברכה שנה).

ביאור (המשך)

המילה "מְנַעֲלֶיךָ" מתפרשת מלשון להרים המלאים באוצרות טבע המקיפים את ארץ ישראל - "אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִנֶיהָ בְּרָזָל וּמַהֲרֶיהָ תַּחְצֵב נְחֹשֶׁת" (לעיל ח, ט). ברכה זו מופיעה בסמוך לברכת אשר משום שנחלתו של אשר נמצאת על הגבול באזור הררי המחצב המעניקים עושר לכל הארץ.

א. עם ישראל העמיד חיילים גיבורים בגבולות הארץ כדי למנוע כניסה של האויבים לתוכה, כחומה בצורה הנעולה על מנעול ובריה מברזל ונחושת - שאין איש יכול לחדור דרכה. ב. מנעולי הברזל והנחושת הם משל

עיון (על עמוד קודם)

בְּרָזָל וְנְחֹשֶׁת מְנַעֲלֶיךָ. לשון הנוכח מלמדת שאין כאן רק ברכה אלא גם תביעה ודרישה לשמור על גבולות הארץ, וברוך ה' אנו זוכים לקיים בדורנו מצווה זו בקיומו של צבא ההגנה לישראל המגן על גבולות הארץ ומונע מהאויבים להתקרב אליה. אומנם כדי להצליח במשימתם נדרשים הלוחמים לכלי הנשק הטובים ביותר, ועל כן התברך עם ישראל באוצרות טבע שמכירתם מזרימה כסף רב למדינת ישראל. אוצרות הטבע הולכים ומתגלים בהדרגה, ובשנים האחרונות נמצאו מאגרי גז טבעי המספקים לישראל עצמאות אנרגטית לצד הכנסות משמעותיות מייצוא גז.

ביאור

וְכִימִיךָ דְּבִאָךְ. רש"י מביא שני פירושים לביטוי התמוה "וְכִימִיךָ דְּבִאָךְ": פירוש ראשון "ימריך" הם ימי גיל העמידה, והולך לקראת סופו. משה רבנו מברך את ישראל שיהיו דשנים ורעננים בימי

אונקלוס

כו לִית אֱלֹהִי אֱלֹהֵא דִּישְׂרָאֵל, דְּשִׁכְנִיתִיה בְּשִׁמְיָא בְּסַעֲדָךְ וְתִקְפִּיה בְּשִׁמִּי שְׁמִיָּא.
 כו אֵין כָּאֵל יִשְׂרָאֵל רִכְבַּ שְׁמַיָּם בְּעֶזְרְךָ
 ובגאותו שחקים: ששי

❧ רש"י ❧

(כו) אֵין כָּאֵל יִשְׂרָאֵל. דע לך יִשְׂרָאֵל שאין כאֵל בכל אֱלֹהִי העמים ולא כצורך צורם.
 רִכְבַּ שְׁמַיָּם. הוא אותו אֵלֹהֵי שבעזרך ובגאותו הוא רוכב שחקים.

❧ ביאור (המשך) ❧

זקנותם כבימי צעירותם²²⁰. ממכירת פירותיה של ארץ ישראל.
 פירוש שני משה רבנו מברך את ישראל שיזכו
 "יָמֶיךָ" הם ימי החיים האמיתיים - לשפע תמידי מתוך חיים של קיום דבר
 ימים של קיום רצון ה'. "דְּבָאָךְ" מסמל ה'.
 שפע וזרימה של כסף וזהב²²¹ - שיגיע

❧ ביאור ❧

אֵין כָּאֵל יִשְׂרָאֵל. ה' פונה לישראל, המכונים "יִשְׂרָאֵל", ומודיע להם כי "אֵין כָּאֵל". אין שום כוח בעמים כולם שישווה לה' אלוהי ישראל.
 רִכְבַּ שְׁמַיָּם. רש"י מוסיף תוספות
 קלות כדי להבהיר את הפסוק: "אֵין כָּאֵל, יִשְׂרָאֵל [=עם ישראל]: רִכְבַּ שְׁמַיָּם [הוא ה' ש] בְּעֶזְרְךָ, וּבְגִאֲוָתוֹ [הוא רוכב] שְׁחָקִים". דעו, ישראל, שה' העוזר לכם תמיד הוא "רוכב שחקים", כלומר יושב בשמיים.

❧ עיון ❧

רִכְבַּ שְׁמַיָּם. הכינוי "רִכְבַּ שְׁמַיָּם" מבטא מרחק ומצייר את ה' יושב אי שם בשמיים - הרחק מן הארץ. מנגד, הביטוי "בְּעֶזְרְךָ" מבטא את האֵל הקרוב, הנמצא בארץ ועוזר לברואיו. מי הוא אפוא ה' יתברך - "רִכְבַּ שְׁמַיָּם" או "בְּעֶזְרְךָ"? התשובה <

220. לפי עיקרו של פירוש זה מקור המילה "דְּבָאָךְ" הוא דְּוִי (בחילופי וי"ו ובי"ת רפה) ודאבון (בשיכול אותיות) - המבטאים כאב ועצב.

221. לפי פירוש זה "דְּבָאָךְ" מלשון זיבה ודיווה [שפירושן זרימת נוזלים, כמו בפסוק "וְהִדְוָה בְּנִדְתָּהּ וְהָזָב אֶת זִבּוֹ" (ויקרא טו, לג), ובהשאלה - זרימת שפע] כמו בפסוק "אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (שמות ג, ח ועוד).

אונקלוס

כז מְדוֹר אֱלֹהִים דְּמִלְקִדְמִין
 דְּבִמְיִמְרִיה אֲתַעְבִּיד עֲלֵמָא;
 וְתִרְיָךְ מִן קִדְמָךְ סְנָאָה וְאִמֵּר
 שִׁיעִי.

כז מְעֵנָה אֱלֹהֵי קֹדֶם וּמִתַּחַת זִרְעַת
 עוֹלָם וַיִּגְרֶשׁ מִפְּנֵיךְ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר
 הַשְׁמֵד:

רש"י

(כז) מְעֵנָה אֱלֹהֵי קֹדֶם. למעון, הם השחקים לאלהי קדם, שקדם לכל אלהים ובירר לו שחקים לשבתו ומעונתו, ומתחת מעונתו כל בעלי זרוע שוכנים. זִרְעַת עוֹלָם. סיחון ועוג ומלכי כנען, שהיו תקפו וגבורתו של עולם, לפיכך על כרחם יחרדו ויזועו וכחם חלש מפניו. לעולם אימת הגבוה על הנמוך, והוא שהכח והגבורה שלו בעזרך. וַיִּגְרֶשׁ מִפְּנֵיךְ אוֹיֵב. ואמר לך השמד אותם.

עיון (המשך)

היא שה' הוא גם וגם, בורא שמיים ויוסד ארץ. שכונת עוזו בגובהי מרומים - אך הוא ברא את האדם כדי שיפעל בעולם, ואף שהוא שוכן ממעל הוא קרוב מאוד לשוכני ארץ. הוא איננו עובד במקום האדם, אך כשהאדם עמל ומתאמץ הוא בא לעזרתו.

ביאור

הגיבורים, שליטי העולם. אפילו עמים אלו, חרף עוצמתם וכוח זרועם, נמצאים למטה תחת שלטונו של הא-ל השוכן כביכול בשמיים, והוא מגרש אותם מפני ישראל - "וַיִּגְרֶשׁ מִפְּנֵיךְ אוֹיֵב". ואולם הכנעת העמים מלפני ה' אינה מתבצעת ישירות אלא באמצעות עם ישראל המצטווה להשמידם - "וַיֹּאמֶר [לך] הַשְׁמֵד [אותם]".

מְעֵנָה אֱלֹהֵי קֹדֶם. "מְעֵנָה אֱלֹהֵי קֹדֶם" משמעו שה', שהוא "אֱלֹהֵי קֹדֶם", בחר בשחקים המוזכרים בפסוק הקודם למעונו²²². ה' נקרא "אֱלֹהֵי קֹדֶם" מפני שקדם להופעת העולם ולכל הכוחות הפועלים ביקום. הפסוק מתאר שלמעלה בשחקים שוכן ה' יתברך, "וּמִתַּחַת", על הארץ, שוכנים "זִרְעַת עוֹלָם" - העמים

222. מוסבר על פי פירוש "לפשוטו של רש"י".

אונקלוס

בַּח וְשָׂרָא יִשְׂרָאֵל לְרַחֲצָן כַּח וְיִשְׁכֵּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח בְּדָד עֵין יַעֲקֹב
 בְּלַחֲדִיהוֹן בְּעֵין בְּרַכָּתָא אֶל-אֲרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ אֶף-שָׁמַיִם
 דְּבִרְכָנֹן יַעֲקֹב אַבְוּהוֹן יַעֲרֹפוּ-טָל:
 בְּאַרְעַ עֲבָדָא עֲבוּר וַחֲמַר; אֶף שָׁמַיָא דְעֵלְיָהוֹן יִשְׁמְשׁוּנוֹן בְּטָלָא.

❧ רש"י ❧

מַעֲנָה. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה (יבמות יג, ב).

בַּטַּח בְּדָד. כל יחיד ויחיד איש תחת גפנו ותחת תאנתו מפוזרין, ואין צריכים להתאסף ולישב יחד מפני האויב.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

מַעֲנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם. הפסוק ממחיש את הקושי הגדול בהבנת מקומו של אֱלֹהִים במציאות, כפי שראינו בעיון על הפסוק הקודם. מצד אחד מעונו בשחקים, ולכן למטה, במציאות, החזקים כביכול שולטים וזורעים רוע. מצד שני מלך העולם הוא כול יכול, ובכוחו להשמיד את הרשעים ברגע שיחפוץ. מדוע אפוא הרוע עדיין קיים? משום שהקב"ה הפקיד את הסמכויות ביד האדם ומינה את העם היהודי לשגרירו עלי אדמות. העם היהודי הוא האחראי לתיקון עולם - בעזרת ה' יתברך ("שהכח והגבורה שלו בעזרך").

❧ ביאור ❧

מַעֲנָה. כדי לציין הליכה למקום מסוים מוסיפים למ"ד לפני שם המקום, למשל - למצרים. דרך נוספת לקבל את אותה משמעות היא להוסיף ה"א בסוף - מצרימה. כך מבאר רש"י את הביטוי "מַעֲנָה" - למעון.

לאחר שנאמר בפסוק הקודם כי הקדוש ברוך הוא "רַכֵּב שָׁמַיִם" מובהר כעת כי אף שהשמיים אינם מקומו

בְּטַח בְּדָד. היינו יכולים להבין שעם ישראל מבודד מכל העמים, כדברי בלק "הֵן עַם לְבַדָּד יִשְׁכֵּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב" <

🌀 רש"י 🌀

עין יַעֲקֹב. כמו "ועינו כעין הבדולח" (במדבר יא, ז), כעין הברכה שברכם יַעֲקֹב, לא כבדד שאמר ירמיה "בדד ישבתי" (ירמיה טו, יז), אלא כעין הבטחה שהבטיחם יַעֲקֹב "והיה אֱלֹהִים עִמָּכֶם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם" (בראשית מח, כא) (ספרי וזאת הברכה שנו).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

(במדבר כג, ט)²²³. רש"י אינו מפרש כך, לחוש ביטחון גם כאשר הוא שוכן לבדו, אלא שכל אחד ואחד מישראל יכול בלי לפחד מן האויבים.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

בְּטַח בָּדָד. נראה שרש"י למד זאת מהביטוי הכפול "בְּטַח בָּדָד", שכן בשביל לתאר את ביטחונו של כלל ישראל די היה לכתוב "וַיִּשְׁכֶּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח", התוספת "בָּדָד" ממחישה שגם כאשר כל אחד נמצא לבדו הוא שוכן בבטחה.

🌀 ביאור 🌀

עין יַעֲקֹב. רש"י מבאר כי "עין יַעֲקֹב" פירושו כעין (כמו) יַעֲקֹב - כדרך שדימה הכתוב את המן לאבן הבדולח בביטוי "וַיַּעֲיֵנוּ הַבְּדֹלָח".
הדימוי "עין יַעֲקֹב" מבטא דמיון בין ברכות משה לברכותיו של יַעֲקֹב אבינו, מתוך התייחסות לתחילת הפסוק - "וַיִּשְׁכֶּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח בָּדָד". כדי שלא נייחס משמעות שלילית למילה "בָּדָד", כבדברי ירמיהו הנביא "בָּדָד יִשְׁבְּתִי כִּי זָעַם מֵלֹאֲתָנִי", בא הפסוק ומבהיר שמשמעות ה"בָּדָד" כאן חיובית ומבורכת, כעין הברכה שבירך יַעֲקֹב אבינו את שבטי ישראל שיהיה ה' עִמָּם וישיבם לארצם.

🌀 עיון 🌀

עין יַעֲקֹב. מדוע חשוב לרש"י להדגיש כי אין מדובר בבדידות שלילית? הלא הצירוף "בְּטַח בָּדָד" מבהיר שברכה לפנינו ולא קללה! ועוד, לכאורה אין דמיון אמיתי בין הברכות, שכן ברכת יַעֲקֹב התייחסה לחזרה אל הארץ, ואילו ברכת משה מתייחסת לעצם הישיבה בארץ.

נראה שרש"י ביקש להדגיש את ההמשכיות שבברכות, שהחלו כבר באבות הקדושים. יַעֲקֹב אבינו בירך את בניו שיחזרו לארץ ושה' יהיה איתם, ומשה רבנו

223. כך פירשו בכור שור ובעלי התוספות.

❧ רש"י ❧

יַעֲרָפוּ. יְטִיפוּ.

אַף שְׁמִי יַעֲרָפוּ טָל. אף ברכתו של יצחק נוספת על ברכתו של יעקב
 "וַיִּתֵּן לָךְ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם" וגו' (שם כז, כח)

❧ עיון (המשך) ❧

הוסיף על ברכתו שיזכו ישראל לשבת בביטחון בארצם, הן כאשר הם מקובצים
 יחדיו הן כאשר כל אחד שוכן "בְּדָד".

אומנם הבדידות כשלעצמה איננה מבורכת, כי האדם הוא יצור חברתי הזקוק
 לחיי חברה וקהילה, אך כשהיא מתווספת לברכת יעקב לשיבת ישראל לארצם -
 מוקפים בשכינת ה' - יש בה גם ברכה. חיי החברה חשובים ומלאי משמעות, אך אין
 לטשטש את הצורך בפרטיות. ישנם זמנים שבהם חשובה הלכידות החברתית -
 בשמחות ובניחום אבלים, ביציאה למלחמה ובחגים - ולצידם ישנם זמנים שבהם
 יש להתמקד בתא המשפחתי המצומצם ולטפח גם את הממד האישי.

❧ ביאור ❧

יַעֲרָפוּ. משה מברך את עם ישראל שבירכם יעקב אבינו אלא גם לברכת
 ששמייהם "יַעֲרָפוּ טָל" - שגשמי השפע ירדו ברוגע ובנחת כנטיפת הטל.
אַף שְׁמִי יַעֲרָפוּ טָל. ברכת משה בירך את ישראל "אַף שְׁמִי יַעֲרָפוּ טָל".
 לבני ישראל אינה מצטרפת רק לברכות

❧ עיון ❧

אַף שְׁמִי יַעֲרָפוּ טָל. שלוש ברכות כלולות בפסוק: חזרה אל הארץ, ביטחון
 אישי ושפע כלכלי. הכללת השפע הכלכלי בצורכי היסוד מעידים שהיהדות אינה
 מעודדת כלל ועיקר חיי עוני אלא אדרבה, יש ערך ממשי בחיי שפע. ואף שברכת
 השפע עלולה להוביל לסכנת "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹט" (לעיל לב, טו), משה רבנו איננו
 נמנע מלברך בה את ישראל. עלינו להודות על השפע שזכינו לו, לזכור את מקורו
 ולחיות חיי תורה מלאים מתוך ברכת ה'.

אונקלוס

כט טובך ישראל לית דכותך
 עמא דפרקניה מן קדם יי
 תקוף בסעדך ודמן קדמוהי
 נצחן גברותך; ויתכדבון
 סנאך לך ואת על פרקת
 צורי מלכיהון תדרוך.

כט אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךָ עִם נוֹשֶׁעַ
 בִּיהוֹה מִגֵּן עֶזְרֶךָ וְאֲשֶׁר־חָרַב גְּאוֹתֶךָ
 וַיַּכְחֲשׁוּ אֵיבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל־
 בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ: ס שביעי

רש"י

(כט) אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל. לאחר שפרט להם הברכות אמר להם מה לי לפרוט לכם, כלל דבר, הכל שלכם.

ביאור

הקדמה לפסוק כט אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל. הברכה הראשונה

בפסוק היא ברכת האושר. משה רבנו מברך את עם ישראל שיהיו מאושרים ("אֲשֶׁרֶיךָ" = האושר הוא שלך). ברכת האושר כוללת בתוכה את כל הברכות, כי באושר טמונים הצרכים החומריים והרוחניים, האפופים בביטחון ושלוש, אהבה ורעות.

הקדמה לפסוק כט

הפסוק מורכב מארבע צלעות, שכל אחת מהן נושאת ברכה לישראל:
 (א) "אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל"; (ב) "מִי כְמוֹךָ"
 עם נושע בַּה' מִגֵּן עֶזְרֶךָ"; (ג) "וַיַּכְחֲשׁוּ"
 אֵיבֶיךָ לָךְ"; (ד) "וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵימוֹ"
 תִּדְרֹךְ". רש"י מבאר מהי הברכה הגלומה בכל אחת מהצלעות.

עיון

אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל. אם ברכה זו כוללת את כל הברכות, מדוע המשיך משה ופירט את הברכות אחת לאחת?

הואיל וקשה לנו, בני האדם הקטנים, להבין ולהכיל את כל אשר טמון בברכה אחת כללית, הקדים משה רבנו ופירט לנו ברכות מסוימות שעונות על צורכי האדם, כחזרה לארץ ושיבה בה בביטחון ובשפע. על גבי פירוט זה הוא מוסיף: דעו לכם שכל מה ששמעתם עד כה איננו ממצה את כל הברכות. יש מהן עוד ועוד. "אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל".

❧ רש"י ❧

אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךָ. תשועתך בה' אשר הוא מגן עזרך (ואשר הוא) וחרב גאותך.

וַיִּכְחָשׁוּ אֵיבֶיךָ לָךְ. כגון הגבעונים שאמרו "מארץ רחוקה באו עבדיך" וגו' (יהושע ט, ט) (ספרי וזאת הברכה שנו).

❧ ביאור ❧

אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךָ. הברכה השנייה בפסוק מבהירה: "מִי כְמוֹךָ עִם נוֹשֵׁעַ בְּה' מִגֵּן עֶזְרְךָ וְאֲשֶׁר חָרַב גְּאוֹתְךָ". אתה, עם ישראל, אינך עם ככל העמים שתשועתם תלויה רק בכוחם ובעוצמתם. ה' הוא המושיע אותך - ומסייע לך להכריע בחרבך את האויבים. **וַיִּכְחָשׁוּ אֵיבֶיךָ לָךְ.** הברכה השלישית מגלה כי לא תמיד נידרש להילחם. יהיו מקרים שבהם הגויים יפחדו להילחם איתנו ויבקשו להצטרף אלינו ולחסות בצילנו, אף בדרכי כחש וכזב. כך נהגו הגבעונים: כאשר ראו הגבעונים את גבורת ישראל בכיבוש הארץ הם נמלאו פחד ואימה והחליטו להתגייס כדי להציל את עצמם. הם התחפשו לאנשים שעברו מסע דרכים ארוך ומייגע, ושיקרו ליהושע שבאו מארץ רחוקה כדי להצטרף לעם ישראל. ואכן יהושע כרת עימם ברית שלום, שתוקפה נשאר גם לאחר שהתגלתה התרמית.

❧ עיון ❧

אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךָ. כיצד מתקיימים יחדיו התלות בה' - "עם נוֹשֵׁעַ בְּה' מִגֵּן עֶזְרְךָ" וגאוות החרב - "וְאֲשֶׁר חָרַב גְּאוֹתְךָ"? וכי אין סתירה בין השניים? אכן עם ישראל הוא עם קטן שנולד בנכר, בלי ארץ משלו, ולכאורה אין לו כל סיכוי לשרוד בעולם בדרך הטבע. ומהיכן הוא שואב את כוח קיומו? מהחיבור שלו לה' יתברך שעוזר לו ומגן עליו. ועם זאת חשוב להדגיש: אף שה' עוזר לעם ישראל האחריות על חייו מוטלת על כתפיו. משה רבנו מבהיר לעם: "וְאֲשֶׁר חָרַב גְּאוֹתְךָ" - אינך גוש אבן חסר תנועה בעולם שה' מנהל למענך. עליך לפעול, לתכנן את המערכה ולהילחם באומץ - ואז תזכה לעזרת ה' ולישועתו, כי בלעדיו אין לך סיכוי. **וַיִּכְחָשׁוּ אֵיבֶיךָ לָךְ.** על אף הצטרפותם לעם ישראל הרגו הגבעונים באכזריות רבה שבעה מצאצאי שאול²²⁴, ומפאת אכזריותם נגזר עליהם שלא יבואו בקהל (כלומר אסור להתחתן איתם). ואף על פי כן, מתוקף גיורם הם נחשבים יהודים, ואין כל ביקורת בחז"ל על עצם קבלתם לעם ישראל.

224. לאות נקמה בשאול שאיבד את מקור לחמם בהריגת נוב עיר הכוהנים.

🌀 רש"י 🌀

וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵינוּ תִּדְרֹךְ. כענין שנאמר "שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה" (שם י, כד) (ספרי וזאת הברכה שנו).

🌀 עיון (המשך) 🌀

אומנם הגבעונים נהגו בעורמה, אך גיורם מסמל את התקווה שבאחרית הימים יחפצו הגויים להתגייר באמת ובתמים, כפי שמבשר ישעיהו הנביא: "כי ירחם ה' את יַעֲקֹב וּבָחַר עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל וְהִנִּיחָם עַל אֲדָמָתָם וְנָלְוָה הַגֵּר עֲלֵיהֶם וְנִסְפְּחוּ עַל בֵּית יַעֲקֹב" (ישעיהו יד, א).

🌀 ביאור 🌀

וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵינוּ תִּדְרֹךְ. משה רבנו מדמה את הכרעת האויבים לדריכה על במה. דריכה על האויב המנוצח מסמלת ניצחון, כפי שהתקיים בניצחון יהושע על חמשת המלכים: "וַיְהִי כְהוֹצִיאָם אֶת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה אֶל יְהוֹשֻׁעַ וַיִּקְרָא יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֶל קִצְיָנִי אֲנִשֵּׁי הַמִּלְחָמָה הֶהָלָכּוּ אִתּוֹ קָרְבוּ שִׁימוּ אֶת רַגְלֵיכֶם עַל צִוְּאֵרֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה וַיִּקְרְבוּ וַיִּשְׁימוּ אֶת רַגְלֵיהֶם עַל צִוְּאֵרֵיהֶם. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יְהוֹשֻׁעַ אֵל תִּירָאוּ וְאַל תַּחֲתוּ חִזְקוּ וְאַמְצוּ כִּי כָכָה יַעֲשֶׂה ה' לְכָל אֹיְבֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם נֹלְחָמִים אוֹתָם".

🌀 עיון 🌀

וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵינוּ תִּדְרֹךְ. עם ישראל מצטווה למגר את אויביו. עמים שחפצים להשלים עם ישראל - ואפילו להתגייר - יתקבלו באהבה, אך על האויבים אסור לרחם. עם ישראל הוא האדון בארצו, ואין לאפשר לעם אחר להיות אדון בה. רק כך יזכו ישראל להתקיים ולהמשיך לתקן עולם במלכות ש-די.

אונקלוס

א וסליק משה ממישריא
 דמואב לטורא דנבו ריש
 דמתא דעל אפי ידיחו;
 ואחזייה יי ית כל ארעא ית
 גלעד עד דין.
 לד א ויעל משה מערבת מואב אל-
 הר נבו ראש הפסגה אשר על-פני
 ירחו ויראהו יהוה את-כל-הארץ
 את-הגלעד עד-דין.

רש"י

(א) ערבת מואב אל הר נבו. כמה מעלות היו ופסען משה בפסיעה אחת (סוטה יג, ב).

את כל הארץ. הראהו את כל ארץ ישראל בשלותה, והמציקין העתידים להיות מציקין לה (ספרי וזאת הברכה שנו).

ביאור

ערבת מואב אל הר נבו. כל האירועים מפרשת ניצבים ועד סוף פרשתנו מתרחשים ביום האחרון לחיי משה. יום זה מסתיים בעליית משה מערבות מואב עד לפסגת הר נבו - ובמותו שם. מערבות מואב עד פסגת הר נבו המרחק רב, ואם הספיק משה לגמוע מרחק זה ביום אחד, אחרי כל נאומיו ואחרי כתיבת ספר התורה - אין זאת אלא שנעשה לו נס והוא זכה לקפיצת הדרך.

את כל הארץ. פסוקים א-ג מתארים לכאורה את מפת ארץ ישראל שהראה ה' למשה רבנו. רש"י מאיר ממד נוסף: לא רק תיאור גיאוגרפי לפנינו אלא גם תיאור היסטורי, מנקודת מבט עתידית. הקדוש ברוך הוא מראה למשה "את כל הארץ" - כל ההתרחשויות שילוו את עם ישראל בארצו לאורך הדורות, על עליותיהן ומורדותיהן, ברכותיהן ואתגריותן.

ייתכן שרש"י בחר לפרש על פי מדרש זה בשל פירוט המקומות

עיון

ערבת מואב אל הר נבו. בהר נבו ימות משה רבנו ויעבור מן העולם הזה לעולם הבא. אצל אדם מן השורה הפרידה מן החיים כרוכה בחשבון נפש נוקב ואף מייסר - ההצליח למלא את חובתו בעולם הזה? משה רבנו משוחרר מכאב זה, והוא יכול לעבור בקלות מעולם לעולם, שכן חייו עלי אדמות היו חיים מלאים של שליחות, והוא סיים את תפקידו בעולם בשלמות.

🌀 רש"י 🌀

עַד דָּן. הראהו בני דן עובדים עבודה זרה, שנאמר "ויקימו להם בני דן את הפסל" (שופטים יח, ל), והראהו שמשון שעתיד לצאת ממנו למושיע (ספרי וזאת הברכה שנו).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

המופיע אחרי הכותרת הכללית; אחרי שכבר נאמר "וַיֵּרְאוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ" הוסיף הכתוב ופירט: "אֶת הַגִּלְעָד עַד דָּן. וְאֵת כָּל נַפְתָּלִי וְאֵת אָרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל אָרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם הָאֲחֵרוֹן. וְאֵת הַנֶּגֶב וְאֵת הַכֶּכֶר..." -

והואיל ואין מילה מיותרת בתורה, פירוט זה אומר דרשני. נראה שלאורך פסוקים אלו ביסס רש"י את השימוש במדרש על רמזים השזורים בכתוב, כפי שנבאר בעזרת ה'.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

אֶת כָּל הָאָרֶץ. הממד הנוסף שהאיר רש"י מעבר למשמעות הפשוטה של הפסוק מדגיש כי מהותה של הארץ איננה תלויה בנופיה היפים. ייתכן שישנן ארצות מרשימות יותר כלפי חוץ, אך יופיה של ארץ ישראל טמון בהיותה ארצו של עם ישראל.

אכן בעת כתיבת הדברים הייתה ארץ ישראל נתונה בידי הכנענים ושאר האומות, והשמות העבריים - "אֶת הַגִּלְעָד עַד דָּן. וְאֵת כָּל נַפְתָּלִי וְאֵת אָרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל אָרֶץ יְהוּדָה..." (פס' א-ב) - ודאי שלא היו קיימים עדיין. השימוש בשמות השבטים לתיאור אזוריה השונים של הארץ מוכיח בעליל שאין כאן רק תיאור גיאוגרפי אלא הצגת העתיד.

תיאור המאורעות העתידיים מציג תמונה מורכבת: בני ישראל עומדים לכבוש את הארץ, ומן השמיים מראים למשה שהדרך עוד ארוכה עד להקמת מלכות ה' בארץ. אומנם יזכו ישראל לתקופות של שלווה ונחת, אך נכונם להם גם תקופות של שפל וגלות.

משסיים משה רבנו את תפקידו והביא את ישראל לפתחה של הארץ, מצוידים בתורה הקדושה, הגיע תורם של ישראל לקבל אחריות על המשך מהלכי הגאולה על שלל אתגריהם.

🌀 ביאור 🌀

עַד דָּן. לפי פשט הכתוב הראה הצפוני ביותר - שבו שוכנת נחלת שבט הקב"ה למשה את כל הארץ עד הקצה דן, והואיל והארץ לא נכבשה עדיין, <

אונקלוס

ב וַיֵּת כָּל נִפְתָּלִי וַיֵּת אֶרֶע
אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה; וַיֵּת כָּל אֶרֶע
יְהוּדָה עַד יָמָא מְעַרְבָאָה.

ג וַיֵּת כָּל-נִפְתָּלִי וַאֲת־אֶרֶץ אֶפְרַיִם
וּמְנַשֶּׁה וַיֵּת כָּל-אֶרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם
הָאֲחֵרֹן:

❧ ביאור (המשך) ❧

השם "דן" מורה על העתיד. נחלת דן המקורית המתוארת בספר יהושע נמצאת באזור גוש דן של היום, נחלה קטנה שלא הספיקה לגודלו של השבט ואף נלקחה ממנו בידי הפלישתים. בסוף תקופת השופטים יצאו בני דן לבקש להם נחלה חדשה, ומצאו אותה בצפון הארץ. כיבוש הנחלה הצפונית לא נעשה בידי שבט חדור שליחות לקיום את מצוות יישוב הארץ אלא בידי שבט עובד עבודה זרה שחיפש מקום שקט להתמסר לעבודתו. בני דן הגיעו לליש, עיר של אנשים שלווים ופשוטים, והבינו שיצליחו לכבוש אותה בקלות. הם לקחו עימם את יונתן בן גרשום, כוהן לעבודת אלילים, כבשו את המקום ועבדו בו עבודה זרה במשך כל ימי שבתם בו: "וַיִּקְימוּ לָהֶם בְּנֵי דָן אֶת הַפֶּסֶל וַיהוֹנָתָן בֶּן גֵּרְשֹׁם בֶּן מְנַשֶּׁה הוּא וּבָנָיו הָיוּ כֹהֲנִים לְשִׁבְט הַדָּנִי עַד יוֹם גְּלוֹת הָאָרֶץ".

רש"י מזכיר גם את שמשון הגיבור, השופט המפורסם משבט דן שהתאהב בנשים פלשתיות, נלחם בפלישתים והציל את ישראל מידם.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

עד דן. שני האירועים המוזכרים ברש"י שונים זה מזה, אך יש בהם מן המשותף: כיבוש הארץ בידי שבט דן לא נעשה מתוך יראת שמיים, וגם הצלת ישראל על ידי שמשון לא נבעה מלהט של קדושה לגאול את ישראל. אומנם גם על ידם התממשה ההבטחה לכיבוש הארץ וגאולת ישראל, אך גאולה שאינה מחוברת לתורת משה אינה אלא זמנית - וסופה גלות. על כן הראה ה' למשה רבנו את הארץ בשלוותה ואת המציקים שעתידים להציק לה.

רש"י

(ב) **וְאֵת כָּל נִפְתָּלִי**. הראהו ארצו בשלותה וחורבנה, והראהו דבורה וברק מקדש נפתלי נלחמים עם סיסרא וחיילותיו (ספרי וזאת הברכה שנו).
וְאֵת אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה. הראהו ארצם בשלותה ובחורבנה והראהו יהושע נלחם עם מלכי כנען שבא מאפרים, וגדעון שבא ממנשה נלחם עם מדין ועמלק (ספרי וזאת הברכה שנו).

ביאור

וְאֵת כָּל נִפְתָּלִי. ייתכן שהדרשה נובעת כאן מהמילה "כל" - המלמדת שה' הראה למשה את כל ימי נחלת נפתלי, בגדולתה ובחורבנה.
 נחלת נפתלי הייתה חבל ארץ גדול בצפון הארץ, והגנה על הגבול הצפוני מפני פלישות של אויבים מצפון, עד שהגיעה לקיצה על ידי תגלת פלאסר השלישי מלך אשור: "בִּימֵי פֶקַח מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בָּא תִגְלַת פְּלָאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר וַיִּקַּח אֶת עֵינֹן וְאֶת אֲבִל בֵּית מַעֲכָה וְאֵת יְנוּחַ וְאֵת קֶדֶשׁ וְאֵת חֲצוֹר וְאֵת הַגִּלְעָד וְאֵת הַגְּלִילָה כָּל אֶרֶץ נִפְתָּלִי וַיְגַלֵּם אֲשׁוּרָה" (מלכים ב טו, כט). אך לא רק את החורבן הראה ה' למשה אלא גם את ברק בן אבינועם משבט נפתלי - שהציל את ישראל בתקופת השופטים.

במלחמה נגד סיסרא וחייליו, בהנהגתה של דבורה הנביאה.
וְאֵת אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה. מהיכן שאב רש"י פירוש זה? ייתכן שמקור הדרשה טמון במילה "אֶרֶץ" המוזכרת בברכת אפרים ומנשה ואיננה מוזכרת בברכת נפתלי. המילה "אֶרֶץ", המיותרת לכאורה, רומזת שה' הראה למשה את ההיסטוריה של שבטים אלו.
 שבט אפרים הנהיג את מלכות ישראל הצפונית לאחר פילוג הממלכה אחרי מות שלמה, ותחת הנהגתו הגיע החורבן הגדול של מלכות הצפון. אך לצד מראות החורבן הראה ה' למשה את פועלו של יהושע בכיבוש הארץ ואת הצלת ישראל ביד גדעון בתקופת השופטים.

עיון

וְאֵת כָּל נִפְתָּלִי. מעניין שרש"י נקט לשון "נלחמים עם סיסרא וחיילותיו" ולא "מנצחים את סיסרא וחיילותיו", אף שבפועל נחלו ישראל ניצחון גדול. ייתכן שרש"י ביקש ללמד על חשיבותה של מסירות הנפש להגנת העם, כפי שבאה לידי ביטוי בשירת דבורה לאחר הניצחון - בדברי שבח לשבטים שהשתתפו במלחמה ובתוכחה לשבטים שבחרו לעמוד מן הצד.

◁ **וְאֵת אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה**. על אף החורבן אל לנו להתייאש. כיבוש הארץ

🕒 רש"י

וְאֵת כָּל אֶרֶץ יְהוּדָה. בשלותה ובחורבנה, והראהו מלכות בית דוד ונצחונם (ספרי וזאת הברכה שנו).

עַד הַיּוֹם הָאֲחֵרוֹן. ארץ המערב בשלותה ובחורבנה. דבר אחר אל תקרי הים האחרון אלא היום האחרון, הראהו הקדוש ברוך הוא כל המאורעות שעתידין לארע לישראל עד שיחיו המתים (ספרי וזאת הברכה שנו).

🕒 עיון (המשך)

בהנהגת יהושע קיים לעולם, ומכוחו זכינו בדורותינו לחזרה המופלאה לארצנו. גם סיפורו של גדעון - אשר נדחה על ידי אחיו ואף על פי כן הגיע להנהגה והצלה - מעורר עוז ותקווה ומוכיח שגאולת ישראל אינה נתונה רק בידיהם של החשובים והמיוחסים.

🕒 ביאור

וְאֵת כָּל אֶרֶץ יְהוּדָה. אצל יהודה מופיע ריבוי כפול - "כָּל אֶרֶץ יְהוּדָה" - וגם כאן למדו חכמינו שראה משה לא רק את שלוות יהודה אלא גם חורבנה. משה רבנו רואה את ממלכת דוד בשיאה - ואת סופה של מלכות יהודה עם חורבן בית המקדש הראשון. עַד הַיּוֹם הָאֲחֵרוֹן. מה פשר "הַיּוֹם הָאֲחֵרוֹן"? רש"י מבאר את הביטוי בשתי דרכים, האחת במובן של מקום, השנייה במובן של זמן: א. "הַיּוֹם הָאֲחֵרוֹן" הוא כינוי לים	התיכון השוכן בגבול המערבי של ארץ ישראל. צד מערב מכונה "הָאֲחֵרוֹן" משום שבו השמש מסיימת כביכול את מסלולה - זורחת במזרח ושוקעת במערב, וכן משום שבני ישראל הגיעו ממזרח, והמערב המקום האחרון שאליו מגיעים ממזרח. ואף שמרכז הארץ בין מזרח למערב נמצא בירושלים, חברון ושכם, רצועת החוף היא כמובן חלק אינטגרלי של הארץ, וגם חבל ארץ זה הראה ה' למשה. והיות שאנו מבינים שלא רק
--	---

🕒 עיון

וְאֵת כָּל אֶרֶץ יְהוּדָה. בנחלת אפרים ראה משה את מלחמות יהושע וגדעון, ובארץ יהודה הוא רואה את מלכות בית דוד וניצחונה. אף שמלכות בית דוד הגיעה לסופה נקט רש"י לשון ניצחון - כי מלכות בית דוד שוב תשוב.

אומנם יהושע הוא שהחל את המסע לגאולת ישראל בכיבוש הארץ, אך כינון מלכות ישראל עומדת לזכותו של דוד המלך - ואף שגלינו מעל אדמתנו עתיד משיח בן דוד לחזור ולהנהיג את עם ישראל.

אונקלוס

ג וְאֶת־הַנֶּגֶב וְאֶת־הַפֶּךְ בְּקֶעֶת יִרְחוֹ
 ג וְיֵת דְּדוֹמָא וְיֵת מִיִּשְׂרָא
 בְּקֶעֶת יִרְחוֹ קְרִית דְּקִלְיָא
 עַד צֶעַר:
 עַד צֶעַר.

❧ רש"י ❧

(ג) וְאֶת הַנֶּגֶב. ארץ הדרום. דבר אחר מערת המכפלה, שנאמר "ויעלו בנגב ויבא עד חברון" (במדבר יג, כב) (ספרי וזאת הברכה שנו).

❧ ביאור (המשך) ❧

את המקומות הפיזיים ראה משה, שבהם, השלווה והחורבן.
 המילה "הַאֲחֵרוֹן" מקבלת משמעות ב. "הַיָּם הַאֲחֵרוֹן" רומז ליום האחרון
 נוספת: כל האירועים עד האחרון - סוף כל הזמנים עד התחייה.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

עַד הַיָּם הַאֲחֵרוֹן. תחיית המתים זו הגאולה. אף שראה משה גם את החורבנות
 הודיע לו ה' שבסופו של יום תגיע הגאולה, וכל פועלו ייחתם בהצלחה.

❧ ביאור ❧

וְאֶת הַנֶּגֶב. לפי פשוטו של מקרא על פי פירוש זה הראה הקב"ה למשה
 "הַנֶּגֶב" הוא דרום הארץ, אך הוא רומז את מערת המכפלה אשר בחברון, מקום
 גם לחברון, השוכנת בדרום ארץ יהודה. קבורתם של אבות האומה.

❧ עיון ❧

וְאֶת הַנֶּגֶב. המדרש שוזר את חוטי ההיסטוריה ומחבר בין הדורות מהאבות
 הקדושים עד הגאולה, כפי שפירש רש"י בסוף הפסוק הקודם.

עם ישראל שונה מכל שאר העמים עלי אדמות. בשאר העמים אין כל משמעות
 לרצף הדורות; כל דור הוא התחלה חדשה, ודור חדש מפוגג את קודמו. לדוגמה,
 למצרים של היום אין כל זיקה לממלכת פרעה הקדמונית, ואמריקה הגדולה
 והעצומה של היום אינה קשורה כהוא זה לאמריקה של העבר הרחוק. מה שאין כן
 האומה הישראלית, הנטועה בארץ מימי האבות, מתגבשת ומתעצמת בהנהגתו של
 משה רבנו - ומתאחדת מכוח התורה הקדושה המחברת בין כל הדורות.

אונקלוס

ד וַיֹּאמֶר יי ליה דא ארעא דקיימית לאברהם ליצחק וליעקוב למימר לבנך אתננה; אחייתך בעינך ולתמן לא תעפר.
 ד וַיֹּאמֶר יהוה אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה הראיתך בעיניך ושמה לא תעבר:

רש"י

וְאֵת הַכֶּכֶר. הראהו שלמה יוצק כלי בית המקדש, שנאמר "בככר הירדן יצקם המלך במעבה האדמה" (מלכים א ז, מו) (ספרי וזאת הברכה שנו).

ביאור

וְאֵת הַכֶּכֶר. ה' הראה למשה את "הכפר", שפירושו בקעה, אך לא פורש בפסוק באיזו כיכר מדובר. רש"י מבאר שמדובר בכיכר הירדן, שבה יצקו את כלי המקדש מהנחושת שהביא חירם מלך צור, כמבואר בספר מלכים: "וְאֵת

הסירות וְאֵת הַיָּעִים וְאֵת הַמִּזְרְקוֹת וְאֵת כָּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר עָשָׂה חִירָם לְמֶלֶךְ שְׁלֹמֹה בֵּית ה' נְחֹשֶׁת מְמֻדָּט. בְּכֶכֶר הַיַּרְדֵּן יִצְקֻם הַמֶּלֶךְ בַּמַּעֲבָה הָאֲדָמָה בֵּין סְכוֹת וּבֵין צָרְתָן".

עיון

וְאֵת הַכֶּכֶר. הדבר האחרון שמראה ה' למשה רבנו הוא בניין בית המקדש, ואף שבית המקדש ייחרב לא כתב רש"י שראה אותו "בבניינו ובחורבנו" כפי שכתב בראיות הקודמות. מדוע?

נראה שעל אף שבית המקדש נחרב השכינה ששכנה בו לא בטלה לעולם. אומנם היא כבר אינה גלויה לעין כול, אך היא נשארה במקומה, נסתרת וממתירה לשובם של ישראל. החורבן הוא אפוא רק בעיני המתבונן, והוא זמני בלבד.

אונקלוס

ה וּמִיתָ תִּמְנָן מֹשֶׁה עֲבָדָא דִּי
בְּאַרְעָא דְּמוֹאָב עַל מִימְרָא
דִּי.

ה וּמִיתָ שֵׁם מֹשֶׁה עֲבָד־יְהוָה בְּאֶרֶץ
מוֹאָב עַל־פִּי יְהוָה:

❧ רש"י ❧

(ד) לֵאמֹר לְזַרְעֶךָ אֶתְנַנָּה הָרְאִיתִיךָ. כדי שתלך ותאמר לאברהם ליצחק וליעקב שבועה שנשבע לכם הקדוש ברוך הוא קיימה, וזהו לאמר, לכך הראיתיה לך, אבל גזרה היא מלפני ששמה לא תעבור, שאלולי כך הייתי מקיימך עד שתראה אותם נטועים וקבועים בה ותלך ותגיד להם (ברכות יח, ב).

❧ ביאור ❧

משה עומד למות ואינו עומד לדבר עם	לֵאמֹר לְזַרְעֶךָ אֶתְנַנָּה הָרְאִיתִיךָ.
העם. על כן דורש המדרש ש"לאמר"	הביטוי "וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר"
מכוון לאבות הקדושים: כשתגיע	פותח פסוקים רבים בתורה, ואחריו
נשמתו של משה לעולם הבא הוא	מופיע תוכן הדברים שה' מצווה את
יפגוש את האבות ויאמר להם	משה לומר לבני ישראל. כאן ההוראה
שנתקיימה ההבטחה.	"לאמר" אינה מכוונת לבני ישראל, שכן

❧ עיון ❧

לֵאמֹר לְזַרְעֶךָ אֶתְנַנָּה הָרְאִיתִיךָ. מאות שנים עברו מעת ההבטחה לאבות ועד קיומה לבנים, ועצם קיומה הוא נס גדול. האגדה מדגישה את פשט הכתוב שכניסתו של עם ישראל לארץ ישראל התקיימה בזכות האבות הקדושים שלהם הובטחה הארץ.

רש"י

(ה) וַיָּמָת שֵׁם מֹשֶׁה. אפשר משה מת וכתב וימת שם משה? אלא עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע. רבי מאיר אומר אפשר ספר התורה חסר כלום, והוא אומר לקוח את ספר התורה הזה (לעיל לא, כו)?! אלא הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע (בבא בתרא טו, א).

ביאור

וַיָּמָת שֵׁם מֹשֶׁה. מקובלנו שמושה רבנו כתב את ספר התורה. כיצד אפוא נוכל להסביר את שמונת הפסוקים האחרונים בתורה, המתארים את מותו ואת קבורתו של משה? הייתכן שמושה כתב לאחר מותו "וַיָּמָת שֵׁם מֹשֶׁה"? רש"י עונה על הקושיה בשתי דרכים: א. פסוקים אלו לא נכתבו בידי משה אלא בידי יהושע ממשיך דרכו. ב. משה רבנו כתב את תיאור מותו עוד בחייו, כפי שהכתיב לו ה', מתוך בכי ודמעות ("בדמע").

הגר"א העניק פירוש נוסף לביטוי "ומשה כותב בדמע" - ולפיו "דמע" הוא ערבוביה (כמו "מדומע" בלשון המשנה - תרומה שהתערבה בחולין). לפי פירוש זה משה רבנו כתב את כל האותיות ברצף שאינו משקף כלל את סיפור מותו. רצף זה, שנראה כערבוביה חסרת פשר של אותיות, הורכב על פי סודות התורה משמותיו של הקב"ה. רק לאחר מותו של משה הפריד יהושע את האותיות שכתב משה למילים המוכרות לנו בתורה הנגלית - "וַיָּמָת שֵׁם מֹשֶׁה" עד סוף הפרשה²²⁵.

עיון

- וַיָּמָת שֵׁם מֹשֶׁה.** בפירוש הראשון רש"י אינו מציין מתי כתב יהושע את הפסוקים האחרונים. האם כתב אותם לפני מותו של משה או לאחר מותו? שתי האפשרויות מעלות תהיות:
- ❖ אם נכתבו הדברים אחרי פטירתו של משה - כיצד ייתכן שהתורה שניתנה לבני ישראל בידי משה לא הייתה שלמה?
 - ❖ אם נכתבו הדברים בחיי משה - ויהושע רק "החליף" אותו בכתיבה כדי שמושה לא יכתוב על מיתתו - הייתכן שיהושע כתב חלילה דברי שקר? מדוע נכתבו

225. "ידוע כי כל התורה הוא שמותיו של הקב"ה, והיינו על ידי צירופים של אותיות ותיבות... לכך הוא אומר שהיה כותב בדמע, והפירוש הוא מלשון 'מלאותך ודמעך' (שמות כב, כח), רוצה לומר: מדומע וערבוב אותיות, שהיה כותב מכאן ואילך על פי צירופי תיבות, והם שמותיו של הקב"ה, ולא היה נקרא כלל 'וימת שם משה', רק תיבות אחרות, על פי סודות התורה... ויהושע כתבן כפי הנגלה..." (קול אליהו קלג).

עיון (המשך)

הדברים כאילו כבר קרו ולא כנבואה על העתיד לקרות? שאלה זו נכונה גם לגבי הפירוש השני, שלפיו משה עצמו כתב את הדברים בחייו.

יש לדעת שכל מה שכתוב בתורה, כולל האירועים ההיסטוריים, מורכב מרמות שונות של הבנה. הרמה הבסיסית היא הבנת הדברים כפשוטם, כפי שהם מתוארים בכתוב; הרמה העמוקה יותר יוצאת מתוך נקודת הנחה שבתוככי הדברים מסתתרת אמת פנימית המתגלה מתוך תיאור האירוע ההיסטורי.

שתי רמות אלו משתקפות גם במיתנו של משה, ומבעד לתיאור הבסיסי על מותו וקבורתו נגלות שתי תובנות מהותיות על מקומה של ההנהגה בעם ישראל:

א. הקדוש ברוך הוא הוא אדון העולם היחיד והבלעדי הקיים לעד. בהנהגה האנושית אין מנהיג שאין לו תחליף - ואפילו איש קדוש כמשה רבנו צריך ללכת בבוא יומו כדרך כל הארץ.

ב. כל מנהיג הוא שליחו של ה' עלי אדמות לשליחות המיוחדת לו. הנהגת ה' בידי משה התאימה לתקופה מסוימת בתולדות ישראל ובתולדות האנושות, ובסופה נדרש משה לפנות את מקומו כדי שיהיה אפשר להתקדם לשלב הבא בתקומת ישראל.

מנקודת הבנה זו מיתנו של משה היא אמת מוחלטת שאינה תלויה בזמן מן הזמנים, ועל כן אין כל מניעה לתאר אותה עוד בטרם קרתה בפועל, בין אם נכתבה על ידי משה ובין אם על ידי יהושע. זו המשמעות של דברי חכמים שהקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם²²⁶. לא רק מצוות התורה היו כתובות בטרם נברא העולם, אלא גם הנשמה הפנימית של כל האירועים ההיסטוריים קדמה להופעתם במציאות.

שני הפירושים נראים לכאורה סותרים, אך כל אחד מהם תורם את חלקו לגילוי האמת הצרופה. הפירוש הראשון מעניק ליהושע, המנהיג החדש, חלק מהותי בתורה, והפירוש השני מגלה שאפילו אם בפועל יהושע הוא שכתב את המילים - יש בהן קדושה עליונה הזוהה לקדושת המילים שכתב משה רבנו, והתורה אינה חסרה דבר.

226. "קודשא בריך הוא אסתכל באורייתא וברא עלמא" (הזוה"ק קסא, ב).

אונקלוס

ו וְקִבֵּר יִתְּיָה בְּחִלְתָּא
בְּאֶרְעָא דְּמוֹאֵב לְקַבֵּיל בֵּית
פְּעוֹר; וְלֹא יֵדַע אִנְשׁ יֵת
קְבוּרֵתֶיהָ עַד יוֹמָא הַדִּין.
ו וְיִקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִי בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוֹל
בֵּית פְּעוֹר וְלֹא יֵדַע אִישׁ אֶת קְבוּרָתוֹ
עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

רש"י

על פי ה'. בנשיקה (מועד קטן כח, א).

(ו) וְיִקְבֹּר אֹתוֹ. הקדוש ברוך הוא בכבודו. רבי ישמעאל אומר הוא קבר את עצמו, וזהו אחד משלשה אתין שהיה רבי ישמעאל דורש כן. כיוצא בו "ביום מלאות ימי נזרו יביא אותו" (במדבר ו, יג) – הוא מביא את עצמו. כיוצא בו "והשיאו אותם עון אשמה" (ויקרא כב, טז) – וכי אחרים משיאים אותם? אלא הם משיאים את עצמם (ספרי נשא לב).

ביאור

על פי ה'. על פי הפשט הביטוי "על פי ה'" מורה שמשה רבנו מת על פי רצונו של ה'. ואולם ביטוי זה ייחודי למיתתו של משה רבנו ואינו מופיע במיתתם של אבותינו הקדושים, ולכן דרשו חכמינו שהוא מת בנשיקה. מיתת הנשיקה מבטאת את אהבת ה' למשה רבנו, שהיה שגרירו עלי אדמות לגילוי עץ על פי ה'. התורה שקדמה לעולם.

וְיִקְבֹּר אֹתוֹ. הפסוק מספר על קבורת משה, אך אינו מגלה מי קבר אותו. כנראה שאין מדובר בבני ישראל, שהרי נאמר "וְיִקְבֹּר אֹתוֹ" בלשון יחיד. יתרה מזו, אילו היו בני ישראל קוברים את משה היה מקום קבורתו ידוע <

עיון

על פי ה'. פירוש האגדה אינו סותר כלל את הפשט אלא מוסיף עומק בהבנתו. חייו של כל אדם מגיעים לקיצם בבוא העת על פי חוקי הטבע. שונה הוא משה רבנו, שלא מת מוות טבעי אלא נלקח בנשיקה מאת ה' – ברצון מיוחד של ה' בשעה שהחליט לקחתו אליו. נשיקת ה' ממחישה כי סיום חייו של משה, ככל יום ויום בחייו, היה דבוק ברצון ה'.

אומנם האבות הקדושים יצרו את עם ישראל, אך משה רבנו נתן את התורה לעם ישראל. משה רבנו אהוב במיוחד – כי הוא הביא את דבר ה' אל העולם, אל המציאות היומיומית.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

לפחות לקברנים, אך הפסוק מדגיש: "וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה".

מי אפוא קבר את משה רבנו? רש"י מציע שתי אפשרויות:

א. הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו דאג לקבורה - האדמה נפתחה במקום מסוים בדרך נס וקברה בתוכה את משה.

ב. משה רבנו קבר את עצמו - הוא חפר את קברו ושכב בו, ואז עלתה נשמתו למרומים. המדרש דורש את המושא הישיר ("אתו") כלפי משה עצמו, שהוא הנושא בפסוקים אלו: "וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה... וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ" - את עצמו, ומביא שני מקורות נוספים שבהם המושא הישיר מופנה לאדם עצמו ולא לאחרים:

1. נזיר שהסתיימו ימי נזירותו צריך לבוא אל המשכן ולהקריב בו קורבנות, ככתוב: "וְזֹאת תֹּוֹרַת הַנָּזִיר בַּיּוֹם מְלֹאת יָמָיו נִזְרוּ יָבִיֵּא אֹתוֹ אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד. וְהִקְרִיב אֶת קָרְבָּנוֹ לַה' כֶּבֶשׂ בֶּן שָׁנָתוֹ תַּמִּים אֶחָד לְעֹלָה וְכִבְשָׂה אֶחָת בֵּת

את עצמו למשכן לפני ההקרבה.

2. הכוהנים חייבים להקפיד לאכול בעצמם את התרומה ולא להאכיל אותה לישראל: "וְאִישׁ כִּי יֹאכַל קֹדֶשׁ בְּשִׁגְגָה וַיִּסַּף חֲמִשִּׁיתוֹ עָלָיו וְנָתַן לִכְהֵן אֶת הַקֹּדֶשׁ. וְלֹא יַחַלְלוּ אֶת קֹדֶשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת אֲשֶׁר יָרִימוּ לַה'. וְהֵשִׂיאוּ אוֹתָם עֹון אֲשֶׁמָּה בְּאָכְלָם אֶת קֹדֶשִׁיהֶם כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשָׁם". הפסוק הראשון מלמד שישיראל שאוכל תרומה בשגגה צריך להשיב לכוהן מאכלי חולין לפי הערך של התרומה שאכל בתוספת חמישית. הפסוק השני מזהיר את הכוהנים שלא יחללו את התרומה שקיבלו בהאכלתה לישראלים, והפסוק השלישי מורה שאם לא ייזהרו הכוהנים הם יהיו האשמים הישירים אם יטעו ישראל ויאכלו מהתרומה ("בְּאָכְלָם אֶת קֹדֶשִׁיהֶם") - "וְהֵשִׂיאוּ אוֹתָם [את עצמם] עֹון אֲשֶׁמָּה".

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ. הפירוש הראשון ממחיש את היותו של ה' יתברך גומל חסדים, וכך נאמר בגמרא: "דרש ר' שמלאי: תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחלתה גמילות חסדים, דכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וסופה גמילות חסדים, דכתיב ויקבר אותו בגיא" (סוטה יד, א). מרכזיותה של גמילות החסדים בתורה תובעת מעימנו לדבוק במידותיו של הקב"ה ולהיות אף אנו אנשי חסד.

❧ רש"י ❧

מול בית פעור. קברו היה מוכן שם מששת ימי בראשית לכפר על מעשה פעור (סוטה יד, א), וזה אחד מן הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות (אבות ה, ו).

❧ עיון (המשך) ❧

לפי הפירוש השני משה רבנו קבר את עצמו, שכן מגודל קדושתו לא היה שום אדם שהיה יכול לקבור אותו. אי ידיעת מקום קבורתו אינה מאפשרת לפקוד את קברו ולהפוך אותו לאֵל.

משה רבנו לא החשיב את עצמו כלל, והיה כל כולו עבד ה'. חייו התמקדו בחיבור של עם ישראל לה' ולתורתו. כשם שהגיד משה לאוויר העולם בדרך מסתורית כך עזב את העולם בשקט מופתי - היאה לענוותנותו של האיש שעליו נאמר "וְהָאִישׁ מִשֵּׁה עָנִיו מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (במדבר יב, ג). בחייו כפה עליו הקב"ה את ההנהגה, וכשסיים את תפקידו חזר לענוותנותו.

❧ ביאור ❧

מול בית פעור. פירוש קצר זה של רש"י כולל שלוש ידיעות חשובות:

א. מקום קבורתו של משה נועד לכפר על חטאם של ישראל בבעל פעור.

ב. קברו של משה היה מוכן במקומו מששת ימי בראשית.

ג. קבורת משה נבראה בערב שבת בין השמשות.

בסוף פרשת בלק מסופר שבני ישראל זנו עם בנות מואב ונצמדו לעבודה זרה של בעל פעור: "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֹׁטִים וַיַּחַל הָעָם לַזְנוּת אֶל בָּנוֹת מוֹאָב. וַתִּקְרְאֶן לָעָם לְזִבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן וַיֹּאכְל הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לֵאלֹהֵיהֶן. וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעֹר וַיַּחַר אֶף ה'

בְּיִשְׂרָאֵל" (במדבר כה, א-ג). שם, "מול בית פעור", במקום שבו נפלו ישראל בשני חטאים איומים של עבודה זרה וגילוי עריות - דווקא שם נקבר משה, לכפר בקבורתו על חטאים קשים אלו של עם ישראל.

רש"י מוסיף שקברו של משה היה מוכן כבר בששת ימי בראשית, ומכאן שמדובר באירוע מהותי בחיי העולם, חלק מן הבריאה. ואולם, קבורת משה לא נבראה עם כל שאר הבריאה אלא בסופה, אחרי שהכול כבר נברא, רגע לפני כניסת השבת. על פשר הדבר נעיין להלן.

עיון (על עמוד קודם) ☞

מול בית פעור. נעיין בשלוש הנקודות שהעלה רש"י:

א. לכאורה חייו של משה רבנו הם האמורים לכפר על עוון בעל פעור, שכן הוא הביא לעולם את התורה המנוגדת כל כולה לעבודה זרה - והיה איש קדוש שהמחיש בעצם היותו את כוחו של האדם להתגבר על יצריו. מדוע אפוא נאמר שקבורתו היא כפרת ישראל?

דברי ימי עמנו מלמדים שהיצרים האנושיים של בני ישראל היו חזקים יותר מכל המראות הגדולים שראו במעמד הר סיני, ואפילו קדושתו הפלאית של משה רבנו, אביהם-מנהיגם, לא הצליחה למנוע את נפילתם בבעל פעור. דווקא לכתו של משה אפשרה לישראל להתכפר, והמחישה את השפעתו עליהם לטווח הארוך. הא כיצד? נראה שקדושתו של משה רבנו בחייו הייתה כה עצומה עד שהיה בכוחה לכפות על בני ישראל להתרחק מכל חטא וכיעור, בלי כל יכולת לעמוד בפניה. ואולם כפייה איננה יכולה לחנך את האדם לטווח הארוך. אדרבה, היא מפיחה בו רוח התנגדות עזה המסייעת לו לשמור על עצמאותו.

למעשה שלמותו של משה בחייו רק המחישה את חומרת עוונם של ישראל, ולא היה בידו לכפר עליהם. רק אחרי מותו, כשהילת אישיותו התרחקה וחדלה מלאיים בעצם נוכחותה, חלחלו אט אט דבריו המופלאים והתנהגותו המופתית לליבותיהם של ישראל - ועזרו להם להתעלות ולנתב נכונה את יצריהם.

משה רבנו נקבר מול בית פעור, אך אין איש יודע את מקום קבורתו. ממקומו הבלתי נראה ממשיך משה להשפיע על עם ישראל לדורותיו, ותורתו נותרה חיה ותוססת לעד.

ב. קברו של משה היה מוכן כבר מששת ימי בראשית משום ששילת הכפייה בחינוך האדם היא אמת מוחלטת. זהו אחד הערכים שעליהם נברא העולם. התורה ניתנה לבני האדם לטובתם, והיא תשפיע ותחלחל ותקוים מתוך רצון ובחירה - ולא מתוך כפייה.

ג. זמן הבריאה המדויק היה בערב שבת בין השמשות. מדוע?

בפשטות אפשר להסביר שבריאת העולם בכללותה היא יצירה נצחית, וכל פרטיה נועדו לשמש את העולם בכל יום תמיד - כדוגמת האור והחושך, צבא השמיים והצמחים, בעלי החיים והאדם - אך קבורת משה היא אירוע חד פעמי, כרוב הדברים המתוארים במשנה שנבראו בערב שבת בין השמשות²²⁷.

על גבי פירוש זה נוסף שבריאת "קבורתו של משה" מבטאת גם את יצירתו של

227. עיינו במשנה במסכת אבות ה, ו.

אונקלוס

ז ומִשֶׁה בֶּר מֵאָה וְעֶסְרִין
שָׁנִין כֹּד מִית; לֹא כָהֶת
עֵינִיה וְלֹא שָׁנָא זֵיו יִקְרָא
דְּאַפּוּהִי.

ז ומִשֶׁה בֶּן־מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בְּמֹתוֹ
לֹא־כָהֶתָה עֵינּוֹ וְלֹא־נָס לַחֹה:

❧ רש"י ❧

(ז) לא כָהֶתָה עֵינּוֹ. אף משמת. וְלֹא נָס לַחֹה. לחלוחית שבו, לא שלט בו
רקבון ולא נהפך תואר פניו.

❧ עיון (המשך) ❧

משה עצמו - את חייו השלמים מלידתו ועד לכתו. בבין השמשות, שעת העברת
המושכות לאדם, היה העולם בסכנה עצומה שמא יגברו כוחות הרוע על כוחות
הטוב; בשעה זו נבראה גם דמותו של משה רבנו - שיאיר את העולם בתורתו
ובאישיותו, אך מכוח קבורתו המיועדת לא יסנוור את הברואים ולא ימנע מהם את
הבחירה החופשית.

הופעתו של משה רבנו נדרשה אפוא להצלת העולם מתוהו ובוהו, וקבורתו
נדרשה להצלת חירותו של האדם.

❧ ביאור ❧

נראה שעיני משה לא כהו במשך כל
חיו, כלומר ששמר על כוחותיו ועל
חיוניותו בזקנותו כבצעירותו. ואולם
רש"י מדגיש שתיאור זה של משה

נאמר אחרי מותו, ומכאן שגם לאחר
שמת "לא כָהֶתָה עֵינּוֹ וְלֹא נָס לַחֹה" -
וחיוניותו נשמרה גם בהיותו קבור
באדמה.

❧ עיון ❧

לא כָהֶתָה עֵינּוֹ. מה פשר פירוש זה? הלוא אם משה מת ודאי שגופו הפסיק
לתפקד, ומה מוסיפה הידיעה שתואר פניו לא השתנה בשוכבו בקברו, באין איש
רואהו?!

נראה שהעין מסמלת את ההנהגה. הנהגתו של משה רבנו והוראותיו לדורות
עולם חיות ותוססות בקרבנו כאילו היה עדיין חי, ודמותו ניצבת לנגד עינינו במלוא
טוהרה וחיוניותה עד עצם היום הזה. למעלה מ-3000 שנה לאחר מותו אנו
ממשיכים ללמוד את תורת משה, ועל כן "לא כָהֶתָה עֵינּוֹ וְלֹא נָס לַחֹה".

אונקלוס

ח וַיִּבְכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל יְת מֹשֶׁה
בְּמִישְׁרָיָא דְּמוֹאָב תְּלָתִין
יּוֹמִין; וּשְׁלִימוּ יוֹמֵי בְּכִיתָא
אַבְלָא דְּמֹשֶׁה.

ח וַיִּבְכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־מֹשֶׁה
בְּעֶרְבַת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּמוּ יְמֵי
בְנֵי אֶבְל מֹשֶׁה:

רש"י

(ח) בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. הזכרים, אבל באהרן מתוך שהיה רודף שלום ונותן שלום בין איש לרעהו ובין אשה לבעלה נאמר "כל בית ישראל" (במדבר כ, כט), זכרים ונקבות (פרקי דרבי אליעזר יז).

ביאור

בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. בפטירתו של משה רבנו נאמר "וַיִּבְכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה", ובפטירת אהרן נאמר "וַיִּרְאוּ כָּל הָעֵדָה כִּי גִזַּע אֶהְרֹן וַיִּבְכוּ אֶת אֶהְרֹן שְׁלֹשִׁים יוֹם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל". רש"י נדרש להבדל ומבאר כי מתוקף היותו המנהיג פעל

עיון

בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. הגמרא במסכת סנהדרין²²⁸ מציבה זו מול זו את דרכי ההנהגה של משה רבנו ושל אהרן הכהן. משה רבנו, נותן התורה, מייצג את האמת המוחלטת, אמת חסרת פשרות, ואילו דרכו של אהרן גמישה יותר ומתחשבת במציאות הכוללת על נסיבותיה השונות. אהרן הכהן מעדיף לחפש את דרך השלום והפשרה, את האמת הארצית המאפשרת חיים של שלום בין איש לרעהו - גם אם איננה נכנסת בדל"ת אמותיה של האמת השמימית המוחלטת. שתי הגישות חייבות לדור יחד זו לצד זו, שכן היעדר חוק וסדר מביא לאנרכיה - אך החוק הקר לבדו מביא לעולם חסר רחמים.

◁ משה ואהרן הם אפוא שני חלקים הכרחיים בהנהגת עם ישראל, המשלימים זה

228. "רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: אסור לבצוע, וכל הבוצע הרי זה חוטא, וכל המברך את הבוצע הרי זה מנאץ, ועל זה נאמר בצע ברך נאץ ה'. אלא יקוב הדין את ההר, שנאמר כי המשפט לאלהים הוא, וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר. אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחבירו, שנאמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון" (סנהדרין ו, ב).

אונקלוס

ט ויהושע בר נון אתמלי
 רוח חכמא ארי סמך משה
 ית ידוהי עלוהי; וקבילו
 מניה בני ישראל ועבדו
 כמא דפקיד יי ית משה. י
 ולא קם נביא עוד בישראל
 כמשה, דאתגלי ליה יי
 אפין באפין.
 ט ויהושע בן־נון מלא רוח חכמה כי־
 סמך משה את־ידיו עליו וישמעו אליו
 בני־ישראל ויעשו כאשר צוה יהוה
 את־משה: , ולא־קם נביא עוד
 בישראל כמשה אשר ידעו יהוה פנים
 אל־פנים:

רש"י

(י) אשר ידעו ה' פנים אל פנים. שהיה לבו גם בו ומדבר אליו בכל עת שרוצה, כענין שנאמר "ועתה אעלה אל ה'" (שמות לב, ל), "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם" (במדבר ט, ח).

עיון (המשך)

את זה. מטבע הדברים, הואיל ואהרן קרוב יותר לציבור, כאב האובדן על לכתו נוכח במלוא עוזו בכל חלקי העם - וכולם בוכים על חסרונו, ואילו בלכת משה רבנו הרגשת האובדן נוכחת יותר אצל הגברים, המסמלים את האחריות לחיים מתוקנים עלי אדמות.

ביאור

הקדמה לשלושת הפסוקים
 האחרונים בתורה
 הפרשה מסתיימת בשלושה פסוקים המתארים את גדלותו של משה רבנו:
 פסוק י מתאר את נבואתו של משה - השונה מהותית מנבואת שאר הנביאים ומבדילה בינו לכל שאר בני אנוש; פסוק יא מתאר את מילוי שליחותו בהוצאת בני ישראל ממצרים
 בניסים; ופסוק יב, המורכב מכולם, מאיר קומה נוספת בגדלותו של משה, נותן התורה, שהציל את היהדות בשבירת הלוחות כפי שנבאר בעזרת ה'.
 אשר ידעו ה' פנים אל פנים.
 התורה מבהירה חד משמעית שנבואתו של משה רבנו אינה כנבואת כל הנביאים. משה רבנו זכה למעין ערוץ קשר ישיר עם ה', שאפשר לו להתנבא בכל עת שירצה ולשמוע ישירות את

אונקלוס

יא לְכָל אֲתִיָּא וּמוֹפְתִיָּא
 דְּשִׁלְחוּ יְיָ לְמַעַבְדָּא בְּאַרְעָא
 דְּמִצְרַיִם, לְפָרְעָה וּלְכָל
 עַבְדֵּיהִי וּלְכָל אֲרֵיִיָּהּ. יב
 וּלְכָל יָדָא תְּקִיפְתָּא וּלְכָל
 חֲזוֹנָא רַבָּא, דְּעַבְדָּא מִשָּׁה
 לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל.

יא לְכָל-הָאֲתֹת וְהַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר
 שִׁלַּחוּ יְהוָה לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ מִצְרַיִם
 לְפָרְעָה וּלְכָל-עַבְדָּיו וּלְכָל-אֲרָצוֹ:
 יב וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכָל הַמּוֹרָא
 הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל-
 יִשְׂרָאֵל:

🕒 רש"י

(יב) וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה. שקבל את התורה בלוחות בידיו.

🕒 ביאור (המשך) 🕒

דבר ה', ואילו כל שאר הנביאים התנבאו הרגע.
 רק בחלום ורק ברצונו של ה' באותו

🕒 עיון (על עמוד קודם) 🕒

אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פָּנִים אֶל פָּנִים. על פי הרמב"ם אחד משלושה עשר עיקרי
 היהדות הוא האמונה בייחודיותה של נבואת משה רבנו, השונה במהותה מנבואות
 כל שאר הנביאים²²⁹. זהו היסוד לאמונתנו שכל מילה בתורתנו הקדושה נובעת
 ישירות מרצונו של ה' יתברך.

🕒 ביאור 🕒

וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה. בלי מאורו של
 רש"י היינו מבינים כי "הַיָּד הַחֲזָקָה"
 נועדה להזכיר את הניסים שעשה משה
 רבנו במצרים ועל ים סוף, אך הואיל
 ובפסוק הקודם כבר נאמר "לְכָל הָאֲתֹת

229. ראו הקדמת הרמב"ם לפרק חלק במסכת סנהדרין, היסוד השביעי.

❧ רש"י ❧

וְלִכְלֵל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל. נסים וגבורות שבמדבר הגדול והנורא.
לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל. שנשאו לבו לשבור הלוחות לעיניהם, שנאמר
 "וַאֲשֶׁר לְעֵינֵיכֶם" (לעיל ט, יז) (ספרי וזאת הברכה שנו), והסכימה דעת
 הקדוש ברוך הוא לדעתו, שנאמר "אשר שברת" (שמות לד, א) – יישר
 כחך ששברת (שבת פז, א).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וְלִכְלֵל הַיָּד הַחֲזָקָה. נראה שמשקל הלוחות לא נמדד בקילוגרמים אלא בכובד
 האחריות הכרוכה בקבלת לוחות מא־לוהים, באירוע החשוב ביותר בתולדות
 האנושות.

היד החזקה משקפת את גדולתו של משה רבנו שהצליח להיות המתווך בין
 הא־ל לאדם, לאחוז באמת המוחלטת ולהישאר נאמן לה – ובד בבד להעבירה לבני
 אנוש הרחוקים מדרגתו כרחוק מזרח ממערב, בלי לגרוע כהוא זה מדבר ה'.

❧ ביאור ❧

וְלִכְלֵל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל. "הַמּוֹרָא" בְּאַחֲרִיתָךְ (דברים ח, טו-טז). מתוך כך
 הַגָּדוֹל" מזכיר את פסוקי פרשת עקב:
 "הַמּוֹלִיכָךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נְחֹשׁ
 שָׂרָף וְעֶקֶב וְצִמְאוֹן אֲשֶׁר אֵין מַיִם
 הַמּוֹצִיא לָךְ מִיַּם מִצּוֹר הַחֲלָמִישׁ.
 הַמַּאֲכִלְךָ מִן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא יָדְעוֹן
 אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עֲנֹתְךָ וּלְמַעַן נִסְתָּךְ לְהִיטֵבְךָ
 בְּאַחֲרִיתָךְ" (דברים ח, טו-טז). מתוך כך
 מפרש רש"י שהפסוק מדגיש את
 גבורתו של משה רבנו ביכולתו להנהיג
 את העם בתנאי המדבר הקשים כל כך.
לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל. אחד הדברים
 המייחדים את האמונה היהודית, בשונה
 מאמונות אחרות המתבססות על

❧ עיון ❧

וְלִכְלֵל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל. ההליכה במדבר התאפיינה בשני עולמות מנוגדים: מצד
 אחד היא נשאה בחובה קשיים אדירים שדרשו אמונה אדירה – ומצד שני זכו
 ישראל לניסים ונפלאות שליוו אותם על כל צעד ושעל ואפשרו להם לחיות בתנאים
 הקשים.

משה רבנו היה צריך להכיל בתוכו את שני העולמות. לצד היותו המנהיג העליון,
 נותן התורה ומתווה הדרך, הוא התמודד עם תלונות ישראל ועם מצוקותיהם וטיפל
 בהם כאב רחמן הדואג לבניו. חיבור הקטבים מעיד על גדולתו של משה רבנו ועל
 תכונותיו המגוונות שאפשרו לו לשאת בהרמוניה מופלאה הן את "הַיָּד הַחֲזָקָה" הן
 את "הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל".

🌀 ביאור (המשך) 🌀

שנעשה "לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל" - הלוא הוא שבירת הלוחות. הגמרא במסכת שבת מבהירה שלא זו בלבד שמשה רבנו לא חטא בשבירת הלוחות, אלא שהקב"ה חיזק את ידיו על מעשהו: "שלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו: הוסיף יום אחד מדעתו, ופירש מן האשה, ושבר את הלוחות... ומנלן דהסכים הקב"ה על ידו? שנאמר 'אשר שברת', ואמר ריש לקיש: יישר כחך ששיברת". מעבר למשחק המילים "אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ" - "יישר כוחך ששיברת", עצם בקשת ה' ממשה לפסול לוחות חדשים שעליהם יכתוב מחדש את כל הדברים²³⁰ מעידה שה' הסכים עם מעשהו של משה ולא כעס על שבירת הלוחות.

סיפורי עם ומסורת של אגדות, הוא שהניסים והנפלאות המסופרים בתורה נעשו לעיני כל ישראל - ואין הוכחה גדולה מזו לאמיתות הדברים. לכאורה על כך מעידות מילותיה האחרונות של התורה: "וְלֹכַל הַיָּד הַחֲזָקָה וְלֹכַל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל".

ואולם רש"י אינו מפרש כך. רש"י מקיש עין לעין על פי המדרש - ומקשר את המילים "לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל" לשבירת הלוחות שנעשתה לעיני ישראל כפי שהעיד משה רבנו: "וְאֶתִּפֹּשׁ בְּשֵׁנֵי הַלָּחֹת וְאֶשְׁלַחֵם מֵעַל שְׁתֵּי יָדַי וְאֶשְׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם".

אף שבני ישראל היו עדים לכל הניסים, התורה מתמקדת במילותיה האחרונות במעשה יחיד ומיוחד

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל. המילים האחרונות בתורה מדגישות את השיא שאליו הגיע משה רבנו - שבירת הלוחות. שבירת הלוחות ממחישה שהלוחות ועם ישראל חד הם: כשעם ישראל עובר על דברי התורה הלוחות נשברים, וכשהוא מקיים את התורה הם מתחברים מחדש.

אומנם בשבירת הלוחות נשבר רק החומר, והאותיות נותרו פורחות באוויר²³¹ - כי דברי התורה הם אמת מוחלטת שאינה יכולה להיפגע - אך הואיל ואמת השוכנת בשמיים נותרת מיותרת וחסרת השפעה, האחריות המלאה מוטלת על האדם: בפעולותיו הוא יכול להוריד את האותיות לעולם או חלילה לסלקן.

230. ככתוב "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה פֶּסֶל לֶךְ שְׁנֵי לָחֹת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִים וְכִתְבֹתַי עַל הַלָּחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלָּחֹת הָרָאשֵׁינִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ".

231. כפי שראה רבי חנינא בן תרדיון כשהוצא לשרפה וספר תורה עימו - "גווילין נשרפין ואותיות פורחות" (עבודה זרה יח, א).

עיון (המשך)

הלוחות אינם סגולה להגנה, אך הם מגינים על האדם החי על פי התורה. בשבירת הלוחות הגן משה רבנו על התורה שלא תיהפך לסוג של אליל - כדי שנזכה לחיות חיי אמת על פי הערכים הכתובים בה.